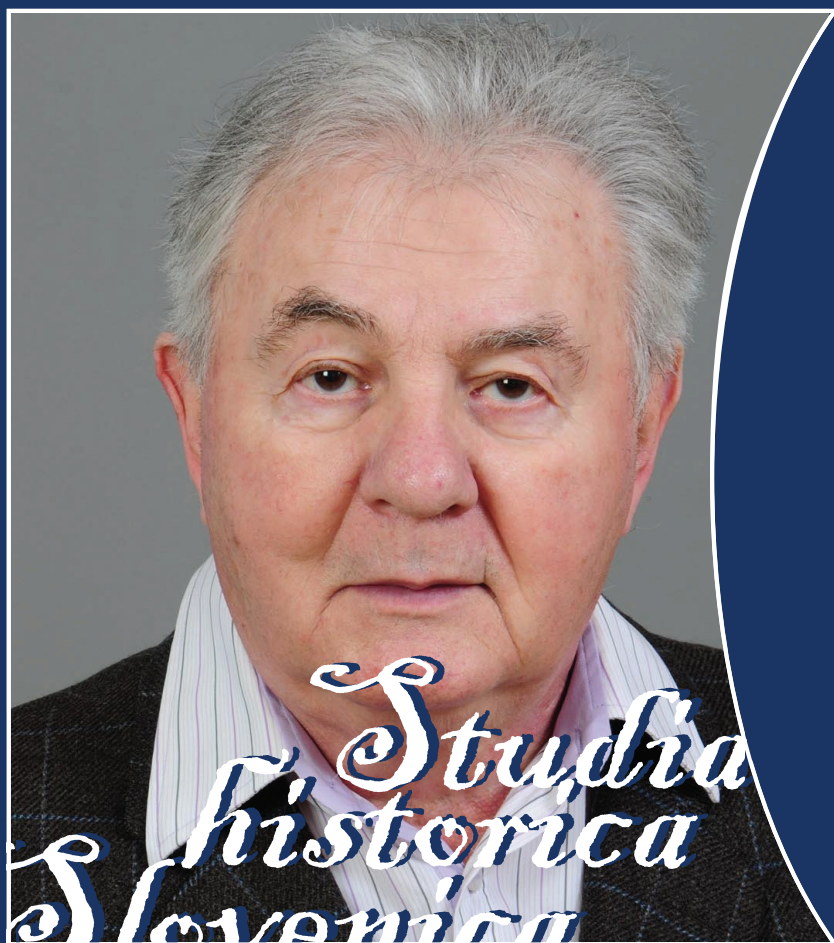

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2021

3

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), † dr. Jože Mlinarič,

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premovič (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tóne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language editing*:

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia
historica
slovenica

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

- DARKO FRIŠ Akademiku zaslužnemu profesorju Univerze v Mariboru
dr. Jožetu Mlinariču (1935–2021) v spomin.....613

Članki in razprave / Papers and Essays

- GORAZD BENČE: Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl,
rojena Sauer, in njena loretska kapela pri celjskih minoritih619
*Baroness Katharina Elisabeth Raumschüssl, Née Sauer,
and her Loreto Chapel in the Celje Minorite Monastery*
- JAN ŽUPANIČ: The Making of Business Nobility. The Social Rise
of Austrian Businessmen after 1848655
*Ustvarjanje poslovnega plemstva. Družbeni vzpon avstrijskih
gospodarstvenikov po letu 1848*
- DMITAR TASIČ: Serbia and Changes in the Concept of Citizenship
in the Era of the First World War695
*Srbija in spremembe v konceptu državljanstva v obdobju
prve svetovne vojne*
- LÁSZLÓ GÖNCZ: Načrti avtonomne in upravne organiziranosti
Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike
(od novembra 1918 do marca 1919)727
*Plans for Autonomous and Administrative Organization
of the Slovene March during the First Hungarian Republic
(from November 1918 till March 1919)*
- TOMAŽ Kladnik in MATEJA Matjašič Friš: Maribor
med obema vojnama in vprašanje vojaške infrastrukture789
*Maribor between the Two Wars and the Issue of Military
Infrastructure*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ANJA ISKRA: Likovna umetnost v Mariboru v času nemške okupacije
1941–1945825
Visual Art in Maribor during the German Occupation 1941–1945

BOŠTJAN UDOVIČ, MILAN BRGLEZ in ANA ARBEITER: Kdo (kaj) piše
o/v slovenskih diplomatskih študijah? : primerjalna analiza
izbranih slovenskih znanstvenih revij.....859
*Who writes (what) in Slovenian Diplomatic Studies?:
A Comparative Analysis of Five Slovenian Journals*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 897

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 903

***Studia Historica Slovenica* /**
letnik / year 21 (2021).....913

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

V spomin /
In Memoriam

*Studia
Historica
Slovenica*

Akademiku zaslužnemu profesorju Univerze v Mariboru dr. Jožetu Mlinariču (1935–2021) v spomin

25. novembra 2021 smo se na pokopališču na Gorci pri Malečniku poslovili od našega dragega profesorja, našega mentorja in vzornika, našega sodelavca in dragega prijatelja. Poslovili smo se od človeka, ki nas je z svojo osebnostjo in delom navdihoval, ki nas je ob vsaki priliki podpiral in vzpodbujal ... in za njim ostaja boleča praznina.

Dovolite mi, da na kratko orišem njegovo življenjsko pot.¹

Rojen je bil 13. marca 1935 v Mariboru, kjer je obiskoval osnovno šolo in klasično gimnazijo. Po maturi se je posvetil študiju klasičnih jezikov in leta 1961 diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, leta 1969 pa je diplomiral še iz zgodovine. Za diplomsko nalogo o posesti kostanjeviške gosposčine je dobil študentsko Prešernovo nagrado. Kot absolvent je začel s poučevanjem latinščine, nemščine in zgodovine na gimnaziji na Ravnah na Koroškem. Iste predmete je nato kot profesor poučeval od leta 1962 do 1965 na gimnaziji v Novem mestu. Od 1965 do 1971 je bil arhivar v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, od 1971 do 1990 pa v Pokrajinskem arhivu Maribor, kjer je vodil oddelek za starejše gradivo – izpred leta 1850. V letu 1972 je opravil strokovni izpit za arhivista in naslednje leto izpit za arhivskega svetovalca. Leta 1977 je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Srednjeveški latinski epos Vita Mariae metrica – tekstno kritična, historiografska in literarna analiza*. Od 1. oktobra 1990 do 1. oktobra 2002 je bil zaposlen

¹ Povzeto po: Janez Marolt in Darko Friš, "Sedemdeset let akademika zaslužnega prof. Univerze v Mariboru dr. Jožeta Mlinariča", *Studia Historica Slovenica* 5, št. 1–2–3 (2005), str. 13–15.

kot redni profesor za zgodovino fevdalizma in pomožne zgodovinske vede na Oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru. Leta 2004 je bil izvoljen v zaslužnega profesorja Univerze v Mariboru.

Kot arhivar v Pokrajinskem arhivu Maribor je pričel s sistematičnim zbiranjem gradiva, ki zadeva preteklost Maribora do konca 18. stoletja. Transkribiral je preko 3000 dokumentov, h katerim je pripravil obširne regeste. Njegovo neprecenljivo zapuščino predstavlja 36 zvezkov *Gradiva za zgodovino Maribora*, po njegovi zaslugi je najdena tudi listina iz leta 1164, ki je najstarejši ohranjen dokument z omembo Maribora.

O neutrudnem delu akademika prof. dr. Mlinariča priča množica člankov in razprav, ki so izšli tako v domačih kot tujih revijah in zadevajo predvsem gospodarsko zgodovino fevdalizma, obrti, cehe, zgodovino samostanov, krajevno zgodovino, gorsko pravo na Štajerskem, kulturno zgodovino, zgodovino vinarstva in protireformacije. Podobno tematiko so zajemala njegova predavanja in referati na simpozijih tako doma kot v tujini. Jože Mlinarič je svoje zgodnejše znanstvenoraziskovalno delo posvetil Dolenjski, v kasnejših letih pa je poleg izdajanja virov za zgodovino Maribora objavil veliko razprav o zgodovini številnih zemljiških gospodstev in župnij v Mariboru in njegovi okolici. Že ob teh raziskavah se je srečeval z zgodovino samostanov. Njegovo raziskovanje preteklosti starejših samostanov na Slovenskem je doprineslo k slovenski historiografiji osem monumentalnih monografij: *Kartuzija Pleterje 1403–1595*, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, *Kartuzija Žiže 1595–1782*, *Stiška opatija 1136–1784*, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*, *Kartuzija Bistra (1251–1782)*, *Studeniški dominikanski samostan (ok. 1245–1782)* in kot zadnjo še monografijo, posvečeno *dominikanskemu samostanu v Studenicih*.

Bogato znanje in modrost izkušenega učitelja sta odlikovala tudi njegovo pedagoško delo. Bil je mentor številnim diplomantom zgodovine, prav tako pa mentor štirim doktorandom. Delavnost, vztrajnost, osebna in strokovna poštenost, pravičnost in skromnost so vrline, ki so odlikovale našega akademika prof. dr. Jožeta Mlinariča, med študenti in sodelavci izjemno priljubljenega profesorja. Na Pedagoški fakulteti in Univerzi v Mariboru je opravljal vrsto pomembnih funkcij. Bil je dolgoletni predstojnik Oddelka za zgodovino, član senata, habilitacijske komisije in komisije za znanstveno raziskovalno delo PEF in član habilitacijske komisije UM. Bil je tudi soavtor prenovljenega dvopredmetnega študijskega programa zgodovina in enopredmetnega nepedagoškega študijskega programa zgodovina, ki predstavlja temelj študija humanistike v Mariboru.

Za svoje delo in znanstvene dosežke je Jože Mlinarič prejel številne nagrade in priznanja: Glazerjevo listino mesta Maribora (1988), nagrado Kidričevega sklada (1988) in Glazerjevo nagrado mesta Maribora za življenjsko delo (2003). Slovenska akademija znanosti in umetnosti ga je leta 1995 na predlog I. razreda za zgodovinske in družbene vede izvolila za izrednega člana SAZU, leta 2001 pa

Akademik zasl. prof.
Univerze v Mariboru
Jože Mlinarič (1935–
2021) (Arhiv družine
Mlinarič)

je bil izvoljen za rednega člana SAZU, s čimer je postal prvi akademik iz Maribora. Leta 1998 je prejel zlato plaketo Univerze v Mariboru, leta 1999 mu papež Janez Pavel II. za dosežke pri raziskovanju starejše slovenske cerkvene zgodovine podelil naslov viteza komendatorja sv. Gregorja Velikega iz svetnega reda, leta 2008 pa ga je mesto Maribor počastilo z naslovom častnega občana.

Ob njegovi 70-letnici smo ga v Zgodovinskem društvu dr. Franca Kovačiča v Mariboru, katerega soustanovitelj in ustanovni predsednik je bil, podelili naziv častnega predsednika, še posebej pa smo ponosni, da je bil tudi eden naših najzvestejših sodelavcev in član uredniškega odbora znanstvene revije *Studia Historica Slovenica*, ki jo je tudi sam pomagal ustanoviti.

Rečem lahko samo, da je izjemno plodovito življenjsko pot prof. dr. Jožeta Mlinariča – od srednješolskega učitelja do univerzitetnega profesorja – od prvih korakov v znanstveno sfero skozi arhivsko gradivo do priznanega znanstvenika, erudita in akademika – tlakovala jasnost misli, kritično-analitična ter selektivna prodornost pri izbiri zgodovinskega gradiva, predvsem pa smisel za oblikovanje sinteze – ob izjemni energiji, delavnosti in vztrajnosti – in ponosni smo, da smo del te poti lahko hodili ob njem, se od njega učili in ob njem zoreli.

Profesor Mlinarič je bil tip intelektualca, znanstvenika in pedagoga, ki ni poznal počitka in ki je bolj kakor hvalo ljubil resnico in jo skušal skozi zgodovinski spomin (kolikor se obnoviti da) zjedriti v preprosto pesem o preteklosti slovenskega prostora, vpetega v evropsko kulturno dediščino ... in to nalogo je čutil kot svojo dolžnost in poslanstvo, ki ji je podredil svoje življenje. Pri čemer mu je kot trdna opora ob strani stala njegova draga soproga Maja in njegovi trije sinovi ter njihove družine.

Nam, njegovim nekdanjim sodelavcem, kolegom in prijateljem, pa bo poleg vsega navedenega v spominu ostal tudi in predvsem kot izredno topel človek, drag prijatelj, odličen sogovornik, strasten vinogradnik, veseljak, bister hudomušnež in pripovedovalec anekdot, ki je s smehom sprejemal in z nami delil življenjske modrosti.

Kako v besede preliti vso bolečino in žalost ob izgubi dragega profesorja?

Ob zadnjem slovesu na njegovi dragi Gorci, ki si jo že pred časom izbral za svoje poslednje bivališče, pretresen in ponižen pred njegovo veličino sklanjam glavo v njegov spomin ... v imenu Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča pa svojem izrekam iskreno in globoko sožalje.

Darko Friš

Dr., redni profesor
Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

DOI 10.32874/SHS.2021-17
1.01 Izvirni znanstveni članek

Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, in njena loretska kapela pri celjskih minoritih

Gorazd Bence

Dr., asistent z doktoratom
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademija znanosti in umetnosti,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: gorazd.bence@zrc-sazu.si
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: gorazd.bence@um.si

Izvleček:

Ovdovela baronica Katarina Elizabeta Raumschüssl iz rodu grofov Sauerjev z Borla je 30. junija 1692 pri celjskih minoritih ustanovila pete litanije Matere božje. Doslej spregledana darovnica ni pomembna le kot pričevanje o baroničinih pobožnih namenih in povezanosti Sauerjev s celjskimi minoriti, temveč tudi zaradi omembe loretske kapele v samostanski cerkvi, ki jo je po zapisu v listini dala baronica tudi zgraditi in opremiti. Gre še za eno v vrsti kopij Marijine nazareške hišice v Loretu, ki so jih zlasti plemiški naročniki do konca 17. stoletja dali postaviti tudi na Štajerskem. V članku je predstavljeno baroničino družinsko zaledje, ki je bilo povezano s češčenjem Loretske Marije, po drugi strani pa je podana tudi najverjetnejša lokacija in rekonstrukcija kapele. Na podlagi interpretacije zapisa Ignaca Orožna in načrta samostana iz leta 1813 je argumentirano predstavljena teza, da se je loretska kapela nahajala na mestu, kjer je v podružnični (nekdanji minoritski) cerkvi Marijinega vnebovzvetja v Celju danes kapela Lurške Matere božje.

Ključne besede:

Santa Casa, loretska kapela, Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, Jurij Friderik grof Sauer, minoritski samostan v Celju, druga polovica 17. stoletja

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 619–654, 98 cit., 7 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Kopije Marijine nazareške hišice¹

Sveta hiša v Loretu (*Santa Casa di Loreto*) je po tradiciji prostor, v katerem je nadangel Gabriel oznanil Mariji, da bo rodila Odrešenika. Legenda namreč pravi, da so angeli Marijino hišo iz Nazareta leta 1291 najprej prenesli na Trsat pri Reki, nato pa leta 1294 v Italijo, kjer so jo dokončno odložili v današnjem Loretu. Pomenljiva je zlasti časovna komponenta čudežnega dogodka, ki sovpada s križarsko izgubo Svete dežele. Zaradi arhitekturne relikvije, nad katero so konec 15. stoletja postavili baziliko, je milostni kraj na gričku ob jadranski obali v bližini pristaniškega mesta Ancona v Markah postal eno pomembnejših Marijinih romarskih središč.² Češčenje Loretske Marije se je kmalu razširilo na različne kraje. To se kaže tudi v ohranjenih kopijah nazareške hišice, ki so poznane kot loretske kapele.³ Pri njihovi izgradnji so dosledno sledili podobi originala, zlasti njegove preproste notranjščine. Kapela je morala biti pravokotnega tlorisa v notranjih izmerah 9,50 m v dolžino in 4,10 m v širino. Na sprednji, krajši steni je imela kapela le eno (t. i. angelsko) okno. V kapelo so vodili trije vhodi v bočnih stenah; vhoda v sprednji polovici obeh sten sta bila postavljena simetrično, zgornji vhod pa je vodil do nekoliko dvignjenega oltarnega prostora. Za oltarjem s predelno mrežo se je v stenski vdolbini nahajal (milostni) kip Loretske Marije. Sicer temačna notranjščina je bila zaznamovana z neometanimi stenami z vidno razpokano opečno zidavo in ostanki fresk, stene pa je od banjastega oboka ločil venčni zidec. Poleg skromne opreme so želeno pristnost kapeli velikokrat dajale tudi različne relikvije. V nasprotju z

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6–0061 (B): *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* in projekta št. J6–9439: *Umetnina kot odsev znanja in povezovanja. Pomen izobrazbe in družbene vpetosti umetnikov in naročnikov v poznem srednjem in zgodnjem novem veku*, ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Dr. Ani Lavrič, dr. Martini Malešič, dr. Miji Oter Gorenčič in dr. Poloni Vidmar se zahvaljujem za pomoč pri posredovanju težje dostopne literature. Dr. Tini Košak, dr. Heleni Seražin in še posebej dr. Blažu Resmanu gre zahvala za dragocene sugestije, mag. Andreju Furlanu pa za urejanje slikovnega gradiva. Hvala tudi mežnarju g. Ivanu Brežniku za prijaznost ob mojih obiskih Marijine cerkve v Celju.

² Walter Pötzl, "Loreto", v: *Marienlexikon* 4 (St. Ottilien, 1992), str. 151–153. Za dober uvid v problematiko nastanka legende s pregledom relevantne literature glej: Jure Mikuž, "Vloga Slovanov pri prenosu nazareške hišice v Loreto: med legendo in zgodovino", *Annales: anali za istrske in mediteranske študije / annali di studi istriani e mediterranei / annals for Istrian and Mediterranean studies* 15, št. 2 (2005), str. 231–240.

³ Walter Pötzl, "Loretokapellen", v: *Marienlexikon* 4 (St. Ottilien, 1992), str. 155. Opis značilnosti loretskih kapel v nadaljevanju je povzet po: Monika Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich von Trsat bis Prag*, doktorska disertacija, Universität Wien, Geisteswissenschaftliche Fakultät (Wien, 2000), str. 25–27 (dalje: Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich*); Waltraud Gigerl, *Die Loretokapellen in der Steiermark*, diplomska naloga, Karl-Franzens-Universität Graz, Geisteswissenschaftliche Fakultät (Graz, 2000), str. 31–33 (dalje: Gigerl, *Die Loretokapellen in der Steiermark*); Maja Zupančič, *Odmevi loretskega kulta v slovenski umetnosti*, diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 2009), str. 15 (dalje: Zupančič, *Odmevi loretskega kulta*). O umetnostnozgodovinski pričevalnosti Svete hiše v Loretu, po kateri so se zgledovale kopije, glej sežeto pri: Eugen Georg Trapp, "Loreto: 2. Kunstgeschichte" v: *Marienlexikon* 4 (St. Ottilien, 1992), str. 153–154.

natančno odslikavo notranjosti so bogato zunanost nazareške hišice v Loretu le redko posnemali. Njen renesančni marmornati oklep, v katerega je bila oblečena po načrtih Donata Bramanteja na začetku 16. stoletja, so kvečjemu le nakazali s preprosto arhitekturno členitvijo ali poslikavo fasade. Loretske kapele so gradili samostojno ali v notranjosti cerkvenega prostora, pri čemer so sledili topografiji postavitve v Loretu. Večji del pa so jih le dozidali k župnijskim ali redovnim cerkvam. Čeprav so si njihovi graditelji vseskozi prizadevali dobiti čim več nadrobnosti o nazareški hišici neposredno iz Loreta, so množično gradnjo verodostojnih posnetkov omogočile šele prve izdaje njenega opisa in načrta v 17. stoletju.⁴

Legenda o "leteči" Sveti hiši, ki je kot begunka varno pristala v Loretu, je s svojim motivom rešitve pred neverniki našla posebno mesto v obdobju katoliške preнове.⁵ Še posebej po bitki na Beli gori pri Pragi leta 1620, ko so bili pod vodstvom cesarja Ferdinanda II. premagani protestantski uporniki. Tako ne preseneča, da so posnetki nazareške hišice uživali privilegiran položaj znotraj habsburške konfesionalne politike, hkrati pa predstavljali zavetišče pri iskanju Marijine pomoči ob vojnih pohodih, tudi proti Osmanom. Loretske kapele so s svojo sveto pristnostjo nudile tudi intimen prostor izkazovanja osebne pobožnosti do Matere božje.⁶ Eno od prvih kopij na severni strani Alp je dala do leta 1627 v ladji dvorne avguštinske cerkve na Dunaju postaviti cesarica Eleonora Gonzaga, druga žena Ferdinanda II.⁷ Sočasno je v našem prostoru nastajala kopija nazareške hišice ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, ki jo je posvetil leta

⁴ K širjenju češčenja je pomembno prispeval tudi jezuit Wilhelm Gumpenberg z izdajo popisa najpomembnejših Marijinih milostnih krajev, v katerem je Loreto umeščen na prvo mesto. Njegovo znamenito delo *Atlas Marianus* je od leta 1655 izšlo večkrat, tudi z dopolnitvami in v prevodih (Franz Matsche, "Gegenreformatorische Architekturpolitik: Casa-Santa-Kopien und Habsburger Loreto-Kult nach 1620", *Jahrbuch für Volkskunde* NV 1 (1978), str. 82 (dalje: Matsche, "Gegenreformatorische Architekturpolitik")). O prvih opisih in načrtih Svete hiše v Loretu glej tudi: Gigerl, *Die Loretokapellen in der Steiermark*, str. 21–23; Zupančič, *Odmevi loretskega kulta*, str. 11–13.

⁵ Lev Menaše, *Marija v slovenski umetnosti: ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetka do prve svetovne vojne* (Celje, 1994), str. 207 (dalje: Menaše, *Marija*).

⁶ Dörte Wetzler, "'Zur Beförderung der Andacht': das Prager Loreto um 1700 als inszenierende Rahmung", v: *Transregionalität in Kult und Kultur: Bayern, Böhmen und Schlesien zur Zeit der Gegenreformation*, ur. Marco Bogade (Köln–Weimar–Wien, 2016), str. 257.

⁷ Za loretsko kapelo pri dunajskih avguštincih glej: Matsche, "Gegenreformatorische Architekturpolitik", str. 87–89; zadnja umetnostnozgodovinska dognanja so objavljena v: Herbert Karner, "Das Augustinerkloster und seine Verbindung zum kaiserlichen Hof, 1620–1705", v: *Die Wiener Hofburg 1521–1705: Baugeschichte, Funktion und Etablierung als Kaiserresidenz*, Veröffentlichungen zur Bau- und Funktionsgeschichte der Wiener Hofburg 2, ur. Herbert Karner (Wien, 2014), str. 263–265. Za nastanek prvih loretskih kapel na prostoru habsburških dednih dežel in razširjenosti kulta od 17. stoletja dalje glej: Matsche, "Gegenreformatorische Architekturpolitik", str. 81–118. O razširjenosti loretskih kapel v Italiji, na Češkem in na Moravskem primerjaj: Mara Ranucci in Massimo Tenenti, *Sei riproduzioni della Santa Casa di Loreto in Italia* (Loreto, 2003); Jan Bukovský, *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě* (Praha, 2000).

1628 ob gradu Vrbovec, v današnjih Nazarjah.⁸ K številnim loretskim kapelam, ki so jih z različnimi nameni postavili predvsem plemiški naročniki do konca 17. stoletja tudi na Štajerskem,⁹ pa moramo prišteti vsaj še eno. Zlasti po zapisu Ignaca Orožna vemo, da je loretska kapela obstajala tudi pri nekdanji mino-ritski cerkvi, današnji podružnici Marijinega vnebovzvetja v Celju.¹⁰ Ker je bila Orožnova omemba doslej večinoma v literaturi le povzeta in obravnavana kve-čjemu s stavbnozgodovinskega vidika,¹¹ je članek namenjen analizi dosedanjih

⁸ Za Hrenovo loretsko kapelo glej: Ana Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti* (Ljubljana, 1988), str. 142–148 (dalje: Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*); Ana Lavrič, "Vloga ljubljanskih škofov Janeza Tavčarja in Tomaža Hrena v likovni umetnosti katoliške preno-ve", v: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 / Katoliška pre-rena in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 / Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628*, ur. Werner Drobesh (Klagenfurt–Ljubljana–Wien, 1994), str. 633.

⁹ Pregled češčenja Loretske Marije in postavljenih kopij nazareške hišice na historičnem Štajerskem prinaša zlasti doktorska disertacija Monike Wiegele iz leta 2000 (Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich*, str. 172–218 in 307–318); glej tudi diplomsko nalogo Waltraud Gigerl iz leta 2000 (Gigerl, *Die Loretokapellen in der Steiermark*). Za splošne orise v slovenskem prostoru glej: Avguštin Stegenšek, *Dekanija gornjegrajska*, Cerkevni spomeniki lavantinske škofije 1 (Maribor, 1905), str. 71 (dalje: Stegenšek, *Dekanija gornjegrajska*); Menaše, *Marija*, str. 206–208. Doslej najboljšežnejši katalog loretskih kapel na Slovenskem prinaša diplomatska naloga Maje Zupančič iz leta 2009 (Zupančič, *Odmev loretskega kulta*). Za vlogo loretskih kapel znotraj kapucinske arhitekture glej doktorsko disertacijo Tanje Martelanc iz leta 2016 (Tanja Martelanc, *Kapucinska arhitektura v slovenskem etičnem prostoru do nastanka Ilirskih provinc*, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta (Maribor, 2016), str. 62–65 (dalje: Martelanc, *Kapucinska arhitektura*)), ki je bila leta 2018 tudi objavljena (Tanja Martelanc, *Kapucini in njihova arhitektura na Slovenskem*, Acta Ecclesiastica Sloveniae 40 (Ljubljana, 2018)).

¹⁰ Ignaz Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant 3: Das Dekanat Cilli* (Marburg, 1880), str. 173 in 177 (dalje: Orožen, *Das Dekanat Cilli*). Neko loretsko kapelo v Celju omenja že Janez Gregor Dolničar v svojem *Marianalu* iz leta 1691 (rokopis hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani) ob opisu zname-nite loretske kapele pri ljubljanskih avguštincih (prim. Viktor Šteska, "Kranjska Marijina božja pota pred 200 leti", *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 9, 1899, str. 124). Za loretsko kapelo pri lju-bljanskih avguštincih glej: Blaž Resman, "Oltarna oprema in plastika v cerkvi Marijinega oznanje-nja", v: *Franciškan v Ljubljani: samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*, ur. Silvin Krajnc (Ljubljana, 2000), str. 304–307). Maja Zupančič sicer Dolničarjev zapis povezuje z loretsko kapelo pri celjskih kapucinih, pri tem pa tiste pri minoritih sploh ne omenja (Zupančič, *Odmev loretskega kulta*, str. 39). V Celju pa se je nahajala vsaj še ena Loretski Mariji posvečena kapela. Po Orožnu so jo med letoma 1803 in 1804 podrli ob obnovi tamkajšnje kasarne (Ignac Orožen, *Celska kronika* (Celje, 1854), str. 184); najverjetneje je šlo za Marijino kapelo, ki so jo v knežjem dvoru (v novem veku spremenjen v kasarno) okoli leta 1400 ustanovili grofje Celjski, enkrat kasneje pa se je konkretiziral le njen loretski patrocini (prim. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 145). Za pregled umetnostnega naroč-ništa grofov Celjskih glej: Mija Oter Gorenčič: "The role of the Counts of Cilli in the architectural development of the Jurkloster Carthusian monastery's great cloister and the question of the location of Veronika of Desnice's grave. The archaeological method as an aid to art-historical interpretation", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 72–75.

¹¹ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart* (Graz, 1909), str. 342 (dalje: Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*); "Das 600 jährige Jubiläum der Minoritenkirche in Cilli", *Deutsche Wacht*, 25. 5. 1910, št. 42, str. 5; Marijan Marolt, *Dekanija Celje*, Umetnostni spomeniki Slovenije 3 (Maribor, 1931), str. 61 (dalje: Marolt, *Dekanija Celje*); Jože Curk, "Celje: urbanistično-gradbeni zgo-dovinski oris", *Celjski zbornik* 8 (1963), str. 13 (dalje: Curk, "Celje"); Jože Curk, *Topografsko gradivo 1: sakralni spomeniki na območju občine Celje* (Celje, 1966), str. 27 (dalje: Curk, *Topografsko gradivo*); Jože Curk, "O samostanih in samostanski arhitekturi po letu 1200 na slovenskem Štajerskem: gradbe-no-zgodovinski oris", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 64=Nv 29, št. 2 (1993), str. 138 (dalje: Curk, "O samostanih", str. 138); Jože Curk et al., *Samostani na Slovenskem do leta 1780* (Maribor, 2008), str.

spoznanj in hipotetični rekonstrukciji kapele. Po drugi strani pa želi na novo osvetliti okoliščine njenega nastanka in izpostaviti plemiške zglede, povezane s češčenjem Loretske Marije. Kot bo pokazano v nadaljevanju, iz študija virov namreč izhaja, da je loretsko kapelo pri celjskih minoritih ustanovila ovdovela baronica Katarina Elizabeta Raumschüssl iz rodu grofov Sauerjev z Borla.

Ustanovne listine sestre in brata

Znano je, da sta Jurij Friderik grof Sauer in njegova sestra Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl v le nekajdnevnem razmiku junija 1692 ustanovila različne pobožnosti pri ptujskih minoritih. Jurij Friderik je 10. junija tega leta minoritom naložil opravljanje večnih maš in vzpostavitev večne luči v njegovi loretski kapeli.¹² Katarina Elizabeta pa jim je nato 30. junija izstavila še darovnico, s katero je ustanovila pete litanije Matere božje pred izpostavljenim Najsvetejšim za vse nedelje in praznike.¹³ V ta namen je pri štajerskih deželnih stanovih že 18. junija 1692 naložila 800 goldinarjev, od katerih so dobili minoriti pet odstotne obresti, torej 40 goldinarjev letno. Listino so poleg nje podpisali in pečatili še provincial Ludovik Honner, gvardijan Gašper Dietl, svoje podpise pa je dodalo še nekaj patrov. Iz obeh listin izhaja, da sta brat in ovdovela sestra morala delovati usklajeno. K temu ne namiguje le vsebina obeh listin, ki nam sporoča, da sta razen za svoj dušni blagor poskrbela še za spomin na vse žive in mrtve člane svoje rodbine, torej grofov Sauerjev, temveč tudi to, da je baronica pri navodilih za opravljanje petih litanij izrecno izpostavila željo, da naj se te ne prekrivajo s pobožnostjo litanij, ki jih je pri minoritih že ustanovil njen

61 (dalje: Curk, *Samostani na Slovenskem*); Branko Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov na območju nekdanje vojvodine Štajerske*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (Ljubljani 2018), str. 50 (Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov*).

¹² Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI PAM/0001, fond Zbirka listin, št. 614, Jurij Friderik grof Sauer ustanovi večne maše pri ptujskih minoritih, 10. junij 1692, Ptuj, digitalna kopija listine je dostopna na spletni strani www.monasterium.net. Jože Mlinarič, *Zbirka listin: 1246–1865*, Viri 3 (Maribor, 1987), št. 613 (dalje: Mlinarič, *Zbirka listin*); Jože Mlinarič, "Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800", v: *Minoritski samostan na Ptuj: 1239–1989*, ur. Jože Mlinarič in Marjan Vogrin (Ptuj–Celje, 1989), str. 90, repr. 13 (dalje: Mlinarič, "Zgodovina samostana"); Marija Hernja Masten in Peter Pavel Klasinc, "Arhivsko gradivo samostana", v: *Minoritski samostan na Ptuj: 1239–1989*, ur. Jože Mlinarič in Marjan Vogrin (Ptuj–Celje, 1989), str. 403 (dalje: Hernja Masten, Klasinc, "Arhivsko gradivo"); Marija Hernja Masten, "Rodbina Sauer, baroni Kozjaški, grofje Borlski", v: *Grad Borl: gradbenozgodovinski oris in prispevek k rodbini Sauer* (Cirkulane, 2010), str. 94, z repr. (dalje: Hernja Masten, "Rodbina Sauer").

¹³ PAM, SI PAM/0001, fond Zbirka listin, št. 615, Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, ustanovi litanije Matere božje pri ptujskih minoritih, 30. junij 1692, Ptuj, digitalna kopija listine je dostopna na spletni strani www.monasterium.net. Mlinarič, *Zbirka listin*, št. 614; Mlinarič, "Zgodovina samostana", str. 90–91, repr. 14; Hernja Masten, Klasinc, "Arhivsko gradivo", str. 403; Hernja Masten, "Rodbina Sauer", str. 95.

Ustanovna listina Katarine Elizabete baronice Raumschüssl za celjske minorite iz dne 30. junija 1692 (slika 1) (Zgodovinski arhiv Celje, Zbirka listin minoritskega samostana v Celju)

brat Jurij Friderik.¹⁴ Še več, baronica se je v skrbi za svoj dušni blagor očitno zgledovala tudi po svojem bratu. Slednje lahko razberemo iz še ene pobožne ustanove, ki se na njeno darovnico za ptujske minorite navezuje tako časovno kot vsebinsko. Katarina Elizabeta je namreč natanko istega dne, torej 30. junija 1692, izdala še eno listino, tokrat za minoritski samostan v Celju (slika 1, glej prepis listine v prilogi).¹⁵

¹⁴ " /.../ Jedoch ausser der Jenen Fejrt[e]g / an welche aldorten vermo[e]g meines hochgeebtristen und geliebten Herrn Herrn Bruederns Stifftung bej dessen aufgerichteten Saulen unser lieben Frauen solche Litanej muezß gehalten werden /.../" (PAM, SI PAM/0001, fond Zbirka listin, št. 615, Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, ustanovi litanije Matere božje pri ptujskih minoritih, 30. junij 1692, Ptuj).

¹⁵ Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), SI ZAC/0002, fond Zbirka listin minoritskega samostana v Celju, Sig. L 16 Min, Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, ustanovi litanije Matere božje pri celjskih minoritih, 30. junij 1692, Celje, digitalna kopija listine je dostopna na spletni strani www.wur.at.

Z njo je minoritom naložila opravljanje različnih pobožnosti. Najprej je ustanovila pete litanije Matere božje, ki naj jih vsako nedeljo opravljajo v loretski kapeli v tamkajšnji cerkvi. Nadalje je določila, naj se litanije pred Najsve-
tejšim na velikem oltarju pojejo tudi na vse Marijine in praznike apostolov. V loretski kapeli je ustanovila še večno mašo, ki naj jo minoriti opravljajo vsako soboto za njen in dušni blagor umrlih sorodnikov. Nazadnje pa je z listino dolo-
čila, naj v loretski kapeli gori večna luč, ob petju ustanovljenih litanij pa naj gorijo kar tri. Sorazmerno z obsegom naloženih obveznosti je bila višja tudi
glavnica za ta namen pri štajerskih deželnih stanovih naloženega denarja, ki je znašala 1400 goldinarjev. Po pet odstotnih obrestih so iz nje minoriti tako letno
uživali 70 goldinarjev. Za skrbnike tega dogovora je določila svoje sorodnike
grofe Sauerje. Listino je poleg dobrotnice tudi v tem primeru podpisal in peča-
til provincial Ludovik Honner. Pod pečatom celjskega minoritskega samostana
so se podpisali še gvardijan Leopold Streicher ter patri Miklavž Eisenschmidt,
Martial Fraidl in Severin Praescholler. Doslej spregledana listina ni pomembna
le kot pričevanje o baroničnih dobrih namenih in povezanosti Sauerjev s celj-
skimi minoriti, temveč tudi zaradi same omembe loretske kapele v samostanski
cerkvi, ki jo je, po zapisu sodeč, dala sama tudi zgraditi in opremiti. Na to v listini
baronica opozori kar štirikrat: *in meine eben in selbigen Gotts-Hauß aufgerich-*
ten Loretha Capellen; in der von mir erbauten Loretha Capellen; in meiner eben
in selbigen Gotts-Hauß aufgerichten Loretha Capellen; meiner Loretha Capellen.

O baronici Katarini Elizabeti vemo razmeroma malo. Bila je hči Janeza
Karla Sauerja in njegove prve žene Krescencije Greisseneck. Leta 1646 se je
poročila z Adamom Sigfridom baronom Raumschüsslom.¹⁶ Kot kaže, je baro-
ničin mož odraščal v kranjski družini, spreobrnjeni v katolištvo. Ob povzdigu

monasterium.net. Originalna listina je ohranjena v Zbirki listin minoritskega samostana v Celju (ZAC, SI ZAC/0002), ki so v arhiv prišle s predajo restituiranega gradiva leta 1983. Arhivski popis listin je leta 2007 opravil Aleksander Žižek (Bojan Cvelfar *et al.*, *Vodnik po fondih in zbirkah: zgodovinski arhiv Celje* (Celje, 2010), str. 687). Listina ni navedena v popisu arhivskega gradiva, ki se je konec 18. stoletja še nahajalo v celjskem samostanu (prim. Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (StLA), Handschriften Bürgergasse 16, št. 28, *Inventarium im Monate Junius 1788 erbobene Fermoegen des Minoriten Klosters zu Cilli*, foll. 129–134). Darovnico Katarine Elizabete sicer omenja tudi Ignac Orožen, vendar je ne poveže z loretsko kapelo (prim. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 169). Uredništvu je bilo besedilo oddano v začetku avgusta 2020, od konca oktobra istega leta pa je bila v Zgodovinskem arhivu Celje postavljena občasna razstava, na kateri je bila baroničina ustanovna listina predstavljena javnosti in s spremnim besedilom reproducirana tudi v katalogu: Aleksander Žižek, *Memento mori: smrt in odnos do nje v arhivskem gradivu* (Celje, 2020), str. 12–13.

¹⁶ Johann Baptist Witting, "Die Beiträge zur Genealogie des kranischen Adels", *Jahrbuch der k.k. heraldischen Gesellschaft "Adler"* NV 4 (Wien, 1895), str. 259 (dalje: Witting, "Die Beiträge zur Genealogie"). Leto baroničine poroke navaja Schönlebnova genealogija kranjskih plemiških rodbin iz leta 1674 (Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1073, fond Zbirka rokopisov, št. I/42r, Janez Ludvik Schönleben: *Appendix ad Annales et Chronologiam Carnioliae sive Genealogica fragmenta familiarum nobilium Carnioliae*, 1674, str. 586). Za genealogijo glej tudi: Hans Peter Naschenweng, *Der Landständische Adel des Herzogtums Steiermark* (Graz, 2020), str. 1169 in 1257, dostopno na: www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/12799919_77967720/a7a9fa8a/NASCHENWENG%20

v naslov barona, ki ga je njemu ter njegovima bratoma Leopoldu in Erazmu podelil cesar Ferdinand III. leta 1654, je bil že dvanaest let stotnik v Vojni krajini.¹⁷ Od otrok se največkrat omenja hči Eleonora Barbara, ki je bila omožena kar trikrat.¹⁸ Kar tri hčerke, poimensko sta znani Ana Krescencija in Konstanca, so vstopile v samostan dominikank v Marenberku/Radjah ob Dravi, ki je bil rezerviran zgolj za izbrane plemkinje.¹⁹ Najstarejši sin Jurij Leopold pa je kot malteški vitez umrl leta 1688 v beneški bitki z Osmani pri mestu Negroponte na grškem otoku Evboja.²⁰ Jedro družinske posesti je verjetno predstavljal del gospostva Anderburg s sedežem v Šentjurju, pričakovali pa bi, da so premogli tudi kakšno hišo v Celju.²¹ Iz besedila obeh baroničnih listin izhaja, da je bila

Webseite%20Version%20Oktober%202020.pdf, pridobljeno: 19. 11. 2021 (dalje: Naschenweng, *Der Landständische Adel*).

¹⁷ Prošnjo je v imenu bratov napisal prav Adam Sigfrid (Boris Golec, *Valvasor: njegove korenine in potomstvo do danes* (Ljubljana, 2016), str. 162 (dalje: Golec, *Valvasor*)). Raumschüssli so že od 14. stoletja izpričani v Celjski grofiji, na Kranjskem pa od 16. stoletja, kamor so po štajerskem šeneku pri Polzeli prinesli plemiški predikat *zu Schöneck*, po dvorcu Belnek pri Moravčah pa so dobili še ime *zu Wildeneck*. Adam Sigfrid in njegovi bratje so najverjetneje odraščali na posestvu materine družine Bonomo v Volčjem Potoku pri Kamniku. Njegov brat Leopold je zasedal vidnejše javne službe, ob vrhuncu svoje kariere pa je upravljal vicedomski deželni urad za Kranjsko. Do smrti leta 1659 je gospodaril tudi v svojem na novo zgrajenem dvorcu v Mengšu (Golec, *Valvasor*, str. 152–153 in 162). Za štajersko vejo Raumschüsslov, ki se je ustalila v okolici Velenja in Polzele, prim.: Ignaz Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant 5: Das Dekanat Schallthal* (Graz, 1884), str. 150–151 (dalje: Orožen, *Das Dekanat Schallthal*).

¹⁸ Eleonora Barbara se je sprva poročila z Jurijem Sigismundom baronom Saurau leta 1671. Od leta 1673 pa do moževe smrti (1697) je bila poročena s Sigismundom Viljemom baronom Čeckerjem (Zetscher), graščakom Novega dvora pri Radečah in Zgornjega Erkenštajna. Nazadnje se je poročila s Ferdinandom Ernestom grofom Saurau z Male Loke leta 1705. Umrla je leta 1709 v Ljubljani (Dušan Kos, *Valvasor, kubarica Ana in težave z duhom gospe Gallenberg*, Gradivo in razprave: Zgodovinski arhiv Ljubljana 37 (Ljubljana, 2016²), str. 37, 159 in 186 (dalje: Kos, *Valvasor*). Glej tudi: Witting, "Die Beiträge zur Genealogie", str. 263–264; ARS, SI AS 730, fond Gospostvo Dol, fasc. 120, Genealogica R–Z, Tschetscher, str. 267; Naschenweng, *Der Landständische Adel*, str. 1571.

¹⁹ Ana Krescencija je v oskrbo k nunam prišla že pred letom 1678, leto za tem pa je naredila redovne zaobljube in prevzela ime Ana Serafina. Njena sestra Konstanca (rojena 1665) je v marenberški samostan prišla po očetovi smrti, leta 1683 je naredila zaobljube in dobila ime Benedikta Konstanca (Jože Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782* (Celje, 1997), str. 279 (dalje: Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan*). Orožen sicer pravi, da bi naj k marenberškim nunam vstopile tri Raumschüsslove hčerke (Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 151; prav tako: Naschenweng, *Der Landständische Adel*, str. 1169). Iz Mlinaričevega seznama marenberških nun bi v tem oziru prišla v poštev še Ana "Lemäna" baronica Raumschüssl (vzdevek je povezan z njeno delno hromostjo), ki je bila rojena 1649 na Kranjskem in so jo v samostan sprejeli leta 1667, vendar po zapisih iz samostanske kronike ni povezana z omenjenima sestrama (prim. Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan*, str. 279).

²⁰ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 151; prim. Naschenweng, *Der Landständische Adel*, str. 1169. Jurij Leopold je bil leta 1682 sprejet v malteški viteški red (prim. Leopold Nedopil, *Deutsche Adelsproben aus dem Deutschen Ordens-Central-Archiv*, št. 4 (Wien, 1881), str. 159, št. 9004 in 9005). Hans Peter Naschenweng sicer omenja sedem otrok; še eno neimenovano hčer in kot najmlajšega otroka sina Janeza Sigismunda, ki se je leta 1677 poročil z Evo Dorotejo grofico Paradeiser, umrl pa leta 1687 v Ljubljani (Naschenweng, *Der Landständische Adel*, str. 1169).

²¹ Gospostvo Anderburg bi se naj v posesti Adama Sigfrida nahajalo od leta 1666. Njegova hči Eleonora Barbara ga je kot dedinja prodala grofom Schrattenbachom. Pirchegger sicer kot leto prodaje naveda 1717, ko je bila Eleonora Barbara že mrtva (1709) (Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der*

po moževi smrti leta 1669²² precej povezana s člani svoje izvirne družine. To je izpostavljeno že v bogato fleuroniranem okrasu v obeh listinah enake intitucije, pri kateri izstopata heraldično zaznamovani inicialki *N(ach)*. Baronica se nam predstavlja z družinskim grbom Sauerjev: s tremi zlatimi vesli na rdečem polju in grofovsko krono nad njim. Glava družine, njen brat Jurij Friderik Sauer z Borla, je bil od leta 1656 poročen z Marijo Barbaro grofico Trauttmansdorff in je leta 1668 rodbini priskrbel dedni grofovski naslov. Opravljal je vidne javne funkcije, med drugim je bil cesarski komornik in član štajerskega deželnega zbora, kot višji proviantni mojster pa je imel tudi dobičkonosno državno službo.²³ V kontekstu te razprave je grof Jurij Friderik pomemben zlasti kot dobrotnik in umetnostni naročnik, ki ni skoparil z gmotno podporo različnim gradbenim podvigom in z naporji, vloženimi v skrb za osebno in božjo slavo.²⁴ Pri njegovih prizadevanjih zasledimo poleg njegove soproge nekajkrat tudi ime njegove sestre Katarine Elizabete.

Jurij Friderik je z ženo ob prenovi rezidenčnega gradu Borl okrog leta 1674 zgradil novo grajsko kapelo, posvečeno sv. Trojici. Na danes ukradeni sliki na velikem oltarju sta bila ustanovnika tudi upodobljena.²⁵ Njuno ustanovo je z darovnico podprla tudi baronica Katarina Elizabeta; iz nje se je za opravljanje svetih maš v grajski kapeli vzdrževal stalni kaplan.²⁶ Kot je razvidno iz tu obravnavanih listin, pa sta bila brat in sestra najbolj povezana v darežljivosti do minoritskega samostana na Ptujju. Tako lahko baroničino ustanovitev petih

Geschichte ihrer Herrschaften und Gülder, Städte und Märkte, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10 (München, 1962), str. 228; glej tudi: Orožen, Das Dekanat Schalltbal, str. 151). Eleonorino doto in dediščino bi lahko predstavljale tudi posesti, ki jih je njen drugi mož Sigismund Viljem Čeček ob smrti leta 1697 zapustil dedičem; poleg dela gospostva Anderburg sta to bili še hiši v Celju in Šentjurju (Kos, Valvasor, str. 35). Za grad Anderburg glej: Ivan Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 5: med Kozjanskim in porečjem Save (Ljubljana, 1993), str. 9–10.

²² Naschenweng, *Der Landständische Adel*, str. 1169.

²³ Hernja Masten, "Rodbina Sauer", str. 82. Sauerji so izvirali s Kranjske in so se po gradu Kozjak na Dolenjskem imenovali *zu Kosiak*. Po izgonu protestanskega plemstva s Štajerske leta 1628 je svoj vzpon doživela veja Janeza Karla z Borla, ki je ob povzdigu v grofe prevzela naslov *von und zu Ankenstein*. Člani rodbine so opravljali različne javne funkcije in so mdr. upravljali gosposčine Borl, Dornava, Št. Janž na Dravskem polju, Šoštanj, Velenje, pripadale so jim različne desetine, imeli so več hiš v Gradcu ter eno na Ptujju (Dejan Zadravec, "Gospostvo Borl od nastanka do leta 1801", v: *Cirkulane: svet Belanov*, ur. Martin Prašnički (Cirkulane, 2005), str. 80–82; Hernja Masten, "Rodbina Sauer", str. 76–85).

²⁴ Igor Weigl, "Grad Borl in družina Sauer von und zu Ankenstein", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 68=Nv 33, št. 2 (1997), str. 218 (dalje: Weigl, "Grad Borl"). Poleg že omenjene in v nadaljevanju predstavljene naročniške vloge grofa Jurija Friderika Saureja pri minoritskem samostanu na Ptujju sta s soprogo Marijo Barbaro, rojeno grofico Trauttmansdorff, z umetnostnimi naročili zaznamovala zlasti rezidenčni grad Borl in njegovo posestno okolico, glej: Weigl, "Grad Borl", str. 217–228; Polona Vidmar, "Slikarska in kiparska oprema cirkulanskih cerkva", v: *Cirkulane: svet Belanov*, ur. Martin Prašnički (Cirkulane, 2005), str. 267–884 (dalje: Vidmar, "Slikarska in kiparska oprema").

²⁵ Za grajsko kapelo in njeno opremo glej: Weigl, "Grad Borl", str. 219–221; Vidmar, "Slikarska in kiparska oprema", str. 271–275.

²⁶ Hernja Masten, "Rodbina Sauer", str. 83–84.

litanij pri ptujskih minoritih razumemo kot nadgradnjo litanij, ki jih je pri njih že leta 1672 ustanovil Jurij Friderik. Določil je, da morajo minoriti litanije opravljali dvajsetkrat na leto, in sicer s svečami in procesijo pred Marijinim stebrom na trgu pred cerkvijo, ki ga je Jurij Friderik dal postaviti v spomin na zmago avstrijske vojske nad Turki pri Monoštru leta 1664.²⁷ Umetnostnonaročniški podvigi baroničinega brata nedvomno sledijo sočasnim, tudi politično motiviranim reprezentativnim dejanjem ne le vladajoče elite, temveč tudi posnemajočega plemstva. V tem oziru je razumljiva njegova ideja o postavitvi takrat sicer modne, Loretski Mariji posvečene kapele, ki jo je leta 1687 zgradil ob minoritski cerkvi na Ptuj.²⁸ Ničesar ne vemo o tem, da bi pri zorenju te namere igrala vlogo kakšna zaobljuba. Kapela je vsekakor morala nastati v soglasju z minoriti, ki so se ravno v tem času namenili obnoviti samostanski kompleks s cerkvijo.²⁹ Nezanemarljiva pa je tudi možnost, da ga je pri tem nagovarjal spomin na lastno doživetje. Jurij Friderik se je namreč leta 1650 podal na kavalirsko potovanje v Italijo, v tistem času skorajda obvezno preizkušnjo za plemiškega mladeniča, kateri se niso izognili niti Sauerji. Tako gre sklepati po njihovih številnih vpisih v knjigo nemških študentov v Sieni, v katero se je Jurij Friderik vpisal 25. oktobra tega leta.³⁰ Njegova pot je sicer sovpadala s svetoletnim jubilejem, ko je glavni cilj potovanj predstavljalo romanje v Rim. Pri tem ni izključeno, da je enega od postankov namenil obisku Svete hiše v Loretu, sicer neizogibnemu milostnemu kraju popotnikovega itinerarija po Italiji.³¹ Kakor koli, za vzgib, iz katerega je Jurij Friderik postavil loretsko kapelo, je zagotovo vedela tudi njegova sestra.

Vrnimo se k listinama Katarine Elizabete iz junija 1692. Ni dvoma, da ju je ovdovela baronica dala napisati ob spoznanju o minljivosti življenja in v upa-

²⁷ Mlinarič, "Zgodovina samostana", str. 89–90; Hernja Masten, "Rodbina Sauer", str. 93–94). Za Marijin steber na Ptuj glej: Branko Vnuk, "Baročni spomeniki", v: *Ptujska javna plastika: 1664–2012*, ur. Branko Vnuk (Ptuj, 2017), str. 15–17.

²⁸ Mlinarič, "Zgodovina samostana", str. 90; Jože Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris samostana in cerkve", v: *Minoritski samostan na Ptuj: 1239–1989*, ur. Jože Mlinarič in Marjan Vogrin (Ptuj–Celje, 1989), str. 244 (dalje: Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris").

²⁹ Ker si patri verjetno niso hodili v zelje, naj bo le v opombi izpostavljeno, da je med pomembne pospeševalce pobožnosti do Marije Loretske tudi v naših krajih sodil kapucinski red (prim. Martelanc, *Kapucinska arhitektura*, str. 62–65). Grof Sauer je bil povezan tudi s ptujskimi kapucini, pri katerih sta s soprogo pokopala prvorojenko Ano Marijo Izabelo leta 1661 (Hernja Masten, "Rodbina Sauer", str. 82).

³⁰ "Georgius Fridericus Sauer liber baro in Kosiak dom. in Welau 25. Okt." (citirano po: Fritz Weigle, *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena (1573–1738)*, 1, Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 22 (Tübingen, 1962), str. 295, št. 7365). O vplivu kavalirskih potovanj na umetnostna naročila štajerskega plemstva glej: Barbara Murovec, "Historizirana podoba naročnika: Attemsova družinska portreta in Rembov avtoportret iz brežiškega gradu", *Acta historiae artis Slovenica* 23, št. 1 (2018), str. 117–120.

³¹ Elisabeth Grams Cornides, "Fromme Kavaliersreisen? Adelige aus den habsburgischen Erbländen als Rompilger in den Heiligen Jahren von 1650 bis 1750", v: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, ur. Katrin Keller, Petr Maťa in Martin Scheutz, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 68 (2017), str. 199.

Ustanovna listina Katarine Eli-zabete baronice Raumschüssl za celjske minorite iz dne 30. junija 1692, detajl z upodobitvijo Marije Loretske (slika 2) (Zgodovinski arhiv Celje, Zbirka listin minoritskega samostana v Celju)

nju, da se ji bo kar najboljše godilo tudi po smrti. Iz prologa njene ptujske listine je razvidno še nekaj. Katarina Elizabeta je k dobrim dejanjem, zlasti k češčenju pravega Boga v podobi Najsvetejšega zakramenta, kot to zahteva katoliška vera, želela nagovoriti tudi druge vernike. In sicer kar po navdihu božje previdnosti (*durch sondere Eingebung Gottes*).³² Prav s tem namenom je tako na

³² ".../ da ein Christ nicht allein sich selbst aigner Andacht beflisset / sondern auch den Nachsten zu bayßamen Wercken /forderist der Verehrung Gottes / und seiner Heiligen anfrischet / und anmuethet / und weillen wir Catholische Christen uns villmebr / alsß vor Zeiten Moyses zuerfreÿen haben / das khein anders Volckb so großß / darzue sich die Götter also nabe herbey thuen / wie unser Gott bey allen unserm Gebett gegenwertig ist / bevorderist aber / da wir bey Aussezung deß Hochwürdigsten Sacraments des Altars / in welchen unter der Gestalt eines kleinen Broets der wabre lebendige Gott selbsten CHRISTUS JESUS unser Erleser uns vor Augen steht / unser Gebett ablegen. O was für Ehrerbietigkeit / undterthenigste Reverenz und Andacht seint wir da[n] schuldig disen unserm lebentigen Gott in den H. Sacrament zuerzaigen / und weillen uns der Christlich Catholische Glauben anbefilcht / die H.H. Gottes alsß unsere Vorbitter zuverehr und anzurueffen / so will es ja vor allen erstens der seeligsten Himmels Königin

Ustanovna listina Katarine Eli-zabete baronice Raumschüssl za ptujske minorite iz dne 30. junija 1692, detajl z upodobitvijo monštrance z Najsvetejšim (slika 3) (Pokrajinski arhiv Maribor, Zbirka originalnih listin)

Ptaju kakor tudi v Celju ustanovila litanije – priljubljeno ljudsko pobožnost, ki je ob zapovedani repetitivni izvedbi zagotavljala množičen obisk pravovernega ljudstva. Tudi na ta način se je še posebej širila pobožnost do Matere božje.³³ Na simbolični ravni je to v obeh listinah tudi bogato ilustrirano. Na sredini celjske listine je v ovalu upodobljena podoba Loretske Marije, na ptujski listini pa monštranca z Najsvetejšim (slika 2, slika 3).

Verjetno ni naključje, da se v lavretanskih litanijah Marijo kliče na pomoč tudi kot "Posodo časti vredno" (*Vas honorabile*), kar v emblemskih lavretanskih

Maria als einer wabre[n] Mutter deß Allmögenten Sobn Gottes gebüßren / und ist ganz ungezweifelt / das dise hochwürdigste Jungfrau und Mutter durch unser Zuflucht / und Andacht begietet / auch Ihren liebsten Sobn CHristum JESum / alß welcher ein gerechter Richter der lebendige[n] und Todten komen würdt unß auch gnediklich würdt versöhnen / ... /" (prepis po: PAM, SI PAM/0001, fond Zbirka listin, št. 615, Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, ustanovi litanije Matere božje pri ptujskih minoritih, 30. junij 1692, Ptuj).

³³ Prim. Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich*, str. 356.

serijah simbolizira prav upodobitev monštrance.³⁴ Da je bila baronica v skrbi za svoj dušni blagor še kako dovzetna tudi za "čudeže" krščanske narave, pa potrjuje dogodek, ki ga je po Valvasorjevem poročilu temeljito raziskal Dušan Kos.³⁵ Na Novem in Starem dvoru pri Radečah naj bi se med 15. in 25. januarjem 1684 prikazoval duh pokojne vdove Marije Elizabete pl. Gallenberg. Zaradi nekih nerešenih dolgov je njena nesrečna duša obtičala v vicah. Za odrešitev je duh gospe Gallenberg zahteval darovanje tridesetih maš pri oltarju sv. Antona Padovanskega v cerkvi sv. Marjete na Jagnjenici. Maše je moral plačati nečak pokojnice, novodvorski graščak Sigismund Viljem baron Čečker. Po opravljenih mašah se duh ni več pojavil.³⁶ Baron Čečker je bil drugi mož Eleonore Barbare, rojene baronice Raumschüssl, in tako zet Katarine Elizabete.³⁷ O zadoščenju duha gospe Gallenberg je morala vedeti tudi baronica Katarina Elizabeta, saj je leta 1690 financirala postavitve novega Antonovega oltarja v jagnjeniški cerkvi.³⁸ Kljub dobrim odnosom, ki jih je imela s svojim zetom, Dušan Kos sumničavo sklepa, da jo je k temu pregovoril svibenski vikar Franc Ludvik Schreiber. Kot upravitelj jagnjeniške podružnice je od prikazovanj preračunljivo imel še največ. Baroničino naročništvo bi lahko prepoznali tudi v sočutju do pokojne Marije Elizabete pl. Gallenberg, s katero ju je družilo "žalostno vdovstvo".³⁹ Nedvomno pa tudi skrb za zveličanje duše. Predstavljena baroničina pobožnost se zrcali v njeni darežljivosti do verskih ustanov, v ta kontekst pa je treba postaviti tudi nastanek njene loretske kapele pri celjskih minoritih.

Baroničina loretska kapela

Preden se lotimo iskanja morebitnih ostankov loretske kapele pri nekdanji minoritski cerkvi v Celju, pogledjmo vsaj tiste, ki so v drugi polovici 17. stoletja nastale na južnem Štajerskem. Za primerjavo je priročna že loretska kapela baroničinega brata Jurija Friderika pri minoritski cerkvi na Ptuj. Kapela je danes rekonstruirana le v arhitekturni lupini, njena prvotna podoba pa je na

³⁴ Prim. Menaše, *Marija*, str. 110, repr. 46.

³⁵ Kos, *Valvasor*.

³⁶ Prav tam, str. 11–15.

³⁷ Glej op. 17. v tem članku.

³⁸ Kos, *Valvasor*, str. 154. To potrjuje napis na oltarju: "GOT DEM ALLMECHTIGEN, MARIA DER GEBENE LEREN / MVETTER GOTTES VNND DEM H. ANTONI DE PADVA ZV / EHREN HAB ICH CATHARINA ELISABETH RAMBSCHIS- / LIN FREYIN WITTIB GEBORNE GRAFFIN SAVERIN V. / VNND ZVANKHENSTAIN DISEN ALTAR MACHEN LASSEN / FVSS FALLENTT BITTENTT DER H. ANTONI VNND ALLE / HEILLIGE WOLLEN VOR GOTT MIR IHRER VO- / RBITT MEINER INGEDENKH SEIN. / ANNO 1.6.9.0 IAHR." (navedeno po: prav tam, str. 154, op. 286).

³⁹ O postavitvi oltarja glej: Kos, *Valvasor*, str. 154–155 in 159, repr. 33–34.

podlagi slikovnega in arhivskega gradiva dovolj dobro raziskana.⁴⁰ V tlorisu pravokotna kapela je bila z daljšo stranjo bočno naslonjena na severno steno ladje tako, da je bila na zahodu poravnana s pročeljem cerkve. V zahodni steni je imela kvadratno okno, vanjo pa je vodilo dvojno simetrično postavljenih vrat: severna so omogočala dostop od zunaj, južna pa so kapelo povezovala s cerkveno ladjo. Glede na postavitve kapele je možno, da so vanjo, po predlogi nazarške hišice, v vzhodnem delu južne stene vodila še ena vrata iz ladje, ki pa niso izpričana.⁴¹ Prvotna zunanjščina kapele je dobro dokumentirana na bakrorezu samostanskega kompleksa iz leta 1696 (*slika 4*).

Kapela je bila pokrita z banjasto streho. Oblikovno je izstopala le njena zahodna fasada, katere pritlični del sta na vsaki strani okna členila po dva para pilastrov. Pod okno so bile umeščene tudi stopnice, kot podest za pogled v notranjščino kapele.⁴² Nad oknom je bila vzdana marmorna napisna plošča z imenom naročnika in letnico postavitve kapele.⁴³ Na pročelju kapele je v polkrožno zaključenem čelu izstopala kiparska skupina Oznanjenja. Z grafike je razvidno, da se je med upodobitvama klečeče Marije in nadangela nahajalo še heraldično znamenje grofa Sauerja, nad njim pa je bila umeščena doprsna podoba Boga Očeta.⁴⁴ Čeprav nastanek kapele na napisni plošči zaznamuje letnica 1687, je njen fasadni del nastajal skupaj z arhitekturno uglašenim pročeljem minoritske cerkve, ki je bilo končano do leta 1691.⁴⁵ Dela v loretski kapeli so sicer potekala še leta 1694, ko so v njej položili kamnit tlak.⁴⁶ Kakšna

⁴⁰ Loretska kapela je bila skupaj z ladijskim delom cerkve popolno porušena leta 1945 v bombardiranju Ptujja med drugo svetovno vojno. Skupaj z ladjo so jo rekonstruirali med letoma 2001 in 2011. Za kapelo glej: Sergej Vrišer, "Baročna podoba cerkve sv. Petra in Pavla", v: *Minoritski samostan na Ptujju: 1239–1989*, ur. Jože Mlinarič in Marjan Vogrin (Ptuj–Celje, 1989), str. 297 (dalje: Vrišer, "Baročna podoba cerkve"); Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris", str. 244; Amadeja Pernat, "Baročna podoba minoritske cerkve", v: *Minoritska zbirka 2: ostanki srednjeveške in baročne arhitekturne plastike iz prvotne minoritske cerkve sv. Petra in Pavla*, ur. Branko Vnuk (Ptuj, 2016), str. 39, 41 in 44–45 (dalje: Pernat, "Baročna podoba minoritske cerkve").

⁴¹ Primerjaj rekonstrukcijo tlorisa cerkve pred porušenjem leta 1945, objavljeno v: Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov*, str. 302, repr. 323.

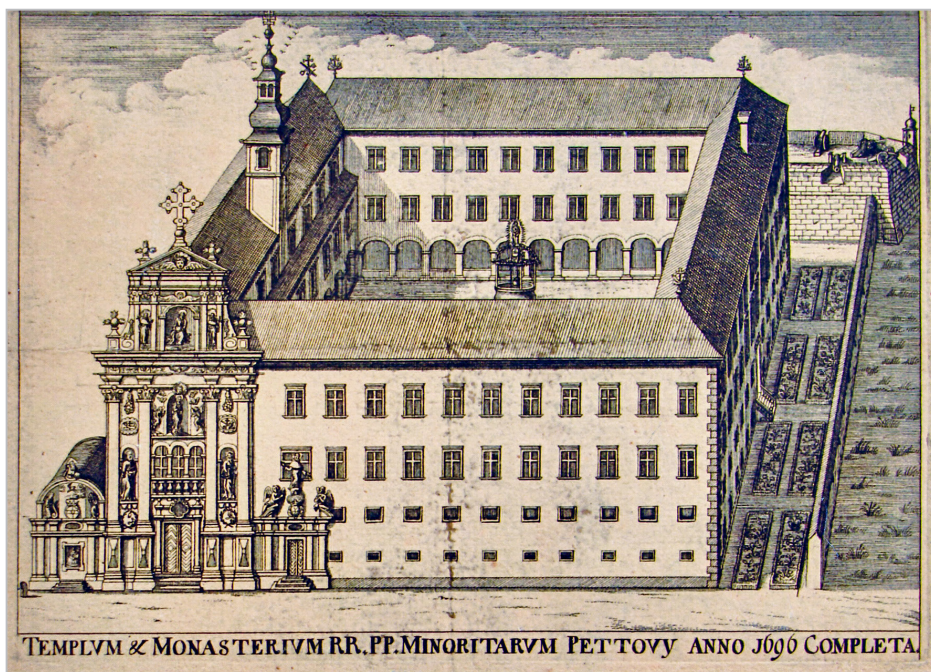
⁴² Na bakrorezu je sicer v zahodnem oknu izrisana podoba Marije Loretske, ki jo Vrišer interpretira kot relief (Vrišer, "Baročna podoba cerkve", str. 297). Možno je, da nam pri tem bakrorezec le ilustrira pogled na kip Marije Loretske v notranjosti in tako še posebej poudari značaj nje posvečene kapele. Kot je razvidno iz slikovnega gradiva, je podobne stopnice pod oknom imela tudi loretska kapela mariborskega mestnega gradu (prim. Jože Curk, *Mariborski grad*, Osvetljena dediščina 3 (Maribor, 2007), repr. 8, 24 in 25 (dalje: Curk, *Mariborski grad*).

⁴³ Danes težko čitljiv napis se je ohranil v prepisu Simona Povodna iz leta 1833: "*Anno Domini M. DCL XXXVII Illustrissimus Dominus, Dominus, Georgius Fridericus Sauer comes ab et in Ankenstein L. B. in Kosiak, Wölan, Schönstein, et Lilgenberg, Dominus in Ebensfeld et Sc. Joannem et Dornau summus Haereditarius dapifer per Carniolam et marchiam Slavoniae S.I.M cammerarius et consiliarius intimus etc. Socellum hoc B.V.M. de voti animi causa extruit fecit.*" (navedeno po: Hernja Masten, "Rodbina Sauer", str. 94). Za napisno ploščo glej: Pernat, "Baročna podoba minoritske cerkve", str. 44.

⁴⁴ Za kiparsko skupino Oznanjenja glej: Pernat, "Baročna podoba minoritske cerkve", str. 44–45.

⁴⁵ Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris", str. 244; Vrišer, "Baročna podoba cerkve", str. 297.

⁴⁶ Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris", str. 244.

Minoritski samostan na Ptuju, 1696, bakrorez (*slika 4*) (Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož)

je bila banjasto obokana notranjščina kapele, ne vemo. Ludvik Pečko v župnijski kroniki iz leta 1861 poroča le, da je bila temačna in brez okrasja.⁴⁷ Avguštin Stegenšek pa leta 1905 ugotavlja, da Sauerjeva ptujska loretska kapela ni "tako zvest in natančen posnetek" Svete hiše v Loretu, kot je to notranjščina loretske kapele mariborskega mestnega gradu.⁴⁸

Loretsko kapelo ob mestnem gradu v Mariboru je dal eno leto pred svojo smrtjo, to je leta 1655, postaviti Jurij Jernej grof Khisl. Dokončana in opremljena je bila z angažmajem njegove soproge Ane Marije, rojene grofice Berka, do leta 1661, ko so jo posvetili.⁴⁹ Kapela je postavljena ob jugozahodnem vogalu gradu in se nanj naslanja s svojo daljšo vzhodno steno.⁵⁰ Okno v južni steni kapele omogoča pogled vanjo s trga pred gradom. V kapelo so z nekdanjega grajskega dvorišča vodila zahodna vrata, z grajskim poslopjem pa jo na vzhodu povezujeta še dva vhoda. S pilastri členjeno zunanjščino so predvsem na čelni

⁴⁷ Povzeto po: Pernat, "Baročna podoba minoritske cerkve", str. 39.

⁴⁸ Stegenšek, *Dekanija gornjegrajska*, str. 71.

⁴⁹ Curk, *Mariborski grad*, 67–68.

⁵⁰ Prim. prav tam, str. 59, skica 5.

strani posodobili po letu 1727, ko so dozidali tudi oratorij in ga z novim stopniščem povezali z arkadnim hodnikom.⁵¹ Čeprav tudi notranjščina kaže sledi kasnejših posegov, je prvotni značaj kapele še razpoznaven (*slika 5*). Neometane stene s fragmenti poslikav ločuje od banjastega oboka profiliran zidec. Plak je sestavljen iz črnih in belih marmornih plošč in se proti oltarju dvigne za dve stopnici. Oltarno menzo obdaja predelna mreža, v kateri sta dohoda do niše s kipom Loretske Marije. Kapela po najboljših močeh posnema pristnost nazareške hišice, v kateri je "Beseda Meso postala", na kar sta opozorila tudi naročnika na napisni plošči na njenem pročelju.⁵² Od prvotne opreme je treba izpostaviti stenska svečnika z grbovnima kartušama Khislov in Marijin kip v niši, ki ga obdaja starejša hrustančasta ornamentika.⁵³ Da je kapela kmalu po postavitvi uživala velik ugled ne le pri vsakokratnih graščakih, ampak tudi pri mestnem in okoliškem prebivalstvu, ne dokazujejo le podeljeni papeški odpustki, temveč tudi popis dragocenega inventarja, med katerega sodijo tudi številne votivne podobe.⁵⁴

V navezavi na Khislovo loretsko kapelo ne gre spregledati, da je z družinsko tradicijo po vzoru staršev nadaljevala hči Marija Elizabeta, poročena grofica Trauttmansdorff.⁵⁵ Zakonca Trauttmansdorff sta bila velika dobrotnika avguštincev pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah, pri katerih je bil grofičin mož Ferdinand Ernest leta 1692 tudi pokopan.⁵⁶ Kmalu po moževi smrti je Marija Elizabeta z donacijami omogočila postavitve loretske kapele pri samostanki cerkvi.⁵⁷ Ob izgradnji se je kapela naslanjala na severno steno takratne ladje, ki

⁵¹ Prav tam, str. 67.

⁵² "HIERINEN IST DER / REGHE FVRM ODER ABRIS / VON DEM HELLIGEM HAVS / LORETTO EIN GROSSE GEHAIM- / NVS IN WELICHEM DAS / WORDT IST FLEISCH / WORDEN 1.6.5.5" (Prav tam, str. 68, repr. 44).

⁵³ Sergej Vrišer, *Mariborski grad*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 17 (Ljubljana, 1969), str. 11–12.

⁵⁴ Za popis opreme iz leta 1690 in votivne podobe glej: Marjetica Simoniti, "Loretanska kapela mariborskega gradu", v: *Stoletno sporočilo: vodnik po izbranem gradivu iz zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru*, ur. Drago Oman (Maribor, 2003), str. 40–41; Matjaž Grahornik, *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Kbislju iz leta 1690*, Gradivo za zgodovino Maribora 44 (Maribor, 2020), str. 116–125, dostopno na: www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/gzm_44_2019_splet.pdf, pridobljeno: 19. 11. 2021. Glej tudi: Valentina Bevc Varl in Oskar Habjanič, "Družina Khisl na širšem območju Maribora in predmeti, ohranjeni v Pokrajinskem muzeju Maribor", v: *Grad Kbislstein in zgodbe rodbine Khisl*, gl. ur. Veronika Pflaum in Marjana Žibert (Kranj, 2019), str. 39–43.

⁵⁵ Zupančič, *Odmevi loretskega kulta*, str. 49; Polona Vidmar, "Cerkev Svete trojice v Slovenskih goricah in njeni donatorji: Stubenbergi, Trauttmansdorffi, Khisli, čudodelna podoba in motiv calcatio", *Zbornik za umetnostno zgodovino* NV 52 (2016), str. 97 (dalje: Vidmar, "Cerkev Svete trojice").

⁵⁶ Med drugim je iz njune donacije bilo do leta 1692 dograjeno novo samostansko krilo ob cerkvi. Za donatorsko vlogo zakoncev Trauttmansdorff pri svetotrojiških avguštincih glej: Oskar Habjanič, "Avguštinski samostan v Sv. Trojici v Slovenskih goricah v dobi baroka", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 62, št. 1 (2014), str. 77–78 (dalje: Habjanič, "Avguštinski samostan"); Vidmar, "Cerkev Svete trojice", str. 93–97 in 102.

⁵⁷ Za donacije in potek gradnje glej: Vidmar, "Cerkev Svete trojice", str. 96.

Notranjost loretske kapele mestnega gradu v Mariboru (slika 5) (Pokrajinski muzej Maribor, foto: Danilo Cvetnić)

so jo ob povečavi cerkve v letih 1735–1740 spremenili v prezbiterij.⁵⁸ Kapela je v tlorisu sledila znani predlogi. S cerkvijo jo še vedno povezujeta dva kamnita portala v severni steni prezbiterija; nad zahodnim sta reliefna grba Trauttmansdorffov in Khislov, nad vzhodnim pa napis z letnico 1693, s katerim se je ovekovečila naročnica.⁵⁹ Zunanjščino kapele so predelali z dozidavo odprtih kapel ob njeni vzhodni in zahodni steni, v kateri so ohranili prvotno okno. Od prvotne zasnove je tako razvidna le še severna fasada s pilastri in zazidanim vhomom, ki je vanjo vodil z zunanje strani. Notranjščina kapele je danes v celo-

⁵⁸ Curk, *Samostani na Slovenskem*, str. 386.

⁵⁹ Vidmar, "Cerkve Svete trojice", str. 96.

ti "posodobljena". Nova poslikava tako le imitira opečno zidavo, na kateri so umeščeni tipični fragmenti fresk. Zlasti njena arhitekturna zasnova in ohranjeni detajli (venčni zidec, lesena preklada prvotnega vhoda in niša za omaro) pa dopuščajo možnost, da prvotna notranjščina ni zaostajala za pristno odslikavo nazareške hišice, kakršno nam še danes kaže njena mariborska različica. Ustanoviteljica je umrla leta 1694, torej pred dokončanjem kapele, saj so v njej šele leta 1707 položili kamnit tlak.⁶⁰

Oris izbranih posnetkov nazareške hišice in izpostavljena vloga, ki so jo pri izgradnji odigrali njihovi naročniki, predstavljata dobro izhodišče za razmislek o tem, kakšno loretsko kapelo bi lahko pričakovali pri celjskih minoritih. Pri umestitvi ali izgledu kapele si z baroničino darovnico ne moremo veliko pomagati, saj pove le, da se ta nahaja nekje v cerkvi (*eben in selbigen Gotts-Hauß aufgerichteten Loretha Capellen*). Nam pa zato vsaj njeno lokacijo nakaže Ignac Orožen, ko ob naštevanju baročne opreme v minoritski cerkvi omeni tudi: "*Nordseitig war am unteren Ende der Kirche eine Maria Loretto Kapelle, in welcher jetzt die Stiege zur Musikempore angebracht ist.*"⁶¹ Na drugem mestu pa doda še: "*Die Gruft der Minoriter in der Maria Loretto-Kapelle, jetzt Stiegenbaus des Musikchores.*"⁶² Kje se je torej po Orožnu nahajala loretska kapela in kako so njegov zapis interpretirali doslej? Orožnova navedba je v starejši literaturi večinoma le skopo povzeta in interpretirana, kot da se je loretska kapela nahajala na mestu stopnic, ki vodijo na pevski kor v predddverju cerkve.⁶³ Takšno interpretacijo nato v svojih stavbnogodovinskih raziskavah minoritskega samostana v Celju posredno prevzame tudi Jože Curk.⁶⁴ Čeprav se Curk na Orožnov zapis o loretski kapeli nikjer direktno ne sklicuje, je iz njegovih dognanj razvidno, da ga je pri tem upošteval. Curk je med drugim namreč domneval, da so loretsko kapelo pred zahodno fasado cerkve okoli leta 1858 v

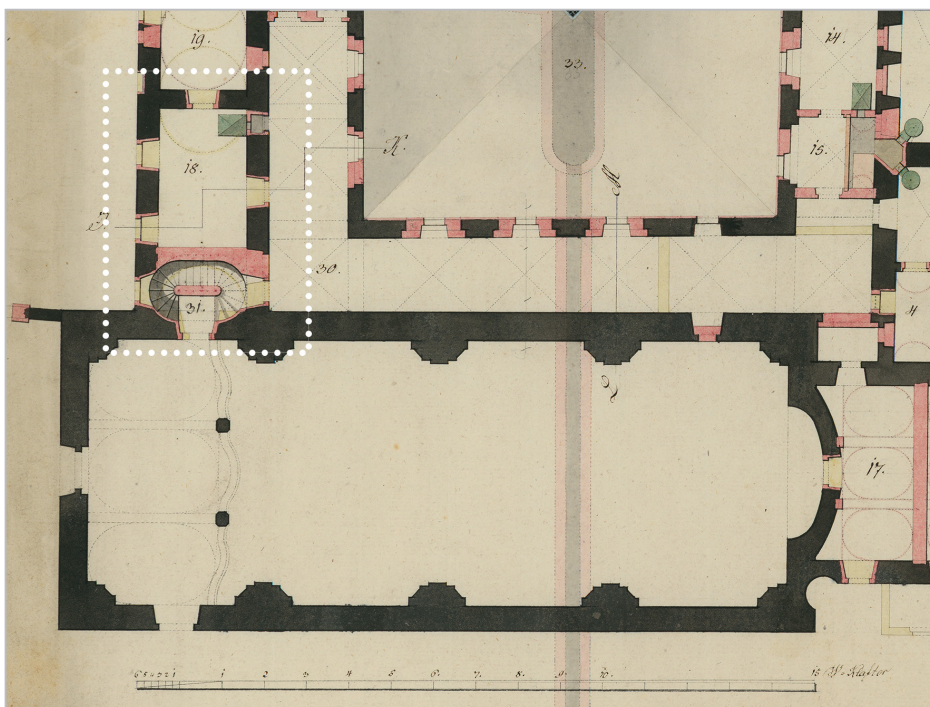
⁶⁰ Ignaz Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant 1: Das Bistum, das Domkapitel und die Dekanate Marburg, Mährenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkovitz* (Marburg, 1875), str. 223.

⁶¹ Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 173.

⁶² Prav tam, str. 177.

⁶³ Recimo: "*Unter der Loretokapelle (Stiegenbaus) war die Gruft der Minoriter.*" (Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, str. 342); "*Nordseitig war am unteren Ende der Kirche eine Maria-Loretto-Kapelle, in welcher jetzt die Stiege zur Musikempore angebracht ist. In diese Kapelle war die Gruft der Minoriten, welche nach der Aufhebung des Klosters aufgegeben wurde. Die Deckplatte dieser Gruft wurde zum Trottoir vor dem Seitenportale der Kirche verwendet.*" ("Das 600 jährige Jubiläum der Minoritenkirche in Cilli", *Deutsche Wacht*, 25. 5. 1910, št. 42, str. 5); "*.../ in sicer se je pričela ta stara, vsekakor gotška ladja tam kot danes, pred njo pa je stala poznejša loretska kapela – na mestu današnjega stopnišča na kor .../*" (Marolt, *Dekanija Celje*, str. 61).

⁶⁴ "Leta 1858 so odstranili loretsko kapelo iz 17. stol. ob cerkveni fasadi in predzidali vežo." (Curk, "Celje", str. 13); "Ker je stala na mestu sedanjega kornega stopnišča ob stari cerkveni fasadi Loretanska kapela, zgrajena menda v 17. stol., so jo l. 1858 odstranili, ko so gradili sedanjo vežo in zvonik." (Curk, *Topografsko gradivo*, str. 27); "*.../ o. 1858 so uničili zahodno ladjino fasado z zašiljenim zgodnjegotskim portalom in loretansko kapelo iz 17. st. ob njej .../*" (Curk, "O samostanih", str. 138); "Okoli leta 1858 so uničili zahodno ladijsko fasado z zašiljenim zgodnjegotskim portalom in loretsko kapelo iz 17. stoletja ob njej *.../.*" (Curk, *Samostani na Slovenskem*, str. 61).

Načrt nekdanjega minoritskega samostana v Celju, 1813, detajl ladje z označeno kapelo (slika 6) (Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Plänesammlung Baudirektion)

celoti podrli in da se na njenem mestu nahaja današnje stopnišče na pevski kor.⁶⁵ V nasprotju z dozdajšnjimi ugotovitvami menim, da bi bilo na Orožnov zapis pri iskanju lege loretske kapele treba pogledati tudi s časovne distance. Orožnov zapis je bil objavljen v tretjem zvezku *Das Bistum und die Diözese Lavant*, izdanem leta 1880, nastal pa je verjetno kakšno leto prej.⁶⁶ Orožen je nedvomno tudi sam spremljal obnovo minoritske cerkve, ki je potekala v tem času in dala stavbi podobo,

⁶⁵ Glej prejšnjo opombo s citati. Po Curku naj bi bila kapela postavljena pred zahodno fasado cerkve oz. naj bi vsaj delno posegala v prostor današnjih stopnic na pevski kor v predverju. Curk se pri tem sklepanju verjetno opira tudi na Orožnov zapis, da se je vse do leta 1858, ko so pričeli z gradbenimi deli za dozidavo novega zahodnega zvonika, od prvotne srednjeveške cerkve ohranil glavni portal na zahodni fasadi cerkve (prim. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 171, 177). Na takšen sklep kaže tudi Curkov zapis: ".../ okoli l. 1858 so uničili cerkveno fasado z zašiljenim zgodnjegotskim portalom /.../" (Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris", str. 237), v katerem pa loretske kapele ne omenja. Postavitev kapele ob zahodni fasadi samostanske cerkve pa ni razvidna iz historičnega vizualnega gradiva (prim. relevantne vedutne upodobitve in načrte mesta Celja v: Ivan Stopar, *Stare celjske upodobitve* (Celje, 1980) (dalje: Stopar, *Stare celjske upodobitve*).

⁶⁶ Orožen je bil v Celju najprej kaplan (1844–1847), nato vikar (1847–1854). Da je sledil dogodkom v Celju tudi po svojem odhodu, je razvidno iz posameznih zapisov v njegovih delih (prim. *Slovenska biografija*, dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi397210/, pridobljeno: 17. 6. 2020).

ohranjeno tako rekoč vse do danes.⁶⁷ To velja tudi za del s stopniščem na pevski kor v preddverju, ki je bil prizidan k zahodni fasadi cerkve ob izgradnji novega zvonika do leta 1865, v uporabi pa verjetno komaj po dokončanju del leta 1880.⁶⁸ Vprašanje je, če se Orožen v svojem zapisu o lokaciji loretske kapele res sklicuje na to stopnišče. Iz nedavno najdenih načrtov preureditve nekdanjega minoritskega samostana v Celju iz leta 1813 (*slika 6*) je razvidno,⁶⁹ da so že takrat načrtovali tudi nov dostop na pevski kor. Stopnišče so umestili v prostor (številka 18 na načrtu) zahodnega samostanskega trakta, ki se je na ladjo neposredno navezoval. Sicer ne vemo, če je do realizacije tega načrta tudi prišlo, bi pa to lahko dokazovala prav Orožnova navedba. Potemtakem je stopnišče svojemu namenu verjetno služilo vse do zaključka del na zvoniku (leta 1880) z vhodno vežo, v kateri se nov dostop na pevski kor nahaja še danes. Taka lokacija stopnišča tudi olajša razumevanje Orožnovega zapisa o loretski kapeli, ki jo jasno postavlja na severno stran spodnjega (zahodnega) dela tedanje cerkve (ladje).⁷⁰

Nenazadnje pa v prid takšnemu sklepu o lokaciji loretske kapele govori jo celo nadaljnje stavbnozgodovinske ugotovitve Jožeta Curka. V svojih razpravah namreč večkrat omenja neko kapelo Božjega groba, ki naj bi nastala v tretji četrtini 17. stoletja in je ohranjena vse do danes. Po Curkovem mnenju naj bi nato kapelo okoli srede 18. stoletja vključili v na novo pozidani zahodni samostanski trakt.⁷¹ Nedvomno je s tem mišljena današnja kapela Lurške Matere božje, ki se z zahodne strani naslanja na severno steno cerkvene ladje.⁷² Majhna kapela s pravokotnim tlorisom in kapastim obokom je dostopna le iz ladje skozi kamnit portal.⁷³ V kapeli so bile svoj čas shranjene lobanje zname-

⁶⁷ Obnova cerkve in gradnja novega zahodnega zvonika se je sicer začela leta 1858, po daljšem premoru z dokončanjem preddverja nadaljevala leta 1865, končala pa z deli na zvoniku in fasadi cerkve komaj leta 1880. O prezidavi cerkve v historicističnem slogu glej: Igor Sapač in Franci Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana, 2015), str. 380, z dodatno literaturo.

⁶⁸ Pri opisu prenove nekdanje minoritske cerkve Orožen konča z letom 1878 (prim. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 177).

⁶⁹ StLA, Plänesammlung Baudirektion, M. 9/27, št. 1–3. Za načrte glej: Gorazd Bence, *".../ die für uns bit-ten sollen heimlich und öffentlich /.../: memorialnost timpanona grofov Celjskih"*, v: *Profano v sakralnem: študije o vizualizaciji posvetnih teženj in motivov v sakralni umetnosti*, ur. Mija Oter Gorenčič (Ljubljana, 2019), str. 83–84, repr. 6–7 (dalje: Bence, "Memorialnost timpanona grofov Celjskih").

⁷⁰ Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 173. Prim. Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov*, str. 50.

⁷¹ Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris", str. 237; Curk, "O samostanih", str. 139; Curk, *Samostani na Slovenskem*, str. 62. Curk kapele s tem patrocinijem v zgodnejših razpravah ne omenja (prim. Curk, "Celje", str. 12–14; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 22–27).

⁷² Kot lurško kapelo jo leta 1966 v umetnostno-topografskem orisu cerkve omenja tudi Curk sam (Curk, *Topografsko gradivo*, str. 22–23 in 25). Kot božjegrabno jo v meni poznanem gradivu navaja le Marijan Marolt leta 1931, pri opisu sedanje kapele Lurške Matere božje (Marolt, *Dekanija Celje*, str. 66). Po informacijah mežnarja g. Ivana Brežnika (29. 7. 2020), se je v kapeli nekoč nahajal oltar sv. Križa z božjim grobom, ki so ga vanjo premestili iz jugozahodnega dela ladje. Po drugi vojni pa so v njej uredili votlino Lurške Matere božje.

⁷³ Za kapelo glej: Marolt, *Dekanija Celje*, str. 66, s tlorisom kapele na str. 64, repr. 34; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 22–23 in 25.

Portal lurške kapele, podružnična (nekdanja minoritska) cerkev Marijinega vnebovzetja v Celju (slika 7) (ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, foto: Gorazd Bence)

nitih grofov Celjskih, danes pa so tam še relikvije domnevnega celejskega rojaka sv. Maksimilijana. Pred nami pa se v njej najverjetneje odstirajo tudi ostanki nekdanje loretske kapele, ki jo je pri celjskih minoritih dala postaviti baronica Katarina Elizabeta. Na istem mestu, kjer so na omenjenem načrtu vrisane stopnice, se namreč danes nahaja lurška kapela. Tej ugotovitvi se kaže posvetiti še nekoliko bolj poglobljeno.

Prenagljeno bi bilo sklepati, da je prvotna loretska kapela kar identična z zdajšnjo lurško kapelo. Njena velikost (približno 3,9 x 3 m) in tloris namreč ne sledita strogo določeni "sveti" predlogi, po kateri so bile le z manjšimi odstopanji grajene loretske kapele. Tudi pri tej zagati nam je v pomoč načrt prezidave

samostana iz leta 1813. Na njem niso vidni samo predvideni novi posegi, ampak lahko z načrta rekonstruiramo tudi stanje samostana pred tem.⁷⁴ Prostor z vrisanim stopniščem si je smiselno natančneje ogledati v celoti. Ugotovimo lahko, da je imel prvotno pravokoten tloris in banjast obok. Bil je brez oken, vanj pa sta vodila le dva vhoda.⁷⁵ Južni ga je povezoval s cerkveno ladjo, vzhodni pa je omogočal dostop v njegov južni del iz križnega hodnika. Če verjamemo, da je načrt natančen, je prostor v grobem meril skoraj 9 m v dolžino in 4 m v širino.⁷⁶ Takšen prostor pa že kaže več vzporednic z opisanimi značilnostmi loretskih kapel. Predpostavljamo lahko, da je bila baroničina loretska kapela prav prostor, ki ga na tem mestu odslikava omenjeni načrt. Načrta sicer kaže tudi nekaj odstopanj. Na prvi pogled je nenavadna predvsem lega prostora, ki se na cerkveno ladjo naslanja pravokotno s svojo krajšo steno. Neobičajen je tudi njegov južni vhod, ki v kapelo vodi frontalno, saj bi na tem mestu moralo biti okno. Pri analizi pa ne gre spregledati, da načrt prikazuje stanje samostanskega poslopja, kakršno je pač po mnogih obnovah dočakalo začetek 19. stoletja. Posodobitvam pa se verjetno ni izognila niti baroničina kapela. Zlasti zaradi pravkar izpostavljenih nejasnosti pri interpretaciji načrta lahko v nadaljevanju postavim kvečjemu nekaj domnev, na katere bodo lahko zadovoljlivo odgovorile le nadaljnje raziskave.⁷⁷

Če sledimo letnici izdane darovnice in dosedanjim stavbnozgodovinskim dognanjem, bi lahko gradnjo loretske kapele okvirno postavili v čas baročne prezidave samostana, ki je sledila požaru leta 1687 in bila dokončana okoli leta 1694.⁷⁸ Ker so ob tem potekala večja obnovitvena dela tako v cerkvi kot na samostanskih stavbah, bi bil to tudi pravi čas za dozidavo priljubljene

⁷⁴ Na tlorisu so z rumeno barvo označeni predeli predvideni za rušenje, z rdečo pa tisto, kar so namerali pozidati na novo.

⁷⁵ Z načrta se ne da točno razbrati, če je bila predvidena pozidava vrisane peči v severnem delu prostora načrtovana že v obstoječo odprtino vzhodne stene. Verjetno pa je bilo na tem mestu manjše okno. Na to lahko sklepamo s primerjavo vrisane odprtine z zazidanimi oknom v prostoru, ki je na načrtu označen s številko 19.

⁷⁶ Načrtu je dodano merilo v dunajskih sežnjih. Kolikor je bilo to mogoče razbrati v tlorisu, prostor obsega 4 sežnje in 4,5 čevlja v dolžino ter 2 sežnja in pol čevlja v širino. En dunajski seženj znaša 1,89 m, en čevlj pa 0,31 m (*Wien Geschichte Wiki*, dostopno na: www.geschichtewiki.wien.gv.at/Klafter, pridobljeno: 28. 6. 2020).

⁷⁷ Sicer v večjem delu porušen in predelan samostanski kompleks do sedaj ni bil deležen temeljitih gradbeno-restavratorskih raziskav, zato so tudi stavbnozgodovinska dognanja necelovita (prim. Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov*, str. 65–66).

⁷⁸ Cerkev in samostan sta bila v požaru hujše poškodovana. Pri obnovi, ki jo štejemo za prvo baročno predelavo v jedru še srednjeveške cerkve, so stene ladje učvrstili in jih dvignili, tako da se je nanje lahko oprl nov banjast obok s sosvodnicami in segmentnimi okni v lunetah. V tem času so obnovili tudi oba zvonika, najverjetneje pa so že takrat z novo apsidalno steno razdelili prezbiterij na oltarni prostor in meniški kor za njim. Obnovljen je bil tudi samostanski kompleks, ki so ga dvignili za nadstropje in s slopastimi arkadami barokizirali križni hodnik (Curk, "Celje": str. 13–14; Curk, "Gradbenozgodovinski oris", str. 237; Curk, "O samostanih", str. 138–139; glej tudi: Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov*, str. 48–50 in 65–66).

kapele. Kot naročnica je baronica Katarina Elizabeta ob gradnji kapele morala s celjskimi minoriti delovati usklajeno. Še posebej pri izbiri primerne lokacije zanjo. Iz današnjega zornega kota se zdi postavitve kapele na severno steno takratne samostanske cerkve, torej na mesto sedanje lurške kapele, še najbolj smiselna. Na njeni južni strani se je namreč nahajal odprt mestni trg, na severni pa samostanski kompleks, ki v tistem času z zahodne strani še ni bil zaključen.⁷⁹ Zgoraj izpostavljene loretske kapele, ki so torej nastajale v istem obdobju kot baroničina, so dosledno naslonjene na obstoječe objekte s svojo bočno steno, v kateri se nahajata tudi dva vhoda. Pričakovali bi, da je bila na tak način, torej v zahodnem delu severne stene ladje in z orientacijo proti vzhodu, dozidana tudi loretska kapela pri celjskih minoritih. To bi omogočala tudi njena velikost. Vendar ta lokacija odpira več novih vprašanj kakor daje smotrni odgovorov.⁸⁰ Ostanimo pri načrtu in domnevi, da izrisani prostor v zahodnem delu severne stene ladje prikazuje prvotno lokacijo loretske kapele. Kot rečeno, izstopa njena pravokotna postavitve na cerkveno ladjo. Med loretskimi kapelami, ki so v 17. stoletju nastale pri samostanih beraških redov,⁸¹ srečamo pravokotno postavitve kapele na cerkveno zgradbo predvsem v navezavi s prezbitrijem; kapela je bila največkrat dograjena kot njegov podaljšan zaključek.⁸² Njeno postavitve pravokotno na ladjo pa zasledimo le pri kapucinih. Kot v svoji obširni študiji o značilnostih kapucinske samostanske arhitekture ugotavlja Tanja Martelanc, pri tem ni vedno šlo za pravoverne kopije nazareške hišice, ampak je lahko bila Loretski Mariji le posvečena ena od stranskih kapel.⁸³ Odločitev za

⁷⁹ Samostanski kompleks celjskih minoritov je severno od cerkve nastajal postopoma. Njegov južni in zahodni trakt naj bi bila zgrajena komaj okoli leta 1745, ko je bil v celoti zaključen tudi potek križnega hodnika. To se da razbrati predvsem iz mestnih vedut Celja (Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris", str. 237; Curk, "O samostanih", str. 138–139; Curk, *Samostani na Slovenskem*, str. 61–62; Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov*, str. 65; za vedute glej: Stopar, *Stare celjske upodobitve*, repr. št. 19, 20 in 24).

⁸⁰ To bi še najbolj potrdila kakšna sočasna, a neobstoječa upodobitev samostana z zahodne smeri. Omembe vredna je rekonstrukcija tlorisa samostanskega kompleksa, ki ga je Ivo Gričar izdelal leta 2012 (glej pano V 5 na razstavi *Celeia – mesto pod mestom* v Pokrajinskem muzeju Celje). Na vogalu jugozahodnega dela samostana iz tlorisa štrli pravokotnik, ki bi skupaj z vrisano današnjo lurško kapelo lahko hipotetično tvoril tloris bočno ob cerkev postavljene loretske kapele. Na kakšni podlagi je bila zasnovana rekonstrukcija, iz panoja ni razvidno. Vsekakor bi takšna prvotna postavitve nakazovala, da je bila kapela ob izgradnji zahodnega samostanskega trakta v sredi 18. stoletja deležna večjih prezidav. Glej prejšnjo opombo v tem članku.

⁸¹ Za izpostavljene primere glej: Walpurga Oppeker, "Barocker Bauwurm auch bei den Bettelorden?", v: *Bettelorden in Mitteleuropa: Geschichte, Kunst, Spiritualität*, ur. Heidemarie Specht in Ralph Andraschek Holzer, (St. Pölten, 2008), str. 624–626.

⁸² Kot podaljšek prezbitrija je bila, recimo, dograjena loretska kapela Janeza Jurija grofa Herbersteina pri cerkvi usmiljenih bratov v Gradcu leta 1651 (Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich*, str. 185). K Hrenovi loretski kapeli v Nazarjah pa so frančiškani dozidali novo cerkev do leta 1661 tako, da je kapela tvorila zaključek prezbitrija (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 148).

⁸³ Martelanc, *Kapucinska arhitektura*, str. 122 in 192. Mariji Loretski je bila le posvečena tudi prvotna zahodna stranska kapela pri kapucinski cerkvi v Celju. Stranska kapela je sicer obstajala že ob pozidavi samostana do leta 1615 (kapela prezidana leta 1856), vendar ni znano, od kdaj je imela ta patrocinij

(kot se zdi) neobičajno lego loretske kapele pri celjskih minoritih je torej morala biti sprejeta z dobrim razlogom. Njena orientacija proti severu bi lahko namigovala, da so minoriti že v tistem času razmišljali, da bi zaključili samostanski kompleks z izgradnjo njegovega zahodnega trakta ali pa vsaj zahodnega dela križnega hodnika. Kapela bi se tako na cerkveno ladjo navezovala s svojim južnim oknom, lahko pa tudi z že prvotno načrtovanim vhodom.⁸⁴ Po ustaljenem principu bi vanjo od zahodne strani vodil (na načrtu že zazidan?) zunanji vhod s samostanskega dvorišča ob cerkvi, na vzhodu pa vhod (ali vhoda) iz križnega hodnika. Izpostavljena lega kapele ob notranjem samostanskem dvorišču s križnim hodnikom bi bila lahko povezana tudi s sočasno urejeno minoritsko grobnico, o kateri poroča Orožen.⁸⁵ Kapelo bi potemtakem šele okoli srede 18. stoletja vključili v na novo pozidani zahodni samostanski trakt, kot je to domneval že Jože Curk.⁸⁶ Na načrtu se zahodni samostanski trakt proti severu nekoliko zoži, kar govori v prid takšnemu sklepu.⁸⁷ Loretska kapela se sicer v ohranjenih arhivskih virih omenja večkrat, zgoščeno pa tik pred sredino 18. stoletja.⁸⁸ Da bi v listinah navedene pobožne ustanove poleg priljubljenosti

(prav tam, str. 221 in 223; prim. Zupančič, *Odmevi loretskega kulta*, str. 39). Primer kopije nazareške hišice iz leta 1679 najdemo ob nekdanji kapucinski cerkvi v Murauu (Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich*, str. 201–203).

⁸⁴ V loretsko kapelo pri kapucinskem samostanu v Murauu iz ladje vodi pravokoten portal, ki je postavljen tik pod t. i. angelsko okno (Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich*, repr. na str. 202). Nekdanjo minoritsko cerkev v Tullnu pa z loretsko kapelo povezuje portal s svetlobnico (redukcija t. i. angelskega okna), ki pa je nastal verjetno komaj ob dozidavi nove cerkve v letih 1732–1739 (prav tam, str. 116–118, z repr.).

⁸⁵ Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 177. Grobnico so odstranili po ukinitvi samostana leta 1808 ("Das 600 jährige Jubiläum der Minoritenkirche in Cilli", *Deutsche Wacht*, 25. 5. 1910, št. 42, str. 5). Glede na lego in funkcijo kapele, ne pa tudi po njenem patrociniju, določene vzporednice s kapelo pri celjskih minoritih zasledimo v primerjavi s severno stransko kapelo pri nekdanji samostanski cerkvi frančiškanov observantov v Judenburgu. Kapelo sv. Antona Padovanskega so v letih 1660–1666 uredili v pritličju zahodnega samostanskega trakta, ki so ga do takrat uporabljali kot skladiščno klet. Z ladjo jo je povezoval južni vhod, s križnim hodnikom pa vzhodni (prim. Vnuk, *Srednjeveška arhitektura beraških redov*, str. 120, repr. tlorisa št. 119 in 121). Patri so si v kapeli uredili tudi grobnico (*Chronik von Franz Wagner (1928–1943)*, dostopno na: gams.uni-graz.at/fedora/get/o:khi-06B-14/bdef:TEL/get/, pridobljeno: 24. 7. 2020).

⁸⁶ Curk, "Gradbeno-zgodovinski oris", str. 237; Curk, "O samostanih", str. 139; Curk, *Samostani na Slovenskem*, str. 62.

⁸⁷ Bence, "Memorialnost timpanona grofov Celjskih", repr. 6–7.

⁸⁸ V loretski kapeli je leta 1707 oskrbnik gosposčine Rogatec Mitja Robida ustanovil za svojo ženo večno mašo in obhajanje obletnice smrti (ZAC, SI ZAC/0002, fond Listine minoritskega samostana v Celju, Sig. L 17 Min, gvardijan in konvent minoritskega samostana v Celju potrujeta mašno ustanovo Matije Robide, 30. avgust 1707, Celje; prim. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 169). Leta 1743 je Eleonora Doroteja Mossegger ustanovila večno mašo pri oltarju Marije Pomočnice in določila, da naj ob njegovem morebitnem propadu mašo opravljajo v loretski kapeli (ZAC, SI ZAC/0002, fond Listine minoritskega samostana v Celju, Sig. L 21 Min, gvardijan in konvent minoritskega samostana v Celju potrujeta mašno ustanovo Eleonore Doroteje Mossegger, 23. marec 1743, Celje; prim. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 169). Franc Anton Stainacher, proviantni oskrbnik v Celju, je leta 1744 ustanovil večno luč v loretski kapeli (ZAC, SI ZAC/0002, fond Listine minoritskega samostana v Celju, Sig. L 22 Min, ustanovna listina Franca Antona Stainacherja za večno luč pri celjskih minoritih, 15. julij 1744, Celje; prim.

kapele posredno dokazovale tudi obsežnejša gradbena dela pri njej, zaradi necelovito ohranjenega arhivskega gradiva ni mogoče trditi.⁸⁹ Edino, kar se je poleg dela obodnih sten do danes ohranilo od baroničine kapele, bi bila lahko kovana vrata z umetelno prepleteno mrežo, ki vodijo v današnjo lurško kapelo (slika 7).⁹⁰ Marijan Marolt jih je upravičeno primerjal s podobnimi vrati vhoda v kapelo Žalostne Matere božje v opatijski cerkvi sv. Daniela v Celju in njihov nastanek okvirno postavil v drugo polovico 17. stoletja.⁹¹ Verjetno sta Maroltovi ugotovitvi o vratih pripomogli, da je Jože Curk nastanek kapele (po njegovem mnenju božjega groba) konkretnije postavil v tretjo četrtino 17. stoletja.⁹² Podrobnejša primerjava pa kaže, da so vrata v detajlih le slab posnetek izvirnika in bi lahko nastala tudi kasneje. Mogoče celo na izrecno željo naročnice, za *meine Loretha Capellen*.

Baroničina poslednja želja

Pri vprašanjih o prvotni podobi baroničine loretske kapele pri celjskih minoritih se moramo zaenkrat žal zadovoljiti z domnevami. Vsekakor jo lahko postavimo ob bok številnim posnetkom nazareške hišice v Loretu, ki so tudi pri nas odigrale pomembno vlogo pri devocionalnih reprezentacijskih težnjah plemstva. Nezanemarljiv je tudi pomen, ki jim ga je pripisovala habsburška konfesionalna politika in njihov simbolni vidik "duhovne obrambne linije" v bojih z Osmani, v katere je bilo zaradi bližine Vojne krajine vključeno tudi štajersko plemstvo.⁹³ Med skoraj sočasno zgrajenimi loretskimi kapelami na Ptuj, v Celju in pri Sveti Trojici v Slovenskih Goricah, katerih naročniki so bili tudi rodbinsko povezani, se le za svetotrojiško loretsko kapelo v literaturi omenja, da naj bi bila

Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 170), v letu 1756 pa v isti kapeli še večni maši (ZAC, SI ZAC/0002, fond Listine minoritskega samostana v Celju, Sig. L 24 Min, ustanovna listina Franca Antona Stainacherja za večni maši pri celjskih minoritih, 15. november 1756, Celje; prim. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 170).

⁸⁹ Še najboljši pregled pobožnih ustanov pri celjskih minoritih daje Orožnov popis: Orožen, *Das Dekanat Cilli*, str. 166–170.

⁹⁰ Recenten historicistični portal je bil na tem mestu postavljen verjetno ob zaključku preureditvenih del na kapeli do leta 1880. Na to kaže tudi njegova lega, ki se prilagaja na novo pozidanemu pevskeemu koru.

⁹¹ Marolt, *Dekanija Celje*, str. 66. Vrata kapele Žalostne Matere božje so nastala za časa opata Bernarda Mavrišiča leta 1658 (Ivan Stopar, *Opatijska cerkev v Celju: načela restavracije in umetnostnozgodovinski rezultati obnovitvenih del v letih 1963 do 1969* (=Celjski zbornik 1971) (Celje, 1971), str. 79; prim. Marolt, *Dekanija Celje*, str. 37).

⁹² Prim. op. 69 in 70 v tem članku.

⁹³ Wiegele, *Der Loretokult im Habsburgerreich*, str. 52.

postavljena v zahvalo ob prenehanju turške nevarnosti.⁹⁴ Ne gre spregledati, da je mož Marije Elizabete grofice Trauttmannsdorf, ustanoviteljice svetotrojiške loretske kapele, nadaljeval vojaško družinsko tradicijo in se tudi sam izkazal v bojih z Osmani.⁹⁵ Kot že rečeno, naj bi Jurij Friderik grof Sauer s podobnimi zahvalnimi nameni postavil že Marijin steber pred minoritsko cerkvijo na Ptuj, pri kateri je dal sezidati tudi loretsko kapelo. Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl je vsakodnevno živela s pričevanji o turški nevarnosti, saj je bil njen mož častnik v Vojni krajini, eden od njenih sinov pa naj bi padel prav v bitki z Osmani. Izpostavljena naročniška vloga baronice Katarine Elizabete je verjetno le odsev njene globoke pobožnosti v nepredvidljivih časih. K temu sklepu nas nagovarja tudi njena poslednja želja. Potem ko si je z Bogu všečnimi dobrimi deli stlakovala pot v večnost, je preostanek svojih zemeljskih dni nameravala preživeti v odmaknjenosti marenberškega samostana, kateremu je že pred tem zaupala svoje tri hčerkе. Priorici Katarini Suzani baronici Grotta je namreč leta 1696 lavantinski škof Franc Gašper Stadion dovolil, da sme ostareli baronici zagotoviti sobo izven klavzure v marenberškem samostanu.⁹⁶ Ali je do tega res prišlo, nam doslej znani arhivski viri ne povedo.⁹⁷

PRILOGA

Zgodovinski arhiv Celje, SI ZAC/0002, fond Zbirka listin minoritskega samostana v Celju, Sig. L 16 Min, Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, ustanovi litanije Matere božje pri celjskih minoritih, 30. junij 1692, Celje:

Nach dem Ich Katharina Elisabeth Rämbschisslin Freyjn Wittib, gebobrne Sauerin Gräffin von und zu Anckbenstain, mir mehrmablens zu Gemüth geführt / das wir nach unsern zeitlichen hinscheiden gantz nichts mit uns bringen mögen : als die gutte und heilsambe Werckh / welche wir negst göttlicher Gnad / hier in unsern zeitlichen Wandl jeben / und vollziechen / und weillen unser zeitliches Leben / gegen der Ewigkheit /: ob es auch schon bundert Jahr webrent :/ nur gleichsamb ein Augenblick zuachten / also/ das unser guette Werckh / so wir hier zeitlich selbst volbringen / gar klein und wenig zuschätzen seint / dannenhero können

⁹⁴ Prim. Metoda Kemperl, *Arbitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, 2012), str. 57; Tadej Pungartnik, "Romarji in romanja", v: *Zakladi Svete Trojice*, Muzejski listi 40 (Maribor, 2013), str. 16.

⁹⁵ Habjanič, "Avgušinski samostan", str. 78–79; Vidmar, "Cerkve Svete trojice", str. 93.

⁹⁶ Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan*, str. 141.

⁹⁷ Vsaj v opombi naj ostane zabeleženo, da Hans Peter Naschenweng navaja tudi baroničino oporoko s 13. februarja 1710 (Naschenweng, *Der Landständische Adel*, str. 1169), ki pa mi je doslej ni uspelo najti.

wür unserer Seelen zuekbünftigen Trost / die Verdienst leichter nit vermehren / und vergrößern / als wan wir ein heiligen Gottsdienst beständig stüfften / und ewigen / und was könnte doch fruchtbarer / sowohl den Stüffter als auch den Mitmenschen und Nachkommen eingesetzt werden als ein solche Andacht / bey welcher zu ewigen Zeiten Gott der Allmechtige / und seine hochwertiste Muetter / gelobt / und verehrt würdt; insonderheit an Son und Fejrtag / an welchen sonsten / forderist in dennen kleinen Stätten / auß Ermanglung deß Gotts-Dienst die Christliche Ihnwohner / Nachmitag mehrertheils den Miessiggang / und andern Unmässigkeiten ergeben seint. Zu solchen Ende hab Ich mich / ungezweifelt auß Eingebung Gottes dahin resolvirt / und entschlossen / alhier zu Cilly / in den löbl: Gotts-Hauß der ehrwürdigen str. str. S. Francisci Minoriter Ordens / eine Litanej unser lieben Frauen volgender Gestalt zuwidmen / und zustüfften: Nemblichen solle alle Sonntag deß gantzen Jahrs ein Litanej unser lieben Frauen in meine / eben in selbigen Gotts-Hauß aufgerichten Loretha Capellen gesungen und verrichtet werden. Andertens solle alle unser lieben Frauen Festäg: alß nemblich Maria Liechtmessen / dero Verkhündigung / Haimsuechu[n]g / Himmelfahrt / Geburth / Opfferung / und unbeflöchten Empfängnis / wie auch an allen heiligen Festägen der Aposteln / solche Litanej unser lieben Frauen bey den hohen Altar / alda mit Aussetzung deß hochwüridigsten Sacrament des Altars, gesungener gehalten werden. Wan aber von dennen obangezogenen Festägen eines an einen Sambstag fable[n] solle / weillen ohne dem in der ihrigen Pfarrkirchen solche Litanej gehalten würd / mag sodan selbigen Tag solche Litanej ausgelassen werden. Dritens solle in eben selbigen Gottshauß / in der von mir erbauten Loretha Capellen wochentlich / auf ewig alle Sambstag ein H. Meeß vor mich und alle Abgestorbene meine Bluets Befreunte / celebriert werden. Viertens will Ich / das ingleichen ewig in meiner eben in selbigen Gotts-Hauß aufgerichten Loretha Capellen / ohne allen Abgang Tag und Nacht ein Lampen bey obbenenter meiner gestüfften Litanej aber allemall drej Lampen brinnen sollen. Dise meine Stüftung alweg einzurichten und zuewigen / hab ich undter dāto den 18 Junj 1692 bey einer löbl: Laa: in Stejr Eintausent Vierhundert Gulden auff fünff per Cento angelegt / von welchen Capitall obbesagtes löbliche Convent das jährliche Interesse mit Sibenzig Gulden für solche mein gestüffte Litanejen / wochentliche H. Meeß / und Beleuchtung meiner Loretha Capellen zur Gratification zugeniesen haben: und solle mit der Zeit wid[er] alles verhoffen dises mein angelögtes Capitall von einer löbl: Laa: in Stejr aufgekhünt werden / so soll es meinen Nachkommen und negsten Befreünten von Graff Sauerischen Hauß obligen / solches Capitall der Aintausent Vierhundert Gulden auf ein anders sichers Orth zu fünff pr. Cento anzulegen : auf das ermelte ehrwürdige str. str. und besagtes Convent Minoriter Ordens zu Cilly je und allezeit ohne Abgang Jährlichen solche Sibenzig Gulden zuempfangen haben solten. Entgegen auch selbiges Convent in Gewissen verbunden sein solle / solche mein gestüffte Litanejen / wochentliche H. Meeß / und Beleuchtung meiner Loretha Capellen ohne allen Undterlaß fleis-

sigist zuvolbringen / In den widrigen mir und meinen nechsten Befreundten von den gräfl. Hauß Sauer vorbehalte / dise mein Stüfftung /: da gedachtes Convent auch yber getbreue Ermahnung saumbig were :/ anderwerts hin zu transferiern / auf das dise mein getreue Mainung / und Stüfft immerfort beständig und geewiget verbleibe. Dises alles bej den Landtschaden Bundt in Steyer / und zubecröfftigung meiner Stüfft seint dises Stüfftbrieffs zwej gleichblauttente Formular aufgericht / und beede / sowohl von mir / alß vilgedachten löbl. Convent / auch dero str. str. Provincial gefertigt / und jedem Theil eines zur ewigen Richt-Schnuer / eingehendigt worden. Beschechen zu Cilly den 30 Junj 1692.⁹⁸

Gorazd Bence

BARONESS KATHARINA ELISABETH RAUMSCHÜSSL, NÉE SAUER, AND HER LORETO CHAPEL IN THE CELJE MINORITE MONASTERY

SUMMARY

Traditionally, the Holy House of Loreto (*Santa Casa di Loreto*) is the building where Archangel Gabriel announced to Mary that she would give birth to the Saviour. Legend has it that the angels transported Mary's house from Nazareth to Trsat near Rijeka in 1291 and then to Loreto in Italy in 1294. The architectural relic, over which a basilica was erected at the end of the 15th century, has made the holy site on a hill on the Adriatic coast near Ancona in the Marche region one of the most important pilgrimage centres of the Virgin Mary. The veneration of Our Lady of Loreto soon spread to various places. This is also reflected in the many copies of Mary's house from Nazareth. Their construction closely adhered to the image of the original, especially its simple and dark interior. The copies were built either independently or inside churches, and most of them were simply additions to existing buildings. The mass construction of exact replicas of the Nazareth house was only made possible by the first printed editions of its description as of the 17th century.

⁹⁸ Za pregled besedila in transkripcije se zahvaljujem dr. Blažu Resmanu.

As a symbol of victory over the infidels, chapels dedicated to Our Lady of Loreto assumed a special place in the period of the Catholic renewal and during the battles against the Ottomans. In the Habsburg provinces, the chapels were modelled after the copy of the Nazareth house, built by 1627 in the nave of the Augustinian Court Church in Vienna by Empress Eleonora Gonzaga, the second wife of Ferdinand II of Habsburg. Simultaneously, a copy of the Nazareth house commissioned by the Ljubljana Bishop Tomaž Hren, which he consecrated in 1628 in the present-day Nazarje, was being constructed in Slovenia. By the end of the 17th century, several other Loreto chapels, funded by noble patrons for various purposes, were built in Lower Styria. The Loreto chapel next to Maribor Castle was built in 1655 by Count Georg Bartholomäus Khisl, while in 1687, Count Georg Friedrich Sauer of Borl had a Loreto chapel added to the Minorite Church in Ptuj. In 1693, another Loreto chapel was commissioned by Countess Maria Elisabeth Trauttmansdorff next to the Augustinian Church of the Holy Trinity in Slovenske Gorice. Based on a record by Ignacij Orožen, we know that a Loreto chapel also existed at the former Minorite Church, nowadays the succursal Church of the Assumption of Mary in Celje, which has not been taken into account in the overviews of the veneration of Our Lady of Loreto so far. Archival sources also reveal that the chapel was founded by Baroness Katharina Elisabeth Raumschüssl from the family of Counts Sauer of Borl.

Katharina Elisabeth was the daughter of Johann Karl Sauer and his first wife, Crescentia Greisseneck. In 1646, she married the Carniolan Baron Adam Sigfrid Raumschüssl, who served as a captain at the Military Frontier. The Anderburg estate, located in Šentjur near Celje, probably represented the core of their family property. After her husband's death in 1680, the Baroness was quite close to her brother, Count Georg Friedrich Sauer of Borl. In 1692, only a few days apart, they established various devotions with the Ptuj Minorites. As of 10 June, Georg Friedrich had the Minorites celebrate perpetual masses in his Loreto chapel. On 30 June, Katharina Elizabeth also presented them with a deed of gift, establishing the sung Litany of the Blessed Virgin Mary. On the same day, the Baroness issued another charter for the Minorite monastery in Celje, tasking the Minorites with performing various devotions. Among other things, she established the sung Litany of the Blessed Virgin Mary, which they were obliged to perform in the Loreto chapel. This previously overlooked deed of gift is important not only as a testimony to the Baroness's pious intentions and the connections between the Sauers and the Celje Minorites but also because of its reference to the Loreto chapel in the monastery church, whose extension and furnishing the Baroness financed as well, according to the deed (*in der von mir erbauten Loretha Capellen; in meiner eben in selbigen Gotts-Hauß aufgerichteten Loretha Capellen*).

In the literature, the Loreto chapel of the Celje Minorites has so far been mentioned mainly thanks to Orožen's record from 1880 and only in the context of architectural history research, largely contributed by Jože Curk. Moreover, the prevailing opinion has been that the Loreto chapel was located on the site of the present staircase to the choir loft in the church's entrance hall, which was, together with the belfry, added to the western façade of the church by the year 1865. Contrary to previous findings, the paper at hand presents a new interpretation of Orožen's record, which clearly placed the Loreto chapel on the northern side of the lower (western) part of the contemporaneous church (nave). The confusion was caused by his reference to the staircase to the choir loft, where the original Loreto chapel was supposedly located. The recently discovered plans for the reconstruction of the Minorite monastery in Celje from 1813 reveal that a new access to the choir loft, which could also have been referred to by Orožen, was already proposed at that time. In the plans, the staircase is set into a barrel-vaulted room with a rectangular floor plan and the approximate size of 9 x 4 m. Such a space exhibits the characteristics of the Nazareth house in Loreto, whose copies were built with only minor deviations and could therefore represent the location of the original Loreto chapel of the Celje Minorites.

If we take into account the year of the Baroness's deed of gift and the findings regarding the building's architectural history so far, we could tentatively place the construction of the Loreto chapel in the time of the Baroque reconstruction of the monastery, which followed the fire in 1687 and was completed by around 1694. When it was built, the chapel was attached perpendicular to the western part of the northern wall of the nave and was only incorporated into the newly constructed western wing of the monastery in the mid-18th century. Only parts of the Loreto chapel's perimeter walls have survived. Nowadays, the chapel of Our Lady of Lourdes stands in its place.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1073, fond Zbirka rokopisov; SI AS 730, fond Gospodstvo Dol.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI PAM/0001, fond Zbirka listin.

PMPO – Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, inv. št. G 475 g.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Handschriften Bürgergase 16; Pläne-sammlung Baudirektion.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje, SI ZAC/0002, fond Zbirka listin minoritskega samostana v Celju.

Deutsche Wacht – Celje, letnik 1910.

Mlinarič, Jože, *Zbirka listin: 1246–1865*, Viri 3 (Maribor, 1987).

Nedopil, Leopold, *Deutsche Adelsproben aus dem Deutschen Ordens-Central-Archive*, 4 (Wien, 1881).

Weigle, Fritz, *Die Matrikel der Deutschen Nation in Siena: 1573–1738*, 1, Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 22 (Tübingen, 1962).

Chronik von Franz Wagner (1928–1943), dostopno na: gams.uni-graz.at/fedora/get/o:khi-06B-14/bdef:TEI/get/, pridobljeno: 24. 7. 2020.

Grahornik, Matjaž, *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690*, Gradivo za zgodovino Maribora 44 (Maribor, 2020), dostopno na: www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/gzm_44_2019_splet.pdf, pridobljeno: 19. 11. 2021.

Naschenweng, Hans Peter, *Der Landständische Adel des Herzogtums Steiermark* (Graz, 2020), dostopno na: www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/12799919_77967720/a7a9fa8a/NASCHENWENG%20Webseite%20Version%20Oktober%202020.pdf, pridobljeno: 19. 11. 2021.

Slovenska biografija, dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi397210/, pridobljeno: 17. 6. 2020.

Wien Geschichte Wiki, dostopno na: www.geschichtewiki.wien.gv.at/Klafter, pridobljeno: 28. 6. 2020.

.....

Bence, Gorazd, *".../ die für uns bitten sollen heimlich und öffentlich /.../: memori-alnost timpanona grofov Celjskih"*, v: *Profano v sakralnem: študije o vizualizaciji posvetnih teženj in motivov v sakralni umetnosti*, ur. Mija Oter Gorenčič (Ljubljana, 2019), str. 71–96.

- Bevc Varl, Valentina in Habjanič, Oskar**, "Družina Khisl na širšem območju Maribora in predmeti, ohranjeni v Pokrajinskem muzeju Maribor", v: *Grad Khislstein in zgodbe rodbine Khisl*, gl. ur. Veronika Pflaum in Marjana Žibert (Kranj, 2019), str. 36–49.
- Bukovský, Jan**, *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě* (Praha, 2000).
- Curk, Jože**, "Celje: urbanistično-gradbeni zgodovinski oris", *Celjski zbornik* 8 (1963), str. 5–44.
- Curk, Jože**, *Topografsko gradivo 1: sakralni spomeniki na območju občine Celje* (Celje, 1966).
- Curk, Jože**, "Gradbeno-zgodovinski oris samostana in cerkve", v: *Minoritski samostan na Ptuj: 1239–1989*, ur. Jože Mlinarič in Marjan Vogrin (Ptuj–Celje, 1989), str. 233–265.
- Curk, Jože**, "O samostanih in samostanski arhitekturi po letu 1200 na slovenskem Štajerskem: gradbeno-zgodovinski oris", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 64=Nv 29, št. 2 (1993), str. 131–163.
- Curk, Jože**, *Mariborski grad*, Osvetljena dediščina 3 (Maribor, 2007).
- Curk, Jože et al.**, *Samostani na Slovenskem do leta 1780* (Maribor, 2008).
- Cvelfar, Bojan et al.**, *Vodnik po fondih in zbirkah: Zgodovinski arhiv Celje* (Celje, 2010).
- Gigerl, Waltraud**, *Die Loretokapellen in der Steiermark*, diplomska naloga, Karl-Franzens-Universität Graz, Geisteswissenschaftliche Fakultät (Graz, 2000).
- Golec, Boris**, *Valvasor: njegove korenine in potomstvo do danes* (Ljubljana, 2016).
- Grams Cornides, Elisabeth**, "Fromme Kavaliersreisen? Adelige aus den habsburgischen Erblanden als Rompilger in den Heiligen Jahren von 1650 bis 1750", v: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, ur. Katrin Keller, Petr Maťa in Martin Scheutz, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 68 (2017), str. 183–210.
- Gubo, Andreas**, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart* (Graz, 1909).
- Habjanič, Oskar**, "Avguštinski samostan v Sv. Trojici v Slovenskih goricah v dobi baroka", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 62, št. 1 (2014), str. 67–90.
- Hernja Masten, Marija in Klasinc, Peter Pavel**, "Arhivsko gradivo samostana", v: *Minoritski samostan na Ptuj: 1239–1989*, ur. Jože Mlinarič in Marjan Vogrin (Ptuj–Celje, 1989).
- Hernja Masten, Marija**, "Rodbina Sauer, baroni Kozjaški, grofje Borlski", v: *Grad Borl: gradbenozgodovinski oris in prispevek k rodbini Sauer* (Cirkulane, 2010), str. 76–103.
- Karner, Herbert**, "Das Augustinerkloster und seine Verbindung zum kaiserlichen Hof, 1620–1705", v: *Die Wiener Hofburg 1521–1705: Baugeschichte, Funktion und Etablierung als Kaiserresidenz*, Veröffentlichungen zur Bau- und Funktionsgeschichte der Wiener Hofburg 2, ur. Herbert Karner (Wien, 2014), str. 256–267.

- Kemperl, Metoda**, *Arbitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, 2012).
- Kos, Dušan**, *Valvasor, kubarica Ana in težave z dubom gospe Gallenberg*, Gradivo in razprave: Zgodovinski arhiv Ljubljana 37 (Ljubljana, 2016²).
- Lavrič, Ana**, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti* (Ljubljana, 1988).
- Lavrič, Ana**, "Vloga ljubljanskih škofov Janeza Tavčarja in Tomaža Hrena v likovni umetnosti katoliške prenovne", v: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 / Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 / Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628*, ur. Werner Drobesch (Klagenfurt–Ljubljana–Wien, 1994), str. 625–635.
- Marolt, Marijan**, *Dekanija Celje*, Umetnostni spomeniki Slovenije 3 (Maribor, 1931).
- Martelanc, Tanja**, *Kapucinska arhitektura v slovenskem etičnem prostoru do nastanka Ilirskih provinc*, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta (Maribor, 2016).
- Martelanc, Tanja**, *Kapucini in njihova arhitektura na Slovenskem*, Acta Ecclesiastica Sloveniae 40 (Ljubljana, 2018).
- Matsche, Franz**, "Gegenreformatorische Architekturpolitik: Casa-Santa-Kopien und Habsburger Loreto-Kult nach 1620", *Jahrbuch für Volkskunde* NV 1 (1978), str. 81–118.
- Menaše, Lev**, *Marija v slovenski umetnosti: ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetka do prve svetovne vojne* (Celje, 1994).
- Mikuž, Jure**, "Vloga Slovanov pri prenosu nazareške hišice v Loreto: med legendo in zgodovino", *Annales: anali za istrske in mediteranske študije / annali di Studi istriani e mediterranee / annals for Istrian and Mediterranean studies* 15, št. 2 (2005), str. 231–240.
- Mlinarič, Jože**, "Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800", v: *Minoritski samostan na Ptuj: 1239–1989*, ur. Jože Mlinarič in Marjan Vogrin (Ptuj–Celje, 1989), str. 47–148.
- Mlinarič, Jože**, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782* (Celje, 1997).
- Murovec, Barbara**, "Historizirana podoba naročnika: Attemsova družinska portreta in Rembov avtoportret iz brežiškega gradu", *Acta historiae artis Slovenica* 23, št. 1 (2018), str. 113–131.
- Oppeker, Walpurga**, "Barocker Bauwurm auch bei den Bettelorden?", v: *Bettelorden in Mitteleuropa: Geschichte, Kunst, Spiritualität*, ur. Heidemarie Specht in Ralph Andraschek Holzer (St. Pölten, 2008), str. 583–629.
- Orožen, Ignac**, *Celska kronika* (Celje, 1854).
- Orožen, Ignaz**, *Das Bistum und die Diözese Lavant 1: Das Bistum, das Domkapitel und die Dekanate Marburg, Mährenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkoviz* (Marburg, 1875).

- Orožen, Ignaz**, *Das Bistum und die Diözese Lavant 3: Das Dekanat Cilli* (Marburg, 1880).
- Orožen, Ignaz**, *Das Bistum und die Diözese Lavant 5: Das Dekanat Schallthal* (Graz, 1884).
- Oter Gorenčič, Mija**, "The role of the Counts of Cilli in the architectural development of the Jurkloster Carthusian monastery's great cloister and the question of the location of Veronika of Desnice's grave. The archaeological method as an aid to art-historical interpretation", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 67–117.
- Pernat, Amadeja**, "Baročna podoba minoritske cerkve", v: *Minoritska zbirka 2: ostanke srednjeveške in baročne arhitekturne plastike iz prvotne minoritske cerkve sv. Petra in Pavla*, ur. Branko Vnuk (Ptuj, 2016), str. 38–48.
- Pirchegger, Hans**, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülder, Städte und Märkte*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10 (München, 1962).
- Pötzl, Walter**, "Loreto", v: *Marienlexikon* 4 (St. Ottilien, 1992), str. 151–153.
- Pötzl, Walter**, "Loretokapellen", v: *Marienlexikon* 4 (St. Ottilien, 1992), str. 155.
- Pungartnik, Tadej**, "Romarji in romanja", v: *Zakladi Svete Trojice*, Muzejski listi 40 (Maribor, 2013), str. 11–19.
- Ranucci, Mara in Tenenti, Massimo**, *Sei riproduzioni della Santa Casa di Loreto in Italia* (Loreto, 2003).
- Resman, Blaž**, "Oltarna oprema in plastika v cerkvi Marijinega oznanjenja", v: *Frančiškani v Ljubljani: samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*, ur. Silvin Krajnc (Ljubljana, 2000), str. 301–346.
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci**, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana, 2015).
- Simoniti, Marjetica**, "Loretanska kapela mariborskega gradu", v: *Stoletno sporočilo: vodnik po izbranem gradivu iz zbirk Pokrajinskega muzeja v Mariboru*, ur. Drago Oman (Maribor, 2003), str. 40–41.
- Stegenšek, Avguštin**, *Dekanija gornjegrajska*, Cerkveni spomeniki lavantinske škofije 1 (Maribor, 1905).
- Steska, Viktor**, "Kranjska Marijina božja pota pred 200 leti", *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 9, 1899, str. 119–124.
- Stopar, Ivan**, *Opatijska cerkev v Celju: načela restavracije in umetnostnozgodovinski rezultati obnovitvenih del v letih 1963 do 1969 (=Celjski zbornik 1971)* (Celje, 1971).
- Stopar, Ivan**, *Stare celjske upodobitve* (Celje, 1980).
- Stopar, Ivan**, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 5: med Kozjanskim in porečjem Save* (Ljubljana, 1993).
- Trapp, Eugen Georg**, "Loreto: 2. Kunstgeschichte", v: *Marienlexikon* 4 (St. Ottilien, 1992), str. 153–154.

- Vidmar, Polona**, "Slikarska in kiparska oprema cirkulanskih cerkva", v: *Cirkulane: svet Belanov*, ur. Martin Prašnički (Cirkulane, 2005), str. 267–884.
- Vidmar, Polona**, "Cerkev Svete trojice v Slovenskih goricah in njeni donatorji: Stubenbergi, Trauttmansdorffi, Khisli, čudodelna podoba in motiv calcatio", *Zbornik za umetnostno zgodovino* NV 52 (2016), str. 85–117.
- Vnuk, Branko**, "Baročni spomeniki", v: *Ptujska javna plastika: 1664–2012*, ur. Branko Vnuk (Ptuj, 2017), str. 15–22.
- Vnuk, Branko**, *Srednjeveška arhitektura beraških redov na območju nekdanje vojvodine Štajerske*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (Ljubljani 2018).
- Vrišer, Sergej**, *Mariborski grad*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 17 (Ljubljana, 1969).
- Weigl, Igor**, "Grad Borl in družina Sauer von und zu Ankenstein", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 68=Nv 33, št. 2 (1997), str. 217–228.
- Wiegele, Monika**, *Der Loretokult im Habsburgerreich von Trsat bis Prag*, doktorska disertacija, Universität Wien, Geisteswissenschaftliche Fakultät (Wien, 2000).
- Wetzler, Dörte**, "'Zur Befürderung der Andacht': das Prager Loreto um 1700 als inszenierende Rahmung", v: *Transregionalität in Kult und Kultur: Bayern, Böhmen und Schlesien zur Zeit der Gegenreformation*, ur. Marco Bogade (Köln–Weimar–Wien, 2016), str. 230–260.
- Witting, Johann Baptist**, "Die Beiträge zur Genealogie des kranischen Adels", *Jahrbuch der k.k. heraldischen Gesellschaft "Adler"* NV 4 (Wien, 1895), str. 162–264.
- Zadravec, Dejan**, "Gospodstvo Borl od nastanka do leta 1801", v: *Cirkulane: svet Belanov*, ur. Martin Prašnički (Cirkulane, 2005), str. 67–82.
- Zupančič, Maja**, *Odmevi loretskega kulta v slovenski umetnosti*, diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 2009).
- Žižek, Aleksander**, *Memento mori: smrt in odnos do nje v arbiškem gradivu* (Celje, 2020).

DOI 10.32874/SHS.2021-18
1.01 Original Scientific Paper

The Making of Business Nobility. The Social Rise of Austrian Businessmen after 1848

Jan Županič

Ph.D., Full Professor
Charles University Prague, Faculty of Arts
nám. Jana Palacha 1–2, CZ–116 38 Prague 1, Czech Republic
Institute of History of the Czech Academy of Science
Prosecká 809/76, CZ–190 00 Praha 9, Czech Republic
e-mail: jan.zupanic@seznam.cz

Abstract:

In the 19th century, the society of the Habsburg monarchy underwent a fundamental transformation. The changes associated with the year 1848 and the demise of the estate society also significantly affected the social position of businessmen. Their position before this date was not legally defined and prestige did not depend on their property, but on their place in the traditional ranking of the social hierarchy associated with the possession of burgher rights or the noble title. Their prestige began to grow after this date, mainly due to the ever closer cooperation with the state and growing political influence. In the new era, the noble title was not a prerequisite for belonging to the elite, but for many people it was still a symbol of prestige and many businessmen sought it. They saw in it a demonstration of their achievements and a fulcrum for the historical memory of their entire family.

Key words:

history, Austria, nobility, business, social transformation

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 655–694, 102 notes, 4 graphs, 3 tables, 5 pictures
Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction¹

Business elites in the modern sense of the word can be talked about in the Habsburg Monarchy as early as the first half of the 18th century, but their number significantly decreased after the annexation of the economically significant region of Silesia by Prussia in 1741–1742. Moreover, the social composition of entrepreneurship in the Habsburg Monarchy in the proto-industrial period differed in some respects from the later one, in part because the aristocracy played an important role among businessmen.²

The continuous increase in the number of businessmen, especially factory owners, wholesalers and financiers, is associated with the enlightened reforms in the second half of Maria Theresa's rule³. Thanks to them, the Austrian Empire, half a century later, had a large business class, the importance of which grew exceptionally due to social changes after 1848. At the same time, the social composition of entrepreneurship began to sharply change in favour of persons from the non-aristocratic classes, among which the proportion of individuals of the Jewish faith increased.⁴

The legal position of businessmen was complicated before 1848. They were not recognized as a social class *per se* (i.e. a class of an estate), and their activities were further restricted by the existence of guilds. The status of the individual continued to be determined by the professional division of the society, and his prestige was not primarily based on an economic basis, but mainly on their position on the ladder of the social hierarchy associated with the possession of burgher rights or of the peerage⁵.

¹ This study was created with the financial support of the Ministry of Culture of the Czech Republic within the NAKI II project Nr. DG18P02OVV003, implemented by the National Technical Museum, the National Agricultural Museum and the National Heritage Institute in 2018–2022.

² On this question, cf. Hannes Stekl, *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert. Hannes Stekl zum 60. Geburtstag gewidmet von Ernst Bruckmüller, Franz Eder und Andrea Schnöller* (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien, Bd. 31) (München, 2004) (hereinafter: Stekl, *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*); Tatjana Tönsmeier, *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918* (Köln–Weimar–Wien, 2012), pp. 145–161.

³ Jiří Brňovják, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích (1705–1780)* (Ostrava, 2015), pp. 232–236.

⁴ Jan Hájek and Václav Matoušek, "Ringhofferové v kontextu obecného fenoménu rekreačních ('venkovských') aktivit buržoazních elit v 19. a na počátku 20. století", in: Hlavačka, Milan and Hořejš, Miloš, *Fenomén Ringhoffer. Rodina, podnikání, politika* (Prague, 2019), pp. 469–509 (particularly pp. 498–499); Jan Županič and Michal Fiala, *Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě* (Prague, 2017), pp. 65–75 (hereinafter: Županič and Fiala, *Nobilitas Iudaeorum*).

⁵ Monika Wienfort, *Der Adel in der Moderne* (Göttingen, 2006); Eckart Conze and Monika Wienfort, "Themen und Perspektiven historischer Adelsforschung zum 19. und 20. Jahrhunderts", in: Conze, Eckart and Wienfort, Monika (eds.), *Adel und Moderne. Deutschland im europäischen Vergleich im 19. und 20. Jahrhundert* (Köln, 2004), pp. 1–16.

The legal situation was particularly complicated for Jews, as demonstrated by the example of the

This situation only changed as a result of the adoption of the April 1848 constitution and the introduction of equality before the law and other changes that radically transformed the society of the Habsburg Monarchy. An aristocratic title was no longer a prerequisite for belonging to the elite and the prestige of businessmen gradually began to grow due to their ever closer cooperation with the state and their participation in the activities of various professional committees (especially within the newly established chambers of commerce and trade), cooperation with new ministries or courts, or on the basis of the profit of parliamentary mandates. Moreover, many increasingly began to connect public activities with philanthropic activities, both in relation to their own employees and their broader surroundings. The patronage followed the traditions and forms of representation that were common among the aristocracy and the town patriarians, and *de facto* took their place. The richest ones even imitated aristocratic families in their lifestyles, built or modernized luxurious castles and invested a considerable part of their resources in the purchase of real estate, especially large country estates.⁶ However, it should be stressed that this led to an increase in the prestige of individuals and not in entrepreneurship as a social status.⁷ Yet this process did not have to include the acquiring of a noble title, as many were not interested in it. There were certainly many reasons, but I consider only one of them to be crucial: the gaining of a peerage no longer played a role in integrating an individual and his descendants among the elites because, after 1848, there was no concept of creating (or reconstructing) this class.⁸ Thus, his ennoblement did not change anything in terms of his social status, because other factors had already determined his place on the social ladder.

Porges Brothers, owners of a large textile factory in Smíchov near Prague. When they were repeatedly denied the granting of burgher rights and equalization with the Christian inhabitants of the monarchy, they finally received a noble title in 1841, which gave them an extremely respected and privileged position even outside the Jewish community (Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (hereinafter: AVA), Adelsarchiv (ca 1500–ca 1918), Hofkadsakten (1600–1918), Akten (hereinafter: AVA, Adelsarchiv), Porges von Portheim, Adelsakt 1841–1879. Also William D. Godsey, "Adelige Intoleranz. Die antijüdische Aufnahmeordnung des niederösterreichischen Ritterstandes aus dem Jahr 1808", in: Keller, Katrin, Mafa, Petr and Scheutz, Martin, *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie* (Wien, 2017), pp. 321–337; Županič and Fiala, *Nobilitas Iudaeorum*, pp. 61–62.

⁶ However, businessmen approached the purchase of large estates as early as the pre-March period. On the social rise of businessmen, see: Stekl, *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*, pp. 140–156; Petr Popelka, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace* (Ostrava, 2011), pp. 112–133.

⁷ This is often referred to in historiography as "aristocratization", and it should be noted that the term is not used unambiguously. Cf. Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Band 3: *Von der "Deutschen Doppelrevolution" bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914* (München, 1995), pp. 718–723.

⁸ Dieter Hertz-Eichenrode, "Wilheminscher Neuadel? Zur Praxis der Adelsverleihung in Preußen vor 1914", *Historische Zeitschrift*, Bd. 282 (2006), pp. 676–678.

The demarcation of the individual's place in the society of the Danube Monarchy was not so easy in the mid-19th century. Although there was equality before the law, the exceptional position of the family aristocracy, the so-called first society, as determined by the Court Rank Order (*Rangordnung am Hofe seiner k. u. k. Apostolischen Majestät*) unequivocally favouring a family aristocracy with an appropriate number of noble ancestors over persons with large individual merit from low-born or neo-noble families (including senior ministers or diplomats).⁹ The rest of the society was not organised on a hierarchy on the basis of titles or origin but, *de facto*, on the basis of an individual's status on a step on the ladder in the civil service. As early as 1807 and 1812, all civil servants of the Austrian Empire were divided into twelve classes (*Diätenklassen*) because of the creation of directives for their financial evaluation and the costs of their possible relocation. In 1873, these diet classes were renamed to rank classes (*Rangklassen*) and their number was reduced to eleven. All civil servants were classified under this scheme.¹⁰

The highest civil servants, in the rank classes I to IV, were to be the new elite of the Empire. In fact, this was not entirely the case, mainly for two reasons: (1) the existence of the first (courtly) company recruited almost exclusively from members of the aristocracy to whom they had no access; (2) the underpayment of Austrian civil servants. From this perspective, businessmen had a better starting position, but their position in the social hierarchy of the monarchy was relatively difficult to define. This is also why some members of very rich business dynasties entered the civil service despite their financial independence, because their prestige as officials greatly exceeded that of businessmen.¹¹

As a result of the constitution of 1848, the estates society ceased to exist, and thus the nobility was no longer a prerequisite for belonging to the elite of the Empire.¹² Once the possession of a noble title no longer brought tangible

⁹ The aristocracy for all intents and purposes did not accept into their ranks people from the new nobility. One of the few exceptions was Baron Salomon Albert Anselm von Rothschild (1844–1911), who, along with his wife Bettina Caroline de Rothschild (1858–1892) from the Paris line, received on December 23, 1887, as the first Jewish nobleman, the right of access to the court. This privilege was negotiated by Hungarian Prime Minister István Count Tisza for his merits in reducing Hungarian gold annuity from 6 to 4 per cent. The privilege was extended to his children on January 29, 1906. Cf. *Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)*, 25 December 1887, p. 2; *Weimarer historisch-genealogisches Taschenbuch des gesamten Adels jehüädischen Ursprungs* (Weimar, 1912), p. 204. No other Jewish family in the monarchy gained a similar level of privilege (Jan Županič, *Židovská šlechta podumajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem* (Prague, 2012), p. 584 (hereinafter: Županič, *Židovská šlechta podumajské monarchie*).

¹⁰ Karl Megner, *Beamte. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte des k. k. Beamtentums* (Wien, 1985), pp. 32–33 (hereinafter: Megner, *Beamte*). The 12th rank was abolished for state officials and most types of troops in 1873.

¹¹ Roman Sandgruber, *Traumzeit für Millionäre: Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910* (Wien–Graz–Klagenfurt, 2013), pp. 124–126 (hereinafter: Sandgruber, *Traumzeit für Millionäre*).

¹² Dirk Schumann, "Wirtschaftsbürgertum in Deutschland: segmentiert und staatsnah. Bemerkungen

benefits, its acceptance became only a matter of personal choice, not a prerequisite for social ascent.¹³ As a result, during the second half of the 19th century, ennoblement was transformed into a specific form of state honour, whose extraordinary prestige in the Danube Monarchy was due to two factors: tradition and the fact that ennoblement was always hereditary.¹⁴

The transformation of noble status into an honorary title in Austria was all the more profound that, from the 1860s at the latest, the awarded title of nobility was allowed to define the social status of an individual in the same way as in the case of an order or distinction. This rule was applied to the whole society of the Monarchy, not only to civil servants. The goal of this study is to capture the development of and the reasons for the ennoblement of businessmen in the Austrian Empire in the era of the last two rulers: Franz Joseph I and Karl I. On the basis of an analysis of official state, and court and royal materials we will try to reconstruct the development of the aristocratic policy towards businessmen and also to more generally define the possibilities of valuation of their merits after the decline of the estates society in 1848. We will focus mainly on the attitude of the state authorities towards these persons and on the question of who was and who was not eligible for ennoblement. On the other hand, personal motives of interest or lack of interest in ennoblement will be left out because they are always highly individual and difficult to integrate into a wider framework.

* * *

Austria's system of noble titles had five degrees: Princes (*Fürst*), Counts (*Graf*) and Barons (*Freiherr*) were ranked among the higher nobility, while Knights (*Ritter*) and untitled Nobility (*einfacher Adel*) belonged to the lower nobility.

zu den Erträgen, Problemen und Perspektiven der neueren deutschen Unternehmensgeschichte", *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 3, No. 3 (1992), pp. 375–384.

¹³ The individual motives that led individuals to be interested in a noble title are difficult to find because in the central offices of the monarchy (ministries, ruler's cabinet office) they have usually not been preserved. Here we are entirely dependent on materials of a personal nature (family archives, correspondence, etc.), which do not fully cover the new nobility, and no comparative studies exist in this respect.

¹⁴ Hereditary ennoblement was not the rule in Central Europe during the "long 19th century". The kingdoms of South Germany, Bavaria and Württemberg in particular, which were heavily influenced by Napoleonic France at the beginning of the 19th century, granted personal ennoblements much more often than hereditary ennoblements. Titles were awarded *ad personam* also in Prussia, but never in the Danube Monarchy. Conclusions based on the author's research in: Bayrisches Hauptstaatsarchiv, Adelsmatrikel a Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, I. HA Rep. 176 Heroldsamt. See *ibid.*: Marcus D. Ernst, *Der bayerische Adel und das moderne Bayern. Die Gesetzgebung und Debatte über die persönlichen Privilegien des in Bayern immatrikulierten Adels (1808–1818)*, Inaugural-Dissertation, Universität Passau (Passau, 2001); Berndt Wunder, "Der württembergische Personaladel (1806–1913)", *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, Bd. 40 (1981), pp. 494–518.

Emperor Franz Josef I
(about 1890) (private
Archive)

Only three lower noble titles were eligible in the case of businessmen. The princely state was granted (and only rarely) solely to aristocrats and the count title usually to members of the old nobility or, very exceptionally, to high officials and officers.¹⁵

¹⁵ Ernst Mayrhofer and Anton Graf Pace, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*, Vol. 5 (Wien, 1901), pp. 126–127; Jan Županič, *Nová šlechta Rakouského císařství* (Prague, 2007), pp. 98–105 (hereinafter: Županič, *Nová šlechta Rakouského císařství*).

Unfortunately, there is still no complete listing of all Austrian ennoblements from 1804 to 1918. Peter Frank-Döfering's overview¹⁶, the most widely used one today, is not quite comprehensive, and Arno Kerschbaumer's lists are limited to the period of the First World War.¹⁷ The statistical works of Hanns Jäger-Sunstenau and Johann Baptist Witting also have considerable limits.¹⁸ While Witting's study summarizes the ennoblements from 1848 to 1898, Jäger-Sunstenau's work attempts to map the development of the awarding of noble titles from 1701 to 1918. While Witting's work – with respect to its release date – is purely statistical, this approach is surprising for Jäger-Sunstenau. There is no introduction, and demarcation of the methods and reasons for defining individual ennobled socio-professional groups.

Even though Witting's study is older, in one respect it is better than the one by Jäger-Sunstenau: the study classifies the title recipients not only by profession, but also by their position on the ladder within the civil service and also on the basis of the method of promotion. This study therefore addresses the question of whether the awarding of the title was a result of the highest decision, of the granting of an award (*systematisierter Adel*) or was based on military service (*systemmäßiger Adel*). While Witting's conclusions seem to be accurate for civil servants, his work has its limits for other population groups. Similar to Jäger-Sunstenau, Witting does not explain the reasons for the division into social groups, which causes problems in more detailed investigations. According to Witting's list¹⁹, 236 businessmen would have been promoted to the aristocracy between 1848 and 1898, which is an extraordinarily underestimated number.

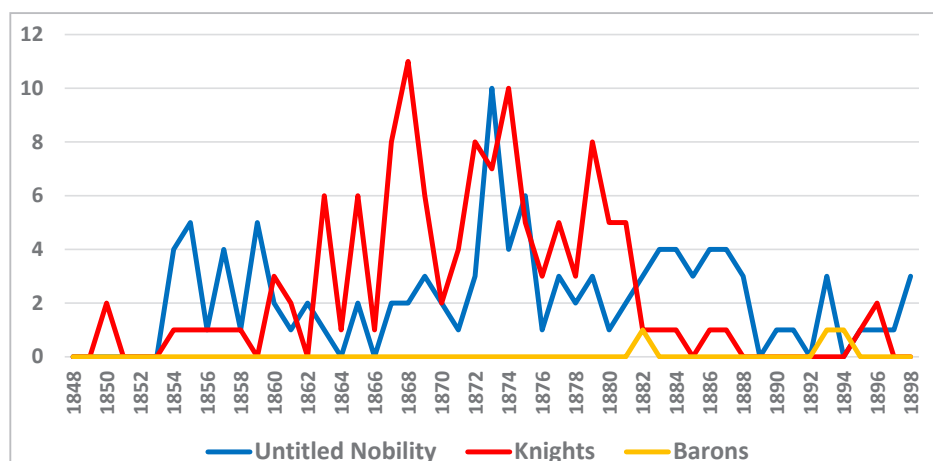
Particularly suspicious is the extremely low number of promotions to the rank of barons (three persons promoted by the highest decision of the Emperor (*Allerböchste Entschliefsung*)), because it is known that a barony was awarded to

¹⁶ Peter Frank-Döfering, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918* (Wien–Freiburg–Basel, 1989).

¹⁷ Arno Kerschbaumer, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Josef I. / I. Ferenc József király (1914–1916)* (Graz, 2017); Arno Kerschbaumer, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I. / IV. Károly király (1916–1921)* (Graz, 2016).

¹⁸ Hanns Jäger-Sunstenau, "Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918", in: *Österreichisches Familienarchiv*, Bd. 1 (Neustadt an der Aisch, 1963), pp. 3–16 (hereinafter: Jäger-Sunstenau, "Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918"); Johann Baptist Witting, "Statistik der Standeserhöhungen während der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I., in: *Festschrift zum fünfzigjährigen Regierungsjubiläum (1848–1898) Seiner kaiserlichen und königlichen apostolischen Majestät Franz Josef I.* (Hrsg. von Historischen Vereinen Wiens im Selbstverlage des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich) (Wien, 1898), pp. 59–91 (hereinafter: Witting, "Statistik der Standeserhöhungen").

¹⁹ Businessmen (Witting's categories *Industrielle, Großbändler, Banquiers, Fabrikanten, Kaufleute* and *Fabrikbesitzer*) are most likely to be also found in categories *Landesorgane, Deputierte, Gemeindeorgane* and *Private*. On the contrary, I have included also descendants of businessmen in this number of 236 ennoblements (*Grossbändlers-Sohn*) and the category *Handelskammerpräsident*.

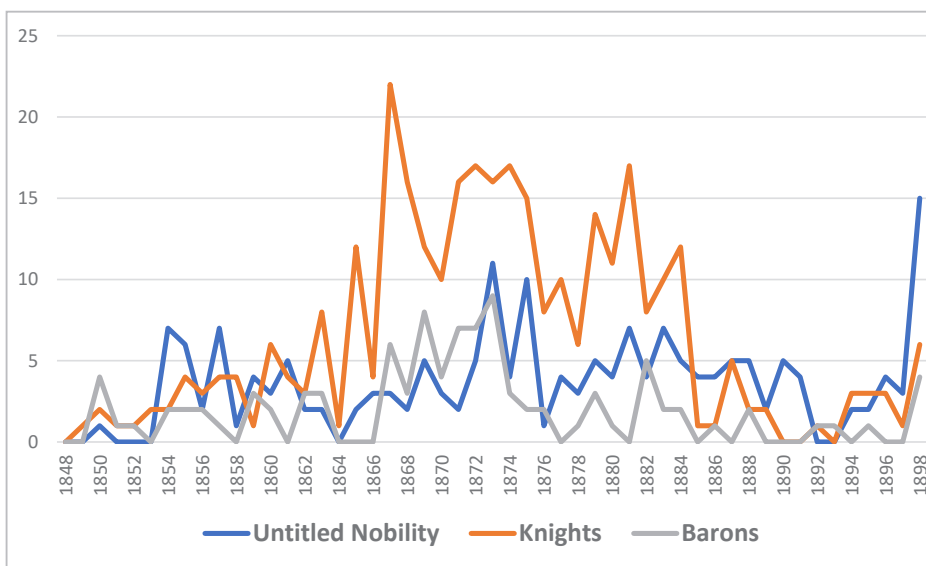
Graph 1: The ennoblement of businessmen in 1848–1898 according to J. B. Witting

several dozens of businessmen, and to the vast majority of them on the basis of the Order of the Iron Crown class II. This is why the data of Jäger-Sunstenau are probably closer to reality. For the period from 1848 to 1918, Jäger-Sunstenau states a total of 829 ennobled businessmen, 612 of them in the period from 1848 to 1898, which is a number three times higher than the one proposed by Witting.

Both statistical studies clearly demonstrate one fact: The principal turning point in the Austrian ennoblement policy was the year 1884, when the possibility of applying for ennoblement after the awarding of an order was done away with.²⁰ Although the decline in the number of ennoblements was only temporary, the structure of ennoblements changed radically afterwards. While up to 1884, businessmen unambiguously dominated in the promotion to knight-hood on the basis of the award of the Order of the Iron Crown class III, after 1884 they usually acquired untitled noble titles.

One interesting fact, however, is the maintaining of the share of baronies, which in both time periods exceeded 17 percent for businessmen and after 1884 was higher than for other social groups. The ratio of promotion among the

²⁰ The claim was associated with all orders except for the Order of Franz Joseph (founded as late as 1849). After this date, however, the claim on nobility was connected only with the Military Order of Maria Theresa, but which was not awarded until the First World War. For example, Jan Županič, "Poslední rytíři monarchie", in: Tomáš Kykal and Jaroslav Láník at all., *Léta do pole okovaná*, Bd. II, 1915 – Noví nepřátelé, nové výzvy (Prague, 2017), pp. 133–145. On this issue see e.g.: Georg Gaugusch, "Die kaiserliche Entschließung vom 18. Juli 1884", in: Irmgard Pangerl and Zdislava Röhsner, *Zwischen Archiv und Heraldik. Festschrift für Michael Göbl zum 65. Geburtstag* (Wien, 2019), pp. 79–89.

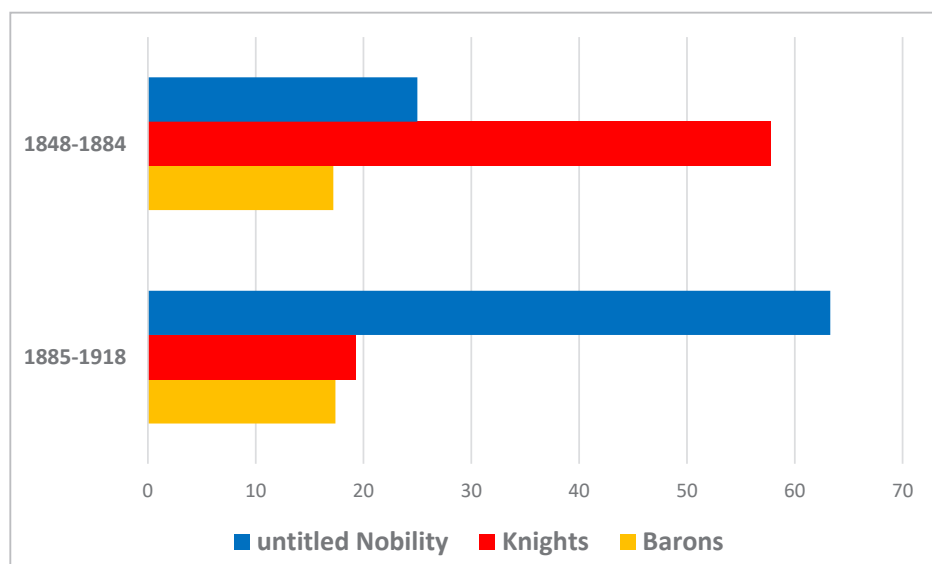
Graph 2: The ennoblement of businessmen in 1848–1918 according to H. Jäger-Sunstenau

higher nobility (the status of barons) and the lower nobility (untitled Nobility, Knights) remained the same in both periods, while in other social groups the share of barons decreased.²¹ Yet the reduction of the number of ennoblements significantly affected businessmen as a whole. While in the years 1848–1884 businessmen were granted some degree of nobility in 519 cases (14 times a year on average), after that date there were only 311 ennoblements, *i.e.* about nine per year. The decline was all the more significant because there was a significant increase in population in Austria during that time period.²²

When investigating Austrian businessmen, we come across a basic shortcoming. None of the authors has so far shed light on why and for what reasons

²¹ Jan Županič, "Nobilitierungspolitik der letzten Habsburger. Der neue Adel im Zeitalter Franz Josephs und Karls", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 106, No. 4 (2019), pp. 473–518 (here particularly pp. 493–498) (hereinafter: Županič, "Nobilitierungspolitik der letzten Habsburger").

²² According to the census of 1880, 22,144,244 inhabitants lived in the area of Cisleithania, and 28,571,934 thirty years later. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1880*, Wien 1884, Heft 3, s. IV; *Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Wien 1917, Heft 1, p. 33.

Graph 3: Percentage distribution of ennoblements of businessmen according to granted status²³

these businessmen were ennobled. The reason probably is the fact that, from the mid-19th century, one cannot rely only on the files on ennoblements (*Adelsakten*) stored in the Nobility archive (*Adelslarchiv*), because their informational value has rapidly decreased over time. While approximately up to the mid-19th century it is possible to find in these files virtually all the agenda associated with the awarding of a title (the application for ennoblement, recommendations of the provincial governments, statements of the court office, royal notes, etc.), at least from the 1860s, these materials were appearing less and less in the files. From the end of the 19th century, the documents usually contain only the application for an award, a very brief curriculum vitae, the concept of the deed and official documents (accounts, takeover protocols, etc.) connected with their production and handover.

It is not possible to clarify the reason for this change given the current state of knowledge. Unquestionably, the development of the administrative state played a role, but no less important was the transfer of decision-making powers from the monarch to the government. Even after the restoration of constitutionality, the ruler granted nobility and orders according to his own will,

²³ Graph 3 based on the conclusions from: Jäger-Sunstenau, "Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918".

but the ministers essentially gained the same competences, because the ruler almost never contradicted their recommendations.²⁴ While the decision of the ruler was the sovereign decision of the individual, in the case of the government it was the step of a collective body: the proposal for an award had to be presented by a minister at a meeting of the Ministerial Council and, if approved, was handed over to the ruler's cabinet office, as the ruler's approval was a prerequisite for awarding any distinction. After the adoption of the Constitution in 1861, an interesting model of coexistence was created: the Emperor awarded noble titles to any person and, at the same time, more or less unreservedly accepted the proposals of his ministers for such awards and titles.

It was not only ministers, however, who submitted the proposals for state honours to the ruler. The same competence belonged to the highest court dignitaries, who stood outside the "classic" state apparatus and had the right without mediation by the Austrian or Hungarian government to propose to the ruler the awarding of people of worth. In the case of businessmen, the proposals for the granting of nobility status were found in the archives of the Office of the Lord High Steward (*Obersthofmeisteramt*),²⁵ among whose competencies also were matters of court museums, which some businessmen sponsored. Further information can be found in the archives of the offices of the orders of the monarchy, which (with the exception of the Military Order of Maria Theresa) also fell under the authority of the Supreme Stewart.²⁶

Data on the granting of nobility status are dispersed over several archives and collections, which makes this research very complicated. While the files associated with the issuance of awards are kept in the nobility archives (*Adelsarchiv*), the final versions of the proposals for the granting of the titles are in the archive of the Imperial Cabinet Office (*Kabinettsarchiv*), deposited in the House, Court and State Archive (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv*).²⁷ But there is a lot of important information that is missing too. One of the reasons could be both the enormous increase in the agenda that the ruler had to deal with, as well as the possibility that he had less and less influence on the policy of enno-

²⁴ Such situations occurred more during the reign of Karl I. From the Franz Joseph era, a similar case has not yet been captured in archival materials (Jan Županič, "Karlovská šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetní kanceláře Karla I. (IV.)", *Sborník archivních prací* LXI, No. 1 (2011), pp. 3–114.

²⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (hereinafter: HHStA), Hofarchiv, Privat- und Familienfonde, Obersthofmeisteramt (13. Jh.–1921), Obersthofmeisteramt (1650–1921), Akten-Hauptreihe (hereinafter: Obersthofmeisteramt, Akten-Hauptreihe).

²⁶ HHStA, Hofarchiv, Privat- und Familienfonde, Obersthofmeisteramt (13. Jh.–1921), Obersthofmeisteramt (1650–1921), Orden der Eisernen Krone (1816–1918), Akten (hereinafter: Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone (1816–1918)).

²⁷ HHStA, Kabinettsarchiv (1523–1918), Kabinettskanzlei Vorträge (1848–1918), Akten (hereinafter: KK).

blement, and might not have been informed at all about the background of some of these promotions.

Since most proposals for ennoblement were dealt with by the government, the relevant files are kept in the files of the k.k. Ministry of the Interior (*Ministerium des Innern*), more rarely in the files of the Presidium of this Ministry (*Präsidium, Akten*)²⁸ or of the Presidium of the Ministerial Council (*Ministerratspräsidium*).²⁹ The evidential value of these materials is absolutely extraordinary. There is information on internal negotiations, proposals from individual ministers, and often also supplementary materials in the form of information from the governorates or provincial governments and police directorates. Unfortunately, the archive of the Ministry of the Interior was seriously damaged in 1927 by a fire at the Palace of Justice, in which part of the archive was completely destroyed and another part was seriously damaged. A continuous series of writings from the mid-90s of the 19th century has been preserved; until this time, we have only fragments available, (so-called burn files (*Brandakten*)). Hungarian ennoblements are out of the focus of this study, but even here it was necessary to study a representative sample. The documents for the granting of Hungarian nobility status are located in the files of the Cabinet Archive (*Kabinettsarchiv*) in Vienna and in Archive of the Royal Ministry at the Supreme Court (*Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára*) in Budapest.³⁰

Finding information on the reasons for ennoblement of businessmen is a relatively difficult task. It is not only the question of extending the material and the fragmentation into a number of collections, but above all of the loss of sources of fundamental value caused by the fire of 1927 and also because it is usually not possible to reconstruct the reasons arising from the ruler's decisions. The ruler only issued his decisions and did not usually justify them. A similarly complication can be seen in the granting of state awards on the occasion of royal anniversaries and birthdays in 1898, 1908 and 1910. Even though we have lists of the awarded persons (which is not all that common, we often find only numbers in the files), the reasons are missing.³¹

²⁸ AVA, Inneres (1550 ca–1918), Ministerium des Innern (1848–1918), Präsidium (1848–1918), Akten (hereinafter: AVA, Inneres, MdI, Präsidium). Here are to be found several dozens of cartons directly marked *Orden und Auszeichnungen* (Kt. 1091–1187 and 2329–2448).

²⁹ AVA, Inneres, Ministerratspräsidium (1860–1918), Ministerratspräsidium, Akten (hereinafter: AVA, Inneres MRP Präsidium).

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár (National Archives of Hungary), K 20 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Elnöki iratok, K 20. On the Hungarian ennoblement policy, see e.g. Županič, "Nobilitierungspolitik der letzten Habsburger", pp. 500–509.

³¹ Cf. HHStA, KK, 4184/1898; *ibid*, 3634/1908; *ibid*, 2573/1910. These are only tables summarizing the number of individual granted awards. The list of names, often with the name of the ennobling person but without giving a reason, was found only up to 1908. (in: AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Kt 2385/1908).

The decline of the estates society forced the state to try to hierarchize the society according to another key. One of the variants was the division according to voters groups within the framework of the curial electoral law (after 1861), but a more precise one was the use of the above mentioned system of rank classes. Therefore, the citizens of the monarchy outside the civil service began to be ranked (albeit virtually) according to their position on this ladder. At the same time, the services rendered to the state and the general prestige associated with performing a certain function, not the origin and property, began to be the main factor in achieving a certain position. The system was perfected during the long reign (1879–1893) of Prime Minister Count Eduard Taaffe and remained in force until the end of the monarchy.³² The award was therefore not tied to the merit, but the place of the individual on the actual or virtual ranks ladder.

A visible symbol of belonging to the elite of the state thus became the possession of a noble title or an order, most of which covered up to 1884 by the so-called ennoblement article, which allowed the bearer to apply for a certain noble title. An imaginary boundary for the award of the lowest order with the ennoblement article, namely of the Iron Crown class III, which made it possible to apply for the title of Knight, was the rank VI class for officials. Rarely, however, this order, as well as that for untitled nobility status, could be granted to persons at a lower level of the state hierarchy.³³

Surprisingly, after the abolition of the ennoblement articles in 1884, the situation did not change much, with the only difference that the ennoblement of officials was usually made conditional on the achievement of the rank V class. The stratification of ennoblements at the level of titles was also maintained, when the granted status was dependent on the individual's current position in the civil service. Individuals in rank V class were thus granted untitled nobility, in rank IV class a knighthood and to higher-ranking persons a barony. Thanks to this step, after 1884 ennoblement finally turned into a specific form of state distinction. This system was not applied to officers, because from 1757 they were entitled to promotion to untitled nobility after thirty or forty years of service (systematic nobility, *systemmäßiger Adelstand*).³⁴

³² Cf. Mario Laich, *Altösterreichische Ebrungen – Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte* (Innsbruck–Wien 1993), pp. 62–63 (hereinafter: Laich, *Altösterreichische Ebrungen*); Županič and Fiala, *Nobilitas Iudaeorum*, pp. 29–31.

³³ The rules for the granting of orders were more liberal in the case of officers and the Order of the Iron Crown, therefore, Subaltern Officers in the classes X–VIII also obtained them. (Major, Hetman, First Lieutenant). On the contrary, officials from below the class VII were awarded the Order only very rarely (Witting, "Statistik der Standeserhöhungen"; Županič, *Nová šlechta Rakouského císařství*, pp. 119–123).

³⁴ Reinhard Binder-Kriegelstein, *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer*

The valuation of persons who were not civil servants proved to be a complex problem. It was necessary that the awarded honours corresponded – albeit virtually – to their social position on the ladder of civil service.³⁵ Up to now, it is still not known if a special memorandum was drawn up on this issue, but the practice was stabilized along approximately the following lines:³⁶

Table 1: Division of ranks according to the rank classes of civil servants

Rank Class / degree ³⁷	The status of persons outside the civil service
III. / Order of the Iron Crown I. Class	Archbishops and bishops, owners and presidents of large banks
III. and IV. / Knight Grand Cross of the Order of Franz Joseph	Archbishops and bishops, members of the Austrian House of Commons (the Hungarian House of Mandates)
IV. / Order of the Iron Crown II. Class or Commander with Star of the Order of Franz Joseph	The most important industrialists and bankers, outstanding scientists, artists, architects and builders
V and VI. / Commander of the Order of Franz Joseph	Church dignitaries, outstanding scientists, prominent lawyers, public notaries, builders, industrialists and landowners
VI. / Order of the Iron Crown III. Class	Church dignitaries, members of the Imperial Council, mayors of large cities, representatives of banks, industry, insurance and railway companies, lawyers and notaries, representatives of charities, leading doctors, prominent builders and artists
VII. / Knight of the Order of Franz Joseph	Deans and other church dignitaries, representatives of the liberal professions, important entrepreneurs (manufacturers, wholesalers)
VIII. / zl. GC + C (see footnote 37)	Owners of factories and larger companies, prominent independent professionals

This system may remotely resemble the Russian Table of Ranks (Табель о рангах всех чинов воинских, статских и придворных) introduced in 1722 by Peter I, which with some modifications remained in force until the fall of

Berücksichtigung des adeligen Namensrechts (Frankfurt am Main, 2000), pp. 53–56. Proposal to grant a knight title to officers from the rank IV was rejected. Both the knighthood and barony were awarded to officers, but not on the basis of the system, but only *ad hoc* (Jan Županič, "Proměna vojenské šlechty za první světové války", *Sborník archivních prací* vol. LXIX., No. 1 (2019), pp. 87–137 (particularly pp. 131–134)).

³⁵ Županič, "Nobilitierungspolitik der letzten Habsburger", p. 495.

³⁶ *Table 1* is compiled on the basis of the author's study in the Adelsarchiv collection (AVA Wien) and according to the proposals for the awarding of honors in HHSTA, KK; AVA, Inneres, Mdi, Präsidium, Akten a Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium (1860–1918), Ministerratspräsidium, Akten. Laich, *Altösterreichische Ebrungen*, pp. 62–83, came to similar conclusions. Only the categories of persons who could reach one of the orders of the monarchy (exceptionally the Gold Cross of Merit with crown) and a noble title are listed. It was published in: Županič, *Proměna nobilitační politiky*, pp. 557–558.

³⁷ This division is not fixed but comes from the author's own research. The Roman numeral refers to the rank class of the civil service, the Arabic numeral to the individual ranks (see the *table 1* Division of ranks according to the rank classes of civil servants). The abbreviation zl. GC + C is the Gold Cross of Merit with a crown in English.

the monarchy in 1917.³⁸ However, the Austrian system, unlike the Russian one, did not grant the holders of certain classes other privileges (aristocratic title, etc.), it was only an official division of civil servants (state officials, officers) into ranks, and respectively into salary classes. This system was created between 1807–1812, based on the decrees by Emperor Franz I and was reformed several times.³⁹ The fact that in the second half of the 19th century it was applied in an *ad hoc* fashion – albeit purely virtually – to the rest of the Dual Monarchy's population was done out of necessity, as there was no other means of stratifying the population (basing it purely income was out of the question). The division of the population into classes was important, among other things, because on this basis, merits were awarded through orders, distinctions, and honorary titles. This was not a novelty. A similar principle was already applied in Napoleonic France after the establishment of the Legion of Honor (1802) and the creation of the nobility of the empire (the decrees of 1808, 1810 and 1812), which were subsequently partially taken over by the southern German states.⁴⁰

In the case of businessmen, consideration was *de facto* given only to the granting of some degree of nobility or ennoblement following the award of the Order of the Iron Crown class II and class III. The prestigious Order of St. Stephen was granted only to the employees of the state and imperial court, and the Order of Leopold was awarded to businessmen only if they were actively engaged in politics and achieved significant positions there.⁴¹ Representatives of municipalities (lord mayors) also received these awards only in rare instances.⁴² For others, only the Order of Franz Joseph and the Order of the Iron Crown were to be gran-

³⁸ Cf. Sejmur Bekker, *Mif o ruskom dvorjanstve. Dvorjanstvo i privilegii poslednego perioda imperator-skoj Rossii*, Glava 5 (2004), available at: coollib.com/b/274367/read#t23, accessed on: 21 October 2020.

³⁹ Cf. e. g. Megner, *Beamte*, p. 128.

⁴⁰ François R. Velde, *Napoleonic Heraldry*, available at: www.heraldica.org/topics/france/napolher.htm, accessed on: 10 March 2021; Berndt Wunder, "Der württembergische Personaladel (1806–1913)", *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, Bd. 40 (1981), pp. 494–518 (especially pp. 509–510).

⁴¹ We can mention Simon Wintestein (1819–1883), with the original profession of a businessman and owner of an expedition company. In 1862, however, he began to be intensively devoted to politics (from 1861 a member of the Lower Austrian Provincial Assembly and of the Parliament of the Imperial Council. He also worked at the head offices of several railway companies and, in 1865, became a member of the commission for the amortization of the state debt. In 1867 he received the Knight's Cross of the Leopold Order (on its basis, he obtained a knight's title in 1869) and, in 1868, was appointed a lifetime member of the Upper House. In 1874 he was promoted to the baron rank and in 1878 was awarded the Commander's Cross of the Leopold Order. Winterstein was not included in the sample of investigated businessmen, because accurate information on the background of his ennoblement and on the award of the order is not available. Cf. AVA, Adelsarchiv, Simon Winterstein, Adelsakt 1867–1874; AVA, Inneres (ca 1550–1918), Ministerium des Innern (1848–1918), Präsidium (1848–1918), Akten (hereinafter: AVA, Inneres, MdI, Präsidium), Nr. 2163, Kt. 1137/1874.

⁴² For example, a knighthood for the lord mayor of Prague JUDr. Václav Bělský (1818–1878) for his merits during the war of 1866, from 1867. In: AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Kt. 1120/1866.

ted, which was highly valued until 1884 thanks to its nobility section. The direct granting of a noble title by a ruling decision has always been a completely extraordinary award, especially after the abolition of the nobility paragraphs.

* * *

This work is based on the reconstruction of a total of 235 ennoblements of a total of 216 businessmen, some of who were repeatedly ennobled.⁴³ This number can be considered a representative sample: it is a full quarter of the ennoblements registered by Jäger-Sunstenau. Men were ennobled almost solely, women were promoted only in two cases: Claara Waagner (1787–1877) and Anna von Liebig (1855–1926), who are exceptional even taking into comparison Austria as a whole.⁴⁴ Unfortunately, it has not been possible to distribute the total of ennobled businessmen evenly, because the rate of preservation of official materials is not the same in every decade. But with the exception of the years 1849⁴⁵ to 1859 it managed to keep the minimum number to ten ennoblement proceedings.⁴⁶ This figure was exceeded in most other time periods, most notably in the 1870s, when 17 businessmen were ennobled just for their merits based on the success of the World Exhibition in Vienna in 1873.⁴⁷

I did not rank among the businessmen only industrialists and bankers, but also landowners that had not belonging to the old nobility who were engaged in business in the food industry and senior officials (mainly directors) of banks and insurance companies. In view of the fact that among the prominent businessmen who conducted business in Austria we find citizens of other countries, they were included in all of this, as long as they permanently lived in the lands of the monarchy.⁴⁸

⁴³ Unfortunately, in some cases we could not find the reasons for further ennoblements. This particularly concerns the baronies awarded on the occasion of the ruling jubilee in 1908 to Georg Haas von Hasenfels (1841–1914) and to the brothers Oscar (1844–1927) and Ottomar von Klinger (1852–1918).

⁴⁴ Cf. Jan Županič, "Nobilitace žen v Rakouském císařství", in: Hana Ambrožová et al., *Historik na Moravě* (Brno: Matice moravská, 2009), pp. 699–710.

⁴⁵ Because Franz Joseph I ascended to the throne as late as December 2, 1848, he did not execute any ennoblement in 1848.

⁴⁶ The distribution of the number of ennoblement proceedings is as follows: 1849–1859: 7; 1860–1869: 33; 1870–1879: 76; 1880–1889: 20; 1890–1899: 10; 1900–1909: 25; 1910–1918: 45.

⁴⁷ Of these numbers, four received a barony, eight a knight's title, and five a noble title. See HHStA, KK, 4025/1873, *ibid* Jan Županič, "Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873", in: Jiří Brňovják and Aleš Zářický (eds.), *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*, Ostrava University in Ostrava (Ostrava, 2008), pp. 261–286.

⁴⁸ For this reason, some Hungarian businessmen who were awarded the Austrian title for various reasons are also included in this list of Austrian ennoblements (Schey, Popper, Kürschner); (they usually lived in the Cisleithanian region or even in Vienna). If other foreigners (other than Hungarians) were included in this list, then it was necessary for them to be economically linked to the monarchy or eventually acquire local citizenship (e.g. banker Ignaz Eprussi, originally from Russia, or Alexander

In reconstructing the reasons for ennoblements, it was found that most people were not granted the noble title for one particular reason and, if so, this was more often further in the past than during the last decades of the monarchy.⁴⁹ What was more common was the accumulation of merits, with one usually being highlighted as dominant and the other having a complementary character.⁵⁰

The analysis of archival documents gradually identified several categories of major merits stated as reasons for ennoblements:

- State banking and financial services (participation in state loans, interest rate cuts, *etc.*);
- Humanitarian merits (including financial donations);
- Supporting government policy (including supporting the government in the press);
- Active engagement in politics (especially at the state but also at the regional levels);
- Merits in economic development (construction and operation of factories, banks and railways, development of agriculture and trade);
- Gifts to art and natural science collections;
- Support of Austrian interests abroad (merits in enhancing export and economic-political "expansion").

We can define two specific categories:

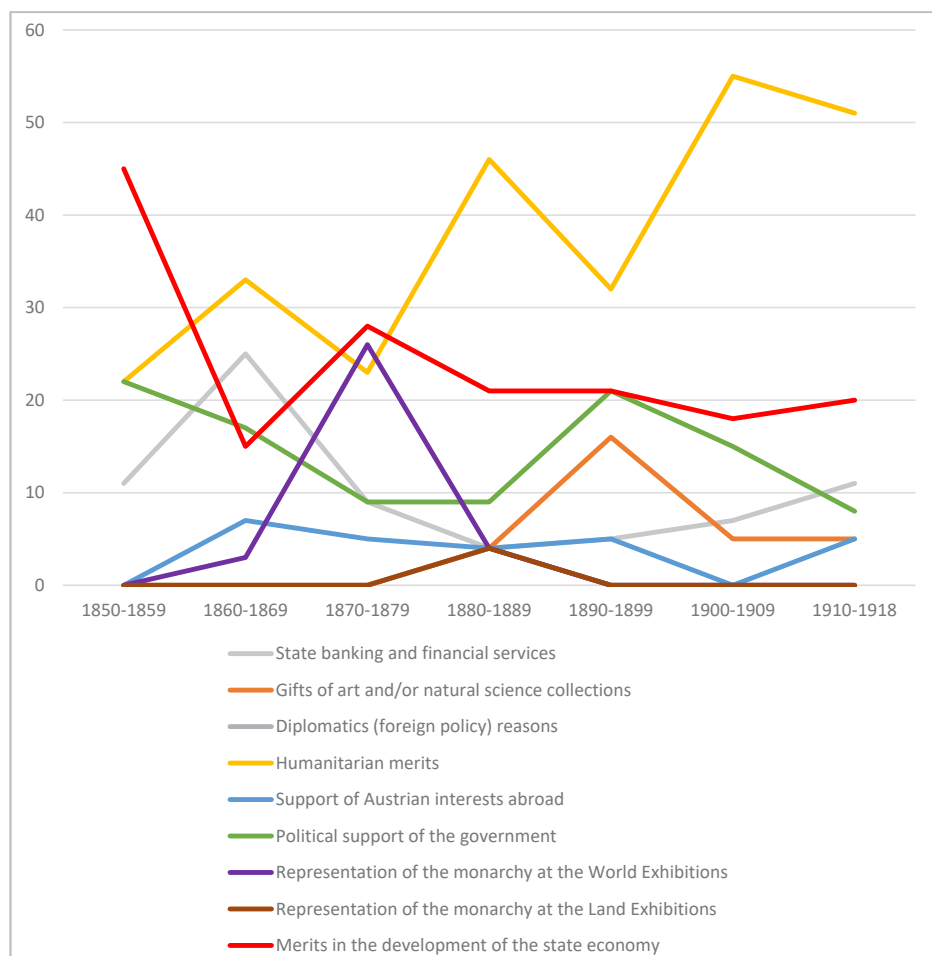
- The representation of the monarchy at world exhibitions (rarely at regional provincial exhibitions), which as the reason for ennoblement we can come across from the 1860s to 1890s, particularly with the Vienna Exhibition of 1873;
- Foreign policy reasons when the businessman was ennobled at the explicit request of a foreign sovereign.⁵¹

Daninos, the director of the insurance institution *Riunione adriatica di sicurtà* in Trieste, who had French citizenship).

⁴⁹ E.g. in 1849, Kaliman Minerbi obtained the Order of the Iron Crown class III (a knighthood in 1850) for his merits in the development of the Trieste Stock Exchange. In 1856, Leopold von Lämél was awarded the same order (the knighthood in 1856) for his merits in the establishment of the Creditanstalt Bank. In 1868, Aron Pollak was also awarded the Order of the Iron Crown class III (a knighthood in 1869) on the occasion of the completion of the construction of the Rudolfinum, a house for 75 poor students of the Vienna School of Technology.

⁵⁰ E.g. bankers Ignaz Ephrussi (1829–1899) was awarded the Order of the Iron Crown class III in 1871 (and then the knighthood) for creating a consortium from the *Ignatz Ephrussi & Comp.*, *Paul Schiff* and *Max Kann & Comp.* and the Paris banks *Samuel Haber* and *Anton Schnapper*, which secured a loan for the Danube Regulatory Commission (*Donau-Regulierungs-Kommission*) with a particularly favourable interest rate of 2.3% (4% was usual). Besides, he had great merits in reviving Austrian trade to Odessa and repeatedly made generous donations to the poor of Vienna. Cf. AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 1130–1131.

⁵¹ We can mention Knight Moses von Waldberg (1832–1901), a banker by origin from Romanian Iași and later became an Austrian citizen who, at the direct request of the Serbian King Milan in 1884, was awarded the Order of the Iron Crown class II (and on its basis a barony). Waldberg on King Milan's

Graph 4: Reasons for the granting of noble titles to Austrian entrepreneurs

According to these categories, the reasons for ennoblement over time were as follows (the vertical scale shows the percentage of relevant reasons in a given decade).⁵²

authorization sold the farms of his wife Natalia located in Russia (HHStA, KK, 316/1884). The Order of the Iron Crown class II (and subsequently a knighthood) was also awarded in 1869 to an Alexandrian banker Heinrich Schwabacher (1823–?), a confidant of Egyptian Khedive Ismail, who signaled to Austria that he would welcome his awarding a title (HHStA, KK, 2319/1869). In the case of Jacob Levy Menasce (1809–1882), another Egyptian financier and a personal banker of Khedive Ismail, the awarding (1873) of the Order of the Iron Crown class III and of a knighthood took place at the direct request of the Ottoman Foreign Minister Mehmed Rashid Pasha (HHStA, KK, 3104/1873).

⁵² Because of the unequal number of promotions over the decades, the causes of ennoblements are not

It is clear from *Graph 4* that the main reasons for the granting of ennoblement were essentially two: merits in the development of the economy, whose weight has however declined from the early 1870s, and humanitarian merits. *Graph 4* also disproves the opinion of some authors according to which businessmen were increasingly valued for their economic merit, while merits in the social (care for the working classes and the poor, patronage, *etc.*) played only a complementary role from the mid-19th century.⁵³ We can disprove this thesis on the basis of the analysis of archival documents. Business activities themselves could only rarely have been the reason for the ennoblement of businessmen because, in their case, it was absolutely necessary to improve their social profiles also by achieving merits in other areas. The reason was logical. Unlike with soldiers and civil servants who worked exclusively for the state, it was a generally accepted opinion that the activities of businessmen were to generate a profit. The state acknowledged their merits in the development of the economy, but this was not usually enough to award honours. It was therefore necessary to show another form of merit.

Obviously, political activity offered the greatest prestige, however this had to be over the long-term and therefore was very time-consuming.⁵⁴ Support for government policy did not have to be realized only from the benches of deputies, because orders and titles were also granted to press magnates for their helpful attitude towards government policy.⁵⁵ Also highly appreciated was the

given in absolute numbers but in percentages. *Graph 4* was created on the basis of this author's own research in the *Österreichisches Staatsarchiv*.

⁵³ E.g. Milan Myška, "Wirtschaftsadel in Böhmen, Mähren und Schlesien im 19. Jahrhundert (Bemerkungen – Probleme – Forschungsperspektiven)", *Études Danubiennes* XIX, No. 1–2 (2003), pp. 43–48.

⁵⁴ Cf. The promotion of the industrialist Adalbert Kulp (1850–1932) to the ranks of the nobility for merits, which he demonstrated as a member of the Moravian Provincial Assembly and the Imperial Council and for the closure of the so-called Moravian settlement in 1905 (HHStA, KK, 470/1914). Landowner and banker Franz von Hopfen (1825–1901), who for his support of the government in the Imperial Council during the negotiations of 1861–1862 obtained the Order of the Iron Crown class III (1863) and subsequently a knighthood, eventually withdrew from the business world because of politics. He later became the Chairman of the Chamber of Deputies of the Imperial Council and was awarded (1872) the Commander's Cross of the Order of Leopold (in 1873; on its basis, he received a barony), which was otherwise inaccessible to businessmen. An interesting case was Ludwig Oppenheimer (1843–1909) who, as a deputy of the Bohemian Provincial Assembly, contributed to the election of the Imperial Chancellor Beust to the Liberec Chamber of Commerce and subsequently to the Bohemian Provincial Assembly and the Chamber of Deputies of the Imperial Council, for which he was awarded the Order of the Iron Crown class III (knighthood in 1868). He was granted the status of a baron (1878) for his participation in the negotiations on the economic settlement with Hungary (HHStA, KK, 4722/1867; *ibid.*, 3534/1878).

⁵⁵ Gustav Heine (1810–1886), the owner of the *Fremdenblatt* newspaper, was decorated (1867) with the Order of the Iron Crown class III, became a knight in 1867 and was awarded a barony in 1870 for the same reasons (AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Nr. 4628/1870, Kt. 1129). Gustav Schlesinger (1833–1906), the owner of the *Pester Lloyd* newspaper, also obtained the Order of the Iron Crown class III and a knighthood (1869) (HHStA, KK, 1342/1869).

representation of the monarchy at the World Exhibitions (especially in Vienna in 1873), where businessmen not only sat in various committees and commissions, but often also co-financed the entire event.⁵⁶

Another option was the assistance to the state in areas related to business activities, but whose profits (whether financial or otherwise) went to the monarchy. It involved participation in various commissions that drafted new laws, in international negotiations⁵⁷ or taking part in the expansion of the railway network and in the transfer of railways from private companies to the state.⁵⁸ Also very appreciated were the merits for reducing the state debt, securing foreign loans (or lowering interest rates) and issuing government bonds on foreign markets.⁵⁹ During the First World War, merits for successfully concluding war loans were also awarded.⁶⁰

After the mid-19th century, most businessmen, however, received a noble title on the basis of financial or material donations for charitable and publicly beneficial purposes. The granting of nobility often reminded a mutually beneficial business, when an individual exchanged money earned through business for a title that increased his social prestige. As documented by archival materials, it indeed often was an internal agreement between the businessmen and the Austrian government or a senior official of the Imperial Court. The ennoblement could be the result of a single donation of higher value, but more usually because of long-term activities of this kind. It clearly follows from the archival materials that some businessmen even gradually increased their donations in order to reach a certain threshold beyond which they could apply for a noble

⁵⁶ Hardtmuth was promoted to a noble rank for his merits in the success of the World Exhibition in Vienna (HHStA, KK, 4025/1873).

⁵⁷ Horaz Landau (1824–1903), a wholesaler and the agent of the Rothschild banking house was decorated with the Order of the Iron Crown class III for his merits in negotiating the details of the peace treaty with Italy in 1866 (knighthood in 1867), because he managed to increase the compensation granted to Austria to 35 million Austrian Guldens (HHStA, KK, 3637/1866 – in the record his first name is incorrectly written as Moritz; AVA, Adelsarchiv, Horaz Landau, Ritterstand 1867).

⁵⁸ Moritz Frölich (1827–1896), a businessman and an owner of real estate, was awarded a noble title (1877) for his merits in building railways (HHStA, KK, 3421/1877).

⁵⁹ Banker Ignaz Ephrussi (1829–1899) was awarded the Order of the Iron Crown class III and subsequently a knighthood (1871), *inter alia*, for the export of Austrian state bonds abroad (see also above). Gustav Mauthner (1848–1902), the Director of the Creditanstalt Bank, received the same order (and a knighthood) in 1884 for his merits in the redemption of the most bonds with an interest rate of 4 per cent gold annuity of 1880 (HHStA, KK, 1590/1884; AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 1130 a 1131). In 1869 Ludwig von Haber (1804–1892), a landowner and industrialist, was promoted to the rank of baron in 1869 for co-financing and securing loans for a number of railway constructions in Austria-Hungary and placing the Austrian state loan on the French market (AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 1126/1869).

⁶⁰ Cf. The granting of a noble title to Eugen Minkus (1841–1923), the President of the Union Bank, and to Bernhard Popper (1853–1931), the President of the Wiener Bankverein. Both in: StA, KK, 935/1915. Also Županič, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, p. 484 and p. 545.

title.⁶¹ But if the businessman's charity was awarded by the state in some form other than a noble title (e.g. an order), it was necessary to prove others merits (i.e. to spend more money), because one and the same activity could not be awarded twice.⁶² Thus, the most common reason for ennoblement was the accumulation of several kinds of merits: for example, the development of industry and charitable donations. The concrete sums that justified the granting of nobility were found in 51 cases out of the total of 235 ennoblements only in the period from 1859 to 1918. In other cases we know that ennoblements were due to financial donations, but their amounts remain unknown.⁶³

The granting of a noble title for the provision of finances can be divided into several categories, not only in terms of the direction of funds, but also of the timeframe and the quality of merits. For example, from the end of the 19th century, investments in the care of own employees were increasingly com-

⁶¹ This process is unambiguously documented in the case of Rudolf Hoschek (1855–after 1932). In 1894, he achieved the restoration of a Czech knighthood with the predicate "von Mühlheim", which, however, was withdrawn from him in 1905, because the agent, who processed his request for re-ennoblement, made fakes for this purpose. After an unsuccessful attempt to obtain the title through adoption, he donated in 1905–1908 – partly alone, partly with his brother Gustav (1847–1907) – at least 122,500 Crowns for charitable and public benefit purposes and, in 1908, was awarded a noble title. See HHStA, KK, 2250/1908; NA, ŠA, kt. 32–33; Jan Županič, Michal Fiala and Pavel Koblasa (ed.), *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra – Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)* (Prague, 2014), pp. 155–157.

⁶² Hermann Kuffner (1822–1905), who received a noble title (1900) for providing land worth 40,000 Crowns and a gift of 100,000 Crowns for the construction of a new building of the District Court in Břeclav, was awarded the Knight's Cross of the Order of Franz Joseph for establishing a foundation for widows and orphans of officers in the amount of 30,000 Austrian Guldens. The ennoblement was an appreciation of donations in the height of 58,000 Austrian Guldens for establishing the hospital in Břeclav (1888), 10,000 Austrian Guldens (1889) for foundation for work incapable small tradesmen and other sums for charity (AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 2332/1900; HHStA, KK, 2132/1900). Knight Emil von Kubinzky (1843–1907, a big industrialist, established in 1898 a foundation for the support of incapacitated workers in the amount of 200,000 Crowns, for which he was awarded the Order of the Iron Crown class III. Besides, he proved extraordinary merits in the development of industry and foreign trade (including from his position of the US Vice-Consul in the monarchy) and was also a member and functionary on a number of expert panels. He received a barony for his merits in 1901 (HHStA, KK, 2711/1901). Josef Bartoň (1838–1920), a textile businessman, donated 150,000 Crowns for the establishment of the orphanage in Náchod on the occasion of the 60th ruling jubilee (1908), for which he was awarded the Knight's Cross of the Order of Franz Joseph. When he was promoted to rank of knight four years later (1912), his care for employees, activity as the Mayor of Náchod and the merits in industrial development were also highlighted (HHStA, KK, 794/1912).

⁶³ This was the case of the brothers Franz (1852–1915), Friedrich (1846–1942), and Isidor (1848–1931) May, the partners in the *Gebrüder A. und H. May* sugar company. They were awarded noble status (1914), *inter alia*, for depositing considerable, albeit unspecified sums to rescue the *Nordösterreichische Bank für Industrie, Handel und Landwirtschaft* in Brno, whose collapse – according to the k. k. Minister of the Interior Baron Heinold – would have had serious consequences for small depositors from a large part of Moravia. At the same time, Heinold stressed that the Mays did not have their own finances in the bank, so that the bankruptcy would not directly affect them (HHStA, KK, 1585/1914).

mon. First of all, it was the creation and financing of accident and pension funds, the establishment of kindergartens for the children of employees, the construction of houses with subsidized rents or the establishment of housing free of charge.⁶⁴ At a time when the state hardly dealt with the social issues and when social democracy was becoming a strong player on the political stage, these were extremely important steps that contributed to the stability of the monarchy.⁶⁵

It was not necessary to give donations only in monetary form. Some people interested in a title took advantage of the situation where the administration was interested in a strategically or otherwise important piece of real estate and *de facto* exchanged it for a place in the nobility.⁶⁶ Others donated land for public buildings (hospitals, museums, student dormitories, *etc.*) or built them at their own expense.⁶⁷ Gifts to the army were also highly valued,⁶⁸ in particular to

⁶⁴ This kind of humanitarian activity was the main reason for the granting of the Order of the Iron Crown class II and subsequently a barony (1869) to Knight Eduard von Todesco (1814–1887), a banker who, in addition to donating 40,000 Austrian Guildens in Austrian state bonds for a Jewish foundation for the establishing of the Institute of the Blind in Hernals, he also donated 60,000 Austrian Guildens in Austrian state bonds to a foundation for supporting Subaltern Officers (AVA, Inneres, Mdl Präsidium, Kt. 1126/1869). Hans Czjžek (1841–1925) and Georg Haas (1841–1914), were promoted to a noble rank. The partners of the *Haas und Czjžek* firm were promoted (1899) to noble status, *inter alia*, for establishing a pension fund for their employees with a deposit of 50,000 Crowns and an annual contribution in the amount of 2,000 Crowns, and donated 20,000 Crowns to a supporting fund for their officials and employees. In addition, Haas also donated 80,000 Crowns to the Natural-History Museum in Vienna and smaller amounts to the Red Cross. Unlike Czjžek, Haas was promoted to the rank of Barons (1908), but the reason for this ennoblement could not be traced (Haas: AVA, Inneres, Mdl Präsidium, Kt. 3819/1899; Czjžek: HHStA, KK, 1711/1899). Knight Adalbert von Lanna (1836–1909), a big industrialist, was awarded a barony (1907) mainly because he donated 100,000 Crowns to the pension fund of his employees and officials, and also for the gift of 300,000 Crowns to the Museum of Decorative Arts in Prague and his merits in the development of industry (AVA, Inneres, Mdl Präsidium, Kt. 2378/1907, 2379/1907; HHStA, KK, 3041/1907). In 1915, the brothers Emanuel (1868–1929) and Hugo (1872–1937) Grabs were awarded knighthood for setting up a labour fund in their company for workers and officials incapable of work and annually subsidized it with 50,000 Crowns (HHStA, KK, 241/1915).

⁶⁵ Brigitte Hamannová, *Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta* (Praha, 1999), pp. 168–171, 183.

⁶⁶ This was the case of Julius Eisner (1823–1880) and Jacob Eisner (1835–1901), wholesalers in Trieste, who donated their garden in Trieste with an area of 2,000 acres (7.1958 m²) to the army on the condition of granting a nobility status (1874) (AVA, Inneres, Mdl Präsidium, Kt. 1137 and 1138).

⁶⁷ Robert Fuchs (1854–1925) donated 200,000 Crowns to buy land for the Museum of Decorative Arts and acquired a noble title in 1912 (HHStA, KK, 3099/1912). Adolf Landsberger (1840–1914) was promoted to a noble rank (1912) by donating 190,000 Crowns to the Austrian Society of the White Cross for the establishment of an officer's house in Františkovy Lázně (*Franzensbad*) in Bohemia, and 10,000 Crowns directly to Austrian Silesia (AVA, Inneres, Mdl Präsidium, Kt. 2398/1911; HHStA, KK, 1604/1912). Max Mandl (1865–1942), who was promoted to a knighthood in 1916, donated more than 1 million Crowns for the construction of a new hospital building in Vienna (1865–1942) (AVA, Inneres, Mdl Präsidium, Kt. 2422/1916; HHStA, KK, 1917/1916).

⁶⁸ Gustav Leon (1839–1898), a wholesaler, donated an undetermined sum in favour of the Hungarian Honved and was rewarded (1876) by the Order of the Iron Crown class III, and subsequently applied for a knightly title (HHStA, Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone (1816–1918), Akten, Kt. 76/876). Rather interesting was the case of Julius von Morpurgo (1845–1915), a nobleman from 1898, who was awarded a barony (1913) for the financial support of the emerging Austrian Air Force

the support funds for officers and their families, or the Austrian Society of the White Cross (*Österreichische Gesellschaft vom Weißen Kreuze*) which provided medical and especially spa care for soldiers.⁶⁹

The continuation of ancient traditions is represented by the financing or co-financing of the construction of churches and support of the church. We can see it with businessmen of all creeds, but an interesting specific feature is the behaviour of some businessmen of the Jewish faith. Some of them did not hesitate to support Christian churches, particularly the Roman Catholic one. Their measures can be interpreted in several ways: either as an extreme example of religious tolerance, or as a calculus of cold-minded bean-counters who assumed that in this way they would acquire the sympathy of the church and of state dignitaries. However, with respect to the close link between the Habsburg-Lorraine dynasty and the Catholic Church, I believe this was a specific form of expression of loyalty to the Imperial House.⁷⁰

Very specific kinds of sponsorship were gifts of material nature, mostly to art or natural science collections. The earliest evidence of this conduct among businessmen is documented in the mid-1880s, when Felix Zwiklitz (1836–1901), a partner of the Lindheim & Co. in Vienna, donated to the Natural His-

(HHStA, KK, 608/1913). For more on this person, see also below.

⁶⁹ Julius Léon (1842–1927) obtained (1883) the Order of the Iron Crown class III (and then a knightly title) for donating 40,000 Austrian Guldens to the Austrian Institute for Officers' Daughters in Hernals, on the occasion of the 35th ruling anniversary of Franz Joseph I (HHStA, KK, 786/1883).

⁷⁰ Quite undoubtedly, this motif can be traced to Max Kahler (1846–1919), who received (1911) a knightly title, *inter alia*, for his merits in the development of banking and stock exchange, and for activities in the humanitarian field. He donated 50,000 Crowns for the construction of religious objects, including the church in memory of the murdered Empress Elisabeth (Kaiserin-Elisabeth-Gedächtniskirche) on Schneeberg mountain in Lower Austria and of St Wenceslas Chapel on his estate in Svinaře in Bohemia (HHStA, KK, 1715/1911). Ignaz Eisler (1822–1902) was awarded a noble title (1901) for extraordinary merits in the k. k. Navy, to which he transferred strategically important land on St Pietro peninsula in Pula, donated 40,000 Austrian Guldens for the establishment of a nursery school for children of sailors, and 15,000 Austrian Guldens for the construction of the parish church in Pula (HHStA, KK, 1264/1901). Julius Weisenfeld (1823–1895), a Bavarian citizen based in Trieste, was awarded the Order of the Iron Crown class III in 1870 and subsequently a knightly title (1871) for providing a loan (!) of 20,000 Austrian Guldens to the congregation of Mechitarists (Armenian Church) for establishing a monastery in Trieste. However, according to a memorandum of the Trieste Governor K. Möring (1810–1870), the wording of this loan was formulated in half as a gift. The granting of the order was also supported by other merits of Weisenfeld's in the economic development of Trieste and gifts during the war of 1866 (AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 1130/1869; HHStA, KK, 3546/1869). Extraordinary was the case of Gustav Redlich (1852–1908), earning untitled nobility (1902) for his exceptional contributions to the development of the sugar industry, improving the working conditions of his employees, and lower financial donations (3,000 Crowns) for charity, but, above all, for the gift of land and the contribution in the amount of 1 million Crowns for the construction of the church to the memory of Elizabeth I. However, Redlich converted to Catholicism shortly before his ennoblement. The generous gifts he gave to the church caused economic problems for the family business and Redlich was forced to give up the right to dispose of most of his property and hand over its administration to his sons in 1905 (HHStA, KK, 2212/1902; AVA, Adelsarchiv, Gustav Redlich, Adelstand (Edler von Vežeg) 1902; Županič, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, pp. 568–569).

Coat-of-Arms of Felix Edler von Zwiklitz (granted 1886) (Autor: Michal Fiala)

tory Museum (*Naturhistorisches Museum*) in Vienna prehistoric collections worth approximately 26,000 Austrian Guldens and subsequently rare meteorites estimated at 200,000 Austrian Guldens, which were the largest collection

of these items after the collection stored in the *British Museum*.⁷¹ Although such events did not occur very often (between 1880 and 1918, these gifts were the reason for less than eight percent of the researched sample of ennoblements), we can still consider them significant. Part of these donations were directed to the imperial museums and art collections, *i.e.* institutions subject to the Office of the Supreme Stewart. The latter, as a court official, was only subject to the ruler and therefore did not have to submit proposals for awards (including ennoblements) for approval to the Ministerial Council. To put it simply: in the case of good contacts at the court, or at least between museum and gallery managers, the approval of the ennoblement could have been quicker and more certain than through the classic official channels.

However, most of the awards for the gifts of art and nature collections were eventually discussed at the Ministerial Council, among other things, because in many cases it was only part of the merit for which the businessman was later awarded.⁷² Among this kind of sponsorship can also be ranked the purchase of important estates for which the state did not have funds and that contributed to enhance science, and donations for funding scientific research.⁷³

Ennoblements based on single investments are less common, but not exceptional. In such cases, however, we can already assume a very close cooperation with the authorities (whether state, court or provincial), because this money was not provided for charity in general, but for specific purposes. This procedure is also illustrated by the contents of the relevant memoranda with proposals for awards.⁷⁴ We even come across cases where the businessmen

⁷¹ Zwicklitz received a noble title for these gifts in 1886 (HHStA, Obersthofmeisteramt, Akten-Hauptreihe, Kt. 1113 (Akten), Hofmuseen, 50-5-3 (Mineralogische-petrographische Abteilung); Županič, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, p. 701.

⁷² Eduard Doctor (1858–1926), a textile businessman, donated important works of art worth 250,000 Crowns in total to the Imperial Picture Gallery and provided great means for improving the living conditions of his employees (the construction of houses for workers and officials where accommodation was provided free of charge or subsidized). On this basis, he was promoted to a knighthood in 1911 (AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 2398; Županič, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, pp. 185–186).

⁷³ Horace Landau (1869–1926) donated 350,000 Crowns to the Imperial Academy of Sciences, which were used for funding both archaeological excavations in the Orient and the purchase of the estate of Dr. Eduard Glaser, a prominent Austrian Arabist. He was promoted to a knighthood for this deed in 1912 (HHStA, KK, 4140/1910; Županič, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, pp. 451–452). It is interesting that Samuel Horowitz (1841–1924) a Lvov wholesaler, landowner and real estate owner, was willing to buy Glaser's collections (even in 1894, during his life) for the award of a noble title; this step is also listed as one of the reasons for his ennoblement (in addition to political support from the government at city, provincial and imperial levels, and generous donations to the Jewish community) (HHStA, KK, 5236/1894).

⁷⁴ Gustav Epstein (1828–1879) was awarded the Order of the Iron Crown class III and a knighthood (1866) for participating in providing a credit for securing the repayment of war compensation to Prussia, and a gift of 100,000 Austrian Guldens for charity purposes (HHStA, KK, 3067/1866; HHStA, Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone (1816–1918), Akten, Kt. 54, Nr. 137). Bernhard

made the granting of a financial gift conditional on the award of an honour (e.g. a noble title).⁷⁵

It is difficult to quantify the amount that had to be paid in cases where there was interest in ennoblement. The issue is complicated by several factors. First of all, not all businessmen, for whom we know a specific amount of donations to charity, obtained a noble title only on this basis. Some had accumulated merits and therefore the amount spent could be lower than for others. The state's interests also played an important role. If the administration directly requested a certain service, it was possible to achieve ennoblement for relatively little money.⁷⁶ It is also very difficult to estimate the specific amount that was spent for the title if the obligation to pay continued into the future,⁷⁷ or when the monetary amount was supplemented by a gift of a real estate with an unstated market price.⁷⁸

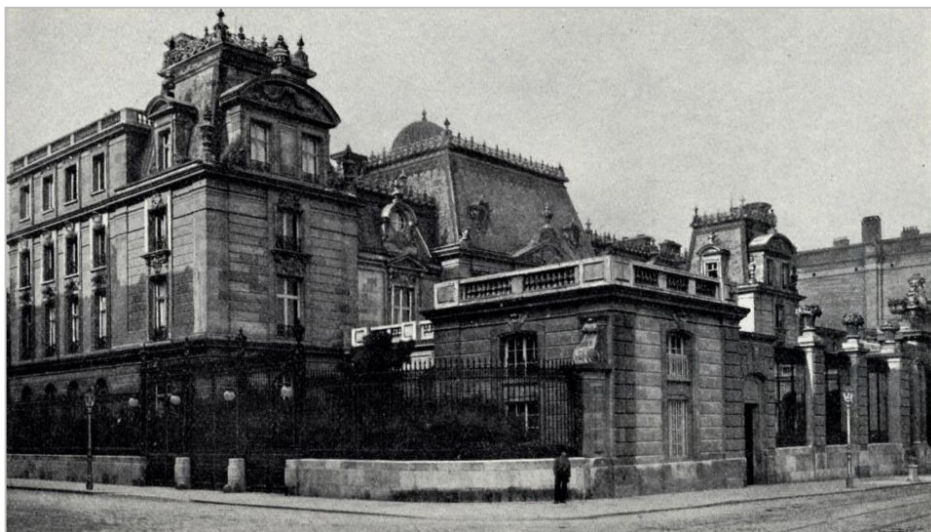
Pollack (1847–1911) was promoted (1907) to a noble rank for constructing and financing the operation of two children's pavilions for 100 patients at the Kaiser Franz Joseph Hospital (*Kaiser Franz Joseph-Spital*) in Vienna. The implementation of this project cost him 600,000 Crowns (HHStA, KK, 1020/1907). Felix Stiassny (1867–1938) received the same title (1911) for the donation of land and 200,000 Crowns for the construction of the Empress Elizabeth Home (*Kaiserin Elisabethheim*) in Vienna with apartments for 60 people (AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 2383, 2386), 2395 and 2396; HHStA, KK, 1838/1911). In Stiassny's case, correspondence between state officials regarding the form of state honours was even preserved in the MdI, because it was originally proposed only to award the Knight's Cross of the Order of Franz Joseph or the Order of the Iron Crown class III. In the end, however, the ennoblement took place (undoubtedly taking into account the amount of donation). An agreement with the state can be assumed in the case of Sigismund Springer (1873–1928), who obtained a barony (1913) for a donation of 500,000 crowns to the Red Cross (HHStA, KK, 6/1913). In this case, his marriage to Valentine Noemi (1886–1969), the daughter of Baron Albert Salomon von Rothschild (1844–1911), played a significant role in the granting of an unexpectedly high title. The targeting of gifts is also captured in great detail by Max Mandl (see above).

⁷⁵ See the above-mentioned, but unrealized offer of Samuel Horowitz in 1894 and the aforementioned ennoblement of the brothers Julius and Jacob Eisner (1871). Another very interesting was the case of Moritz Doctor (1862–1929). After his brother Eduard (see above) was awarded a knight's title in 1911, he promised in December 1911 to set up a foundation of 100,000 Crowns for the benefit of the Austro-Hungarian Aid Association (*Österreichisch-ungarischen Hilfsverein*) in Munich, if he was promoted to a noble rank. This occurred on May 1, 1912 (Inneres, MdI Präsidium, Kt. 2398; HHStA, KK, 1091/1912; Županič, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, pp. 183–185).

⁷⁶ The case of the Eisner brothers (see above) who offered their land of 2,000 acres (7.1958 m²) to the army. The property was adjacent to the local garnison hospital and the army was very interested in it. Although the value of the land was estimated at only 6,000 Austrian Gulden, the Eisners were awarded their titles.

⁷⁷ The Grab brothers annually donated the sum of 50,000 Crowns to a fund for their incapacitated workers and officials. Similarly, Hans Czjžek and Georg Haas, business partners, jointly created a support fund for their officials and staff with a capital of 20,000 Crowns and a pension fund of 50,000 Crowns with an annual contribution of 2,000 Crowns (see above).

⁷⁸ The above-mentioned Felix Stiassny donated not only 200,000 Crowns for the construction of the Empress Elizabeth home but also a building plot of undetermined value at Blindengasse in Vienna's eighth district, Josefstadt. Another gift that was not precisely quantified was that of Franz Czerweny (1848–1921), ennobled in 1918 who, in addition to his merits in industrial development, export and social measures in favour of his own workers, donated, in 1916, to the Red Cross the Arnfels Castle with farm buildings and park worth at least 410,000 Crowns for a sanatorium of 120 beds for soldiers suffering from tuberculosis (AVA, Adelsarchiv, Franz Czerweny, Adelstand (Edler von Arland) 1918).

Palais Rothschild in Vienna (private Archive)

Unfortunately, the sample of businessmen ennobled solely (or almost solely) for financial donations is too small for unambiguous conclusions. Of the 51 cases for which we know specific amounts, only 28 persons were ennobled solely "for money" and 20 of them as late as after 1898. So, we know very little about the older period, especially about the financial background of awarding orders with the ennoblement article.⁷⁹

Even from this small group, a few facts emerge. There are no doubts that a noble title could indeed have been obtained without any prior merits on the basis of a single or repeated financial or material donation. Its amount depended on a number of circumstances. For women without descendants, when it was clear that the family would die out with the ennobled person, the amount could be lower,⁸⁰ but otherwise we are always talking about donations worth

⁷⁹ Specific sums are known only in two awards of the Order of the Iron Crown class III and subsequently a knighthood (Gustav Epstein in 1866 – a total of 200,000 Austrian Guldens; Julius Léon in 1883 – a total of 80,000 Austrian Guldens) and of two Orders of the Iron Crown class II and subsequently a barony (Knight Eduard von Todesco in 1869; Knight Franz von Wertheim in 1871 – both 200,000 Austrian Guldens). A specific case is the award of the Order of the Iron Crown class III (1864) and subsequent promotion to knighthood (1865) of the brothers Baltazzi, Spiridion (1826–1867) and Epaminondas (1828–1887). We know the amount for which they were awarded (4,000 Turkish Golden Pounds for the establishment of the Austrian school in Constantinople), but not the rate of the Turkish Pound against the Austrian Gulden (AVA, Adelsarchiv, Spiridion Baltazzi, Ritterstand (von Kale) 1865; *ibid.*, Epaminondas Baltazzi, Ritterstand 1865).

⁸⁰ Anna von Liebig (1855–1926) paid "only" 92,673.70 Crowns for a barony, which was otherwise the

at least 100,000 Crowns (50,000 Austrian Guldens), because only the title of the Imperial Councillor (*Kaiserlicher Rat*) cost the interested in the early 20th century some 60,000 Crowns.⁸¹ Promotions to a noble rank for gifts of lower amounts were absolutely exceptional and other unknown circumstances, were probably part of the story.⁸² If we exclude the utmost extremes,⁸³ we can very roughly quantify the average amounts that businessmen sacrificed for their social ascent. The conversion into today's currency is very difficult, but taking into account the relatively low inflation of that time (up to 1914–1915), a more-or-less fixed interest rate of four per cent and currency stability after the introduction of the 1892 gold standard, we can roughly recalculate the "price" of the titles into kilograms of gold.⁸⁴ The sums that the businessmen spent for their titles on average were extremely high, well above the annual incomes of the very wealthy people of the monarchy, and only the richest could afford to pay them.⁸⁵ It even happened that some of the businessmen overestimated their ability to rise socially in this way and got into serious financial difficulties.⁸⁶

lower limit paid for a rank of untitled nobility (see above).

⁸¹ By the same highest decision (of June 24, 1912) by which Adolf Landsberger (1840–1914) was awarded a noble title, Samuel Schein (1852–1937), the owner of a carpet and furniture factory, was awarded the title of Imperial Councillor. While Landsberger's donations amounted to 200,000 Crowns, Schein, on the occasion of the Emperor's 60th Anniversary, donated to the spa house for officers in Rohitsch-Sauerbrunn, built by the Jubilee Foundation of Emperor Franz Joseph I (*Kaiser Franz Joseph I. Jubiläumsstiftung*), complete furnishing products (furniture, curtains, carpets and bed linen) worth 25,000 Crowns and additional 35,000 Crowns (60,000 Crowns in total). As follows from the internal correspondence of the Ministry of the Interior and from Schein's letters, Schein sought the title, *inter alia*, mainly because he had been sentenced to a fine of 90 Austrian Guldens (180 Crowns) or a three-day prison for public insult. The judgment damaged his reputation as a businessman, and although he was previously proposed for the title of the Imperial Councillor, it was not granted to him because of his misdemeanour (AVA, Inneres, Mdl Präsidium, Kt. 2398/1911).

⁸² There are two persons from the monitored group: The first was Hans Czjžek (1841–1914) who, together with his partner George Haas, jointly set up the aforementioned pension and support fund of 70,000 Crowns with an annual contribution of 1,000 crowns for employees. However, it cannot be ruled out that he himself paid most of this sum, since Haas, his companion, in addition donated 80,000 Crowns to the Museum of Natural History in Vienna. But it is also possible that Czjžek provided the state with other services, the form and scope of which we do not know (HHStA, KK, 1711/1899).

⁸³ Hans Czjžek paid the lowest amount for an untitled nobility title (35,000 Crowns) while Bernhard Pollack paid the highest amount (600,000 Crowns). Max Mandl paid the highest sum (1 million Crowns) for his knighthood and Anna von Liebig paid the lowest sum (92,673.70 Crowns) for a barony.

⁸⁴ The Austrian-Hungarian Empire used after the introduction of the Crown currency in 1892 for the minting of golden coins the so-called coin gold, which had a purity of 900/1000 (21.6 carats). The biggest coin of 100 Crowns contained 33.8753g of gold.

⁸⁵ See Sandgruber, *Traumzeit für Millionäre*.

⁸⁶ This was the case of Adolf Kürschner (1844–1915), a Moravian sugar maker, whose firm ranked among the most successful in the monarchy at the turn of 20th century. In 1908 he was promoted to the Austrian noble state for unknown reasons, but his ambition was not satisfied. He allegedly sought the Austrian status of Barons, for which he was willing to pay a mediator 1 million Crowns. Later, however, he took Hungarian citizenship and agreed with the Hungarian government of the Prime Minister Khuen-Héderváry on a donation of 800,000 Crowns for charitable purposes. This plan also changed

Table 2: Average outlay of entrepreneurs associated with the gaining of noble titles

Title	Average "price" for a noble title	
	In Austro-Hungarian Crowns*	in kg of gold
Untitled Nobility (von/ Edler von)	180 000	59,05
Knighthood (Ritter)	300 000	101,63
Barony (Freiherr)	450 000	152,44

* the amounts are rounded up to whole Crowns

It is obvious that there were differences in the "prices" of individual titles, but there is not the always the direct proportionality between the donation size and the awarded title. Especially in the case of the lower nobility (untitled noblemen and Knights) this is the average, which resulted from the elimination of extreme amounts. Almost 175,000 Crowns on average were "paid" for the award of untitled nobility, but eight out of 17 ennobled individuals spent sums higher: five of them 200,000 Crowns, two more than 300,000 Crowns and one even full 600,000 Crowns.⁸⁷ Similar was the situation with knighthoods, where one of the donors paid 700,000 Crowns more than was the average sum.⁸⁸

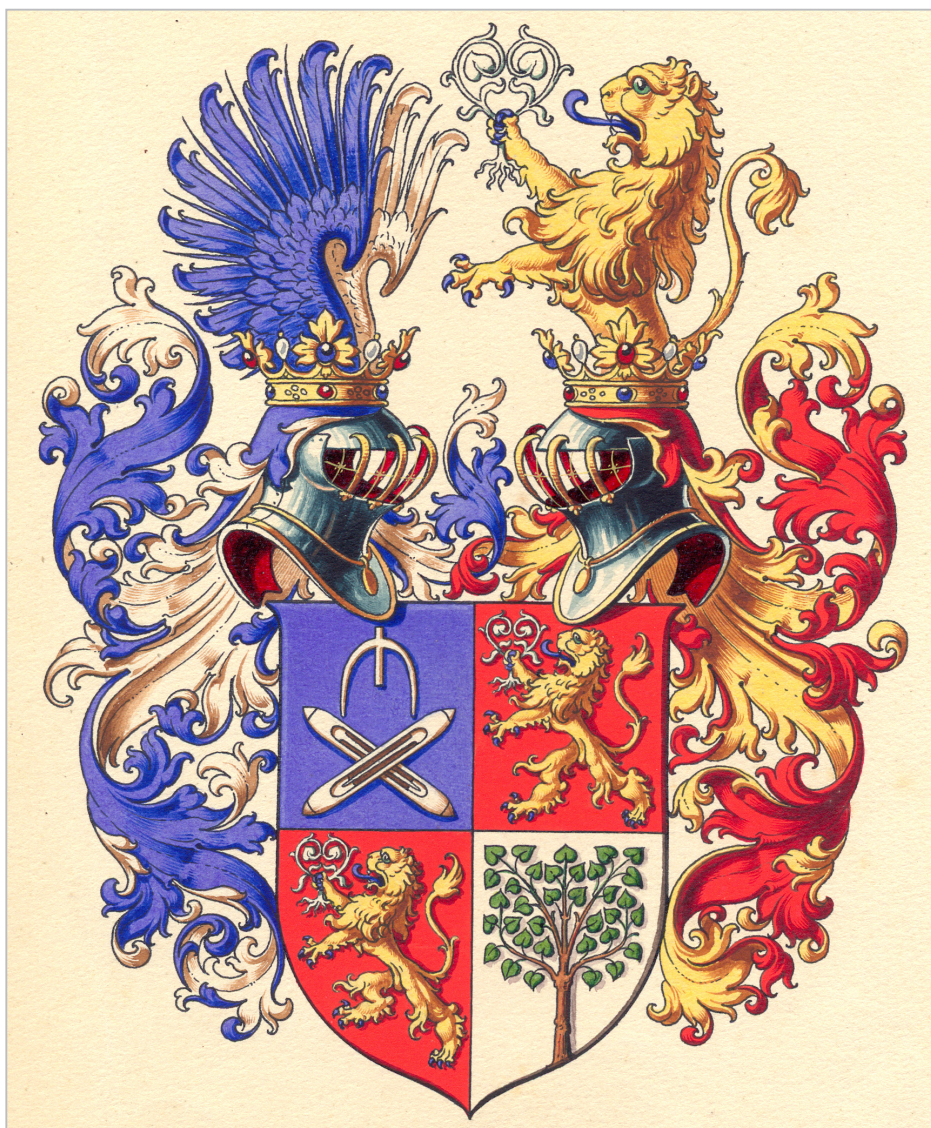
Generosity had no limits, but donors were unlikely to be so modest and content with a lower title if they could get a higher one. Therefore, it is more likely that the businessman was in some way able to negotiate the ennoblement, but was less able to influence the title to be awarded. The decisive factor was the position on the social ladder and other related factors: contacts in the highest places, kinship ties to the nobility and the ennoblements of relatives.⁸⁹

in the end because Adolf directly negotiated with the Hungarian prime minister a contribution to the Treasury of the newly created Hungarian National Labour Party, which was lower than the originally considered donation for charitable purposes. After gaining a barony (1910), Kürschner got into financial problems and, in 1913, his company *Kürschner & Co.* was taken over by the Creditanstalt and Länderbank, which transformed it into the *Středomoravská akciová společnost cukrovarnická* (Central Moravian joint stock sugar factory). According to the press, Kürschner's profligate lifestyle was the reason for the decline (*Pester Lloyd (Abendblatt)*, 18 March 1913, p. 2; Georg Gaugusch, *Wer einmal war. Das jüdische Großbürgertum Wiens 1800–1938 (A–K)* (Wien, 2011), pp. 1609–1613).

⁸⁷ Bernhard Pollack (1847–1911). Ennobled in 1907.

⁸⁸ Max Mandl (see above) paid more than 1 million Crowns for the award of a knightly title (1916).

⁸⁹ In Heinrich Keil's case (1856–1914), who was a nobleman from 1908, it was emphasized that he was a relative of the Field Marshal Lieutenant Knight Heinrich von Keil, ennobled in 1855 (HHStA, KK, 1718/1908). When his brothers Eduard (1854–1926) and Viktor (1860–1923) were promoted to noble status (1913), Heinrich's ennoblement and the fact that one of Viktor's daughters married Baron Rokitsansky were mentioned in a memorandum (HHStA, KK, 856/1913).

Coat-of-Arms of of Text lindustriallist Josef Ritter Bartoň von Dobení (granted 1912) (National Archive, Prague)

Interestingly, the amount of assets did not play a major role, as shown in the following *table 3*. As of 1910, it records the annual incomes of businessmen set-

tled in Vienna who were ennobled between 1907 and 1914.⁹⁰ Data were found for a total of 16 persons, nine of which were promoted to nobles, four to a knighthood and three to a barony. The differences in their incomes are considerable, but they do not correspond to the awarded titles.

Table 3: Annual income (1910) of ennobled Viennese entrepreneurs⁹¹

Name	Date of the ennoblement (documents)	Granted status	Predicate	Annual income in Crowns (1910)
Krones, Anton (1848–1912)	1911, 21. 12. (1912, 02. 01.)	N	Edler von Lichtenhausen	112,809
Stiassny, Felix (1867–1938)	1911, 09.06. (1911, 28.07.)	N	Edler von Elzhaim	116,323
Fröhlich, Arnold (1839–1924)	1914, 19.03. (1914, 04.05.)	N	Edler von Fanyon	121,354
Krassny, Maxime (1858–1936)	1911, 06.01. (1911, 14.02.)	N	Edler von Krassien	138,150
Doctor, Moritz (1862–1929)	1912, 01.05. (1912, 08.06.)	N	Edler von Hohenlangen	159,824
Neumann, Adolf (1847–1922)	1913, 27.02. (1913, 23.04.)	N	Edler von Ditterswaldt	191,445
Benda, Gustav (1846–1932)	1911, 12. 07. (1911, 07. 12.)	N	Edler von	256,986
Pollack, Bernhard (1847–1911)	1907, 05.04. (1907, 29.04.)	N	Edler von Parnau	499,637
Redlich, Theodor (1850–1922)	1911, 07.05. (1911, 20.07.)	N	Edler von	619,974
Doctor, Eduard (1858–1926)	1911, 21.11. (1911, 05.12.)	K	–	288,067
Suess, Friedrich (1864–1938)	1908, 06.11 (1909), 06.05.	K	Hellrat	119,500
Landau, Horace (1869–1926)	1910, 27.12. (1911, 18.03.)	K	–	411,300
Morawitz, Karl (1846–1914)	1913, 02.11. (1914, 25.02.)	K	–	1.138,211
Fould, Eugène (1876–1929)	1908, 18.03. (1908, 03.04.)	B	–	152,326
Springer, Sigismund (1873–1928)	1913, 03.01. (1913, 08.02.)	B	–	243,535
Wertheim, Franz, Edler von (1865–1925)	1913, 12. 07. (1913, 05. 09.)	B	–	262,712

⁹⁰ Revenue data for 1910 are given by Sandgruber, *Traumzeit für Millionäre*, pp. 306–469. The years 1907–14 were chosen because we can assume that the annual incomes of these persons and the purchase price of the Crown were constant with some variations in the given period.

⁹¹ N = untitled Nobility, K = Knight, B = Baron.

Particularly interesting are the relatively low incomes of the three newly promoted Barons, because they did not even belong among the extremely rich. Fould stood among the 929 richest residents of Vienna at the 487th place, Springer at the 239th place and Wertheim at the 203rd place.⁹² But the title of Baron was transferred to Fould from his father-in-law, Baron Gustav von Springer (1842–1920), Vienna's fourth richest man,⁹³ because he was the husband of his only daughter Maria Cäcilie (1886–1978). Sigismund Springer became a Baron mainly because he became the son-in-law of Baron Albert Salomon von Rothschild (1844–1911).⁹⁴ Another specific case was that of Franz Wertheim (1865–1925) who, as an illegitimate son and universal heir to one of the leading Austrian industrialists Baron Franz von Wertheim (1818–1883), after his father's death was first promoted to a noble rank and later among the Barons.⁹⁵ Moreover, excellent social contacts were common to all new Barons from the ranks of businessmen who were granted their titles after the abolition of the ennoblement articles in 1884. In ten cases found in our sample of 235 ennoblements only two (Fould and Springer) were directly promoted to the status of Barons. Four individuals⁹⁶ came from previously ennobled families and the rest were first promoted to the rank of untitled nobles and then to the Barons. But they all had relatives among the higher nobility: either among their ancestors, relatives,⁹⁷ or the partners of their descendants.⁹⁸

⁹² Sandgruber, *Traumzeit für Millionäre*, pp. 341, 444 and 460.

⁹³ Von Foud-Springer with the predicate. His father-in-law reported an income of 4,123,906 Crowns in 1910 (*Ibid.*, p. 444; HHStA, KK, 849/1908; AVA, Adelsarchiv, Springer, Adelsakt 1868–1908).

⁹⁴ Given his annual income, he may have used Rothschilds' finances for a single donation of 500,000 Crowns for the Red Cross, on the basis of which he was awarded the title (HHStA, KK, 6/1913).

⁹⁵ He was born as Franz Gunst and adopted the name of Wertheim after the death of his biological father. He received a noble title in 1886 and a barony in 1913 (AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Kt. 1156/1886; AVA, Adelsarchiv, Franz Wertheim, Adelsakt 1886–1913).

⁹⁶ Including only one woman: Anna von Liebig (Baroness in 1916) who, however, married a nobleman.

⁹⁷ Franz Wertheim's father was a Baron (see above). Julius Morpurgo (1845–1915) was not among the direct ancestors of the nobleman, but the Parente family, from which his mother came, was ennobled in two lines (baronian and aristocratic). Morpurgo (nobility 1898, Baron 1913) had other advantages compared to others. Although he was an Austrian citizen, he lived permanently in Paris, where he did important services for the monarchy. He was also one of the leading sponsors of the emerging Austrian Air Force (AVA, Inneres, MdI, Kt. 2386/1908, HHStA, KK, 608/1913).

⁹⁸ For the award of a barony (1911) to Leopold Alexander Haupt von Buchenrode (1827–1904) was emphasized the fact that the Hungarian barony of his father-in-law, August Stummer de Tarnok, was transferred to one of his sons in 1888, and the other son married Baroness von Phull (HHStA, KK, 758/1901; AVA, Adelsarchiv, Leopold Haupt, Adelstand (Edler von Buchenrode) 1875); *ibid.*, Leopold Alexander Haupt Edler von Buchenrode, a Baron in 1901. Solely the humanitarian merits in the award of a barony (1918) are mentioned in Leopold Pollack von Parnegg's case, even though his children had partners among the higher nobility (AVA, Inneres, MdI, Kt. 2441/1918; HHStA, KK, 1170/1918).

Baron Gustav von Springer, Industrialist and Landowner (about 1900) (private Archive)

The granting of noble titles for money or gifts can be described with some exaggeration as the indulgences of modern times. The businessman, however, did not endeavour to save his soul, but to achieve social promotion, and to pay not to the church but to the state, which, on this basis, "forgave" the otherwise required long-term services and their impeccability. Donations from businessmen went to a number of sectors that Austria was otherwise unable to finance: for the purpose of charity, the creation of pension and accident funds, the purchase of art and natural science collections and important estates, or for the rescue of failing banks and savings banks. From the point of view of national interests, it was a logical step that led to savings in budgetary resources, played a role in reducing social tensions and could also have positive political consequences.

As the granting of the princely state to Count Karl Joseph von Palm-Gundelfingen⁹⁹ (1749–1814) in 1783 shows, similar ennoblements can rarely be documented in earlier periods, but not as much as during the second half of the 19th century. This had serious consequences, among other things, because society fundamentally changed in less than a century. Although ennoblements remained the sovereign's prerogative, the circumstances of promotion were more and more discussed in society. The existence of nobility diverged from the attitude of a large part of society, which was also shown by the proceedings of the Assembly at Kroměříž (Kremsier).¹⁰⁰ Not only was the institution of nobility attacked, but also the hereditary character of ennoblement, which also made the awards of an individual a privilege for future generations. In the context of a fundamental transformation of society, the noble title often had less respect than the social status achieved through one's own diligence (and not a hereditary one).¹⁰¹

Thus, it was the form of nobility that was primarily attacked, but not the reasons for granting it as such. This was particularly true for officers, as well as for officials, where ennoblement was often seen as a form of appreciation for demanding and usually lifelong service, which was not very well paid. However, the situation was different for businessmen. As their work activities were not generally recognised through noble titles, they had to gain merits of another character. If they embarked on political activities, they put themselves at the risk of criticism for their excessive favour for state power. But the award of a title for money was generally considered to be a much larger transgression. Such action was not seen by the public (and not only in Austria) as an aid to state, but as an ordinary deal that degraded the value of noble status. In many cases, the situation was aggravated by the arrogance of some of the wealthy, who ostentatiously showed off their property and showed that they could buy for their money not only castles and large estates, but also positions and titles. Due to the generosity involved in the granting of noble titles, such a practice was more tolerated in Austria than, for example, in Prussia, where similar deals

⁹⁹ Count Karl Joseph von Palm-Gundelfingen was promoted to the Imperial Princely rank in 1783 for a donation of 740,000 Guldens of conventional currency in total for humanitarian purposes (Thomas Klein, "Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550–1806", in: Walter Heinemeyer (Hrsg.), *Vom Reichsfürstenstande* (Köln–Ulm, 1987), pp. 137–192 (here pp. 181–182).

¹⁰⁰ In the end, the Constitutional Committee turned down the article on the abolition of noble titles by a majority of only one vote (Vojtěch Teska, *Kroměřížský sněm a tzv. kroměřížská ústava*, Diploma work, Charles University in Prague, Faculty of Law (Prague, 2007), pp. 30–31).

¹⁰¹ Often cited is the statement of the banker Rudolf Sieghart (1866–1934): "I also thought that in my business dealings with members of the aristocracy I had to be rather a boss of bourgeois section than a newly baron" (*"Ich war auch der Meinung, dass ich in meinem dienstlichen Verkehr mit Mitgliedern der Aristokratie als bürgerlicher Sektionschef mehr zu gelten habe denn als neugebackener Baron"*). Cited according to: Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs* (Berlin, 1932), p. 127.

were the subject of severe criticism by many journalists;¹⁰² but even there they led to a serious decline in the institution of nobility and undoubtedly contributed to its abolition after the collapse of the monarchy in 1918.

Jan Županič

**USTVARJANJE POSLOVNEGA PLEMSTVA.
DRUŽBENI VZPON AVSTRIJSKIH GOSPODARSTVENIKOV
PO LETU 1848**

POVZETEK

O poslovnih elitah (v sodobnem pomenu besede) v habsburški monarhiji lahko govorimo že v prvi polovici 18. stoletja, vendar se je njihovo število močno zmanjšalo po priključitvi gospodarsko pomembne regije Šlezije k Prusiji v letih 1741–1742. Poleg tega se je družbena sestava podjetništva v habsburški monarhiji v protoindustrijskem obdobju v nekaterih pogledih razlikovala od poznejšega, med drugim tudi zato, ker je imela v tej skupini pomembno vlogo aristokracija. Nenehno naraščanje števila in pomena podjetnikov je povezano z razsvetljskimi reformami, ki so bile izvedene v drugi polovici vladavine Marije Terezije. Po zaslugi teh reform je imelo avstrijsko cesarstvo pol stoletja pozneje velik družbeni razred gospodarstvenikov, katerega vloga se je zaradi družbenih sprememb po letu 1848 izjemno povečala.

V 19. stoletju je družba habsburške monarhije doživela temeljno preobrazbo. Spremembe, povezane z letom 1848 in propadom posestniške družbe, so pomembno vplivale tudi na družbeni položaj podjetnikov. Njihov položaj pred tem datumom ni bil pravno opredeljen in prestiž ni bil odvisen od njihovega premoženja, temveč od njihovega mesta v tradicionalni razvrstitvi družbene hierarhije, povezane s posestjo meščanskih pravic ali plemiškim naslovom. Njihov prestiž je po tem datumu začel rasti predvsem zaradi vse tesnejšega sodelovanja z državo in vse večjega političnega vpliva. Od spremembe volilnega

¹⁰² On this question, see e.g. Županič and Fiala, *Nobilitas Iudaeorum*, pp. 132–135, 168–175.

pravilnika v Poslansko zbornico avstrijskega cesarskega sveta leta 1873 so imeli gospodarstveniki tudi svojo kurijo (volilno skupino), tako imenovano Kurijo gospodarskih in trgovskih zbornic. V novi dobi plemiški naziv ni bil pogoj za pripadnost eliti, a je bil za marsikoga še vedno simbol prestiža in mnogi poslovneži so si ga želeli. V njem so videli simbol svojih dosežkov in temelj zgodovinskega spomina celotne družine. Vendar pot do njega ni bila lahka in se je bistveno razlikovala od drugih družbenih skupin v monarhiji.

Zasluge, zaradi katerih so bili podjetniki povišani v plemiški stan, so bile različne. So pa očitno predstavljali edino družbeno-profesionalno skupino, ki je lahko prejela plemiški naziv ali drugo nagrado za denar ali darila v naravi. To stanje se je, razumljivo, odražalo tudi v prestižu plemstva, ki je v drugi polovici 19. stoletja upadel – ravno v povezavi s pogostim podeljevanjem plemiških naslovov. Vendar so k temu upadu precej prispevali tudi podjetniki sami, saj je bil njihov "komercialni" pristop k tej problematiki dobro znan. Informacije o prodaji nazivov so postopoma pricurljale v javnost in število ljudi, ki so jim te nazive podelili predvsem na podlagi premoženja, je raslo. Stanje je zaostрила tudi arogantnost nekaterih novopečenih bogatašev, ki so bahaško razkazovali svoje materialno bogastvo in pokazali, da lahko s svojim denarjem kupijo ne le gradove in graščine, ampak tudi nazive in družbeni status. Kljub temu je plemiški naziv ostal marsikomu privlačen, zato so ga nekateri (bolj ali manj uspešno) poskušali pridobiti tudi v novejšem času.

SOURCES AND LITERATURE

AVA, Adelsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Adelsarchiv (ca 1500–ca 1918), Hofkadelakten (1600–1918), Akten.

AVA, Inneres, MdI, Präsidium – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Inneres (1550 ca–1918), Ministerium des Innern (1848–1918), Präsidium (1848–1918), Akten.

AVA, Inneres MRP Präsidium – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Inneres, Ministerratspräsidium (1860–1918), Ministerratspräsidium, Akten.

Bayrisches Hauptstaatsarchiv, Adelsmatrikel a Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, I. HA Rep. 176 Heroldsamt.

HHStA, KK – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Kabinettsarchiv (1523–1918), Kabinettskanzlei Vorträge (1848–1918), Akten

HHStA, Obersthofmeisteramt, Akten-Hauptreihe – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Hofarchive, Privat- und Familienfonde, Obersthofmeisteramt (13. Jh.–1921), Obersthofmeisteramt (1650–1921), Akten-Hauptreihe.

HHStA, Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone (1816–1918) – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Hofarchive, Privat- und Familienfonde, Obersthofmeisteramt (13. Jh.–1921), Obersthofmeisteramt (1650–1921), Orden der Eisernen Krone (1816–1918), Akten.

Magyar Nemzeti Levéltár, K 20 – National Archives of Hungary, Király Személye Köri Minisztérium Levéltára – Elnöki iratok, K 20.

Neues Wiener Tagblatt (*Tages-Ausgabe*) – Vienna, year 1887.

Pester Lloyd (*Abendblatt*) – Budapest, year 1913.

Bekker, Sejmur, *Mifo russkom dvorjanstve. Dvorjanstvo i privilegii poslednego perioda imperatorskoj Rossii*, Glava 5 (2004), available at: coollib.com/b/274367/read#t23, accessed on: 21 October 2020.

Velde, François R., *Napoleonic Heraldry*, available at: www.heraldica.org/topics/france/napolher.htm, accessed on: 10 March 2021.

.....

Binder-Kriegelstein, Reinhard, *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts* (Frankfurt am Main, 2000).

- Brňovják, Jiří**, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích (1705–1780)* (Ostrava, 2015).
- Conze, Eckart and Wienfort, Monika**, "Themen und Perspektiven historischer Adelsforschung zum 19. und 20. Jahrhunderts", in: Conze, Eckart and Wienfort, Monika (eds.), *Adel und Moderne. Deutschland im europäischen Vergleich im 19. und 20. Jahrhundert* (Köln, 2004), pp. 1–16.
- Ernst, Marcus D.**, *Der bayerische Adel und das moderne Bayern. Die Gesetzgebung und Debatte über die persönlichen Privilegien des in Bayern immatrikulierten Adels (1808–1818)*, Inaugural-Dissertation, Universität Passau (Passau, 2001).
- Frank-Döfering, Peter**, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918* (Wien–Freiburg–Basel, 1989).
- Gaugusch, Georg**, *Wer einmal war. Das jüdische Großbürgertum Wiens 1800–1938 (A–K)* (Wien, 2011).
- Gaugusch, Georg**, "Die kaiserliche Entschließung vom 18. Juli 1884", in: Irmgard Pan-gerl and Zdislava Röhsner, *Zwischen Archiv und Heraldik. Festschrift für Michael Göbl zum 65. Geburtstag* (Wien, 2019), pp. 79–89.
- Godsey, William D.**, "Adelige Intoleranz. Die antijüdische Aufnahmeordnung des niederösterreichischen Ritterstandes aus dem Jahr 1808", in: Keller, Katrin, Maťa, Petr and Scheutz, Martin, *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie* (Wien, 2017), pp. 321–337.
- Hájek, Jan and Matoušek, Václav**, "Ringhofferové v kontextu obecného fenoménu rekreačních ('venkovských') aktivit buržoazních elit v 19. a na počátku 20. století", in: Hlavačka, Milan and Hořejš, Miloš, *Fenomén Ringhoffer. Rodina, podnikání, politika* (Prague, 2019), pp. 469–509 (particularly pp. 498–499).
- Hertz-Eichenrode, Dieter**, "Wilheminischer Neuadel? Zur Praxis der Adelsverleihung in Preußen vor 1914", *Historische Zeitschrift*, Bd. 282 (2006), pp. 676–678.
- Jäger-Sunstenau, Hanns**, "Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918", in: *Österreichisches Familienarchiv*, Bd. 1 (Neustadt an der Aisch, 1963), pp. 3–16.
- Kerschbaumer, Arno**, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Josef I. / I. Ferenc József király (1914–1916)* (Graz, 2017).
- Kerschbaumer, Arno**, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I. / IV. Károly király (1916–1921)* (Graz, 2016).
- Klein, Thomas**, "Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550–1806", in: Walter Heinemeyer (Hrsg.), *Vom Reichsfürstenstande* (Köln–Ulm, 1987), pp. 137–192.
- Laich, Mario**, *Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte* (Innsbruck–Wien 1993).
- Lalic, Daniel**, *Der Hochadel Kroatien-Slawoniens. Zwischen Verlust, Verteidigung und Neuerwerb gesellschaftlicher Elitenpositionen (1868–1918)* (Berlin–Boston, 2017).

- Mayrhofer, Ernst and Pace, Anton Graf**, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*, Vol. 5 (Wien, 1901).
- Megner, Karl**, *Beamte. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte des k. k. Beamten-tums* (Wien, 1985).
- Myška, Milan**, "Wirtschaftsadel in Böhmen, Mähren und Schlesien im 19. Jahrhundert (Bemerkungen – Probleme – Forschungsperspektiven)", *Études Danubiennes* XIX, No. 1–2 (2003), pp. 43–48.
- Popelka, Petr**, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace* (Ostrava, 2011).
- Schumann, Dirk**, "Wirtschaftsbürgertum in Deutschland: segmentiert und staatsnah. Bemerkungen zu den Erträgen, Problemen und Perspektiven der neueren deutschen Unternehmensgeschichte", *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 3, No. 3 (1992), pp. 375–384.
- Sieghart, Rudolf**, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs* (Berlin, 1932).
- Stekl, Hannes**, *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert. Hannes Stekl zum 60. Geburtstag gewidmet von Ernst Bruckmüller, Franz Eder und Andrea Schnöller* (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien, Bd. 31) (München, 2004).
- Teska, Vojtěch**, *Kroměřížský sněm a tzv. kroměřížská ústava*, Diploma work, Charles University in Prague, Faculty of Law (Prague, 2007).
- Tönsmeyer, Tatjana**, *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918* (Köln–Weimar–Wien, 2012).
- Wehler, Hans-Ulrich**, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Band 3: *Von der "Deutschen Doppelrevolution" bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914* (München, 1995).
- Weimarer historisch-genealoges Taschenbuch des gesamten Adels jehuäidischen Ursprungs* (Weimar, 1912).
- Wienfort, Monika**, *Der Adel in der Moderne* (Göttingen, 2006).
- Witting, Johann Baptist**, "Statistik der Standeserhöhungen während der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I., in: *Festschrift zum fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläum (1848–1898) Seiner kaiserlichen und königlichen apostolischen Majestät Franz Josef I.* (Hrsg. von Historischen Vereinen Wiens im Selbstverlage des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich) (Wien, 1898), pp. 59–91.
- Wunder, Berndt**, "Der württembergische Personaladel (1806–1913)", *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, Bd. 40 (1981), pp. 494–518.
- Wunder, Berndt**, "Der württembergische Personaladel (1806–1913)", *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, Bd. 40 (1981), pp. 494–518.

- Županič, Jan and Fiala, Michal**, *Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspective* (Prague, 2017).
- Županič, Jan**, "Karlovska šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetního kanceláře Karla I. (IV.)", *Sborník archivních prací* LXI, No. 1 (2011), pp. 3–114.
- Županič, Jan**, "Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873", in: Jiří Brňovják and Aleš Zářický (eds.), *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*, Ostrava University in Ostrava (Ostrava, 2008), pp. 261–286.
- Županič, Jan**, "Nobilitace žen v Rakouském císařství", in: Hana Ambrožová et al., *Historik na Moravě* (Brno: Matice moravská, 2009), pp. 699–710.
- Županič, Jan**, "Nobilitierungspolitik der letzten Habsburger. Der neue Adel im Zeitalter Franz Josephs und Karls", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 106, No. 4 (2019), pp. 473–518.
- Županič, Jan**, "Poslední rytíři monarchie", in: Tomáš Kykal and Jaroslav Láník et al., *Léta do pole okovaná*, Bd. II, 1915 – Noví nepřátelé, nové výzvy (Prague, 2017), pp. 133–145.
- Županič, Jan**, "Proměna vojenské šlechty za první světové války", *Sborník archivních prací* vol. LXIX., No. 1 (2019), pp. 87–137.
- Županič, Jan, Michal, Fiala and Koblása, Pavel (ed.)**, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra – Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)* (Prague, 2014).
- Županič, Jan**, *Nová šlechta Rakouského císařství* (Prague, 2007).
- Županič, Jan**, *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem* (Prague, 2012).

DOI 10.32874/SHS.2021-19
1.01 Original Scientific Paper

Serbia and Changes in the Concept of Citizenship in the Era of the First World War

Dmitar Tasić

Ph.D., Research Associate
University Hradec Králové, Philosophical Faculty
Víta Nejedlého 573/4, Slezské Předměstí CZ–500 03 Hradec Králové 3,
Czech Republic
e-mail: dmitar.tasic@uhk.cz; dmitar.tasic@gmail.com

Abstract:

This article examines changes in the concept of citizenship that occurred during and after the First World War resulting from Serbia's enlargement and unification with other South Slav nations in the Yugoslav state. As the consequence of unification with former Habsburg territories and the stipulations of peace treaties with Austria, Hungary and Bulgaria, Serbia's liberal concept of citizenship was changed by the introduction of *Heimatrecht* or *pertinenza* and by the creation of a certain hierarchy among ethnicities that gave preference to South Slavs and Slavs in general. With the passing of the 1928 Law on Citizenship it became clear that the Yugoslav concept of citizenship had become more regressive relative to the notion of citizenship that had existed in the pre-war Serbian Kingdom.

Keywords:

Serbia, Yugoslav state, citizenship, *pertinenza*, Balkan Wars, First World War, Civil Code, volunteers, naturalization

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 695–726, 66 notes, 3 pictures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction¹

The question of citizenship in belligerent countries during the First World War has attracted much academic attention in recent years thanks to the centenary of the first global conflict. While the focus of this scholarship has been mainly on Great Britain, France, the German Reich and the Ottoman and Russian Empires, the cases of other participants, particularly smaller countries have been largely overlooked.² This paper addresses one such gap in our knowledge by examining the case of Serbia. It begins by highlighting the significance of the Balkan Wars of 1912–1913 in Serbian understandings of citizenship on the eve of the Great War, and then considers the impact of specific wartime experiences on said understandings. The paper details in particular the importance in Serbia, and in the Balkans more generally, of different violations of existing international norms concerning the recruitment of enemy citizens. Such wartime violations added extra complexity to the already complicated task of bringing together victorious and vanquished populations in the first multinational Yugoslav state (the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes of 1918), and, as this paper shows, also profoundly influenced the concept of citizenship that came to prevail in the kingdom over the course of the 1920's. Restrictive, and in many ways regressive, relative to the norms of the prewar Kingdom of Serbia, this new concept of citizenship mirrored similarly retrograde steps in relation to citizenship that were being taken by other war-torn countries across the world in the 1920s. Yet it also reflected the specific historic path that Serbia and the wider region had taken since the Balkan Wars of 1912–1913, and indeed the even longer historic process of Yugoslav unification. Changes in the concept of citizenship in Serbia in the era of the Great War were far from being atypical of wider global developments, but neither were they typical.

¹ This research benefited from the grant funded by the Italian Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca (PRIN-MIUR2015 – 945-2015FWW9H7) as part of the research project *War and Citizenship: Redrawing Boundaries of Citizenship in the First World War and its Aftermath*, as well as from the institutional support of the Philosophical Faculty, University Hradec Králové.

² More on this see: Daniela L. Caglioti, "Subjects, Citizens and Aliens in a Time of Upheaval: Naturalizing and Denaturalizing in Europe during the First World War", *The Journal of Modern History* 89, No. 3 (2017), pp. 495–530 (hereinafter: Caglioti, "Subjects, Citizens and Aliens in a Time of Upheaval: Naturalizing and Denaturalizing in Europe during the First World War"). Also see: Daniela L. Caglioti, *War and Citizenship. National Belonging from the French Revolution to the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021); and: Nicoletta F. Gullace: "Citizenship (Great Britain)", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08, DOI: 10.15463/ie1418.10783.

Serbian Concepts of Citizenship and the Balkan Wars

The question of citizenship and its role in Serbia's experience of the First World War cannot be understood without first considering the broader context of inter-Balkan relations at the beginning of the century. Of particular importance are the origins and consequences of the Balkan Wars of 1912–1913. These wars marked the end of the presence of the Ottoman state in most of Europe as well as the division of its territorial possessions. However, differences related to the distribution of these former Ottoman territories, as well as the active involvement of the Great Powers after the First Balkan War 1912–1913, caused such enormous dissatisfaction among the erstwhile Balkan allies that a short inter-allied conflict, known as the Second Balkan War, broke out in 1913. This war further exacerbated tensions, leading some scholars to argue that every conflict that followed in the region could be considered an extension of the Balkan Wars of 1912–1913, with the First World War one such example.

While this argument has its pros and cons, what is clear is that when the First World War began in July 1914, Serbia had not resolved many of its legacy issues from the Balkan Wars. First and foremost was the challenge of creating a legal framework to address issues of property rights and citizenship resulting from Serbia's post-war territorial expansion. The country's territorial and demographic gains had been substantial; its territory had nearly doubled while its demographic gain had been around 50%. Serbia's population had risen from around 3 million to 4.5 million. In the so-called newly associated regions, immediately after the Second Balkan War, Belgrade initiated a slow and gradual introduction of some of its existing legislation. In practical terms this meant that these regions were ruled through decrees and the introduction and implementation of selected segments of Serbia's constitution. This kind of approach did not satisfy everyone, however, causing a serious crisis in early 1914 that led to the fall of government and the calling of new parliamentary elections. The outbreak of the First World War then postponed this process until further notice.³ This provisional period finally ended in 1922 with the passing of the *Law on extending of validity of all Serbian legislation on liberated and annexed territories in the course of the Balkan Wars*.⁴

Issues between Serbia and the Ottoman state that came as results of the Balkan Wars also needed to be regulated by a peace agreement. The peace agreement between Serbia and Ottoman state, better known as the Conven-

³ For more on this, see: Miloš Jagodić, *Novi krajevi Srbije (1914–1915)* (Beograd: Filozofski fakultet, 2013).

⁴ "Zakon o proširenju važnosti svih zakona Kraljevine Srbije na oslobođene i prisajedinjene oblasti u toku Balkanskih ratova", *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 30 June 1922, No. 142.

tion of Constantinople, was signed in March 1914.⁵ Here, we had two closely connected issues, those of property rights and citizenship. According to the convention, signatories had a period of three years during which their subjects (besides a considerable number of former Ottoman subjects in the territories that belonged to Serbia, there was also a certain number of Serbian subjects living and working in the Ottoman empire) could opt for one of the two citizenships. During that period, they were allowed to sell their properties as well. According to their wishes, they could keep their possessions although relocation to the state of their choosing was mandatory. They were allowed to appoint individuals and authorize them to administer their properties. In addition, Muslims from Serbian newly-associated regions would be exempted from conscription or any other military contribution during the three years period.

However, the Convention of Constantinople remained a dead letter. The outbreak of the Great War and the Ottoman Empire's alignment with the Central Powers in the autumn of 1914 prevented its ratification and practical implementation. The Kingdom of Serbia and the Ottoman state were once again in a state of war and once again on opposing sides. The task of peacefully resolving questions of Serbian citizenship that had been provoked by the Balkan Wars would have to wait.

The Great War – Defending the Country

When on 28 July 1914 war broke out, a certain number of foreign, that is to say enemy, subjects already lived in Serbia. The most numerous group was composed of the subjects of Austria-Hungary. However, their overall number was relatively low and most of them were of Serbian origin or Slavic origin in general (Czechs, Slovaks, Poles, Croats, Bosnian Muslims and Slovenes). According to the 1910 census, out of 2,911,701 people living in Serbia at the time 12,123 were subjects of Austria-Hungary while 6,060 were subjects of the Ottoman state.⁶ Four years later, on the eve of the Great War, the situation was slightly different, primarily due to Serbia's absorption of almost 1.5 million new subjects' from newly associated regions that contained a considerable number, besides Slavic-speaking Muslims, of ethnic Turks and Albanians.

⁵ Momir Stojković (ed.), *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, Vol. I (1876–1918) (Beograd: Službeni list SRJ, 1998), pp. 409–415.

⁶ *Prethodni rezultati popisa stanovništva i domaće stoke u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1910*, knj. 5, Izdanje uprave državne statistike (Beograd, 1911) / *Résultats préliminaires du dénombrement de la population et des animaux de fermes dans le Royaume de Serbie le 31 décembre 1910*, Tome cinquième, Publié par la direction de la statistique d'état (Belgrade, 1911), p. 5.

At that time Serbian legislature regarding citizenship was regulated by the Civil Code from 1844. The template for this law came from the contemporary Austrian civil code with some further provisions coming from Serbian customary law as well as a medieval code authored by St. Sava (the founder of the autocephalous Serbian orthodox church). Taking in mind the early 19th century position of Serbia as an autonomous tributary principedom within the Ottoman Empire, the 1844 code was relatively liberal and progressive. For example, article 18 stated: "There is no slavery in this country, that is to say, no one can have such an authority over the other man to willingly treat him and own him as an object."⁷

According to its Article 44, all inhabitants of Serbia were automatically entitled to Serbian citizenship and it could be acquired both by birth and by naturalization:

A Serbian resident is entitled to full enjoyment of his civil rights. Serbian residency, however, that is to say citizenship, is acquired either by birth or by naturalization; and according to that all Serbian residents, who are enjoying their civil rights, are considered as born or naturalized Serbs. In the case of Serbs that are born, the right of citizenship automatically passes from parents to children, naturalization is acquired after a foreigner has spent seven years in state service, working in crafts or farming, or performing any other useful occupation, and during this entire period lived honestly and according to the laws of the land, without committing any sort of crime. Before the designated period the right of citizenship can be acquired only by the personal permission of the Prince and in agreement with the Council [government].⁸

In general, the code was relatively liberal concerning aliens who expressed a desire to live and work in Serbia. Outside of private entrepreneurship, foreign citizens could also pursue their careers in in-demand occupations such as physicians, mining workers and civil engineers. They were also allowed to enter state service and work as teachers, university professors and even army officers. After seven years of civil-obedience, they could apply for Serbian citizenship on the grounds of naturalization.

⁷ *Gradanski zakonik Kneževine Srbije (1844) sa kasnijim izmenama*, Član 18. (Serbian civil code from 1844 with later amendments, Article 18), available at: www.overa.rs/gradanski-zakonik-kraljevine-srbije-1844-god-sa-kasnijim-izmenama.html, accessed on: 11 August 2018.

⁸ *Gradanski zakonik Kneževine Srbije (1844)*, Član 44. (Serbian civil code from 1844 with later amendments, Article 44), available at: www.overa.rs/gradanski-zakonik-kraljevine-srbije-1844-god-sa-kasnijim-izmenama.html, accessed on: 27 July 2018.

While in France, Great Britain, Russia and Italy, the practice of naturalization effectively ceased after the outbreak of the war,⁹ in late 1914 (the second half of December) Serbia inaugurated a wave of naturalization that was officially announced in the Serbian State Gazette. In the preceding months, only fifteen foreigners had been awarded Serbian citizenship on the grounds of fulfilling the basic requirements – that they ceased being subjects of other states by providing the necessary documents, the so called "discharge from previous citizenship". Another nine, among whom three were former Austro-Hungarian officers (one Serb, one Pole and one Czech) and one Serbian family of six, had been awarded citizenship by royal decree, at that moment from Prince Regent Alexander Karadorđević.¹⁰ Yet in the six editions after December 1914, the Serbian State Gazette announced the naturalization of 1096 foreign subjects.¹¹

Who were these people and what were their occupations?

The overwhelming majority of naturalized citizens were former subjects of Austria-Hungary, that is to say the Austrian Empire or Hungarian Kingdom as stated in every individual example. There were two categories: individuals and families. The second category was divided between couples and families with children (both minors and of adults). Fathers or husbands were awarded the titular rights of citizenship and beside his name and surname in majority of cases it is stated where he and his family resided, his place of birth and whether or not he was a subject of the Austrian Empire or the Hungarian Kingdom, or in a very few cases other states such as Montenegro or the German Reich.

Ethnic Serbs were the most numerous category; 596 out of the total of 1096. They consisted of eighty individuals and 136 families (45 couples and 91 as families with between one and eight children). The second largest group were the Czechs; among 187 naturalized citizens there were thirty families with between one and six children, nine couples and 36 individuals. Third were the Croats – of whom there were seventy people grouped into fifteen families with between one and six children, seven couples and 13 individuals. Germans were the fourth group, with 63 people and they represent a specific case because they consisted of two groups depending on their citizenship. The larger group of 45 were so-

⁹ Caglioti, "Subjects, Citizens and Aliens in a Time of Upheaval: Naturalizing and Denaturalizing in Europe during the First World War", pp. 509–517. The exception was Germany where, because of the specific stipulation that Germans would automatically lose their citizenship if they reside abroad for more than ten years continuously, many Germans re-acquired their citizenship through readmission. This was especially the case for many Russian Germans or non-German Jews who joined ranks of the German army.

¹⁰ *Srpske novine*, 2 October 1914, No. 228, p. 1; and *Srpske novine*, 13 December 1914, No. 300, p. 2.

¹¹ *Srpske novine*, 17 December 1914, No. 304, p. 2; *Srpske novine*, 18 December 1914, No. 305, pp. 1–2; *Srpske novine*, 19 December 1914, No. 306, p. 1; *Srpske novine*, 20 December 1914, No. 307, p. 1; *Srpske novine*, 21 December 1914, No. 308, p. 1; and *Srpske novine*, 23 December 1914, No. 309, pp. 1–2.

called *Donnau Schwaben* or Germans that lived in southern Hungary, especially the region of Banat. They were all subjects of the Hungarian Kingdom. There were seven families with between one and five children, one couple and seven individuals. Austrians or Germans from the Austrian Empire were represented with 52 persons grouped into ten families with between one and five children, two couples and one individual. The smaller group were Germans from the German Reich and there were eighteen of them grouped into four families with between one and three children, one couple and two individuals. Slovenians accounted for thirty people: eight families with one or two children and eight individuals. There were thirty Jews in four families with between one and three children, four couples and four individuals. Ethnic Hungarians counted 26 in total, made up of five families with between one and four children and five individuals. There were thirteen Bosnian Muslim cases – one individual and three families. There was one Italian family of eight as well as one Romanian family of six. Seven Slovaks consisted of two families and one individual. Four Poles were exclusively individuals. There was one Roma family of three and one Montenegrin individual. There were slightly more Hungarian subjects – 647, compared to the number of Austrians – 473, together with one Montenegrin.

Their occupations were categorised as either skilled and non-skilled. However, what today could appear non-skilled or at least a basic occupations, such as miners, electricians, or steam engine operators, at that time these were very much in-demand occupations that required serious training. Besides teachers, high school lecturers, banking accountants, engineers, and clerks, there were also farmers, simple labourers, merchants, waiters, shop owners, stone masons, brick layers, mechanics, blacksmiths, and barbers. Only four applicants are stated as industrialists (one Czech, two Serbs and one ethnic Hungarian). Also, only three women are stated individually. One was a midwife, another a bank accountant and the third was stated as without an occupation.

What were the motivations and intentions of the people awarded Serbian citizenship? And what motives prompted the Serbian state to do this in the midst of war?

It is very difficult to answer these questions primarily because existing records do not provide information on individual cases. Besides patriotic reasons, at least in the case of ethnic Serbs who came from Austria-Hungary, one could also suggest many practical reasons for individuals to apply for citizenship. For example, former Austro-Hungarian army officers could avoid being tried and sentenced for high treason if they were awarded Serbian citizenship. Citizenship meant that such officers would have to be treated as prisoners of war. The same went for civilians who otherwise might not have went through the inconvenience of the application having taken in mind Serbia's aforementioned liberal concept of citizenship. Also, from analyses of the names of spouses-

es and their children it can be concluded that many marriages were mixed (a foreign husband and a Serbian wife for example) which meant that if the male head of the family did not opt for Serbian citizenship, his wife and children would automatically assume their husband or father's citizenship. Many of them had long lived in Serbia and war became the perfect opportunity for them to disassociate themselves from the country of their birth. In addition, many parents with obvious non-Serbian first names had children with Serbian names, a fact that spoke of their determination to stay and live in Serbia.

There are several reasonable motives for the Serbian state to naturalize so many foreign subjects in one instance; first was the need for new fighting forces because initial battles, although victorious for Serbia, had caused serious losses in human lives. Naturalization of so many Austro-Hungarian subjects could prove an effective propaganda tool as well. Finally, in a way it also represented a reward for loyal service or lawful and obedient behaviour in the previous years. Naturalization as a way of preserving someone's property in this particular case can be dismissed simply because Serbia in general was a predominantly agricultural country with an industrial sector in its infancy, meaning that just a few wealthy foreign entrepreneurs, especially enemy subjects, were present in Serbia in general. At the beginning of the First World War Serbia had only 544 industrial facilities¹² Although Serbia, as was the case for all belligerent countries in Europe during the First World War, introduced legislation in August 1915 related to properties of enemy subjects,¹³ it was never implemented due to the tripartite invasion of Serbia in October 1915 by the joint forces of Germany, Austria-Hungary and Bulgaria.

Another issue that Serbia was facing from the outbreak of the war was the question of volunteers, more precisely citizens of enemy states who expressed a willingness to join the Serbian army.¹⁴ Such volunteers were predominantly subjects of Austria-Hungary, and not only of Serbian ethnicity. Beside prisoners of war (PoW) there were also those who defected to Serbian side; those who were already in Serbia and decided to stay there as well as Serbs Austro-Hungarian subjects coming from the USA and other overseas countries and territories,

¹² Đorđe Stanković, "Kako je Jugoslavija počela", in: Milan Terzić (ed.), *Prvi svetski rat i Balkan – 90 godina kasnije* (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2011), pp. 232–246, here 236.

¹³ "Zakon o postupanju sa imovinom podanika država koje su u ratu sa Srbijom (*Law on dealing with properties of subjects of those states that are in war with Serbia*), 17. avgust 1915", *Srpske novine*, 24 August 1915, No. 233, pp. 1–2; and "Pravilnik za izvršenje Zakona o imovini neprijateljskih podanika (*Rulebook for the enforcement of Law on properties of subjects of enemy states*), 19. avgust 1915", *Srpske novine*, 24 August 1915, No. 233, p. 2.

¹⁴ For more on volunteers in Serbia and elsewhere during the WWI, see: Srđan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018).

such as Canada, Australia and Argentina.¹⁵ The Serbian state and its armed forces earned considerable experience engaging with volunteers during the Balkan Wars of 1912–1913. The war against the Ottomans attracted considerable attention both in the Serbian diaspora and among Austro-Hungarian South Slavs. This phenomenon was repeated with the outbreak of the Great War when more and more Austro-Hungarian Serbs and other South Slavs began to appeal to Serbian authorities to accept them as volunteers. While in 1912 it was easy to send them to fight the Ottomans, in 1914 the situation was more complicated as the Hague Convention of 1899 was strict concerning the engagement of PoWs as combatants against their own state.¹⁶ Serbian authorities did not want to violate existing international legal framework but at the same time still wanted to give volunteers a chance to fight for Serbia. Also, this was one way to compensate for casualties that occurred during 1914. All volunteers had to sign their consent to voluntarily join the ranks of the Serbian army and also had to explicitly acknowledge their awareness of the fact that if captured Austro-Hungarian authorities would consider them traitors and punish accordingly.¹⁷ By the autumn of 1915 more than 3500 volunteers joined the Serbian army, among them 1000 Austro-Hungarian Serbs who came from Russian captivity. These volunteers were primarily used on the southern front against Albanian outlaws and Bulgarians. In this way Serbian authorities avoided sending volunteers against the country of their origin and averted a situation that might have had serious repercussions for both the volunteers and their families.¹⁸ In August of 1915 around 800 volunteers came to Serbia from USA, all of them ethnic Serbs citizens of Austria-Hungary.¹⁹ After the fall of Serbia in 1915 and withdrawal of its army across Albanian mountains to Greece volunteers became the only source of new soldiers for depleted ranks of the Ser-

¹⁵ Milan Micić, "Duga mobilnost' dobrovoljaca srpske vojske iz Prvog svetskog rata (1914–1945)", in: Srđan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 373–387, here 374.

¹⁶ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899. Section I – On Belligerents; Chapter II – On Prisoners of War, Article 12: "Any prisoner of war, who is liberated on parole and recaptured, bearing arms against the Government to whom he had pledged his honor, or against the allies of that Government, forfeits his right to be treated as a prisoner of war, and can be brought before the courts." (Available at: ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/150, accessed on: 12 October 2021).

¹⁷ Milan Micić, *Srpsko dobrovoljačko pitanje u Velikom ratu (1914–1918)* (Beograd–Novo Miloševo: Radio-televizija Srbije, Banatski kulturni centar, 2014), pp. 34–35 (hereinafter: Micić, *Srpsko dobrovoljačko pitanje u Velikom ratu*).

¹⁸ Micić, *Srpsko dobrovoljačko pitanje u Velikom ratu*, pp. 47–48.

¹⁹ Predrag M. Vajagić, "Srbi iz Sjedinjenih američkih država – dobrovoljci u Velikom ratu", in: Srđan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 245–266, here 252.

bian army. With the assistance of Russian military authorities an entire division had been formed consisted of 16,000 volunteers – Austro-Hungarian PoW's of South Slav origin, mostly Serbs, but also a certain number of Croats, Slovenes and Czech as well. They suffered heavy casualties during the 1916 campaign in Dobruja as part of Russian forces sent there to assist the Romanian army.²⁰ In 1918 after strenuous journey across Siberia, the South China Sea, Singapore, Ceylon, the Indian Ocean and the Suez Canal their remnants joined the Serbian army in a successful breakthrough of Macedonian front. Here, together with the other volunteers from overseas, they fought as members of the Yugoslav division.

The Great War – Occupation and Exile

However, volunteers as well as belated and limited allied assistance could not withstand the massive offensive launched by the combined forces of Germany, Austria-Hungary and Bulgaria in the autumn of 1915. The result was the occupation and division of Serbia while its sovereign, government, parliament and army refused to surrender. They withdrew across Albanian mountains to the Adriatic coast and, with Allied assistance, went to the Greek island of Corfu. After recovering, the Serbian army joined other Allied troops on the Macedonian or Salonika front in the summer of 1916. There they fought until September 1918 and that month's successful offensive.²¹

During the period of occupation from 1915 to 1918, the Austro-Hungarians organized the northern part of Serbia as a Military Governorate (*Militärgeneral-gouvernement*). The Bulgarians in their part organized two administrations – the Morava military-inspectorate (east and south Serbia) and the Military-inspectorate of Macedonia (the territory of today's Northern Macedonia). In terms of territorial gains, Bulgaria's new possessions were larger than those of the Austro-Hungarians.²² Although both Austria-Hungary and Bulgaria did not introduce

²⁰ For more on volunteer question in Serbian army during the WWI, see: Blaž Torkar, "Slovenian Volunteers in the Serbian Army Between 1914 and 1918"; Jaroslav V. Višnjakov, "Srbi u borbi za Dobrudžu 1916–1917. Godine"; Aleksandar Životić, "Crna ruka i Srpski dobrovoljački korpus"; Miljan Milkić, "Stvaranje multikonfesionalne vojske. Dobrovoljci rimokatolici i protestanti u srpskoj vojsci na Solunskom frontu"; Đorđe Đurić, "General A. M. Zajončkovski, biografija i komandovanje srpskim dobrovoljcima u Dobrudži", all in: Srdan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018).

²¹ For more on Serbia's participation in the First World War, see: Andrej Mitrović, *Serbia's Great War 1914–1918*, (London: Hurst&Company, 2007) (hereinafter: Mitrović, *Serbia's Great War 1914–1918*); also, see: Frédéric Le Moal, *La Serbie, du martyre à la victoire (1914–1918)* (Paris: 14–18 éditions, 2008).

²² Andrej Mitrović, *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1987), pp. 34–40 (hereinafter: Mitrović, *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918*).

any measure regarding the citizenship of local population during the occupation, some of their actions spoke clearly of their future intentions.²³ Serbia was exposed to systematic policies of denationalization and economic exploitation. Economic exploitation took the usual forms of taking control of factories, mills, and mines; the requisition of tools, clothes, livestock and grain; mass deforestation; the seizure of valuables from private owners, as well as the forced devaluation of Serbia's currency.²⁴ The policy of denationalization, however, had special features aimed at first weakening Serbian national spirit and then pushing a policy of gradual assimilation. Both Austro-Hungarian and Bulgarian occupation authorities decided to abolish all national cultural institutions and associations, the Cyrillic alphabet was banned (in territories under Bulgarian occupation it was replaced by Bulgarian Cyrillic orthography), artifacts were confiscated from museums, libraries, church treasuries and archives. In addition, books of "suspicious content" were removed from public and private libraries, and school curricula were similarly purged of Serbian national content. In the Bulgarian zone, representatives of the Serbian elite such as civil servants, teachers, and clergymen, were especially targeted. Bulgarians replaced all civil servants, including the clergy, while many of them died or have been brutally killed on their way to internment camps.²⁵ Both Austro-Hungarian and Bulgarian occupation authorities extensively used internment, and they considered it a preventive rather than a punitive measure.²⁶ One particular illegal Bulgarian measure led to open resistance. When Bulgarian occupation authorities announced the military conscription of local Serbian youths, the response was a full-scale mass uprising in the spring of 1917. This uprising, known as Toplica Uprising, named after the region of Toplica in south Serbia, was brutally quelled over the following months.²⁷

²³ For more on Austro-Hungarian occupation regimes throughout Europe during the First World War, see: Tamara Scheer, "Forces and force: Austria-Hungary's occupation regime in Serbia during the First World War", in Milan Terzić (ed.), *Prvi svetski rat i Balkan – 90 godina kasnije* (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2011), pp. 161–79; and in: Tamara Scheer, *Zwischen Front und Heimat: Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg* (Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang, 2009); on Bulgarian occupation of Serbia see: Martin V'lkov, *B'lgarskoto voennoadministrativno upravljenie v Pomoravieto, Kosovo, i Vardarska Makedonija*, Ph.D. thesis (Sofiya: Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of History, 2015).

²⁴ Milan Ristović, "Occupation during and after the War (South East Europe)", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08, DOI: dx.doi.org/10.15463/ie1418.10481 (hereinafter: Ristović, "Occupation during and after the War (South East Europe)").

²⁵ Ristović, "Occupation during and after the War (South East Europe)".

²⁶ Bogdan Trifunović, "Prisoners of War and Internees (South East Europe)", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08, DOI: dx.doi.org/10.15463/ie1418.10132. According to post-war analyses some 82,000 Serbian civilian internees died in captivity in Austria–Hungary, Germany and Bulgaria.

²⁷ For more on the Toplica Uprising and armed resistance in Serbia during the First World War, see: Mitrović, *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918*.

The Austro-Hungarians, on the other hand, following their traditional pro-Albanian and in general pro-Muslim policies, begin with the enlistment of Albanians and Slavic-speaking Muslims from Kosovo and the Sanjak region. Despite formally being Serbian citizens, these conscripts were used to fill the ranks of the Ottoman Army as well as Austro-Hungarian auxiliary formations. Although Austro-Hungarians had their own agenda behind this conscription, they also allowed the Ottomans to act accordingly. Ottoman justification for such an action was that the defeat and occupation of Serbia annulled the aforementioned 1913 Convention of Constantinople thus permitting the Ottomans to enlist their former subjects. All in all, the number of enlisted Serbian subjects of Muslim faith, both by the Ottomans and Habsburgs, was considerable. From Habsburg-occupied Serbia between 1916 and 1918, some 30,000 men were mobilized both for the Austro-Hungarian and Ottoman armies, as well as between 4000 and 6000 from Habsburg-occupied Montenegro.²⁸

The End of War and Unification

The end of the war, especially the series of turbulent and dynamic events in the Balkan war theatre that followed the successful breakthrough on the Macedonian front in September 1918, led to the creation of a new state – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Its creation was from the beginning Serbia's officially proclaimed war aim.²⁹ When it finally happened, its framework constituted of two entities: the territories of Serbia and Montenegro and the parts of former Austria-Hungary that were predominantly inhabited by South Slavs, who in a series of decisions and declarations by local councils and peoples assemblies agreed to join the new state and recognize the Serbian sovereign as their own. Although the new state was struggling for international recognition and its precise borders had not yet been determined, it was clear that one of the biggest challenges would be the harmonization of the multiple different

²⁸ Ristović, "Occupation during and after the War (South East Europe)". See also: Jovo Miladinović, *Heroes, Traitors and Survivors in the Borderlands of Empires: Military Mobilization and the Local Communities in the Sandžak (1900's–1920's)*, Ph.D. thesis (Berlin: Humboldt-Universität, Philosophische Fakultät, 2021), pp. 375–380.

²⁹ On 7 December 1914 during a session in the Serbian war capital of Niš, parliament passed a short official declaration stating that Serbia's war aim was the liberation and unification of "all our brother Serbs, Croats and Slovenes who are not free", see: Mitrović, *Serbia's Great War 1914–1918*, p. 96. Later on, in June 1917, during their stay in Corfu, the Serbian government passed a joint declaration with the Yugoslav Committee (a group of South Slav dissident politicians from Austria-Hungary) stating that the future state would be named the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and that it would be a "constitutional, democratic and parliamentary monarchy", see: Mitrović, *Serbia's Great War 1914–1918*, p. 293. The Niš and Corfu declarations represent two key documents that preceded Yugoslav unification.

legal traditions present in the new Kingdom's territory.³⁰ There were six legal domains in the new state. Beside Serbian and Montenegrin there were four others coming from former parts of Austria-Hungary: Slovenian-Dalmatian, former Hungarian, Croatian-Slavonian and Bosnian-Herzegovinian.³¹ Legal traditions of the Ottoman state were also present in the territories Serbia acquired after the Balkan Wars 1912–1913.

One of the biggest concerns was how to transfer former Austro-Hungarian subjects from the status of vanquished enemy to that of subjects of the victorious side. The new sovereign, Prince Regent Alexander Karađorđević, passed the first legal document related to the issue of citizenship in November 1920. It was *The regulation of acquiring and losing the citizenship of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes through opting and request*.³² This regulation was intended to secure citizenship rights for those individuals coming from the former Austro-Hungarian territories (both those which belonged to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and those which did not). The foundations for this regulation were the stipulations of peace agreements with Austria and Hungary (Saint-Germain and Trianon).³³ It was needed primarily because the peace agreements had already been signed and because the Constitution of the new Yugoslav state had not yet been passed – which was the necessary precondition for the passing of the relevant law. The regulation introduced several categories of people eligible for the Yugoslav citizenship as well as laying down the necessary requirements. Following Austro-Hungarian legal tradition, a new term was introduced, the so-called right of domicile (*Heimatrecht* or *pertinenza*),³⁴ which did not exist in Serbian legal tradition related to the question of citizenship and which, in practical terms, became the main criteria or precondition for acquiring Yugoslav citizenship for former subjects of Austria-Hungary.

³⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I (Beograd: Nolit, 1988), pp. 32–33.

³¹ Ivan Kosnica, "Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68, No. 1 (2018), pp. 61–83, here 64–65 (hereinafter: Kosnica, "Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji").

³² "Uredba o sticanju i gubitku državljanstva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca putem opcije i molbe", *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 6 December 1920, No. 271, pp. 1–2.

³³ "Ugovor o miru sa Austrijom (Sen Žermenski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 61 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927); and: "Ugovor o miru sa Ugarskom (Trijanonski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 64 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927). Also see: Ivan Kosnica, "Primjena mirovnih ugovora sklopljenih sa Austrijom i Mađarskom u pravnom poretku Kraljevine SHS: odredbe o državljanstvu", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 56, No. 2 (2019), pp. 469–483.

³⁴ *Pertinenza* – "affiliation of particular individual to certain territory" in practical terms was associated with a particular municipality, and it meant the "right to citizenship", in: "Zakon o uređenju zavičajnih odnosa u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 30 travnja 1880" (published in: *Zbornik zakona i naredaba za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, 1880, kom. IX, No. 49), cited in: Andreja Metelko Zgombić, *Slučajevi sukcesije države na državnom području Republike Hrvatske od 1918 do danas i njihov učinak na državljanstvo fizičkih osoba* (Zagreb: Diplomatska akademija, 1998), p. 7.

Those former subjects of Austria-Hungary who since the 1910 enjoyed the right of domicile in the territories that after the war belonged to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes; and in 1920 were still enjoying it, were automatically awarded Yugoslav citizenship [this is where we can observe a terminological shift from being a subject towards becoming a citizen].³⁵ Those who earned the right of domicile after 1910 were entitled to Yugoslav citizenship only with the approval of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes authorities. If they did not request it or if they were rejected by the Yugoslav state, they would obtain citizenship of the state where they had the right of domicile at that moment.³⁶ The deadline for their requests was 15 July 1921. Together with the request, all applicants had to submit: a certificate of domicile, birth certificates (both for themselves and for minor members of their families) and a certificate of their moral and political conduct. A period of one year to opt for Yugoslav citizenship was given to all those who according to the peace agreements became Romanian, Czechoslovakian, Polish or Italian citizens but had their right of domicile in former Austro-Hungarian territories that belonged to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. They could submit their requests both to the Yugoslav diplomatic-consular missions and to the local authorities in Yugoslavia where they had the right of domicile.

The regulation furthermore provided special rights to those individuals who in a "tribal and linguistic" sense were deemed Serbs, Croats and Slovenes, to opt, within a six-month period, for Yugoslav citizenship even if they did not have the right of domicile in now Yugoslav territories.³⁷ Besides the usual documentation, they needed to submit any kind of evidence that proved they were of Serbian, Croat or Slovenian ethnicity, such as school certificates, certificates of membership of any national/church associations or testimonials by credible individuals who could guarantee the applicant's ethnicity. In practical terms already in 1919, that is to say, before first legal provisions related to the question of citizenship, ideological foundation of the new concept of citizenship was the concept of united nation composed of three tribes.³⁸

Also, a period of one year was given to all those who became citizens of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes but who had the right of domicile in the

³⁵ In accordance with the Article 61 of the peace treaty with Hungary, see "Ugovor o miru sa Ugarskom (Trijanonski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 64 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927), p. 42.

³⁶ In accordance with the Article 62 of the peace treaty with Hungary, see "Ugovor o miru sa Ugarskom (Trijanonski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 64 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927), p. 43.

³⁷ In accordance with the Article 64 of the peace treaty with Hungary, see "Ugovor o miru sa Ugarskom (Trijanonski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 64 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927), p. 43.

³⁸ Kosnica, "Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji", p. 68.

territories that belonged to other successor states to opt for citizenship in their respective countries. They simply needed to submit the necessary documents and certificates that would support their application. A period of six months was left to all those non-Serbs, Croats and Slovenes who had a right of domicile in the Yugoslav territory to opt for the "citizenship of the state of their nationality": Poles for Poland, Czechs and Slovaks for Czechoslovakia, Germans for Austria, Hungarians for Hungary, Romanians for Romania and Italians for Italy.³⁹ They again needed the above-mentioned documents together with proof of their nationality.

The case of Italy was a bit different because of the ongoing process of border demarcation between Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It was thus stated that final decisions on the opting for one or another citizenship would only be implemented after the establishment of a definite demarcation between the two states. Only those Yugoslav subjects whose parents (father or mother if father was unknown) had the right of domicile in the former Austro-Hungarian territories that belonged to Italy or who during the First World War had fought in the ranks of the Italian army or whose ancestors were fighting in Italian army were allowed to opt for Italian citizenship. They were allowed to keep Yugoslav citizenship if they did not opt for Italy or if the Italian state refused their application.⁴⁰

The first Yugoslav constitution was proclaimed on 28 June 1921, day of St. Vitus (Vidovdan) – a day with great symbolic value.⁴¹ Article 4 of so-called St. Vitus constitution (Vidovdanski ustav) stated: "Within the Kingdom there is only one citizenship," while Article 19 introduced new elements to the prewar Serbian notion of citizenship and rights. It stated that:

All titles in the state service are equally accessible, under the legal regulations, to all citizens by birth as well to those by naturalization that are of Serb-Croat-Slovene ethnicity. Other naturalized citizens can enter state service only after having domicile in the Kingdom for ten years; it can be allowed earlier with the special approval of the State Council [government] and with the explanation of the responsible minister.⁴²

³⁹ In accordance with the Article 63 of the peace treaty with Hungary, see "Ugovor o miru sa Ugarskom (Trijanonski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 64 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927), p. 43.

⁴⁰ "Uredba o sticanju i gubitku državljanstva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca putem opcije i molbe", *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 6 December 1920, No. 271, p. 2.

⁴¹ On that day in 1389 (better known as Vidovdan, i.e. St. Vitus day) happened the Battle of Kosovo that resulted in the fall of the Serbian medieval state under Ottoman rule.

⁴² "Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca [Vidovdanski ustav] from 28 June 1921", in: *Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine Srba, Hrvata Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije (1835–1941)*, (Beograd: Nova knjiga, 1988), pp. 209 – 230 (hereinafter: "Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca [Vidovdanski ustav]").

This article definitely represents a step backwards compared to the interpretation of the 1844 Serbian Civil Code regulations related to citizenship. Here, we can clearly see a new moment, which came as a result of the post-First World War settlements. Nationhood, understood broadly in terms of ethnicity, became the main criteria, and in the new Yugoslav state, as elsewhere in new Europe, a certain hierarchy of nationalities was established. This hierarchy gave precedence to Serbs, Croats and Slovenes.

Other articles of the constitution related to the question of citizenship reflected more traditional interpretations: Article 20 stated that the state would provide protection to every citizen while abroad, and that every citizen could only renounce his citizenship after completing all his obligations towards the state [all articles are written in male gender] and that extradition was forbidden.⁴³

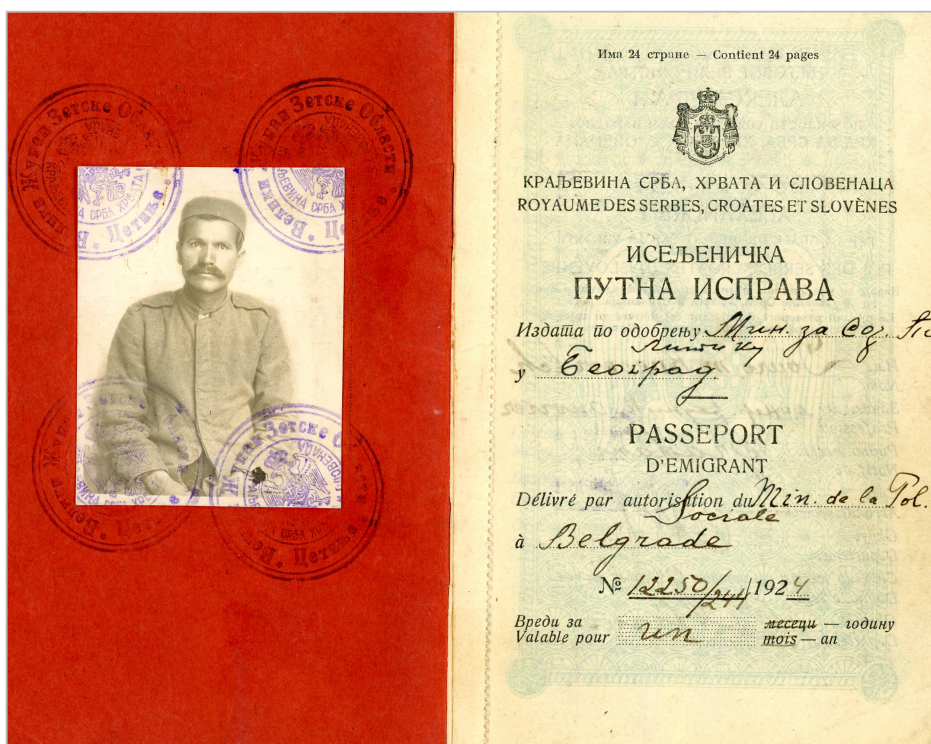
Towards the Law on Citizenship

Appropriate laws on citizenship were not adopted before 1928 despite the fact that the constitution had been formally passed. The fact that, in practical terms, stipulations of the peace agreements as well as slight differences between former Hungarian and Croatian-Slavonian regulations related to domicile right or *pertinenza* regulated the question of citizenship, allowed Yugoslav authorities during this period to conduct sort of selection of desirable citizens as well as to deny Yugoslav citizenship to certain number of settlers from Hungary. While former Hungarian rules regarding *pertinenza* didn't demand newly arrived settlers to officially register at particular municipality, Croatian-Slavonian rules required mandatory registration in the municipality in which they planned to settle. Many of people from Hungary who arrived to Croatian lands by the end of 19th and beginning of 20th century, primarily civil servants and employees of the state railways, following their own rules didn't register, so formally they didn't acquire domicile right before the 1 January 1910. Since according to the *Law on regulating domicile rights* from 1880 they could acquire domicile right only if they are appointed as local civil servants they automatically became foreign subjects after the dissolution of Austria-Hungary.⁴⁴

Meanwhile, during the 1920s, several disputes over the rights of citizenship emerged with former enemies Bulgaria and the Ottoman state/Turkish republic.

⁴³ "Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca [Vidovdanski ustav]", pp. 209–230.

⁴⁴ Ivan Kosnica, "Definiranje državljanstva na hrvatsko-slavonskom području u Kraljevini SHS/Jugoslaviji", *Zbornik Pravnog fakulteta sveučilišta u Rijeci* 68, No. 2 (2018), pp. 809–832, here 819–823.

Emigration passport of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Arhiv Jugoslavije, Biblioteka – Varia)

Yugoslav relations with Bulgaria during the inter-war period were burdened by strong revisionist claims related to the outcome of the Balkan Wars and the First World War as well as with security challenges caused by frequent armed incursions and terrorist attacks by the Internal Macedonian Revolutionary Organization's (IMRO)⁴⁵ The foundation for this new era of Yugoslav – Bulgarian relations had been the 1919 Peace treaty of Neuilly. However, in 1923 Bulgaria and Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes agreed and signed two additional proto-

⁴⁵ The Internal Macedonian Revolutionary Organization's (IMRO) was founded during 1890s as a secret and revolutionary organization whose main aims were the introduction of necessary reforms in Ottoman Macedonia and achieving its autonomy. The history of the IMRO was marked by a strong reliance on the Bulgarian state, extreme anti-Serbian and anti-Greek feelings and actions, and near-continuous internal strife. For more on the IMRO and the Macedonian question see: Nadine Lange-Akhund, *The Macedonian Question, 1893–1908, from Western Sources* (New York: East European Monographs, 1998); Zoran Todorovski, *Avtonomističkata VMRO na Todor Aleksandrov 1919–1924* (Skopje: Makavej, 2013); Dimitar Tyulekov, *Obrecheno rodolyubie. VMRO v Pirinsko 1919–1934* (Blagoevgrad: Univ. izd. "Neofit Rilski", 2001), available at: www.promacedonia.org/dt/dt1_2.html, accessed on: 31 May 2018.

cols. Their intention was to regulate these issues more precisely and both protocols were signed on 26 November as part of the *Convention on extradition, legal aid and free treatment of poor patients*. In reality, these protocols covered more issues than what can be seen from their mere titles – *Protocol for the restitution of items and valuables taken from Serbia during the war*⁴⁶ and – *Convention for the reimbursement of requisitioned and confiscated goods from Yugoslavia*.⁴⁷

One of the biggest questions addressed by these protocols was that of refugees, because many people from Yugoslav Macedonia sought refuge in Bulgaria during the Balkan Wars of 1912–1913 as well as during the First World War, primarily to avoid conscription or because they objected to becoming Serbian/Yugoslav subjects. It was agreed that these refugees could return to the now Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, however not without certain preconditions. Those who wanted to return were expected to oblige themselves to become loyal and obedient subjects of the Yugoslav state. In lieu of any agreement over the issue of dual citizenship, all refugees from Serbia who sought refuge in Bulgaria after the signing of the 1913 Treaty of Bucharest (those which in the meantime had not become Bulgarian civil servants and sworn allegiance to the Bulgarian state) would be considered Yugoslav subjects. Those who arrived in Bulgaria before the 1913 Treaty of Bucharest were considered Bulgarian subjects.⁴⁸

Equally complicated were relations between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Ottoman state/its successor Republic of Turkey. The Yugoslav state was not among the signatories of the Treaty of Sèvres on 20 August 1920 because of the so-called "Ottoman debt" issue – the public debt that the Ottoman state created by taking out different lines of credit before 1912 (mainly from France, Great Britain and Belgium). The Yugoslav representatives appealed to leading Western Powers in an attempt to achieve a more equitable distribution of the overall debt between the Ottoman successor states and territories. However, because their suggestions were rejected, the delegation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes refused to sign the treaty.⁴⁹

⁴⁶ Tsentralen derzhaven istoricheski arhiv (CDIA), Collection No. 284k, description no. 2, archival unit 204, Protocol on restitution of items and valuables taken from Serbia during the war, concluded on 23 November 1923.

⁴⁷ CDIA, Collection No. 284k, description no. 2, archival unit 205, Convention on reimbursement of requisitions and seizures from Yugoslavia. Besides the issues stated in the titles of these protocols, the two governments also agreed on: an end to sequestration measures imposed on the properties of Bulgarian subjects in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the return of said properties to their rightful owners or their warrantees; compensation to Yugoslav subjects whose properties were confiscated under the provisions of the post-Great War land reform in Bulgaria; and the return of confiscated houses belonging to Yugoslav subjects in Bulgaria.

⁴⁸ CDIA, Collection No. 284k, description no. 2, archival unit 204.

⁴⁹ Vladan Virijević, *Jugoslovensko – turski ekonomski odnosi 1918–1941* (Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini sa privremenim središtem u Kosovskoj Mitrovici, Filozofski fakultet, 2018), pp. 46–49 (hereinafter: Virijević, *Jugoslovensko – turski ekonomski odnosi 1918–1941*).

However, the peace agreement signed at Sèvres proved to be a stillborn as those who signed it were not capable of executing its stipulations. The power of the Turkish national movement led by Mustafa Kemal was constantly rising relative to the Ottoman government in Constantinople. Despite the fact that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Ottoman state were officially in the state of war, the Yugoslavs continued to maintain their mission in Constantinople. Already during the 1919 mission became overwhelmed with several thousand requests coming from Muslims originating from different parts of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. They all asked for permission to return to their homeland. These applicants included:

1. Emigrants who before 1912 came from the territories that after the Balkans Wars belonged to Serbia;
2. Refugees that left the Balkans as a consequence of the Balkan Wars of 1912–1913;
3. Those who emigrated during the period between the Balkan Wars and the First World War;
4. Those who emigrated before Serbia's withdrawal across Albania (winter 1915/1916);
5. Those who emigrated after the Serbian withdrawal and who by rule claimed they were deported;
6. Bosnian Muslims who came to the Ottoman Empire before and after Austro-Hungarian annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908.

Among those demanding repatriation were the approximately 4000 Muslims from Sanjak region who the Austro-Hungarians had mobilized for the Ottoman Army, and who faced immense suffering awaiting repatriation without income or material support after being released from captivity by British forces. The policy adopted by the Yugoslav mission was that only the last category – the Bosnian Muslims – should be allowed to return to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, albeit not to their homeland in Bosnia but to Macedonia where, being native speakers of Serbian, they would be given the task of spreading the Serbian language and in that way influencing the local population.⁵⁰ However, the Ministry of Foreign Affairs went even further, suggesting that only those male individuals from Sanjak who served in the Ottoman Army should be allowed to return to their homes. Bosnian Muslims more generally, however, should not be allowed to return at all.⁵¹ At that moment, the possible return of Muslim refugees and immigrants collided with state intentions

⁵⁰ Archive of Yugoslavia (AJ), Collection No. 370, Mission of the Kingdom of Yugoslavia in Turkey – Constantinople, File 6 (370-6), Report from 13 October 1919, Ankara, pp. 1–3.

⁵¹ AJ, 370-6-29, Ministerial instruction, 4 December 1919, p. 29.

to simultaneously execute colonization and land reform because a considerable amount of land for distribution derived from so-called "abandoned land", that is to say land which was abandoned by their (primarily Muslim) owners in the course of the Balkan Wars.⁵² Local authorities in Macedonia spoke of disturbances resulting from the return of some Muslim landowners reclaiming properties with official documents – rural land which often had already been handed over to former serfs, and urban properties which had been sequestered. This led the Ministry of Land Reform to compose a memo for the Ministry of Foreign Affairs (which was forwarded to the Head of Mission in Constantinople) in which it openly expressed Yugoslav attitudes toward any eventual return of Muslim refugees and immigrants and toward the question of granting them Yugoslav citizenship. The memo stated that Ottoman returnees were considered a "proven enemy of our state" because they were endangering ongoing land reform which saw former serfs become free owners of the land that they cultivated, and as "danglers" they were impeding progress. In addition, they were complicating the already difficult work of police and local authorities. The conclusion of the Ministry was that they should not be allowed to return and that in cooperation with Ministry of Interior all those who expressed a desire to return should be registered and the timing and motivation of their leaving their land, their destination, and their subsequent marital status among other topics investigated.⁵³ Nevertheless, some of these so-called "Ottomans" did manage to overcome official obstacles and obtained documents – either through bribery or by applying for repatriation documents elsewhere, such as in Greece, in Salonika or in the consulates of other states, in particular Spain. During an interrogation in the Bitola municipality, one returnee named Tëffik-pasha (a former General in the Ottoman army) stated that he had paid a Yugoslav official to insert his name in the list of Ottoman prisoners of war (of Yugoslav origin) released from British custody. By doing this, he managed to obtain a repatriation passport. Another tried to obtain repatriation documents by presenting certificates issued by Yugoslav municipalities from which their families originated (a kind of *pertinenza* certificates), which they obtained through personal intercession.⁵⁴ In one moment two ministries clashed over the question of prioritizing the repatriation of former PoWs, with the Ministry of Foreign Affairs in favor and the Ministry of the Interior opposed. The latter wrote that:

⁵² "Uredba o naseljavanju u novooslobođenim i prisajedinjenim oblastima Kraljevine Srbije", *Srpske novine*, 23 February 1914, No. 44, p. 1.

⁵³ AJ, 370-6-37, Ministerial instruction, 29 December 1919; and AJ, 370-6-39, Ministerial instruction, 31 December 1929.

⁵⁴ AJ, 370-6-43, Ministerial instruction, 17 February 1920; AJ, 370-6-52, Report from the delegate in Smyrna, 1 May 1920; AJ, 370-6-73, Report from the delegate in Constantinople, 18 August 1920; and AJ, 370-6-70, Report from the delegate in Smyrna, 23 September 1920.

These people who never gave Caesar what belongs to Caesar – and God what belongs to God, and if they ever gave it, they gave it when forced to, and who are forming 60% of those living in Southern Serbia, will completely suppress our people, if we start allowing them to return from immigration and to spread around over properties already taken from them /.../ Muslim people have already returned in sufficient quantity, so that rise in number was already noticed, and in the same time we can feel their predominance over our population which is not in our favor.⁵⁵

Yugoslav authorities were able to act like this as long as the Ankara government and its leader Mustafa Kemal were still preoccupied by war at home. Yet even as the war in Anatolia was ongoing, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes had opened some lines of contact with Ankara and despite being in a state of war managed to establish regular and intensive contacts.

In 1923, the Treaty of Lausanne, the last First World War-related peace treaty was signed. It marked the end of the long-lasting Eastern Question as well as the final recognition of the Turkish national state. However, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes again refused to sign it. Again, as in the case of the Sèvres treaty, the reason was the distribution of Ottoman debt. In the following years, together with the issue of sequestered properties of Ottoman/Turkish subjects in the Yugoslav state, the issue of Ottoman debt became an important instrument of diplomatic pressure. Turkish representatives demanded the abolition of the sequester on Turkish-owned properties in the Yugoslav kingdom, that is to say, they demanded permission for their citizens to have free disposal of their properties, with the argument that Turkish authorities were not preventing Yugoslav subjects full rights over their assets in Turkey. Yugoslav authorities found themselves in an awkward position. Their argument was that there were not real parallels between these two cases because the measures of sequestration were introduced only in relation to the houses and other urban possessions of Ottoman/Turkish subjects. Cases involving abandoned agricultural land was much more complex because these properties were mostly feudal possessions cultivated by tenants or serfs who according to the anti-feudal character of the Yugoslav constitution should become their legal owners. On the other hand, the possessions of Yugoslav subjects in the Ottoman state/Turkey were mostly real estate, which Yugoslav subjects never willingly abandoned.⁵⁶ According to the records of the Yugoslav consulate, there were 3500 Yugoslav citizens in Turkey (with around another 1000 non-registered).⁵⁷

⁵⁵ AJ, 370-6-109, Ministerial instruction, 3 April 1921.

⁵⁶ Virijević, *Jugoslovensko – turski ekonomski odnosi 1918–1941*, pp. 59–61.

⁵⁷ AJ, 370-6-372, Yugoslav consulate request, 12 August 1924.

However, step-by-step, the two states were getting closer to reaching a final agreement. First, by the beginning of 1925 the issue of Ottoman debt was resolved with the Yugoslav concession to agree to pay 5.25%.⁵⁸ Finally, on 25 October 1925 in Ankara, an *Agreement on peace and friendship between Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Republic of Turkey*, was signed, thus ending eleven years of the state of war between the two countries.⁵⁹ However, the two states continued to have unsolved property issues. In 1927, as an expression of goodwill, the Yugoslav authorities agreed to terminate the sequestration of properties of Ottoman/Turkish subjects. Six years later, in 1933, on 27 November by signing the *Agreement of friendship, non-aggression, judicial regulation, arbitration and conciliation*, the two states entered a new phase in their relationship.⁶⁰ With the signing of the additional *Agreement on the regulation of mutual complaints between the Kingdom of Yugoslavia and the Republic of Turkey*, the two states resolved all complaints resulting from the confiscation of real estates regulated by the Yugoslav laws on land reform, colonization and abandoned lands.⁶¹ It was concluded that Yugoslav compensation exceeded that owed to Turkey by 17 million Yugoslav dinars. Yugoslavs agreed to pay this sum partly in cash (7 million) and partly in state bonds (10 million) in the following three years. From that moment onward the Yugoslav government was obliged to cease the confiscation of goods, rights and the interests of Turkish citizens and would leave it to their free disposal, as the Turkish government would do with the properties of Yugoslav citizens in Turkey. In comparison this is something that did not happen to the survivors of the 1915 Armenian Genocide.⁶²

The 1928 Law on Yugoslav Citizenship

The law on Yugoslav citizenship was finally passed in 1928, under the title *Law on Citizenship of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*.⁶³ It also marked

⁵⁸ Virijević, *Jugoslovensko – turski ekonomski odnosi 1918–1941*, p. 61.

⁵⁹ "Ugovor o miru i prijateljstvu između Kraljevine SHS i Republike Turske", *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 16 February 1926, No. 35, p. 1.

⁶⁰ "Zakon o Sporazumu o prijateljstvu, o nenapadanju, o sudskom raspravljanju, o arbitraži i konciliaciji između Kraljevine Jugoslavije i Republike Turske", *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 28 January 1935, No. 21, pp. 31–41.

⁶¹ "Zakon o Sporazumu o regulisanju uzajamnih reklamacija između Kraljevine Jugoslavije i Republike Turske", *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 28 January 1935, No. 21, pp. 42–45.

⁶² For more on this, see: Taner Akçam and Umit Kurt, *The Spirit of the Laws. The Plunder of Wealth in Armenian Genocide* (New York: Berghahn books, 2015). In the case of Armenian survivors, the Turkish state was determined not to allow their return as well as to block any attempts at reclaiming their properties. Through various legal provisions and practices the Turkish state made it almost impossible for Armenians not only to claim their properties but also to return to Turkey.

⁶³ "Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1 November 1928, No. 254, pp. 1289–1294.

the end of the designated ten-year period for the legal harmonization between Serbia and Montenegro and the former Austro-Hungarian territories. One of the first articles of the Law repudiated the notion of dual citizenship. Also, the law introduced the right of domicile or *pertinenza* to the entire kingdom (Serbia and Montenegro as well). Every citizen was assumed to have the right of domicile in any particular municipality. Each municipality was obliged to maintain evidence of *pertinenza*. Foreigners, of course, could not have the right of domicile, although they were guaranteed rights of domicile in any municipality of their choice should they obtain Yugoslav citizenship.

According to the new law, citizenship could be acquired by birth (ancestry), by birth in the territory of the Kingdom, by marriage and by naturalization. Both legitimate and illegitimate children of Yugoslav citizens were entitled to Yugoslav citizenship regardless of their place of birth. Also, children born in Yugoslav territory from unknown parents were considered Yugoslav citizens until proven otherwise. A woman could acquire Yugoslav citizenship by marrying a Yugoslav citizen unless she decided to keep her citizenship under the sworn statement and legal provisions of her native country.

In comparison to Serbian practice before the Great War, acquiring Yugoslav citizenship by naturalization was somewhat more complicated. Priority was clearly given to applicants of Serbo-Croatian-Slovene ethnicity. They only needed to apply and to be older than 21. Other conditions were: place of residence in the Kingdom for three years, law-obedient behavior and the ability to support themselves. Other foreigners beside that needed to: reside in the Kingdom for 10 years, possess a guarantee from a Yugoslav municipality that their domicile would be registered, and also have discharge from their previous citizenship. In three cases, foreigners could obtain citizenship earlier: if one of the universities in the Kingdom hired them as professors; if state interests required their admission to citizenship; and if they had merits for the state. All naturalized citizens would have to swear allegiance to the King.

Special categories of foreigners who were entitled to Yugoslav citizenship before the mandatory period of 10 years included:

1. Foreign subjects who during the previous wars served in the civil or military service in Serbia and Montenegro or in Yugoslav volunteer units;
2. Citizens of Russian Empire of Slavic origin who were living in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as refugees.⁶⁴

This second category is just another stipulation prioritizing certain national, racial or ethnic groups, because among Russian refugees who during the 1920's

⁶⁴ Ibid. p. 1294.

Front cover of the passport of the Kingdom of Yugoslavia (Arhiv Jugoslavije, Biblioteka – Varia)

arrived to Yugoslavia were other nationalities as well. Standing out in particular was a large group of Kalmyks, a traditionally Buddhist tribe of Mongol origin, whose members came to Serbia together with other Russian refugees and for whom these naturalization rules obviously did not apply.⁶⁵

The law itself clearly speaks about the contemporary legal inequality of men and women. According to the common practice at the time, a woman

⁶⁵ On Russian refugees in Yugoslavia, see more: Miroslav Jovanović, *Doseljavanje ruskih izbeglica u Kraljevinu SHS 1919–1924* (Beograd: Stubovi culture, 1996); and Miroslav Jovanović, *Ruska emigracija na Balkanu (1920–1940)* (Beograd: Čigoja, 2006).

would automatically lose her citizenship in the case of a marriage to a foreign subject unless she decided to keep it according to a marital agreement or in line with her husband's state legislation. Needless to say, the law itself is written in the male gender. Most of its articles cannot be applied in case of married or under-aged women, and it is often explicitly hostile to women's rights. For example, married woman who was former Yugoslav citizen could only reapply for her Yugoslav citizenship upon the death of, or divorce from, her husband. Like all other applicants, she was obliged to submit the relevant official statements and then permanently move to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. However, her children, even born in wedlock with a foreign subject, were not entitled to this right.

Citizenship could also be denied by: discharge, marriage, legitimation, renunciation, deprivation and absence. Everyone was free to ask for a discharge from citizenship, however those who were under police investigation, were serving a prison sentence, had not completed their national service, or did not pay taxes were denied this right. Applicants also had to have evidence of the intent to acquire foreign citizenship.⁶⁶

Yugoslav citizens could also be deprived of their citizenship if they entered the civil or military service of a foreign state without the permission of the Yugoslav Ministry of Interior and if they refused to quit that service. However, in this particular case, individuals who lost their citizenship were not exempted from national service. Naturalized citizens could lose their citizenship if it turned out that they had been involved in harmful activities against Yugoslav state, such as espionage or if they had left the Kingdom in order to avoid national service or any other official duty. After that they would permanently lose the right to obtain Yugoslav citizenship through naturalization. Yugoslav citizens over the age of 21 who permanently resided abroad but did not fulfill their obligations towards the state (such as national service) over a period of thirty years would lose their citizenship. Family members, wives and children could lose their citizenship only if they followed their father (head of family) in obtaining new citizenship. Otherwise they would remain Yugoslav citizens until they left Yugoslav territory for good.

Former Yugoslav citizens could apply for Yugoslav citizenship like every other foreigner. For example, those individuals who had lost Yugoslav citizenship by following their fathers in naturalization for foreign citizenship could apply for Yugoslav citizenship again after the age of 21 if permanently resident in Yugoslavia.

⁶⁶ "Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1 November 1928, No. 254, pp. 1290–1291.

Број 15783-1930.
№ 161-930
Реп. бр. 161-930
№ аут. регистра

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
ROYAUME DE YUGOSLAVIE

СВЕДОЦБА О ДРЖАВЉАНСТВУ
CERTIFICAT DE NATIONALITE

(Издата на основу §-а 4. Закона о држављанству од 21. септембра 1928. год. „Сл. Нов.“ Бр. 254.)
(Delivré en vertu de l'art. 4 de la Loi sur la nationalité du 21 septembre 1928. Journal Officiel, No 254.)

Гос. Андреја Андрија из Београда
М. 28. октобра 1890. г. Београд де Сана Радова
рођен Гос. и родина Београд Београд
не (jour et année) le 28. октобра 1890. г. Београд District d Сана Радова
бановина Београд висок 120. см. образ дугавасти модри
Province d Београд cm.; visage: дугавасти очу: (couleur) модри
Kod: (boja) Београд особени знаци: Београд
cheveux (couleur) Београд signes particuliers: Београд
својеручни потпис: Андреја Андрија
et signature autographe: Андреја
услед Београд
par Београд

ДРЖАВЉАНИН ЈЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
EST RESSORTISSANT DU ROYAUME DE YUGOSLAVIE

Београд Сана Радова Београд
District d Београд Province Београд
и записан је у општини Београд
et domicilié dans la commune d Београд
telle qu'il est enregistré sub No du registre Београд
ou il est enregistré sub No du registre Београд
des ressortissants Београд
Le présent Certificat est valable jusqu'au 30. јуна 1933. год.
(en toutes lettres) Београд
30. јуна 1933. год. (својеручно) Београд
Signature du chef de l'administration

31444

Certificate of Yugoslav citizenship (Arhiv Jugoslavije, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Čehoslovačkoj – Prag, 391, fascikla 7)

Those individuals who immigrated to Bulgaria were given a three-year period from the passing of this law to return to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and assume Yugoslav citizenship.

Most of the above-mention stipulations were related to former Austro-Hungarian subjects. The situation with former Ottoman citizens was simpler. For them it was simply stated that all those who on the 25 August 1913 lived in territories that belonged to Serbia and on 8 November 1913 lived in the former Montenegrin territories automatically became Yugoslav citizens. However, non-Slavs from these territories [it is not said explicitly but implicitly referred to ethnic Turks and ethnic Albanians], would lose any automatic right to Yugoslav citizenship should they fail to officially confirm their acceptance of Yugoslav citizenship by 1 November 1933. In case they decided to renounce their Yugoslav citizenship they had one year to leave the country with their moveable possessions after which time they would be erased from municipal and military conscription records. Local authorities were ordered to facilitate the emigration process and the selling of their properties. The text of the law practically encouraged them to leave. In this particular case, and in a departure from the principles of citizenship espoused by the pre-1914 Serbian Kingdom, it was clear that the Yugoslav state, like most of the successor states after the First World War, had prioritized one group of citizens (in the Yugoslav case, Slavic citizens) over all others.

Conclusion

The dissolution of old European continental empires during the Great War was followed by the creation of national states, which, as it turned out proved to be equally complex and diverse as their predecessors. For example, within Czechoslovakia there were more Germans than Slovaks; the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes encompassed considerable communities of Germans, Hungarians, Albanians and Turks, while in Poland, for example, around 30% of the population belonged to different minorities – Ukrainian, Jewish, German and others. As a direct consequence of the Great War and the subsequent peace treaties various hierarchies of nations were established. Bringing together within one state framework former Serbian, Montenegrin, Habsburg and Ottoman subjects demanded the harmonization of different legal traditions and practices which in practical terms meant abandoning some of the existing laws and norms and the introduction of new ones. For Serbia it meant the introduction of some new legal institutions, such as *pertinenza*, as well as the institution of harsher and more demanding conditions for naturalization that gave preference to members of the South Slav nations. By complying with existing models within the post-Great War European order, Serbia distanced itself from its own liberal and egalitarian 19th century foundations. Paradoxically, it looked like the new multi-national successor state had become more nationalist than its single-nation predecessor.

Dmitar Tasić

SRBIJA IN SPREMEMBE V KONCEPTU DRŽAVLJANSTVA V OBDOBJU PRVE SVETOVNE VOJNE

POVZETEK

Med številnimi temami, povezanimi s sodelovanjem manjših držav v prvi svetovni vojni, ki so pritegnile akademsko pozornost, je vprašanje državljanstva, se pravi, na kakšen način je vojna sama vplivala na pravne prakse in interpretacije te pomembne institucije. Primer Srbije govori o drastičnih premikih v razumevanju državljanstva, ki so nastali kot posledica dveh vojnih spopadov. Prva je balkanska vojna 1912–1913, ki je prinesla ozemeljsko in demografsko širitev Srbije, druga pa sama velika vojna, ki se je končala z združitvijo z drugimi južnoslovanskimi narodi. Enako pomembne izkušnje so bile vprašanje naturalizacije, ki v nasprotju s preostalimi evropskimi udeleženci velike vojne v srbščini ni bila postavljena pod moratorij, pa tudi vprašanje prostovoljcev – zlasti tistih, ki so prihajali iz sovražnih držav – in kako je bila ta kršitev obstoječih mednarodnih norm obravnavana. Največji izziv je predstavljalo združevanje zmagovitih in premaganih prebivalcev v prvo večnacionalno jugoslovansko državo (Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev iz leta 1918). To srečanje med etnično, versko in geografsko raznolikimi ozemlji je zahtevalo potrpežljivost in pripravljenost na kompromis. Poleg obstoječih zakonov sta bila prva pravna dokumenta, ki sta v praktičnem smislu napovedovala, kakšna bodo vodilna načela pri oblikovanju novega razumevanja državljanstva, mirovni pogodbi z Madžarsko in Avstrijo. Omenjeni pogodbi sta močno vplivali na koncept državljanstva, ki je v kraljestvu prevladal v dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Z dokončnim sprejetjem *Zakona o državljanstvu* leta 1928 je bila med drugim uvedena institucija *pertinenza*, ki v predvojnem srbskem razumevanju državljanstva ni obstajala, hierarhija narodov, zaželenih in primernih za naturalizacijo, ter dajanje prednosti južnim Slovanom in Slovanom nasploh, pa tudi v splošnem strožji in zahtevnejši pogoji za naturalizacijo. Določbe tega zakona so spodbujale in olajšale tudi izseljevanje neslovanskih muslimanov (Turkov in Albancev). Ta novi koncept državljanstva, ki je bil restriktiven in v marsičem regresiven glede na norme predvojne Kraljevine Srbije, je odražal podobne retrogradne korake v zvezi z državljanstvom, ki so jih v dvajsetih letih prejšnjega stoletja izvajale druge od vojne raztrgane države po svetu. Odraža pa tudi specifično zgodovinsko pot, ki sta jo ubrali Srbija in širša regija od balkanskih vojn 1912–1913, in pravzaprav še daljši zgodovinski proces združevanja Jugoslavije. Spremembe koncepta državljanstva v Srbiji v času velike vojne še zdaleč niso bile netipične za širša svetovna dogajanja, a tudi tipične niso bile.

SOURCES AND LITERATURE

AJ – Archive of Yugoslavia, Collection No. 370, Mission of the Kingdom of Yugoslavia in Turkey – Constantinople.

CDIA – Tsentralen derzhaven istoricheski arhiv, Sofia, Collection No. 284k.

Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – Beograd, years 1920–1928.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije – Beograd, year 1935.

Srpske novine – Beograd, years 1914–1915.

Pretbodni rezultati popisa stanovništva i domaće stoke u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1910, knj. 5, Izdanje uprave državne statistike (Beograd, 1911) / *Résultats préliminaires du dénombrement de la population et des animaux de fermes dans le Royaume de Serbie le 31 décembre 1910*, Tome cinquième, Publié par la direction de la statistique d'etat (Belgrade, 1911).

Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine Srba, Hrvata Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije (1835–1941) (Beograd: Nova knjiga, 1988).

"Ugovor o miru sa Austrijom (Sen Žermenski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 61 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927).

"Ugovor o miru sa Ugarskom (Trijanonski ugovor)", in: Gojko Niketić (ed.), *Zbirka zakona*, sv. 64 (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1927).

Gradanski zakonik Kneževine Srbije (1844) sa kasnijim izmenama, Član 44., available at: www.overa.rs/gradanski-zakonik-kraljevine-srbije-1844-god-sa-kasnijim-izmenama.html, accessed on: 7 August 2021.

1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08, available at: www.1914-1918-online.net/, accessed on: 7 August 2021.

.....
Akçam, Taner and Kurt, Umit, *The Spirit of the Laws. The Plunder of Wealth in Armenian Genocide* (New York: Berghahn books, 2015).

Caglioti, Daniela L., "Subjects, Citizens and Aliens in a Time of Upheaval: Naturalizing and Denaturalizing in Europe during the First World War", *The Journal of Modern History* 89, No. 3 (2017), pp. 495–530.

Caglioti, Daniela L., *War and Citizenship. National Belonging from the French Revolution to the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021).

- Đurić, Đorđe**, "General A. M. Zajončkovski, biografija i komandovanje srpskim dobrovoljcima u Dobrudži", in: Srđan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 219–229.
- Gullace, Nicoletta F.**, "Citizenship (Great Britain)", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08, DOI: 10.15463/ie1418.10783.
- Jagodić, Miloš**, *Novi krajevi Srbije (1914–1915)* (Beograd: Filozofski fakultet, 2013).
- Jovanović, Miroslav**, *Doseljavanje ruskib izbeglica u Kraljevinu SHS 1919–1924* (Beograd: Stubovi culture, 1996).
- Jovanović, Miroslav**, *Ruska emigracija na Balkanu (1920–1940)* (Beograd: Čigoja, 2006).
- Kosnica, Ivan**, "Definiranje državlanskog korpusa na hrvatsko-slavonskom području u Kraljevini SHS/Jugoslaviji", *Zbornik Pravnog fakulteta sveučilišta u Rijeci* 68, No. 2 (2018), pp. 809–832.
- Kosnica, Ivan**, "Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68, No. 1 (2018), pp. 61–83.
- Kosnica, Ivan**, "Primjena mirovnih ugovora sklopljenih sa Austrijom i Mađarskom u pravnom poretku Kraljevine SHS: odredbe o državljanstvu", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 56, No. 2 (2019), pp. 469–483.
- Lange-Akhund, Nadine**, *The Macedonian Question, 1893–1908, from Western Sources* (New York: East European Monographs, 1998).
- Le Moal, Frédéric**, *La Serbie, du martyre à la victoire (1914–1918)* (Paris: 14–18 éditions, 2008).
- Metelko Zgombić, Andreja**, *Slučajevi sukcesija države na državnom području Republike Hrvatske od 1918 do danas i njihov učinak na državljanstvo fizičih osoba* (Zagreb: Diplomatska akademija, 1998).
- Mićić, Milan**, "'Duga mobilnost' dobrovoljaca srpske vojske iz Prvog svetskog rata (1914–1945)", in: Srđan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 373–387.
- Mićić, Milan**, *Srpsko dobrovoljačko pitanje u Velikom ratu (1914–1918)* (Beograd–Novo Miloševo: Radio-televizija Srbije, Banatski kulturni centar, 2014).
- Miladinović, Jovo**, *Heroes, Traitors and Survivors in the Borderlands of Empires: Military Mobilization and the Local Communities in the Sandžak (1900's–1920's)*, Ph.D. thesis (Berlin: Humboldt-Universität, Philosophische Fakultät, 2021).
- Milkić, Miljan**, "Stvaranje multikonfesionalne vojske. Dobrovoljci rimokatolici i protestanti u srpskoj vojsci na Solunskom frontu", in: Srđan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 193–209.

- Mitrović, Andrej**, *Serbia's Great War 1914–1918* (London: Hurst&Company, 2007).
- Mitrović, Andrej**, *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1987).
- Petranović, Branko**, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I (Beograd: Nolit, 1988).
- Ristović, Milan**, "Occupation during and after the War (South East Europe)", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08, DOI: dx.doi.org/10.15463/ie1418.10481.
- Rudić, Srdan, Denda, Dalibor and Đurić Đorđe (eds.)**, *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd, Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018).
- Scheer, Tamara**, "Forces and force: Austria-Hungary's occupation regime in Serbia during the First World War", in: Milan Terzić (ed.), *Prvi svetski rat i Balkan – 90 godina kasnije* (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2011), pp. 161–179.
- Scheer, Tamara**, *Zwischen Front und Heimat: Österreich-Ungarns Militärverwaltung im Ersten Weltkrieg* (Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang, 2009).
- Stanković, Đorđe**, "Kako je Jugoslavija počela", in: Milan Terzić (ed.), *Prvi svetski rat i Balkan – 90 godina kasnije* (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2011), pp. 232–246.
- Stojković, Momir (ed.)**, *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, Vol. I (1876–1918) (Beograd: Službeni list SRJ, 1998).
- Todorovski, Zoran**, *Autonomističkata VMRO na Todor Aleksandrov 1919–1924* (Skopje: Makavej, 2013).
- Torkar, Blaž**, "Slovenian Volunteers in the Serbian Army Between 1914 and 1918", in: Srdan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 93–109.
- Trifunović, Bogdan**, "Prisoners of War and Internees (South East Europe)", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08, DOI: dx.doi.org/10.15463/ie1418.10132.
- Tyulekov, Dimitar**, *Obrecheno rodolyubie. VMRO v Pirinsko 1919–1934* (Blagoevgrad: Univ. izd. "Neofit Rilski", 2001), available at: www.promacedonia.org/dt/dt1_2.html, accessed on: 31 May 2018.
- Vajagić, Predrag M.**, "Srbi iz Sjedinjenih američkih država – dobrovoljci u Velikom ratu", in: Srdan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 245–266.

- Virijević, Vladan**, *Jugoslovensko – turski ekonomski odnosi 1918–1941* (Kosovska Mitrovica: Univerziteta u Prištini sa privremenim središtem u Kosovskoj Mitrovici, Filozofski fakultet, 2018).
- Višnjakov, Jaroslav V.**, "Srbi u borbi za Dobrudžu 1916–1917. Godine", in: Srdan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 153–170.
- Vlkov, Martin**, *B'lgarskoto voennoadministrativno upravljenje v Pomoravieto, Kosovo, i Vardarska Makedoniya*, Ph.D. thesis (Sofia: Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of History, 2015).
- Životić, Aleksandar**, "Crna ruka i Srpski dobrovoljački korpus", in: Srdan Rudić, Dalibor Denda and Đorđe Đurić (eds.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918* (Beograd–Novi Sad: Istorijski institute, Institut za strategijska istraživanja, Matica Srpska, 2018), pp. 171–183.

DOI 10.32874/SHS.2021-20
1.01 Izvirni znanstveni članek

Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919)

László Göncz

Dr., znanstveni sodelavec
Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana – Enota Lendava
Kranjčeva 4, SI-9220 Lendava, Slovenija
e-pošta: laszlo.gonc@guest.arnes.si

Izvilleček:

Prispevek obravnava precej specifično področje zgodovine prekmurskih Slovencev in samega območja Prekmurja v času od konca prve svetovne vojne do nastanka Madžarske republike sovjetov, in sicer poskuse iskanja rešitve upravne oziroma avtonomne organiziranosti tamkajšnje slovenske skupnosti z namenom, da se območje Prekmurja obdrži v okviru madžarske države. V različnih slovenskih in madžarskih študijah so se omenjale vsebine, povezane s poskusi avtonomne oziroma upravne organiziranosti slovenske skupnosti (verjetno najbolj temeljito László Kővágó in Miroslav Kokolj), vendar člankov, ki bi bili usmerjeni neposredno v to tematiko, skorajda ni bilo. V okviru priprave tega prispevka smo prvenstveno obdelali madžarske in slovenske arhivske vire (tudi več na novo raziskanih), tedaj izhajajoče lokalne časopise (predvsem *Novine* in *Muraszombat és vidéke*) ter del literature, kjer so se avtorji – čeprav so bile študije večinoma ideološko obarvane – poglobljeno ukvarjali tudi z vsebinskimi vprašanji načrtovane avtonomno-upravne ureditve prekmurskih Slovencev.

Ključne besede:

Slovenska krajina, prekmurski Slovenci, avtonomni koncepti, Béla Obal, Jožef Klekl, narodna identiteta, slovenska županija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 727–788, 121 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Po koncu prve svetovne vojne je bila usoda območja današnjega Prekmurja, ki je skorajda tisočletje spadalo pod okrilje madžarske države, še približno pol leta negotova. Teritorialna komisija pariške mirovne konference je še 20. maja 1919 sprejela sklep o podpori predloga pripadnosti te pokrajine h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), o katerem je dokončno odločil Vrhovni svet mirovne konference dne 9. julija 1919.² Prebivalstvo Prekmurja je s socialnega in političnega vidika od konca oktobra 1918 do omenjene odločitve na mirovni konferenci doživljalo burne mesece, ki so bili negotovi bodisi zaradi ideološko-političnih sprememb na Madžarskem po razglasitvi republike oziroma ljudske republike in tako imenovane republike sovjetov bodisi zaradi pritiskov zainteresiranih držav (Kraljevine SHS in Madžarske) za pridobitev tega teritorija.³ To je bilo obdobje, ko se je tedanja madžarska vlada soočala z odcepitvijo številčno velikih narodnih skupnosti (Romunov, Slovakov, Hrvatov in Srbov), kar je prejudiciralo izgubo ogromnega teritorija predvojne madžarske države, zato je oblast pokazala – v primerjavi s prejšnjim stanjem – dokaj pozitiven odnos do urejanja pravic manjših narodnostnih skupin, kot so bili Rusini, Nemci in Slovenci.

V splošna in hkrati zelo specifična vprašanja odnosov med Madžari in narodnimi manjšinami na teritoriju nekdanje madžarske kraljevine se v tem prispevku ne bomo poglobljali, osredotočili se bomo zgolj na razmere na območju Prekmurja v drugi polovici obstoja dualistične monarhije, medtem ko jedro članka predstavlja politika madžarske vlade do slovenske narodne skupnosti v Zalski in Železni županiji v obdobju tako imenovanega Károlyijevega režima, s poudarkom na poskusih oblikovanja lokalno-regionalnih upravnih enot na slovenski narodnostni osnovi in načrtov avtonomne organiziranosti prek-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P5-0081: *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* in raziskovalnega projekta št. J6-1801: *Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)*, ki ju je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.

² Lajos Arday, "Dokumentumok a jugoszláv–magyar határ kialakulásáról (1918–1919)", *Századok* 116, št. 2 (1982), str. 323–328; Árpád Hornyák, "A magyar–jugoszláv határ kialakulása az első világháború után, különös tekintettel a Muravidékre", v: *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*, Lendvai Füzetek 17, ur. László Göncz (2000, Lendava), str. 87–89; Lambert Ehrlich, "Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20", v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 24, ur. Metod Benedik (Ljubljana, 2002), str. 151–152; Andrej Rahten, "Diplomatska prizadevanja Ivana Žolgerja za Slovensko Štajersko in Prekmurje", v: *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 521–524; Uroš Lipušček, *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919* (Petanjci, 2019), str. 72–74; Gorazd Bajc, Janez Osojnik, Jon Adam Knez in Mateja Matjašič Friš, "Prekmursko vprašanje do podpisa Trianonske pogodbe – britanski pogled", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 2 (2020), str. 505–517.

³ László Göncz, *A muravidéki magyarság 1918–1919* (Lendava, 2001), str. 25–67.

murskih Slovencev. Madžarska vladna politika do slovenske narodne skupnosti in različni slovenski "avtonomni" načrti so bili tesno povezani z Bélo Obalom, komisarjem (pooblaščenec) madžarske vlade za Slovence na Madžarskem, ki je bil slovenskega porekla, zato predstavlja njegovo delovanje v povezavi z iskanjem "statusa" slovenske skupnosti v Slovenski krajini rdečo nit prispevka. Osrednji vsebinski del članka tvorijo predstavitev predloga in okoliščine organiziranja "slovenske županije" v decembru 1918 ter podrobna ilustracija slovenskih avtonomnih konceptov v januarju in februarju 1919. Na koncu članka sledi tudi kratka seznanitev z edinim "dokončanim projektom" v tem nizu, in sicer z novoustanovljenim Beltinskim okrajem, ki je dejansko bil ustanovljen tik pred nastankom Madžarske republike sovjetov, vendar je zaradi hitro spreminjajočih se političnih okoliščin komajda lahko zaživel.

Po več kot sto letih od omenjenih prizadevanj je treba predstaviti ta del prekmurske zgodovine na osnovi predvsem na novo raziskanih (in analiziranih oziroma preverjenih) slovenskih in madžarskih arhivskih in drugih virov. V preteklih desetletjih je bila problematika načrtovane avtonomne organiziranosti prekmurskih Slovencev dokaj pomanjkljivo in enostransko predstavljena, in to tako z ideološkega vidika kot glede uporabe virov in literature "druge strani". Možne oblike avtonomne ali upravne organiziranosti prekmurskih Slovencev na narodni osnovi, ki so jih še v okviru Madžarske načrtovali od decembra 1918 do pomladi 1919, je v preteklosti (v šestdesetih letih dvajsetega stoletja) najbolj analitično in vsebinsko dovršeno proučeval madžarski zgodovinar László Kővágó, ki je v svoje raziskave vključil tudi več slovenskih in jugoslovanskih arhivskih virov ter informacije časopisnih člankov. Največjo pomanjkljivost njegove študije (in članka, v katerem je skupaj z vojvodinskimi in hrvaškimi območji predstavil tudi Prekmurje v letih 1918 in 1919)⁴ je predstavljal oziroma predstavlja ideološki kontekst, kajti nastal je na "vrhuncu" socialistične državne ureditve, ko je – ob sicer temeljiti vsebinski analizi dogodkov – Kővágó moral ustreči tudi ideološkim pričakovanjem, kar je v določeni meri preusmerilo (ali razvodenilo) bistvo interpretacije obravnavane vsebine. Kljub temu je njegovo delo, ki je tudi v tem članku večkrat citirano, nepogrešljiva literatura raziskovanja prekmurske zgodovine v tako imenovanem prevratnem obdobju. Na slovenski strani je glede tega vprašanja najbolj poglobljeno del opravil Miroslav Kokolj (podobno velja tudi za raziskovanje

⁴ László Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben* [Južni Slovani na Madžarskem v letih 1918–1919] (Budimpešta, 1964) (dalje: Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*). Knjiga je izšla v založbi Akadémiai Kiadó iz Budimpešte. V njej je poleg prekmurskih Slovencev predstavil tudi hrvaško in srbsko narodno skupnost na območju Vojvodine, Baranje in Medmurja.

medvojne zgodovine pokrajine)⁵. Njegovi strokovni in znanstveni prispevki so tudi nepogrešljiv vir proučevanja prekmurske zgodovine prve polovice dvajsetega stoletja, čeprav je pri teh študijah (ki imajo tudi ideološki "prizvok") prisotna večja vrzel glede vključevanja madžarskih virov; kljub temu da je pri dopolnjeni izdaji prispevka, kjer je predstavil tudi slovenske avtonomne koncepte za Prekmurje, uporabil takrat že objavljeno delo Kővágója. Pomembne osnove proučevanja načrtovanih slovenskih upravnih in avtonomnih konceptov v letih 1918 in 1919 vsebujejo tudi publikacije ter različni zapisi in spomini Matije Slaviča in Jožefa Klekla (in še nekaterih drugih avtorjev oziroma oseb, ki so doživele tedanje dogodke), ob pripombi, da so do določene mere lahko subjektivni, in ob zavedanju, da so oni pisali o tedanjih dogodkih in okoliščinah v okviru celotnega prevratnega obdobja, zato so se s konkretno vsebino "narodne organiziranosti" prekmurskih Slovencev nekateri ukvarjali zgolj obrobno. Nepogrešljivi viri proučevanja omenjene tematike so tudi dva tedaj izhajajoča lokalna tednika (*Novine* in *Muraszombat és vidéke*), ki sta se ohranila, in še nekateri drugi takratni časopisi.

"Slovenska krajina" v drugi polovici avstro-ogrske monarhije

Slovinci, ki so živeli na prelomnici iz devetnajstega v dvajseto stoletje v Železni županiji v okviru murskosoboškega in monoštrskega okraja, v Zalski županiji pa v dolnjelendavskem okraju, so sodili med manjše avtohtone narodne skupnosti na Madžarskem. Njihovo število se je v omenjenem obdobju gibalo nekaj nad sedemdeset tisoč.⁶ Zato je bila politična participacija "ogrskih" Slovencev zelo šibka, marsikdaj jih je oblast tudi prezrla. Zgodovinar László Kővágó je poudaril, da so pripadniki večinskega naroda zelo slabo poznali slovensko skupnost, marsikdo si je predstavljal, da so se Slovenci brezpogojno podredili madžarski državni ideji, zato na Madžarskem naj ne bi bilo slovenskega narodnostnega gibanja, niti posebej izpostavljenih zahtev z njihove strani.⁷

⁵ Miroslav Kokolj je prvič obširneje pisal o tej vsebini v monografiji *Svet ob Muri* leta 1957, kjer je – kot je sam zapisal – razširil prikaz tega obdobja, ki ga je pred njim delno obdelal Rudi Kyovsky leta 1952 v *Delu*. Svoje raziskave je pozneje nadaljeval in pripravil obsežen članek o celotnem tako imenovanem prevratnem obdobju v Prekmurju za konferenco "Revolucionarno vrenje v Pomurju 1918–1920", ki je potekala v Radencih v maju 1979. Ta članek z naslovom *Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919* je leta 1981 objavila Pomurska založba Murska Sobota v zborniku referatov omenjene konference. Glej: Miroslav Kokolj, "Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919", v: *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920*, ur. Janko Liška (Murska Sobota, 1981) (dalje: Kokolj, "Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919").

⁶ Attila Kovács, "Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921", v: *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*, ur. Mojca Medvešek, Sonja Novak-Lukanovič (Ljubljana, 2020), str. 112.

⁷ Kővágó, *A Magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 40.

Madžarska zakonodaja na področju izobraževanja je do devetdesetih let devetnajstega stoletja omogočala poučevanje v osnovnih šolah v jeziku narodne manjšine, in to je obveljalo tudi na območju, kjer je živel slovenska narodna skupnost. V "slovenskih" šolah se je uporabljalo prekmursko narečje. Pozneje, v zadnjih petindvajsetih letih dualistične monarhije, se je načrtna asimilacijska politika stopnjevala, kar je zelo negativno vplivalo na izobraževanje narodnih skupnosti v maternem jeziku. V šolskem letu 1905/06 je na območju Slovenske krajine delovalo le še sedem osnovnih šol, kjer je pouk poleg madžarščine potekal tudi v slovenskem narečju, tri leta pozneje pa slovenski jezik oziroma prekmursko slovensko narečje ni bilo več učni jezik v nobeni osnovni šoli na območju, kjer so živeli Slovenci. Pozneje so sicer – simbolno – trem osnovnim šolam omogočili, da so kot pomožni učni jezik uporabljale tudi prekmursko slovensko narečje.⁸

Najbolj prepoznavna osebnost slovenske skupnosti na Madžarskem je bil v tistem obdobju Franc Ivanóczy, tišinski župnik in murskosoboški dekan, okoli katerega se je izoblikovalo sicer maloštevilno, vendar zelo pomembno intelektualno jedro skupnosti, ki so mu pripadali mlajši rimskokatoliški duhovniki. Cerkevna periodika v narečni slovenščini in po letu 1913 tudi časopis *Novine* so nastali s pomočjo prizadevanja omenjene skupine. Ivanóczy, ki je javno poudarjal lojalnost prekmurskih Slovencev do Madžarske, si je prizadeval za dober, a hkrati spoštljiv odnos do sombotelske škofije, od katere je zahteval formalne in praktične pogoje glede izvajanja veroizpovedi v slovenskem jeziku oziroma prekmurskem slovenskem narečju. Pri tem je bil praviloma uspešen. Sočasno je konstantno poudarjal tudi pomen uporabe slovenskega jezika na ostalih področjih življenja in opozarjal na nedoslednosti. Po njegovi smrti (1913) se je kot neformalni vodja skupine katoliških duhovnikov, ki so se javno zavzemali za narodni in jezikovni obstoj skupnosti, uveljavil Jožef Klekl starejši, ki je bil tudi urednik tednika *Novine*. Njegova vloga je bila najbolj pomembna v obdobju neposredno po prvi svetovni vojni, ko se je odločalo o državni pripadnosti Prekmurja, kajti javno mnenje Slovencev je tedaj v veliki meri oblikoval prav on.

Gospodarski razvoj avstro-ogrske monarhije in favoriziranje madžarske identitete in jezika, kar je obveljalo predvsem zaradi rivalstva z nemščino (naj bi pripomoglo madžarski politični eliti pri "ustvarjanju" nacije po vzoru zahodnoevropskih držav), sta pospešila madžarizacijo narodnih manjšin na območju Madžarske. V primeru številčno manjših, slabše organiziranih narodnih sku-

⁸ László Göncz, "Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja", v: *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*, ur. Mojca Medvešek, Sonja Novak-Lukanovič (Ljubljana, 2020), str. 124 (dalje: Göncz, "Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja").

pnosti, kot so bili tudi Slovenci, je bil ta proces učinkovitejši. Zakon o narodnih skupnostih iz leta 1868 je bil napisan v duhu, da vsi prebivalci Madžarske tvorijo enovito politično nacijo. Po načelu tedaj pojmovanega liberalizma je zagotavljal enakost vsem prebivalcem države, pripadnikom narodnih manjšin pa je omogočal individualno možnost komuniciranja z lokalnimi ustanovami in organi v svojem maternem jeziku. V prid ohranjanja narodne identitete ter kulturnega in gospodarskega razvoja narodnih manjšin je v primeru lastnega ali lokalnega financiranja omogočal ustanavljanje narodnostnih društev in ustanov na področju šolstva, kulture, znanosti, gospodarstva in obrti ter tudi ustanavljanje narodnostnih časopisov in periodike.⁹ Omenjene zakonske določbe so bistveno prispevale k narodnemu razvoju Romunov na Sedmograškem ter Slovakov, Srbov in do določene mere Hrvatov in Nemcev, medtem ko "šibkejši" skupnosti niso imele lastnih finančnih in kadrovskih potencialov za izvajanje zakona. Kljub temu je treba poudariti, da tendencioznega asimilacijskega pritiska na maloštevilne manjšinske skupnosti, vključno s Slovenci, na začetku obdobja avstro-ogrske Monarhije (1867) še ni bilo, do radikalnih sprememb glede tega je prišlo dve desetletji pozneje.

Prekmurski Slovenci v tednih po razglasitvi madžarske republike in ustanovitvi Države SHS

Jeseni leta 1918, ko se je tudi formalno zaključila prva svetovna vojna, so živeli Slovenci na Madžarskem strnjeno na območju tako imenovane Slovenske krajine (madžarsko: *Vendvidék*), ki se je – kot smo že omenjali – razprostirala v skrajnem jugozahodnem predelu Železne županije in neposredno ob reki Muri v najzahodnejšem pasu Zalske županije. Slovenska krajina ni bila formalna lokalno-upravna enota, ime so uporabljali zgolj kot zemljepisni in etnografski termin za območje, kjer je živela slovenska skupnost. Do konca prve svetovne vojne, z izjemo pobude o ustanovitvi Beltinskega okraja, javno deklarirane zahteve za samostojno upravno organiziranost celotnega območja Slovenske krajine (Prekmurja) ni bilo, čeprav je v letu 1917 Majniško deklaracijo, ki je predvidela združitev vseh južnoslovanskih narodov avstro-ogrske monarhije v državno enoto v okviru monarhije, nekaj prekmurskih Slovencev vendarle podpisalo.¹⁰ Tovrstne zahteve, vključno s predlogi o avtonomni organiziranosti (in še bolj radikalne), so bile v času dualistične monarhije prisotne pri tako ime-

⁹ "Az 1868-as nemzetiségi törvény (1868: XLIV. törvénycikk)", v: *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*, ur. Sándor Balogh (Budapest, 2002), str. 92–95.

¹⁰ Miroslav Kokolj in Bela Horvat, *Prekmursko šolstvo* (Murska Sobota, 1977), str. 277.

novanih velikih narodnih manjšinah na Madžarskem. S konflikti, do katerih je prihajalo zaradi napetosti med državnim političnim vrhom in vodilnimi predstavniki teh manjšin, je bila verjetno seznanjena tudi maloštevilna prekmurska slovenska inteligenca, vendar med zahteve, ki bi se nanašale na upravno organiziranost Slovencev (brez tega, da se je to posebej poudarjalo), lahko štejemo zgolj že omenjeno pobudo o spremembi statusa zahodnega dela Dolnjelendavskega okraja, kjer je v absolutni večini prebival slovenski živelj. Ideja o ustanovitvi Beltinskega okraja se je namreč pojavila že veliko pred njegovim formalnim nastankom (15. marca 1919), kajti predlog je skupščina Zalske županije podprla že 9. septembra 1912.¹¹

Med prvo svetovno vojno, v okviru neformalnih pogovorov med vojaki na fronti o socialnih, gospodarskih, političnih, kulturnih in drugih težavah tedanjega časa, so se tudi nekateri slovenski fantje iz Prekmurja "zagreli" za lastne narodne zahteve. Tako je med drugim Ivan Jerič, Maistrov borec in pomembna osebnost prekmurske zgodovine med obema svetovnima vojnoma (bil je župnik, dekan, poslanec itd.), kot je sam trdil, med pogovori s češkimi, srbskimi in drugimi slovanskimi vojaki dobil dodatni navdih in pogum za javno izražanje zahteve po združitvi prekmurskih Slovencev z ostalim slovenskim narodnim telesom.¹² Na razmišljanje Slovencev v Prekmurju, predvsem na tiste, ki so živeli na območju Zalske županije, je vplivalo tudi mnenje Hrvatov v Medmurju oziroma Medžimurju (to območje je prav tako spadalo pod Zalsko županijo), kjer je bilo nezadovoljstvo zaradi zanemarjanja narodnostnih pravic s strani madžarske oblasti bistveno izrazitejše, kot je to bilo čutiti v Prekmurju. V Medmurju je bilo veliko zagovornikov pripadnosti te pokrajine k Hrvaški, ki je na osnovi madžarsko-hrvaške sprave oziroma pogodbe sicer imela v okviru Kraljevine Madžarske samostojno državno upravo z banom na čelu, vendar do konca decembra 1918 (razen obdobja med 1849 in 1861) Medmurje tja ni bilo vključeno. Pri oblikovanju narodne zavesti tamkajšnjega prebivalstva je bilo ključno, da je Medmurje kljub drugačnim načrtom madžarske cerkvene in državne oblasti ostalo pod okriljem zagrebške nadškofije. Tako se je pri rimsko-katoliški duhovščini, ki je tam delovala, izoblikovala močna hrvaška narodna zavest, kar je konstantno prenašala na prebivalce omenjene pokrajine. V takem vzdušju se je pri znatnem deležu Medmurcev v času dvojne monarhije izoblikovalo izrazito protimadžarsko razpoloženje.¹³

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Zala Megyei Levéltára (ZML), Zalaegerszeg város polgármesterének iratai, Közigazgatási iratok (V. 1607c), 1919, 77. doboz, 2869, Az alispán 8257/ni.1919 sz. értesítése a Belatinci Járás megalakulásáról.

¹² Ivan Jerič, *Moji spomini* (Murska Sobota, 2000), str. 35–40, 44–45 (dalje Jerič, *Moji spomini*); Matija Slavič, *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki*, ur. Janez Balažic in Viktor Vrtnjak (Murska Sobota, 1999), str. 36–37 (dalje: Slavič, *Naše Prekmurje*).

¹³ Ferencz Gönczi, *Medimurje. Ljudi, vjerovanja, običaji* (Čakovec, 1995), str. 164–166.

Narodno zavest Slovencev na Madžarskem so prav tako oblikovali vplivi iz drugih slovenskih dežel, poleg neposrednih stikov, ki jih ni bilo malo, tudi številne knjige Mohorjeve družbe, ki so jih uspeli širiti v Prekmurju, ter gospodarsko-trgovsko sodelovanje obmejnega prebivalstva. V obdobju intenzivnejše madžarizacije (po leta 1890) so oblasti omenjene oblike sodelovanja sicer omejevale, vendar jih preprečiti niso mogle.¹⁴ Jeseni 1918 se je za Prekmurje in takajšnje Slovence posebej zavzel Narodni svet za Štajersko, vodstvo katerega je v svoj program vključilo tudi prizadevanje za priključitev območja na levi strani reke Mure k južnoslovanski državi. S tem namenom je Matija Slavič (priznani teolog, strokovnjak za Prekmurje v okviru jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci ter pri jugoslovansko-madžarski razmejitveni komisiji) v septembru 1918 obiskal Slovensko krajino, tam zbiral pomembne informacije glede razmer in razmišljanja prebivalstva ter se povezal z vidnimi člani slovenske skupnosti (predvsem duhovniki).¹⁵ V času, ko je v mesecu oktobru 1918 že tudi *de facto* nastajala nova južnoslovanska država, so prekmurski Slovenci, predvsem tisti z dolenskega predela (z območja poznejšega Beltinskega okraja), z upokojenim župnikom Jožefom Kleklom na čelu, že kazali večji in konkretniji interes za povezovanje z ostalimi Slovenci. V kalkulacije glede deleža simpatizerjev med prekmurskimi Slovenci do Države SHS v tednih neposredno po koncu prve svetovne vojne bi se bilo nevhvaležno spuščati, vendar o množični podpori jugoslovanske orientacije tedaj še ne moremo govoriti. Murskosoboški okrajni glavar Pál Horváth je v poročilu velikemu županu Železne županije z dne 23. oktobra 1918 tako poročal, da na območju njegovega okraja ni zaslediti nikakršnih narodnostnih trenj, niti agitacije v zvezi s tem,¹⁶ kar je nedvomno bila enostranska trditev, ker so navdušenci za spremembo državne pripadnosti tedaj že obstajali. Naglo spreminjajoče se politične okoliščine v tem delu Evrope so razpoloženje prebivalstva hitro preoblikovale, kar velja tudi glede podpore jugoslovanski pripadnosti med prekmurskimi Slovenci. Predstavniki "ogrskih" Slovencev so bili prisotni na srečanjih, kot sta bila tabora v Ljutomeru 3. novembra 1918 in poldrugi mesec pozneje, 26. decembra, v Radgoni, kar priča o drugačnem, spremenjenem odnosu glede državne pripadnosti. Še prej, v okviru praznovanja petindvajsetletnice Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine v Murski Soboti, kjer se je 20. oktobra 1918 po poročanju lokalnega časopisa zbralo okrog deset tisoč ljudi, so predstavniki županije in mesta ter vodstva praznujoče organizacije, ki je zagovarjala madžarizacijo in

¹⁴ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 36–37.

¹⁵ Prav tam, str. 246.

¹⁶ MNL, Vas Megyei Levéltára (VaML), Vas vármegye – Főispáni iratok (IV-401/a/17), 1918, str. 206, Poročilo okrajnega glavarja o razmerah v murskosoboškem okraju.

tako imenovano vendsko teorijo¹⁷, poudarjali absolutno lojalnost prebivalstva do Madžarske,¹⁸ a so se nekateri iz vrst prisotnih Slovencev temu uprli in vzklkali parole v podporo nastajajoči jugoslovanski državi.¹⁹ Čeprav je bila ta skupina tja poslana organizirano s strani Jožefa Klekla (kar je poudaril on sam),²⁰ je izražanje drugačnih stališč pomenilo, da je tedaj že bilo med prekmurškimi Slovenci prisotno raznoliko mnenje glede lastne narodne pripadnosti in prihodnosti. Zagovorniki ohranjanja Prekmurja v okviru Madžarske, ki so bili v Murski Soboti najštevilnejši, so navzven prikazovali enotno stališče prebivalstva do vprašanja državne pripadnosti, čeprav bojazni pred morebitnimi drugačnimi scenariji tudi oni niso mogli prikriti. Kljub temu so v svojih izvajanjih marsikdaj zanikali celo obstoj slovenske narodne skupnosti. To potrjuje pismo Lajosa Sömena, murskosoboškega odvetnika in predsednika tamkajšnje katoliške verske skupnosti, z dne 17. oktobra 1918, ki ga je v zvezi z organiziranjem praznovanja petindvajsetletnice Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine, v okviru katerega so želeli deklarativno izraziti voljo prebivalstva glede državne pripadnosti Prekmurja v okviru Madžarske, poslal rimskokatoliškemu škofu Jánosu Mikesu. V pismu je Sömen prosil škofa za sodelovanje predstavnikov Katoliške cerkve na omenjeni "manifestaciji", kajti predhodno naj bi se nekateri člani omenjene verske skupnosti distancirali od prireditve. V okviru predstavitve okoliščin in argumentiranja pomembnosti dogodka je v pismu v madžarskem jeziku²¹ med drugimi zapisal:

Razlog, da vam pišem, je v tem, da se je slovensko narodno gibanje intenziviralo in je zelo aktualno v času nastajanja nove južnoslovanske države, namreč obstajajo težnje, da bi bil tudi naš okraj priključen k njej. Da bi to preprečili, organiziramo v našem okraju dne 20. 10. 1918 veliko protestno zborovanje /.../ Mi vsi, torej prebivalstvo celotnega okraja, bomo protestirali proti slehernemu narodnostnemu in tujemu vplivu, proti sleherni težnji za odcepitev območja od Madžarske ter se bomo deklarativno in slavnostno opredelili do ohranitve našega teritorija

¹⁷ Zagovorniki tako imenovane vendske teorije so brez pravih in z zgodovinskega vidika verodostojnih argumentov, prvenstveno iz političnih interesov oziroma razlogov, oporekali obstoju slovenske skupnosti na območju Zalske in Železne županije oziroma poznejšega Prekmurja ter so Slovence prikazovali kot potomce ne točno definiranih starodavnih skupnosti.

¹⁸ "A nagy ünnep és nagyságunk", *Muraszombat és Vidéke*, 27. 10. 1918, leto 31, št. 41, str. 1–3.

¹⁹ László Göncz, "Prekmurje 1918–1919", v: *Prišlo je glás. Prekmurci v vojni 1914–1918*. Zbornik soboškega muzeja 24, ur. Metka Fujs (Murska Sobota, 1917), str. 187–188 (dalje: Göncz, "Prekmurje 1918–1919"); "Kaj je rodila sobočka slavnost?", *Novine*, 10. 11. 1918, leto 5, št. 45, str. 2.

²⁰ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju (SI_PAM/1692), Odgovori na Maistrovo anketo: Klekl Jožef, Črenšovci, ovoj 116/1, TE 3, str. 1; Jerič, *Moji spomini*, str. 44–45.

²¹ V tej študiji objavljena citirana besedila, ki so v izvirniku napisana v madžarskem jeziku ali v prekmurskem slovenskem narečju, je prevedel in priredil v danes uporabljeni slovenski jezik avtor tega prispevka.

v okviru Madžarske, kajti na tem območju ne živi nobena narodna skupnost, tu živi zgolj zelo zavedno in pridno madžarsko ljudstvo, nad katerim nikoli ne bo upravljala nikakršna Slavija ali Germanija.²²

Dogodki na prireditvi 20. oktobra 1918 so se kljub temu odvijali nekoliko drugače.

Predlog "slovenske županije" in ustanovitev vladnega komisariata za Slovence

V vladi Mihály Károlyija, ki se je takoj po prevzemu oblasti znašel v izredno težki situaciji zaradi deklariranih odcepitvenih teženj večjih narodnih skupnosti, je postal minister brez listnice, zadolžen za urejanje odnosov z manjšinami, Oszkár Jászi, pomembna osebnost madžarske inteligence v prvih desetletjih dvajsetega stoletja.²³ Njegov strokovni aparat je deloval v okviru kabineta predsednika vlade. Jászi je novembra 1918 dobil obvestila z območja ob reki Muri o narodnostnem vrenju med medmurskimi Hrvati. Glede morebitnih zahtev in položaja slovenske skupnosti v Slovenski krajini je bilo informacij manj, predvsem pa so bile ugodnejše kot v primeru Medmurja. Na seji županijske skupščine Železne županije, ki je potekala 25. novembra 1918, so razpravljali o morebitnih narodnostnih zahtevah narodnih manjšin na območju županije (Nemcev na Gradiščanskem in Slovencev na območju Prekmurja) ter o potencialnih teritorialnih zahtevah sosednjih držav oziroma narodov, ki bi se lahko dotaknili tudi te županije. V sklepu, ki so ga posredovali tudi madžarski vladi, so med drugim poudarili, da bi bile morebitne ozemeljske zahteve neupravičene, ker so v županiji živeče narodne manjšine zelo lojalne do Madžarske, zato bi slehernemu tovrstnemu poskusu ostro nasprotovali. Izjavili so, da na obmo-

²² Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (Škofijski arhiv Sombotel) (SZEL), Mikes János püspök iratai (III. 1. j./12., R/S, Pismo Lajosa Sömena škofu Mikesu z dne 17. 10. 1918.

²³ Oszkár Jászi (1875–1957), madžarski pisatelj, politik, sociolog, univerzitetni profesor. Velja za prva in najvažnejšega teoretika madžarskega meščanskega radikalizma, pozneje je bil tudi predsednik Radikalne stranke. Javno je nasprotoval veleposestniškemu konceptu, klerikalizmu in zatiranju narodnih manjšin, bil pa je tudi velik podpornik demokratične družbene prenove in uvedbe splošne volilne pravice. Najožji prijatelji so mu bili sloviti pesnik Endre Ady, Ervin Szabó in drugi progresivni ustvarjalci obdobja pred prvo svetovno vojno. Jászi je bil predsednik madžarskega Družboslovnega društva in glavni urednik znane periodične publikacije *Huszadik Század* ter avtor pomembnih znanstvenih in drugih publikacij. Od leta 1911 je bil predsednik najprepoznavnejše madžarske prostozidarske sekcije "Martinovics páholy", kjer so poleg "radikalcev" sodelovale tudi socialnodemokratsko in meščansko usmerjene osebnosti. V času ustanovitve prve madžarske republike, jeseni 1918, je postal minister brez listnice, zadolžen za narodne manjšine v vladi Mihály Károlyija. Madžarski sovjetski republiki, kot tudi komunizmu nasploh, je ostro nasprotoval, zato je po 21. marcu 1919 emigriral na Dunaj, nato pa se je za stalno naselil v ZDA (*Magyar Életrajzi Lexikon* (Madžarski biografski leksikon), Akadémiai Kiadó, Budapest, úr. Kenyeres, Ágnes (Budapest, 1994), str. 806–807).

čju županije podpirajo vse zahteve narodnih skupnosti na področju šolstva in upravne organiziranosti, ki bodo pozitivno vplivale na njihov kulturni razvoj, če te ne bodo ogrožale njihove lojalnosti do madžarske države.²⁴

Minister Jászi se je želel podrobneje seznaniti z razmerami v Prekmurju, zato se je povezal s profesorjem na visokošolski akademiji v Prešovu (tedaj: Eperjes; mesto danes pripada Slovaški), Bélo Obalom,²⁵ prekmurskim rojakom,

²⁴ MNL, VaML, Vasvármegye Törvényhatósági Bizottsága jegyzőkönyvei (IV.403.a), 1918, Zapisnik seje županijskega sveta Železne županije z dne 25. 11. 1918, št. 1434, 27364/1918.

²⁵ *Béla Obal* (Cankova, 17. 5. 1882–Dunaj, 25. 7. 1951) se je rodil očetu Mihaelu, ki je bil notar na Cankovi, in materi Elizabeti, rojeni Rahner (bila je nemškega porekla). Nižje razrede evangeličanske gimnazije je obiskoval v mestecu Felsőlővő (danes: Oberschützen na Gradiščanskem, Avstrija), višjo gimnazijo pa je končal v Sopronu, in sicer v šolskem letu 1900/01 z odličnim uspehom. Po opravljeni maturi se je vpisal na teološko akademijo v Prešovu (tedaj: Eperjes), ki jo je po osmih semestrih uspešno končal z zaključnim izpitom v letu 1905. Pozneje je v okviru šestih semestrov študiral teologijo in filozofijo na univerzi v Halleju (Nemčija), kjer je leta 1909 pridobil doktorski naziv. Njegov doktorat je štiri leta pozneje nostrificirala budimpeštanska državna univerza. Od študijskega leta 1907/08 je na fakulteti v Prešovu poučeval cerkveno zgodovino in druge predmete s področja teologije. Za izrednega profesorja je bil promoviran 16. novembra 1909. V dijaških letih je bil Béla Obal zelo aktiven tudi na športnem in glasbenem področju (odlično je igral na cimbale). V študijskih letih se je izkazal kot odličen organizator, med drugimi je organiziral več prireditev in ekskurzij na območju današnje vzhodne Slovaške. Na državni ravni so hitro postali pozorni na njegove strokovne dosežke, že poleti leta 1908, ko je sicer bil na podiplomskem študiju v Halleju, se je v elitni skupini madžarskih univerzitetnih profesorjev udeležil mednarodne konference zgodovinarjev v Berlinu, kjer je predstavil svojo knjigo o zgodovini Madžarov v nemškem jeziku. 24. decembra 1907 je bil v Miskolcu, v tamkajšnji osrednji regionalni evangeličanski cerkvi, posvečen v evangeličanskega duhovnika in je bil vključen v tako imenovani I. prešovski evangeličanski cerkveni okoliš (o njegovi tovrstni dejavnosti je malo informacij). Obal je bil dolgoletni član izpitne komisije za vsa teološka vprašanja pri ministrstvu za izobraževanje in verska vprašanja, bil pa je tudi zelo aktiven na nacionalnem in mednarodnem področju. Bil je tudi član upravnega odbora društva protestantskih pisateljev in član društva visokošolskih učiteljev v Berlinu ter redni član thürinško-saškega zgodovinskega društva v Halleju. Z njegovim predsedovanjem so leta 1909 v omenjenem nemškem mestu obnovili delovanje madžarskega društva, v okviru katerega je s posebno štipendijo uredil tamkajšnjo bogato knjižnico. Takrat je do podrobnosti spoznal tam shranjeno gradivo madžarskega porekla, med katerim so se našli tudi unikatni primerki. Štiri tovrstne publikacije je s kratkim komentarjem izdal leta 1909 pod naslovom *Hungarica Vitenbergensia. Libri unici ex bibliotheca nationis hungaricae universitatis Halensis cum Vitebergensi consociatae. Hatis Saxorum 1909*. Kljub vpetosti Obala v evangeličansko versko življenje se je že zelo zgodaj zanimal za socialnodemokratske oziroma socialistične ideje. Omenjali so ga kot enega od pionirjev vnašanja socialističnih idej v meščansko življenje Prešova. Bil je povezan tudi s prostozidarsko organizacijo Oszkárja Jászija, ki je v tej funkciji prihajal na prireditev v Prešov. To njuno sodelovanje je najbrž imelo vpliv pri imenovanju Obala za vladnega komisarja za Slovence in pozneje za velikega župana Železne županije. Po prihodu Mihályja Károlyija na oblast so najaktivnejši predstavniki evangeličanske cerkvene skupnosti (med dvajsetimi podpisniki je bil tudi Béla Obal) izdali javni poziv k preobrazbi in prilagajanju omenjene skupnosti novim razmeram. Obala so omenjali med tremi najbolj zavzetimi organizatorji in snovalci preobrazbe, postal je tudi član komisije za pripravo reform v okviru evangeličanske cerkvene skupnosti. Podpisal pa je tudi deklaracijo madžarskega izobraženstva, ki je 3. 11. 1918 med drugim izjavilo, da se imajo Madžari za prenovljen narod, ki želi živeti ob drugih svobodnih narodih, zato so narodne skupnosti nekdanje Avstro-Ogrske deklarirali z Madžari enakovredne, svobodne skupnosti, ki same odločajo o svoji usodi. V obdobju Madžarske republike sovjetov, ko je bil Obal ljudski komisar, je – kljub temu da je, med drugimi tudi zaradi kopičenja funkcij in spodrseljave finančne narave, izgubil zaupanje političnih somišljenikov – sodeloval pri pripravi tako imenovane komunistične ustave. Pozneje, leta 1946, se je izrekel za komunista. Po koncu njegovih pomembnih državnih političnih funkcij avgusta 1919 je Béla Obal emigriral na Dunaj (na Madžarskem so potekali proti njemu sodni procesi zaradi sodelovanja v tako imenovani Károlyijevi

ki ga je dobro poznal, ker je bil eden od podpornikov socialnodemokratskih idej v omenjenem mestu. Tako je bila prva pomembnejša politična in strokovna naloga Obala v zvezi s Prekmurjem, da na terenu ugotovi razmere in razporejenost ljudi ter zbira koristne informacije o slovenski skupnosti. Obalovo poslanstvo vladnega "pooblaščenca" je bilo javno, zato so o njegovem prihodu v ti. Slovensko krajino informirali tudi tamkajšnje državne in lokalne ustanove ter jih pozvali, da mu pomagajo z nasveti ter z vsemi potrebnimi pripomočki in sredstvi, ki jih bo potreboval pri svojem delu.²⁶ O svojih vtisih je Béla Obal poročal uradu ministra brez listnice 3. decembra 1918 kar po telefonu. Poudaril je, "da slovensko prebivalstvo živi v precejšnji zanemarjenosti in bedi, zato je razporejenost Slovencev slabo in brezupno, vendar jih še lahko obrnemo našim interesom v prid. Nujna zagotovitev najvažnejših življenjskih potrebščin in hrane bi ugodno vplivalo na njihovo razporejenost in razmere". Omenjal je potrebo po sto tisoč embalah tobaka, 10 ton sveče, 400 sodov petroleja, 70 ton sladkorja, ogromne količine mila, podplate za čevlje in druge potrebščine. Obalovo poročilo je bilo učinkovito, saj so sodelavci ministra Jászija pozvali ministra za prehrano za takojšnje ukrepanje, predlog v zvezi z zagotovitvijo tobaka oz. tobačnih izdelkov pa so posredovali ministru za finance, ki je bil pristojen za zagotavljanje tega izdelka. Pri argumentiranih zahtev so državni uradniki praviloma poudarili "narodni interes", pod tem se je razumelo, da bo zagotovitev izdelkov oz. potrebščin ugodno vplivalo na odnos slovenskega prebivalstva do madžarske države. Minister za prehrano je takoj ukrepal, in pozval center oz. službo za distribucijo sladkorja, da naj "Slovencem v gosto naseljenih dveh županijah prednostno dostavijo njim pripadajočo količino sladkorja".²⁷

Obalov obisk Prekmurja po odredbi madžarske vlade oziroma ministra Jászija je bil pomemben tudi z vidika oblikovanja načrta samostojne županije za Slovence na Madžarskem. Béla Obal se je udeležil več sestankov ter dveh pomembnih shodov, kjer so se – tudi na njegovo pobudo – opredelili glede ustanovitve "slovenske" županije v okviru Madžarske, ki bi nastala na območju večinsko slovenskih naselij

republik in v Madžarski republiki sovjeto), kjer je v naslednjih desetletjih deloval kot novinar in zgodovinar. Napisal je nekaj dobro sprejetih strokovnih knjig, največ z zgodovinsko tematiko. Po koncu druge svetovne vojne se je hotel zaposliti kot univerzitetni profesor ali predavatelj v Budimpešti in Sopronu, vendar – kljub obljubam in priporočilom pomembnih osebnosti takratnega režima – pri tem ni bil uspešen. Prizadeval si je tudi za pridobitev funkcije kulturnega atašeja na madžarskem veleposlaništvu na Dunaju, vendar tudi do tega ni prišlo. Vseeno se je vrnil v avstrijsko prestolnico in tam preživel zadnje obdobje svojega življenja (ta predstavitev nekdanjega vladnega komisarja za Slovence je del oziroma povzetek samostojnega članka avtorja tega prispevka o Béli Obalu, ki je še v pripravi.)

²⁶ MNL, Országos Levéltára (OL), Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önkormányzatának jogi előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter (K 40), szn. (vegyes iratok), 1918, XII, str. 47, Pooblastilo ministra Jászija Béli Obalu z dne 28. 11. 1918, da odpotuje v Prekmurje, ter informacija omenjenega ministra pristojnim oblastem, s katero jih seznani o prihodu Obala.

²⁷ MNL, OL, K 40, 3. sz. doboz, 1918, XII str. 587, Pismo ministra za prehrano osrednjemu državnemu dobavitelju sladkorja v zvezi s prioriteto dostavo v Prekmurje.

dolnjelendavskega, murskosoboškega in monoštrskega okraja. Prvi shod je bil 1. decembra 1918 v Bogojini, kjer je narodni svet²⁸, ki mu je predsedoval tamkajšnji župnik Ivan Baša, izrazil podporo Madžarski, vendar so zahtevali ustanovitev slovenske županije in k temu pozvali tudi druga slovenska naselja v Prekmurju. Prosil so, da v vseh okoliških vaseh podpišejo izjavo podpore "bogojinski deklaraciji" in dokument pošljejo madžarski vladi v Budimpešto. Na seji bogojinskega narodnega sveta so v imenu ljudi, ki so spadali k tamkajšnjemu notariatu (vasi Bogojina, Bukovnica, Filovci, Ivanci in Strehovci), med drugim poudarili, da so za ohranitev zgodovinske meje madžarske države in za sožitje prekmurskih Slovencev z ostalimi narodi, vendar "na podlagi Wilsonovih načel" želijo slovensko cerkveno, šolsko, kulturno in občinsko upravo. Izpostavili so, da "nam trbej autonomijo (samoprávdó)", da bi veliki župan in podžupan županije, sodniki, funkcionarji, notarji in učitelji z njimi komunicirali slovensko, zato naj se ustanovi slovenska županija.²⁹ Naslednjega dne, 2. decembra, so pod okriljem narodnega sveta v Murski Soboti organizirali odmevno zborovanje, ki se ga je prav tako udeležil Béla Obal.³⁰ Sklep, s podpisom 140 oseb (prvopodpisani je bil že omenjeni Lajos Sömen³¹, predsednik narodnega sveta), ki je bil sestavljen in predstavljen javnosti v madžarskem jeziku in prekmurskem slovenskem narečju, se je glasil:

Mi, prekmurski Slovenci, smo tisoč let vzdržali z madžarsko državo. Zdaj, ko smo si z Wilsonovimi načeli pridobili pravico do samoodločbe, si ne želimo odcepitve od madžarske države, vendar pa si želimo pravico do samoodločbe izkoristiti. Želimo si vzpostaviti sistem, ki bo zadoščal našim interesom. Do zdaj smo bili priključeni raznim županijam, vendar smo bili zmeraj pastorka sleherne. Za nas so zgolj priložnostno skrbeli, marsikdaj so na nas tudi pozabili. Zato je naša prva in

²⁸ Po razglasitvi republike na Madžarskem na koncu meseca oktobra 1918 so se kot temeljne organizacije nove oblasti ustanavljali narodni sveti na vseh ravneh (državni, županijski, okrajni, mestni oziroma vaški). Na območju Prekmurja se tovrstni sveti v letu 1918 niso oblikovali na narodni osnovi, čeprav so v naseljih s slovenskim življenjem člani svetov bili po narodni pripadnosti Slovenci. V časopisu *Novine* – morda tudi zaradi še ne dovolj preciznega poznavanja delovanja nove oblasti – so spodbujali k ustanovitve "slovenskih narodnih svetov", torej interesnih organizacij na narodni osnovi, nekajkrat so jih tudi, najbrž napačno, tako predstavili. Ustanovitev prvega narodnega sveta na slovenski narodni podlagi so načrtovali v Murski Soboti 3. januarja 1919, v času Jurišičeve začasne zasedbe dela Prekmurja. Organizator je bil Božidar Sever iz Huma pri Ormožu (po avgustu 1919 dve leti župan Dolnje Lendave), ki ga je pri tem podpiral tudi general Rudolf Maister. Vendar do formalne ustanovitve slovenskega narodnega sveta zaradi ponovnega prevzema oblasti s strani madžarskih vojaških enot omenjenega dne najverjetneje ni prišlo. Ustanovili pa so nekaj tako imenovanih svetov slovenskih gospodarjev, na primer v Bakovcih ("Z božov pomočjov", *Novine*, 5. 1. 1919, leto 6, št. 1, str. 1.; MNL, OL, K 40, 3. sz. doboz, 1918, XII, str. 730; László Göncz, "Božidar Sever – prvi jugoslovanski (slovenski) župan Dolnje Lendave", *Lindua* 14, št. 22 (2020), str. 48).

²⁹ "Samoodločba narodov", *Novine*, 29. 12. 1918, leto 5, št. 52, str. 1.

³⁰ "Muramegye", *Muraszombat és Vidéke*, 15. 12. 1918, leto 34, št. 46, str. 1–2.

³¹ Na različnih mestih se pri isti osebi pojavljajo drugačne oblike priimka, kot na primer Schömen, Schömen, Sömen, vendar se največkrat srečamo z obliko Sömen.

Béla Obal (Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota)

glavna zahteva, da nas, Slovence Železne in Zalske županije, ki živimo v približno dvestotih naseljih od Mure do Rabe, združijo v eno županijo. Ta županija naj bo Murska županija. V Murski Soboti naj bo njen sedež. Tu naj bodo naši upravni organi, sodišča, šolska uprava itd., ki bodo delovali v našem maternem jeziku. Prosimo za državno podporo, da bomo lahko našo meščansko šolo nadgradili z dekleškim oddelkom in si razvili celovito srednješolsko izobraževalno ustanovo, ustanovili strokovne šole za obrtnike in kmetijsko šolo, da bomo lahko modernizirali našo železniško povezavo in jo vključili v osrednje železniško omrežje, si ustanovili tovarno, da se bosta lahko naša zanemarjena slovenska krajina in njeno prebivalstvo gospodarsko in kulturno razvijala. Hvaležni smo madžarski ljudski vladi, da je zaradi razumevanja naših želja poslala med nas akademskega profesorja dr. Bélo

Obala, ki je naš rojak in ki mu tudi v celoti zaupamo. Ažurno prosimo madžarsko vlado, da mu zaradi omenjene reorganizacije in predlagane nove županijske uprave zagotovi kar se da najvišja pooblastila. Glede na potekajoče intenzivne jugoslovanske provokacije in obljube lahko slovensko krajino obdržimo v okviru madžarske države zgolj s hitrim in konkretnim ukrepanjem.³²

Minister Oszkár Jászi je notranjemu ministru Tivadarja Batthyányju v pismu z dne 5. decembra 1918 ilustriral razmere Slovencev v Prekmurju. Podatki, ki niso bili v celoti točni, ker so se med drugimi delno nanašali tudi na Medmurje, kar je lahko bila posledica površnosti, namreč dve sosednji območji so marsikdaj poistovetili ali zamenjali tako državni organi kot tudi mediji. Možno pa je tudi, da so bile omenjene informacije namerno tako posredovane. Da se je to zgodilo, je trdil zgodovinar László Kővágó³³, ki je bil mnenja, da se je s tako interpretacijo minister Jászi želel rešiti tudi zapletenega vprašanja Medmurja po principu "dve muhi na en mah", kar pa se – zaradi drugačnega razpleta okoliščin v Medmurju – ni zgodilo.³⁴ Ne glede na to, je Jászi v omenjenem pismu prosil notranjega ministra, da pretehta možnost imenovanja vladnega komisarja za območje Prekmurja. Minister Jászi je na to funkcijo nameraval predlagati Bélo Obala, ki, kot je poudaril, "izvira iz tistih krajev in uživa podporo slovenskega življa". Hkrati je tudi predlagal notranjemu ministru, da bi v okviru reforme lokalne samouprave Slovincem zagotovili samostojno upravno območje s središčem v Murski Soboti, ki bi jo "dvignili na raven okrajnega ali županijskega centra". Jászi je predstavil tudi razmere na območju ob reki Muri (vključno z Medmurjem) neposredno po koncu prve svetovne vojne, ko so z različnih bojišč nekontrolirano vračajoče se vojaške skupine ponekod ob pridružitvi civilnega prebivalstva, tako imenovanega zelenega kadra, povzročile kaotične razmere, kar je pospešilo težave na tem območju glede oskrbovanja s hrano in tudi sicer močno vplivalo na razpoloženje ljudi. Prav tako je opozoril na pojav nestabilnosti pri Slovencih glede državne pripadnosti zaradi "hrvaške agitacije ter z juga in zahoda prihajajočih drugih tujih pritiskov". Nastala situacija je po njegovem mnenju še posebej pogojevala imenovanje vladnega zastopnika oziroma komisarja za Slovence oziroma Slovensko krajino.³⁵

³² MNL, OL, K 40, 3. sz. doboz, 1918, XII, str. 827, Sklep narodnega sveta v Murski Soboti z dne 2. 12. 1918.

³³ Minister Jászi je v pismu omenjal 250 tisoč prebivalcev v Prekmurju, kar je bilo za 2,5-krat pretirano visoka številka. Prekmurje in Medmurje skupaj sta imela le okrog 190 tisoč prebivalcev. Zato je zgodovinar Kővágó menil, da je bila ta navedba najbrž namerno tako interpretirana s strani omenjenega ministra, ki je s tem imel nek namen, ker – po njegovem mnenju – "strokovnjak kot je bil Jászi si takega spodrsllaja ni mogel narediti".

³⁴ Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 132.

³⁵ MNL, OL, K 40, 3. sz. doboz, 1918, XII, str. 637, Pismo ministra Oszkárja Jászija notranjemu ministru Batthyányju z dne 5. 12. 1918 glede imenovanja vladnega komisarja za Slovence in ustanovitve upravne enote na narodnostni osnovi.

Ustanovitev "slovenske županije" je podpiral tudi tedanji veliki župan Železne županije Lajos Ostffy, ki je notranjemu ministru v pismu z dne 11. decembra 1918 poudaril, da morajo od madžarske vlade "prekmurski Slovenci v najkrajšem možnem času dobiti konkretno rešitev glede lastne organiziranosti, ker se bodo v nasprotnem primeru težko zoperstavili zapeljevanju sosednjega slovenskega območja". Glede predvidene funkcije Béle Obala je bil veliki župan odklonilen. Sicer je trdil, da se mu je zdela primerna rešitev vključevanje Obala kot strokovnjaka, po poreklu Slovenca, v organizacijske in agitacijske aktivnosti med slovensko skupnostjo, vendar je odločno izjavil, da za funkcijo vladnega komisarja in morebitnega župana nove "slovenske županije" (kar se je že takrat namigovalo) ni primeren, "ker izhaja iz protestantske družine in s strani katoliškega dela slovenske skupnosti, ki se je najmanj asimilirala, ter zato ne bi bil dobro sprejet". Veliki župan Ostffy je na funkcijo vladnega komisarja za Slovence predlagal aristokrata Zsigmonda Batthyányja, tudi prekmurskega rojaka, ki je bil po njegovem mnenju med celotno slovensko populacijo zelo priljubljen.³⁶ Toda mnenje Lajosa Ostffyja, tudi člana stare madžarske aristokratske družine, v spremenjenih družbenih in političnih okoliščinah ni veliko pomenilo, zato je malo vplivalo na odločitev vlade. Naj mimogrede omenimo, da je čez nekaj tednov vlada Ostffyja razrešila s funkcije velikega župana Železne županije in ga je zamenjal prav Béla Obal. V "poslovilnem pismu", poslanem notranjemu ministru, je odhajajoči veliki župan Ostffy v zvezi s svojim naslednikom v opozorilo zapisal, da je Béla Obal prišel do visokih državnih funkcij zaradi naklonjenosti ministra Jászija, zato je bilo po njegovem mnenju pričakovati, da bo pri svojem delovanju sledil njegovi politiki.³⁷

Obal prvotno ni bil edini kandidat za funkcijo vladnega komisarja za Slovence, kajti s podobno nalogo kot njega so poslali v Prekmurje tudi Konrada Weissa, uslužbenca madžarskega železniškega podjetja. Zgodovinar Kővágó je v svoji študiji trdil, da je tudi Weiss napotil v Prekmurje minister Jási, kar je privedlo med dvema vladnima zastopnikoma, ki sta istočasno opravljala identično poslanstvo, do precejšnjega trenja in rivalstva.³⁸ Weiss je 7. decembra 1918 po telegramu poročal vladnim službam o svojih spoznanjih in vtisih, med drugim je omenil, da so v Bakovcih pred njim prisegli na vlado Károlyija in ljudsko republiko člani tam ustanovljenega prvega "sveta slovenskih gospodarjev". Weiss je pisal tudi o načrtovani ustanovitvi podobnih svetov še v treh drugih

³⁶ MNL, OL, Elnöki iratok (K 148), Obál Béla kormánybiztos kinevezése (773. D. 1920-11-1459), str. 25–26 (348), Pismo velikega župana Ostffyja notranjemu ministru z dne 11. 12. 1918 v zvezi z ustanavljanjem "slovenske županije".

³⁷ MNL, OL, K 40, različni dokumenti (brez št.), 1919, XII, str. 90–91, Pismo velikega župana Ostffyja notranjemu ministru.

³⁸ Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 131.

krajih in poudaril, da so nekateri jugoslovansko usmerjeni aktivisti poskušali na vaškem zboru preusmeriti potek dogodkov, vendar so prisotni kljub temu enoglasno sprejeli stališče glede podpore Madžarski. Tudi Weiss je omenjal najbolj pereče zahteve prebivalstva, predvsem potrebo po petroleju, soli, vžigalicah, lugu itd. Vsebinsko Weissovega telegrama so posredovali ministru Jásziju, ki je v zvezi s tem 9. decembra 1918 poslal pismo na notranje ministrstvo, v katerem je sporočil, da je glede zagotovitve zahtevanih potrebščin že ukrepal, na ovitek pisma pa je s svinčnikom pripisal, da je imenovanje novega vladnega zastopnika za Slovence v teku.³⁹

Omenjeni pripis na pismo notranjemu ministru potrjuje, da je minister Jászi tedaj že odločil glede izbire kandidata za vladnega zastopnika oziroma komisarja za Slovence. Poleg osebnega poznanstva z Obalom in poznavanja njegovih sposobnosti je na ministrovo odločitev najbrž vplivalo tudi prej omenjeno pismo narodnega sveta v Murski Soboti z dne 2. decembra 1918, iz katerega je bila razvidna močna podpora prekmurskemu rojaku. Stališča mursko-soboškega narodnega sveta je pozne jeseni 1918 praviloma oblikoval njegov agilni predsednik, že omenjeni odvetnik, v tistem obdobju tudi župan Murske Sobotne in tajnik Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine (VMKE) Lajos Sömen (1877–1934), ki je bil tudi zagovornik socialnodemokratskih idej, kar je najbrž vplivalo na njegovo zbližanje s podobno razmišljajočim Obalom. Sömen je bil, kot smo to že delno ilustrirali, velik zagovornik ohranitve območja Slovenske krajine v okviru Madžarske, kar je poudarjal tudi v okviru praznovanja petindvajsetletnice društva VMKE.⁴⁰ 18. decembra 1918 (sicer že po imenovanju Obala za vladnega komisarja) je poslal telegram madžarski vladi v Budimpešto v korist podpore Obalu in glede razjasnitve njegovih pristojnosti. Med drugim je prosil, da komisar Obal nemudoma pride v Prekmurje, ker so se razmere ponekod zelo poslabšale. Konkretno je navedel Rogašovce, kjer naj bi si domačini nekontrolirano prisvajali izdelke, ki so bili poslani s strani madžarske vlade. Zahteval je, naj Obal ukrepa in odloči glede razdelitve prispelih pošilk. Sömen je omenjal tudi, da so se seznanili s prispetjem drugega vladnega odposlanca Weisza, ki pa je bil "manj priljubljen". Ker še ni imel informacij o Weissovem odpoklicu, je v telegramu poudaril, da je prisotnost dveh vladnih zastopnikov nepotrebna.⁴¹

Dan po prejetju Jászijevega pisma je notranji minister Tivadar Batthyány na seji ministrskega sveta 6. decembra 1918 predlagal sklep, da se okraji oziro-

³⁹ MNL, OL, K 40, 3. sz. doboz, 1918, XII, str. 730, Pismo Konrada Weissa z dne 7. 12. 1918 službi notranjega ministrstva o svojih opažanjih in vtisih v Prekmurju, v korespondenci je tudi odgovor in pripis ministra Jászija z dne 9. 12. 1918.

⁴⁰ "A muravidéki vendek hűségesküje", *Budapest*, 22. 10. 1918, leto 42, št. 247, str. 3, Arcanum.

⁴¹ MNL, OL, K 40, 1918, XVI, str. 945, Telegram Lajosa Sömena vladi v Budimpešto z dne 18. 12. 1918.

ma naselja Zalske in Železne županije s slovenskim prebivalstvom organizirajo v "slovensko županijo" s središčem v Murski Soboti, ki jo bo upravljal vladni komisar, pozneje lahko tudi veliki župan. Notranji minister je vlado seznanil s pogovori, ki jih je v zvezi z omenjenim vprašanjem opravil z velikima županoma in podžupanoma županij. Zapisnik seje ministrskega sveta z dne 6. decembra potrjuje, da je vlada predlog sprejela.⁴² Slep o ustanovitvi vladnega komisariata za prekmurske Slovence s sedežem v Murski Soboti in o imenovanju Béle Obala za vladnega komisarja je madžarska vlada obravnavala 11. decembra 1912 ter ga je tudi sprejela. Iz zapisnika seje vlade je razvidno, da je bil vladni komisariat organiziran v okviru ministrstva za notranje zadeve. V zvezi s poslanstvom tega organa so poudarili njegovo osrednjo vlogo pri preprečevanju vdorov tujih vojaških enot na območje Prekmurja, kar se je nanašalo predvsem na takrat že pogosto omenjane jugoslovanske ozemeljske zahteve. Notranji minister je tudi sporočil, da so Slovenci doživljali težke dneve v času neorganiziranih vrnitev različnih vojaških formacij s fronte, pa tudi socialna kriza jih je zelo prizadela. Med naštetimi strokovnimi kompetencami Obala z vidika opravljanja funkcije vladnega komisarja so v vladnem sklepu omenili njegovo dobro poznavanje mednarodnih odnosov in manjšinske problematike. V besedilu uradne objave imenovanja vladnega komisarja za slovensko skupnost (15. decembra 1918) so zapisali, da "je madžarska vlada zaradi zastopanja interesov Slovencev imenovala dr. Bélo Obala, akademskega profesorja teologije in prava v Prešovu, za vladnega komisarja s sedežem v Murski Soboti".⁴³ Obala je o imenovanju z dopisom št. 10408 z dne 13. decembra 1918 uradno obvestil državni sekretar notranjega ministrstva Zoltán Jánosi.⁴⁴

Možen kandidat za funkcijo vladnega komisarja za Slovence bi lahko bil tudi priznani jezikoslovec in znanstvenik slovenskega porekla Avgust Pavel (rojen na Cankovi leta 1886), ki je prav v času Obalovega imenovanja za vladnega komisarja izrazil pripravljenost za sodelovanje pri organiziranju in ohranjanju slovenske narodne skupnosti na Madžarskem. V zvezi s tem je Pavel 16. decembra 1918 pisal ministru Jásziju, v katerem je zelo precizno predstavil razmere v Prekmurju in razložil, da so tako imenovani Vendi nedvoumno Slovenci. Med drugimi je poudaril:

⁴² MNL, OL, Zapisnik seje ministrskega sveta z dne 6. 12. 1918, 25. točka dnevnega reda, dostopno na: www.eleveltar.hu, pridobljeno: 14. 1. 2021; Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 132–133.

⁴³ MNL, OL, K 148, 773. D. 1920-11-1459, str. 29–30, Predlog imenovanja Obala za vladnega komisarja ter zapis o odločitvi na seji vlade; MNL, OL, Zapisnik seje ministrskega sveta z dne 11. 12. 1918, 8. točka dnevnega reda, dostopno na: www.eleveltar.hu, pridobljeno: 18. 1. 2021; *Budapesti Közlöny*, 15. 12. 1918, št. 288, str. 2, Arcanum.

⁴⁴ MNL, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GYMSM SL), XIV, 66. I/2, Pisno obvestilo notranjega ministrstva o imenovanju Obala za vladnega komisarja št. 10408.

Zaradi ureditve omenjenega vprašanja se obračam na gospoda ministra in ponujam pripravljenost za sodelovanje pri tem. Jaz izviram iz tako imenovanega vendskega ljudstva, poznam ne le njegov jezik (z ljubimi starši govorim samo vendsko), temveč tudi njegove navade, razmišljanje, dojemanje sveta, njihove posebne interese in celotno problematiko v zvezi s tem; poznam pa tudi štajerski in kranjski slovenski jezik ter književnost in tudi tamkajšnje razmere, velikokrat sem obiskal eno in drugo območje. Prepustil sem se svoji nagnjenosti in začel študirati oziroma proučevati vendski jezik in slovanske jezike nasploh, tudi z znanstvenega vidika, nakar sem na budimpeštanski univerzi doktoriral iz primerjalnega jezikoslovja /.../ Naredimo vse, da tega dobronamernega ljudstva ne izgubimo. Jaz z iskrenim navdihom stopim h gospodu ministru, razpolagajte z mano na katerem koli področju. Nisem imel namena pisati gospodu ministru, ker sem upal, da bo tudi brez mojega sodelovanja srečno in hitro končano reševanje tega ažurnega vprašanja ... Da pa se kljub temu obračam na gospoda ministra, je vzrok v tem, ker vidim, da so se našli neki ljudje, ki se nikoli niso menili za to skupnost, njen jezik in usodo, celo so jo prezirali, njen jezik so komajda spoznali, štajerskega in koroškega narečja ter razmer pa sploh ne, sedaj pa se kljub temu silijo naprej kot "Vendi" in pristojni za reševanje tega vprašanja; njihova edina upravičenost je ta, da so se tam rodili, na vendski zemlji, ni pa jih rodila vendska mati.⁴⁵

Kritične besede Avgusta Pavla bi se lahko nanašale tudi na Obala, kajti njegova mati po poreklu ni bila Madžarka. Najbrž odločitve ministra Jászija glede izbire civilnega komisarja omenjeno pismo ne bi spremenilo (poznanstvo in povezava med njim in Obalom je bilo zelo čvrsto), čeprav je dejstvo, da je bilo Pavlovo pismo vknjiženo v Jászijevem kabinetu 20. decembra 1918, torej že po imenovanju vladnega komisarja za Slovence. Pozneje je bilo posredovano tudi Obalu, ki se je lahko v njem prepoznal. Ne vemo, ali se je poistovetil z osebo iz Pavlovega pisma, vendar je šele 19. januarja 1919 (že kot veliki župan Železne županije) sporočil svoje mnenje glede morebitnega sodelovanja z Avgustom Pavlom pri urejanju slovenskega vprašanja. Menil je, da je pismo Avgusta Pavla sicer pozornosti vredno, "toda za enkrat brezpredmetno". V nadaljevanju je zapisal, da če bi se uresničila predvidena šolska reforma in če bi območje, kjer živijo Slovenci, dobilo avtonomijo, bi lahko Avgust Pavel postal vodja srednje šole za uresničevanje slovenskih interesov.

Z imenovanjem Béle Obala za vladnega komisarja za Slovence na Madžarskem se je začelo obdobje dejanske vzpostavitve vladnega komisariata v Murski Soboti. Na osnovi odredb in vladnih odlokov lahko sklepamo, da je bil vladni

⁴⁵ MNL, OL, K 40, 4. škatla, 1919, XII, 277, Pismo Avgusta Pavla ministru Oszkárju Jásziju z dne 16. 12. 1918.

komisariat za Slovence predviden kot osrednji izvršni organ načrtovane slovenske županije (vsaj v začetni fazi). Iz dokumentov o dodelitvi osebnih prejemkov vladnega komisarja je razvidno, da se je Obalovo poslanstvo v vlogi vladnega komisarja za Slovence formalno začelo 16. decembra 1918. Takrat se je preselil z družino iz Prešova v Mursko Soboto (iz njegovega pisma je razvidno, da so vlomili v vagone, v katere je bilo natovorjeno njihovo premično premoženje, pri čemer so – po oceni Obala – utrpeli 45 tisoč kron škode).⁴⁶ V okviru vladnega komisariata v Murski Soboti je zaradi potrebe po obširni in raznoliki dejavnosti vladni komisar organiziral delovanje šestih oddelkov in na čelo vsakega imenoval vodjo. *Predsedniški odderek* je bil zadolžen za koordiniranje in strokovno podporo pri delu komisarja. Ta odderek, ki ga je vodil Emil Gyulai, je izvajal najpomembnejše operativne aktivnosti in imel pregled nad delovanjem celotnega komisariata. *Odderek za obrambo državne meje* je skrbel za preprečitev vdorov tujih vojaških ali drugih enot na območje Slovenske krajine oziroma nove (načrtovane) županije. Vodil ga je rezervni nadporočnik Vilmos Tkalec. V prid uspešne obrambe je Obal ustanovil "obrambni sklad", v katerega so lastni denar prispevali prebivalci omenjenega območja in tudi celotne Železne županije (pozneje tudi Zalske županije). *Socialni odderek*, ki ga je vodil Lajos Cvetko, je imel za nalogo ugotoviti socialne težave prebivalstva ter v prid reševanja nastalih problemov pripraviti nujne ukrepe in programe. *Odderek za medije in propagando* je imel nalogo med ljudstvom razglašati "demokratsko preobrazbo Madžarske" ter njene nove smernice in pričakovanja, poleg tega pa tudi usmerjati kulturno ozaveščanje prebivalstva. Vodja oddelka je bil vodnik József Kolossa (Obal ga je predstavil kot pripravljavca letakov v prekmurskem slovenskem narečju). *Odderek za šolstvo* je vodil državni šolski nadzornik dr. József Török, ki je razpolagal z vsemi pristojnostmi glede organiziranja pedagoškega dela in nadzora. Pri predstavitvi izobraževalne dejavnosti je Obal poudaril, da mora vodja tega oddelka delovati tako, da se v učni proces ustrezno vključi seznanitev otrok oziroma dijakov z novimi političnimi spremembami ter da se učni jezik in učni načrti prilagodijo narodnim interesom in kulturnemu razvoju slovenske skupnosti. Za gospodarsko-finančne zadeve in vodenje finančne uprave vladnega komisariata je bil pristojen *Odderek za gospodarstvo*, ki ga je vodil rezervni podporočnik Albert Kraúthacker.⁴⁷

Med najpomembnejše dejavnosti komisariata in komisarja Obala je spadala oskrba z živilskimi in drugimi izdelki, ki so v Prekmurju primanjkovali,

⁴⁶ MNL, OL, K 148, 773. D. 1920-11-1459, str. 6–9, 13–14, 2376/1919; Opis vladne odločbe o Obalovih prejemkih z dne 6. 3. 1919, Informacija Béle Obala o svojih izdatkih notranjemu ministru z dne 25. 1. 1919.

⁴⁷ MNL, OL, K 148, 773. D. 1920-11-1459, str. 3–5, Pismo vladnega komisarja Obala notranjemu ministru z dne 19. 1. 1919, z interno št. dokumenta 189/kb 1919, v katerem predstavlja delovanje vladnega komisariata v Murski Soboti.

pri čemer so bili glede na tedanje okoliščine precej uspešni, nadalje organiziranje obrambe območja pred potencialnimi "tujimi osvajalnimi napadi" (kar je bila občutljiva naloga, ker so se v decembru 1918 na raznih območjih razpadajoče madžarske države vrstili vdori romunskih, srbskih, čeških in drugih vojaških formacij) ter otipavanje odnosa prebivalstva do političnih sprememb na Madžarskem in do predlaganih rešitev glede manjšinskega pravnega varstva. Medtem ko se je vladni komisariat oblikoval po načrtih, kar je pozdravil tudi lokalni madžarski tednik, kjer so zapisali, da si je nova vlada kljub težkim razmeram izbrala drugačno pot podpore obmejnega, narodnostno pisanega prekmurskega območja, kot so to počele predhodne vlade,⁴⁸ se je po začetni podpori "slovenske županije" s strani slovenske skupnosti njena ustanovitev začela zapletati. Zgodovinar Kővágó je v svoji analizi položaja Slovenske krajine na koncu leta 1918 ocenil, da je bil pristop reševanja slovenskega vprašanja z ustanavljanjem županije, ob poudarjanju Wilsonovih načel, neprimeren, ker bi županija, čeprav bi se imenovala "slovenska", morala izpolnjevati splošne obveznosti, ki so jih določali ustava in zakoni. To pa bi pretežno izvajali tisti lokalni veljaki, ki – tako je menil Kővágó – niso bili za ohranjanje in razvoj narodne identitete Slovencev, zato so bila pričakovanja Obala po njegovem prepričanju nerealna.⁴⁹ V časopisu *Novine*, ki ga je v tistem obdobju urejal Jožef Klekl mlajši, nečak lastnika in izdajatelja Jožefa Klekla starejšega (slednji je bi več mescev hudo bolan), so se javno uprli predlogu, češ da bo to zgolj zvijača madžarske oblasti. Pri tem so med drugim poudarili, da so – sicer v madžarski jezikovni različici – županijo poimenovali "vendska", čeprav so na začetku dogovorov jasno trdili, da bo tudi v madžarskem jeziku poimenovana za "slovensko". Ta očitek – glede na upravičeno občutljivost slovenske skupnosti do poimenovanja "Vend" – je bil vsekakor razumljiv, čeprav ni bil glavni razlog pri zatikanju ob nastanku nove županije. Namesto ustanovitve županije na narodnostni osnovi so v *Novinah* pozvali Prekmurce, naj javno zahtevajo avtonomijo ("samoravnanje"). V članku je bilo poudarjeno, da slovensko prebivalstvo z odvrčanjem slovenske županije nima kaj izgubiti, kvečjemu lahko veliko pridobi, ker živi na takem geografskem območju, kjer bo lahko svoje pridelke vedno uspešno prodajalo v Avstrijo in tudi v Jugoslavijo.⁵⁰ Omenjene opazke in kritike so bile do določene mere upravičene, vendar je treba tudi poudariti, da se je zaradi korenito spremenjenih družbenih in političnih okoliščin stališče madžarske vlade do narodnostnega vprašanja v času tako imenovanega Károlyijevega obdobja v precejšnji meri spremenilo v prid pravicam narodnih manjšin.

⁴⁸ "A jövő feladatai", *Muraszombat és Vidéke*, 19. 1. 1919, leto 35, št. 1, str. 1–2.

⁴⁹ Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 135–136.

⁵⁰ "Ka želemo", *Novine*, 5. 1. 1919, leto 6, št. 1, str. 1.

Da so ministri madžarske vlade resno mislili glede ustanovitve slovenske županije, potrjuje odločitev, da je vlada že na seji 28. decembra 1919 razširila pristojnosti vladnega komisarja Obala in ga ob tej funkciji imenovala tudi za velikega župana načrtovane slovenske regionalne enote. Odločili so tudi o tem, da minister Jászi in notranji minister Batthyány skupaj določita območje (teritorialni obseg) ter način dejanske organiziranosti nove županije.⁵¹ Kljub ugodnim odločitvam na najvišjem državnem nivoju se je realizacija sklepov v zvezi z ustanovitvijo tako imenovane slovenske županije nadalje zapletla.

Sredi decembra 1918 je na narodni svet v Budimpešto prispel oster poziv v madžarskem jeziku in prekmurskem slovenskem narečju s simbolnim podpisom "Slavčič" ali "Slavčiče" (ker gre za rokopis, konec besede ni jasen), izvor katerega ni znan. Najbrž je bil avtor kdo od radikalnejših podpornikov priključitve Prekmurja k južnoslovanski državi, torej nekdo izmed prekmurskih Slovencev, ki je odlično obvladal tudi madžarski jezik, ni pa izključeno (čeprav precej manj verjetno), da so pismo napisali na štajerski strani reke Mure v okviru skupine, ki se je tedaj že intenzivno pripravljala na vojaško zasedbo Prekmurja. K temu se je nagibal tudi László Kővágó, ki je v zvezi s tem hipotetično omenjal, da se je v sodelovanju z mariborskim narodnim svetom general Maister sredi decembra 1918 intenzivno pripravljal na zasedbo Prekmurja in da so med različnimi aktivnostmi izvajali tudi močno propagando v prid opredelitvi prebivalstva za Kraljevino SHS.⁵² O tovrstni propagandi so "poročali" tudi v tem prispevku večkrat citirani Slavič, Jerič, Klekl in drugi, vendar pisma narodnemu svetu niso omenjali. V omenjenem pismu, na katerem je datum 15. december 1918, so bile v štirih točkah navedene naslednje zahteve: 1) Madžarska naj z območij Murske Sobote, Monoštra in Dolnje Lendave odpokliče svojo vojsko, 2) Madžari naj ne poskušajo preprečiti prekmurskim Slovincem, da se na osnovi Wilsonovih načel odločijo za pripadnost k Jugoslaviji, 3) oblasti naj niti z orožjem niti s pisanjem propagandnih besedil ne silijo pripadnikov slovenske skupnosti, da še naprej ostanejo v suženjstvu pod madžarskim jarmom, in 4) do 1. januarja 1919 naj odpustijo iz madžarske vojske vse vojake slovenske narodnosti. V primeru neizpolnjevanja omenjenih zahtev – sledi v pismu – se bo slovenski narod pritožil pri predsedniku Wilsonu in pri drugih pomembnih državah oziroma vladah sveta. Že vnaprej so tudi napovedali protest na mirovni konferenci, če bodo Madžari zavirali priključitev prekmurskih Sloven-

⁵¹ MNL, OL, Zapisnik seje ministrskega sveta z dne 28. 12. 1918, 22. točka dnevnega reda, dostopno na: www.eleveltar.hu, pridobljeno: 16. 1. 2021.

⁵² Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 199–200, 247–248.

cev k Jugoslaviji.⁵³ Vsebina pisma je bila zelo ostra, nedvomno so ga poslali z namenom, da se pritiska na odločilne dejavnike v času, ko je madžarska oblast poskušala doseči določeno spravo s slovensko skupnostjo. Posebnega odziva na omenjeno pismo s strani madžarske vlade ni bilo, lahko pa ugotovimo, da nekateri deli njegove vsebine – objektivno – niso imeli formalne osnove. Demarkacijska črta na tem območju je bila v okviru beograjske vojaške konvencije z dne 13. novembra 1918 določena na reki Dravi, kar pomeni, da naj bi ne le območje Prekmurja, temveč tudi Medmurje pripadlo madžarski državi.⁵⁴ Vendar v tedanjih okoliščinah niti mednarodne pogodbe niso veliko pomenile, predvsem če je bila ena od pogodbenic država poraženka v prvi svetovni vojni (kar je bilo v primeru Madžarske nesporno). Pismo neznanega avtorja, ki se je sicer podpisal v imenu "vseh Slovencev na Madžarskem", je lahko vplivalo na razpoloženje madžarske vlade glede stikov s slovensko skupnostjo na območju Prekmurja, najbrž pa ni predstavljalo posebne ovire pri nastanku slovenske županije v okviru Madžarske.

Večje težave glede ustanovitve slovenske županije je povzročilo to, da je na koncu meseca decembra 1918 sledila delna zasedba območja Prekmurja s strani vojaške enote pod vodstvom stotnika Jurišiča, vključno z Mursko Soboto. Pri tej vojaški akciji se je obelodanil tudi močan interes hrvaške politične elite do zasedbe območja Prekmurja. V obširno ilustracijo Jurišičeve "vojaške avanture" se v okviru tega prispevka ne bomo poglobljali.⁵⁵ Vendar je glede posledic pomembno poudariti, da je madžarska vlada, predvsem v sodelovanju z vodstvom Zalske župnije, iskala način za stabiliziranje razmer, kar je bilo

⁵³ MNL, OL, Magyar Nemzeti Tanács (Narodni svet) (K 440), D/IV, Pismo neznanega avtorja madžarskemu narodnemu svetu z dne 15. 12. 1918, 1918–118; Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 136–138; Ignác Romsics, *Magyarország története* (Budapest, 2017), str. 117–118 (dalje: Romsics, *Magyarország története*).

⁵⁴ Romsics, *Magyarország története*, str. 392–393.

⁵⁵ Enoto jugoslovanske vojske, sestavljene pretežno iz hrvaških vojakov, so pod vodstvom polkovnika Kvaternika in podpolkovnika Perka – čeprav je beograjska konvencija z dne 13. novembra 1918 določila demarkacijsko črto na reki Dravi – neposredno pred božičem 1918 zasedle Medmurje, ker je hrvaško politično vodstvo načrtovalo priključitev omenjenega območja h Kraljevini SHS. Na božič, 25. decembra 1918 (nekateri viri omenjajo 26. 12. 1918, kar glede na dokaj utemeljene vire ni točno), je skupina oboroženih vojakov omenjenih enot pod vodstvom stotnika Jurišiča (po navedbah upokojenega nadporočnika Šeruge jih je bilo skupaj 68), brez uskladiave s slovenskimi politiki in generalom Maistrom, ki je tudi sam načrtoval zasedbo Prekmurja, okrog 12. ure zasedla Dolno Lendavo, v naslednjih dneh pa tudi naselja ob reki Muri, do vključno Murske Sobote. Zasedba je trajala le nekaj dni, najdlje v Murski Soboti (do 3. januarja 1919). Po intervenciji madžarske vojske se je po 3. 1. 1919 vzpostavilo predhodno stanje (MNL, OL, K 40, 4. sz. doboz, 1919, VIII, str. 62; Göncz, "Prekmurje 1918–1919", str. 179; PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Šeruga Vincenc, Murska Sobota, življenjepisni podatki, ovoj 107/1, TE 3, str. 3–4; PAM, SI_PAM/1692: Joško Godina, ovoj 102/1, TE 3, str. 1–2; MNL, VaML, Klekl József iratai (XIV. 10.), A Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig. Válasz a vádakra (Pisni odgovor Jožefa Klekla na obtožbe), str. 27).

vse prej kot lahko. Medmurje je ostalo pod jugoslovansko zasedbo, medtem ko je Jurišičevo vojaško enoto, ki so ji tedaj vplivne slovenske osebnosti (general Maister, Matija Slavič) pripisovale avanturistični značaj, regularna madžarska vojska pregnala iz Prekmurja. Ker je bilo stališče madžarske vlade glede statusa Medmurja nekaj časa negotovo, so tehtali tudi možnosti širitve pristojnosti Béle Obala, ki naj bi po nekaterih namigih postal vladni komisar tudi za Medmurje, čeprav ga je vlada 7. januarja 1919 že imenovala za velikega župana celotne Železne županije (zgolj 10 dni po imenovanju za velikega župana "slovenske županije").⁵⁶ Da so nekateri res predvidevali oziroma pričakovali nadaljnje širitve njegovih funkcij in pristojnosti, potrjuje telegram Obala z dne 11. januarja 1919, ki ga je iz Dolnje Lendave poslal svetovalcu Jekelu na notranjem ministrstvu. V njem je zapisal:

Glede vašega poziva, da sprejem tudi funkcijo vladnega pooblaščenca za Medmurje, vam nujno posredujem svoje stališče. Mursko Soboto in Železno županijo sem že v celoti očistil vdirajočih tolp. Medmurje pa je še pod jugoslovansko zasedbo. Da bi lahko uspešno organiziral obmejno obrambno linijo v obeh županijah, bi bilo potrebno, da bo ne le Medmurje, temveč tudi celotna Zalska županija podrejena mojemu vladnemu komisariatu, in da me različne veje oblasti ne omejujejo z nepotrebnimi preprekami. Na tem območju se lahko dela hitro in preudarno le, če ukrepata zgolj eno vojaško poveljništvo in ena civilna uprava. Železna in Zalska županija tvorita eno obrambno linijo. V interesu uspešne obrambe je, da poleg Železne županije vsaj za določen čas upravljam tudi Zalsko županijo, ker bi lahko le v tem primeru vojsko opremil z vsem potrebnim in jo obdržal skupaj. Tukajšnji slovenski in hrvaški živelj ima že dovolj jugoslovanske oblasti in nam v vsem gre na roko. Murska Sobota skorajda zastonj vzdržuje naše vojake in zgolj v nekaj dneh so zbrali blizu pol milijona kron v mejno-obrambni sklad, tako da bomo lahko izboljšali osebne zaslužke vojakov. Potrebujem samo še obleko in notranje perilo za vojsko ter obutev. Zato prosim, da mojo prošnjo posredujete ministru za obrambo, da nujno zagotovi opremo za približno tristo vojakov.⁵⁷

Obalova prošnja obrambnemu ministru glede opreme 300 vojakov je bila uslišana, kar so pristojni 13. januarja sporočili narodnostnemu ministrstvu. Njegovo imenovanje za vladnega komisarja tudi za Medmurje in Zalsko županijo pa je postalo brezpredmetno, kajti madžarska vlada se je zaradi notranjih- in zunanjepolitičnih okoliščin *de facto* sprijaznila z zasedbo Medmurja s strani

⁵⁶ MNL, OL, Zapisnik seje ministrskega sveta z dne 7. 1. 1919, 15. točka dnevnega reda, dostopno na: www.elevetar.hu, pridobljeno: 20. 1. 2021.

⁵⁷ MNL, OL, K 40, 4. škatla, 1919, II. 119, Telegram Obala na notranje ministrstvo z dne 11. 1. 1919.

Kraljevine SHS (uradno sicer tega ni deklarirala oziroma priznala). Omenjeni postopki imenovanj Obala na različne zahtevne in politično občutljive položaje potrjujejo izredno težek položaj madžarske vlade v tedanjih nehvaležnih okoliščinah, hkrati pa nakazujejo njegovo preveliko željo po oblasti in tudi močno politično podporo, ki jo je užival v času ministriovanja Oszkárja Jászija. Ne glede na to madžarski vladi prizadevanja pri iskanju poti organiziranja slovenske narodne skupnosti na območju Prekmurja ni mogoče oporekati, čeprav so bile glede njene realizacije razmere neugodne, kajti tako "Károlyijeva" ljudska republika kot pozneje Madžarska republika sovjetov sta živetarili v nemo-gočih notranje- in zunanjepolitičnih okoliščinah.

Vladni komisar Obal je imel pri zagotovitvi politične podpore slovenski županiji na terenu veliko težav in – v primerjavi z njegovimi ostalimi naloga-mi – je bil pri tem manj uspešen. Pri zadovoljitvi osnovnih življenjskih potreb prekmurskega prebivalstva so bili njegovi argumenti v komunikaciji z državni-mi ustanovami tako fokusirani, da je poudarjal nujnost oskrbe prebivalstva iz narodnostnih razlogov, torej da je ob primerni oskrbi prekmurskega slovenske-ga življa mogoče pričakovati njihovo večjo lojalnost do madžarske države. To je bilo v času ostrega propagandnega boja med slovensko oziroma jugoslovan-sko in madžarsko stranjo nadvse pomembno, kar je posebej razvidno iz dopi-sovanja med tako imenovanim narodnostnim ministrstvom in ministrstvom za trgovino. Jászijev kabinet je v pismu z dne 6. januarja 1919 povzel prošnjo murskosoboškega narodnega sveta po dobavi dveh vagonov petroleja in prosil ministra za trgovino, da pošlje zaproseno blago na Obalov vladni komisariat, in to kot pošiljko izven pripadajoče kvote. V omenjenem primeru so bili glede dostavljene količine petroleja zgolj polovično uspešni, vendar pa so jim blago dobavili pravočasno, pri čemer je bila ključna Obalova vloga.⁵⁸

Poleg marljivosti Obala pri izvrševanju nalog, ki so mu bile zaupane, so bila pri njegovem imenovanju za velikega župana Železne županije pomembna tudi politična naravnost in že prej omenjena poznanstva. Sklep madžarske vlade, da je Bélo Obala, vladnega komisarja za slovensko narodno skupnost, na pre-dlog notranjega ministra imenovala tudi za velikega župana Železne županije, je bil objavljen v uradnem listu 11. januarja 1919, sočasno, ko so objavili tudi razrešitev njegovega predhodnika Lajosa Ostffyja.⁵⁹ Uradno je bil Obal uveden v novo funkcijo 21. januarja 1919. Delavstvo, ki je od razglasitve republike imelo posebej pomembno vlogo pri kadrovskih zadevah, proti njegovemu imeno-vanju naj ne bi imelo pripomb, vendar so se na omenjenem dogodku pojavili predstavniki delavcev na čelu s sekretarjem županijske organizacije socialnih

⁵⁸ MNL, OL, K 40, 4. škatla, 1919, XII. 74, Pismo kabineta ministra brez listnice z dne 6. 1. 1919.

⁵⁹ *Budapesti Közlöny* (Budimpeštanski uradni list), 11. 1. 1919, št. 8, str. 1.

demokratov Józsefom Kovácsom in so Obala opozorili, da bo lahko deloval le do tedaj, dokler bo užival njihovo zaupanje.⁶⁰ Med svojimi najpomembnejšimi nalogami v vlogi velikega župana Železne županije je Obal na seji županijske skupščine med drugim omenil posebno skrb za delavce in brezposelne ter za tiste, ki so nastradali v svetovni vojni, poudaril pa je tudi prizadevanja za kulturni razvoj županijskega središča. Vprašanja v zvezi s slovensko skupnostjo ob tej priložnosti ni omenjal.⁶¹ Zaradi nove zahtevne funkcije je lahko Obal bistveno manj časa namenil delu v okviru slovenskega vladnega komisariata. Nastalo vrzel je bilo treba formalno premostiti, zato je prišlo do imenovanja namestnika vladnega komisarja za zastopanje interesov Slovencev. Na osnovi pooblastila ministrskega sveta je notranji minister 25. februarja 1919 imenoval Eleka Sinkovicha⁶², državnega uradnika in funkcionarja, sicer prekmurskega rojaka slovenskega porekla za namestnika vladnega komisarja za Slovence.⁶³ Je pa res, da je v okviru vladnega komisariata v Murski Soboti vedno bolj prihajal v ospredje Vilmoš Tkalec, ki je v poznejšem obdobju odsotnost Obala v veliki meri izkoristil v lastno korist.

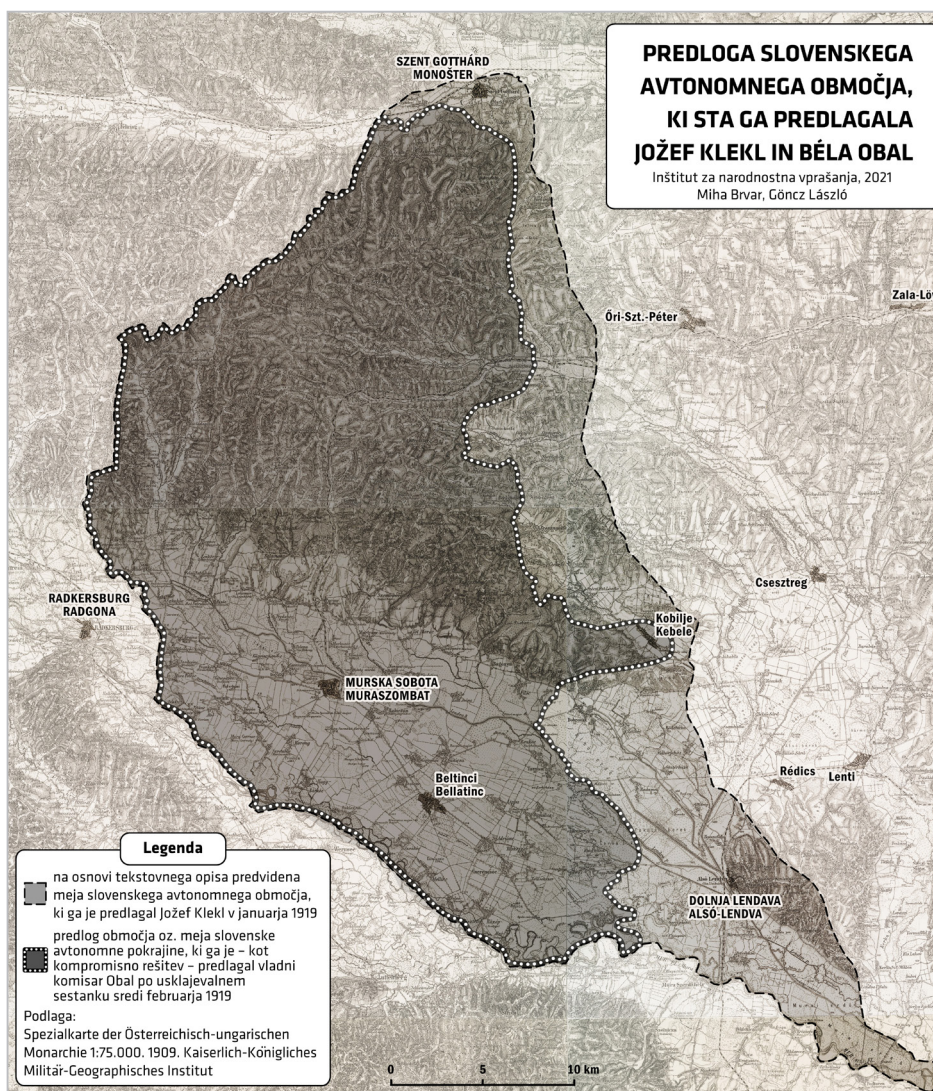
Tudi v januarju 1919 je vladni komisar Béla Obal še vztrajal z aktivnostmi v zvezi z ustanavljanjem nove županije. V Beltincih, v prostorih župnišča, se je po božičnih praznikih (točnega datuma Klekl v svojih "spominih" ni navedel, vsekakor pa je to bilo pred 14. januarjem) sestal s katoliško duhovščino murskosoboškega in lendavskega dekanata, kjer so se pogovarjali o možnih rešitvah upravne organiziranosti slovenske skupnosti. Med drugim so razpravljali o vzpostavitvi Beltinškega okraja, kar je bilo na seji skupščine Zalske županije načelno sprejeto že davnega leta 1912, Obal pa je predstavil odločitev vlade glede zagotavljanja avtonomnih pravic slovenski skupnosti, pri čemer je on še vedno imel v mislih organiziranje slovenske županije. Klekl je v zvezi s tem zapi-

⁶⁰ Zsuzsa L. Nagy, "A Tanácsköztársaság dunántúli előzményeiről (1919 január–március)", *Történelmi Szemle* I, 5. Tanulmányok, közlemények (1958), str. 175–176.

⁶¹ "Dr. Obál Bélára emlékezünk", *Vas Népe*, 28. 3. 1987, leto 32, št. 74, str. 5.

⁶² *Elek Sinkovich* (1968–1938), rodom iz Bakovcev pri Murski Soboti, je bil strokovnjak za državno upravo. Univerzitetno izobrazbo si je pridobil v Budimpešti. Opravljal je različne strokovne naloge in funkcije na območju Železne županije, med drugimi je deloval v okviru županijske uprave v Sombotelu, na okrajnih glavarstvih v Murski Soboti in Kőszegu, tudi v funkciji glavarja, pri murskosoboški obrtni zbornici, po letu 1908 pa je postal okrajni glavar v Sombotelu. V času delovanja v Murski Soboti je bil predsednik tamkajšnjega Kasina, sekretar Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine ter je pet let urejal lokalni tednik "*Muraszombat és vidéke*". V obdobju Madžarske sovjetske republike je bil zaprt, pozneje je kot strokovnjak v okviru madžarske delegacije sodeloval pri delu jugoslovansko-madžarske razmejitvene komisije. Imel je zasluge tudi pri vrnitvi 9 naselij v dolini reke Pinke k Madžarski, ki so jih prvotno prisodili Avstriji. V dvajsetih letih prejšnjega stoletja je deloval v okviru mestne uprave v Sombotelu. V tem mestu je tudi pokopan (*Vas vármegyei archontológia* (Spletni portal županijskega arhiva v Sombotelu), MNL, VaML, dostopno na: www.vaml.hu/Nevtar/S/Sinkovicg_Elek.html, pridobljeno: 18. 2. 2021).

⁶³ MNL, OL, K 148, 773. D. 1920-11-1459. 2391/1919, Imenovanje Eleke Sinkovicha za namestnika vladnega komisarja za Slovence z dne 25. 2. 1919, str. 1–5.

Predvideno območje Slovenske krajine in Vladnega komisariata za Slovence ter območje Okraja Beltinci (1918–1919) (Inštitut za narodnostna vprašanja, 2021, avtorja: Miha Brvar in László Göncz)

sal, da so se z določenimi Obalovimi predlogi strinjali, vendar najbrž enotnega stališča na pogovoru ni bilo. Prav on in nekateri katoliški duhovniki iz Zalske županije so imeli prej v mislih ustanovitev klasičnega avtonomnega območja, podobno kot se je tedaj o tem že javno govorilo pri reševanju narodnostnih zahtev Rusinov in Nemcev. Tudi združitev Prekmurja s Kraljevino SHS je že bila prisotna v načrtih nekaterih sodelujočih, Jožefa Klekla prav gotovo, čeprav o

tem neposredno v okviru sestanka na župnišču v Beltincih niso govorili. Več prisotnih duhovnikov je tudi podprlo stališče vodstva škofije (škof Mikes je nekaj dni pred tem pozval duhovščino, da se obnaša lojalno do madžarske države). Na sestanku, ki se je po mnenju Klekla končal neuspešno, so se dogovorili o organiziranju nekakšne ljudske skupščine v Beltincih, in sicer 17. januarja 1919, kjer naj bi odločili o dokončni obliki upravne organiziranosti prekmurskih Slovencev.⁶⁴ Vendar je bil to zgolj formalni predlog, s katerim se je pridobilo nekaj časa, kajti glavni akterji, ki so prek lokalnih in regionalnih časopisov ter druženj po verskih obredih oblikovali javno mnenje, so bili daleč od skupnega imenovalca glede organiziranosti oziroma položaja Slovencev na Madžarskem. Obal je tedaj gotovo že spoznal, da bodo slovensko županijo, kot sta si jo zamislila z ministrom Jászijem, težko obudili v življenje. Sicer še verjetno ni obupal, vendar se je najbrž sprijaznil tudi z iskanjem poti v smeri klasične avtonomne organiziranosti. Jožef Klekl in somišljeniki pa so se že *de facto* lotili izdelave koncepta slovenske avtonomije, čeprav nekateri tudi tega niso smatrali za dokončno statusno rešitev območja oziroma Slovencev, kajti so že računali s priključitvijo Prekmurja h Kraljevini SHS.

Zborovanje v Beltincih 17. januarja 1919 je potekalo v zelo napetem vzdušju. Ker je bila agitacija obojestransko pestra, se je tam zbrala ogromna množica. Jožef Klekla na dogodku ni bilo. Glede vsebinskega poteka ljudskega zborovanja so poročila precej različna, v pretežni meri tudi protislovna (v nasprotujočih si izjavah in odgovorih sta "tekmovala" predvsem tednika *Novine* in *Muraszombat és vidéke*). Po uvodnem govoru vladnega komisarja Obala naj bi osrednjo nit "skupščine" predstavljala razprava o samostojnem Beltinskem okraju in slovenski županiji, vendar se je govorilo tudi o možnosti avtonomne ureditve Slovenske krajine ter o odnosu prebivalstva do nove jugoslovanske države. Zaradi prevelikega števila prisotnih, kjer so se vrstili tudi spontani medklici, se prava vsebinska razprava ni mogla izoblikovati. Množica je jasno izrazila stališče, da prekmurskim Slovincem pripadajo narodnostne pravice, manjša skupina je poudarjala tudi pravico do samoodločbe. Po tem dogodku, kjer so nekateri javno zagovarjali tudi priključitev prekmurskih Slovencev k jugoslovanski državi, je bila dokončno zapečaten usoda tako imenovane slovenske županije. Odprla se je pot za koncepte slovenske avtonomne organiziranosti, in to ne v obliki županije, temveč na narodni osnovi organiziranega avtonomnega območja. Do formalne ustanovitve Beltinskega okraja je pozneje le prišlo, v nasprotju s podobno lokalno enoto s središčem v Gornji Lendavi (danes Grad na Goričkem), kjer je Béla Obal tudi načrtoval "slovensko" upravno enoto

⁶⁴ MNL, VaML, XIV. 10, Pisni odgovor Jožefa Klekla na obtožbe, str. 27–30; PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Klekl Jožef, Črenšovci, ovoj 116/1, TE 3, str. 3.

na območju "slovenskih" notariatov monoštrskega okraja. V zvezi s tem je bilo organizirano ljudsko zborovanje v Gornji Lendavi, kjer pa Obalov predlog ni dobil podpore.⁶⁵

Koncepti avtonomne organiziranosti prekmurskih Slovencev s poudarkom na Kleklovem načrtu

Na iskanje rešitve organiziranosti Slovenske krajine oziroma Slovencev na Madžarskem je na začetku leta 1919 vplivalo več dejavnikov. Madžarska država je v mednarodnem pogledu in glede gospodarsko-socialne stabilnosti drsela vedno nižje, kajti v nastalih okoliščinah vlada Mihály Károlyija – ki je 11. januarja 1919 postal predsednik republike, na položaju premierja pa ga je zamenjal Dénes Berinkey – ni uspela stabilizirati notranje- in zunanjepolitičnih razmer. Dve tretjini ozemlja predvojne Madžarske je bilo zasedeno s strani različnih vojaških formacij sosednjih držav in antantnih sil, državne meje oziroma začasno določene demarkacijske črte so bile negotove, vedno večje skupine socialno ogroženega prebivalstva pa so bile težko obvladljive. Številčno največje narodne manjšine so se že *de facto* odcepile od države, pogajalo se je še le z Nemci in Rusini ter s Slovenci. Oszkár Jászi, ki je veljal za uglednega strokovnjaka za narodna in manjšinska vprašanja, je zaradi neuspeha pri pogovorih z "velikimi manjšinami" 19. januarja 1919 odstopil s funkcije ministra (v naslednjih dveh mesecih je deloval kot svetovalec predsednika Károlyija), kar je negativno vplivalo na pogajanja z drugimi narodnimi manjšinami. Glede pogovorov s slovensko narodno skupnostjo je to prav tako imelo posledice, saj je lahko Béla Obal, vladni komisar in veliki župan za Slovence, zaradi nakopičenih drugih funkcij in dodatnih obveznosti še manj časa namenil komisariatu v Murski Soboti. V pretežni meri se je ukvarjal z reševanjem socialne stiske prekmurskega prebivalstva (kar so, kot smo že opozorili, smatrali kot pomembno "državotvorno" dejavnost) in organiziranjem obrambe državne meje, kajti predvsem po zasedbi Jurišičeve enote dela Prekmurja in zaradi spremembe statusa Medmurja, ki je ostalo pod zasedbo Kraljevine SHS, se je potreba po še bolj zavarovani državni meji stopnjevala. Tudi pri tem je bil Obal sprva zelo uspešen, saj je, ker vlada ni mogla zagotoviti primerno usposobljene vojaške enote, že do sredine januarja na lastno pobudo od prekmurskih aristokratov zbral v "sklad za obrambo državne meje" več kot 700 tisoč kron (grof Ágost Zichy je prispeval 250 tisoč, grof Zsigmond Batthyány 150 tisoč, László Szapáry 100 tisoč, grofica Saint Juli-

⁶⁵ László Göncz, "A muravidéki szlovénok és a Mura mente helyzete 1918 őszétől a Tanácsköztársaság létrejöttéig", *Századok* 154, št. 4 (2020), str. 758–761; "Pri Gradi", *Novine*, 2. 2. 1919, leto 6, št. 5, str. 2.

enova 50 tisoč ter nekateri vplivni meščani in trgovci tudi skupaj več tisoč).⁶⁶ S pomočjo tega denarja so usposobili 300 plačanih vojakov za obrambo državne meje proti Štajerski.⁶⁷ Toda tovrsten način organiziranja obrambe državne meje se je dokaj hitro pokazal za pomanjkljivega, saj jim dodatnega denarja, ki bi bil potreben za kontinuirano oskrbovanje in razvijanje omenjene obrambne enote (čeprav je Obal vključil v zbiranje tudi vodstvo Zalske županije), ni uspelo zbrati. Vladni komisar je poskušal reševati problem z uvedbo dodatnega davka za dotično območje, a je to naletelo na neodobravanje prebivalstva.⁶⁸

Območje Prekmurja, kot edina od pokrajin nekdanje madžarske države, ki so po 12. avgustu 1919 pripadale jugoslovanski državi, v prvi polovici leta 1919 ni bilo zasedeno s strani vojske Kraljevine SHS (razen omenjenih nekaj dni med 25. decembrom 1918 in 3. januarjem 1919). Razpoloženje prebivalstva in dojemanje lastne narodne identitete sta se v precejšnji meri spremenila. Podpora pripadnosti slovenskega prebivalstva Kraljevini SHS je sproti rasla. Sredi meseca januarja 1919 je dejansko prišlo do ustanovitve narodnih svetov na narodni osnovi. To se je zgodilo 16. januarja 1919 v Sakalovcih (danes Porabje), 18. januarja pa v Sodišincih, Petrovcih, Gederovcih in na Krajni.⁶⁹ V takih okoliščinah so se pripravljali od sredine januarja 1919 osnutki oziroma koncepti avtonomne organiziranosti Slovencev v okviru Madžarske, kar je po neuspelem poskusu ustanovitve slovenske županije spodbujal tudi vladni komisar Obal. Lahko govorimo o različnih konceptih oziroma predlogih slovenske avtonomne organiziranosti, vendar je bil po minimalnih pravnih standardih pripravljen le predlog, ki je nastal po zamisli Jožefa Klekla starejšega, ob sodelovanju še nekaterih drugih duhovnikov iz Zalske županije. Kot nenapisani koncept slovenske avtonomije se še lahko omenita "vizija" dolnjelendavskega odvetnika slovenskega porekla Vilmoša Némethyja in predlog nadporočnika, vedno vplivnejšega Vilmoša Tkalca, ki je bil sredi februarja 1919 pooblaščen s strani Obala (z vžigom notranjega ministrstva) za izvajanje vseh opravil iz pristojnosti vladnega komisarja, vključno z njegovim zastopanjem.⁷⁰ Konkretni zapisi o omenjenih konceptih oziroma dokumentih niso ohranjeni, zato njuno vsebino poznamo zgolj posredno. Še en "pogled", ki se ga omenja, pa ni bil osnutek oziroma predlog, temveč je bilo odklonilno stališče socialnodemokratske stranke, ki je nasprotovala vsemu, kar bi zagotavljalo kakršnokoli upravno-organizacijsko obliko na slovenski narodni osnovi. Preden predstavimo Kleklov predlog

⁶⁶ "Határvédelem", *Muraszombat és Vidéke*, 19. 1. 1919, leto 35, št. 1, str. 2.

⁶⁷ Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 140.

⁶⁸ "Na stražo kre granice", *Novine*, 16. 2. 1919, leto 6, št. 7, str. 2.

⁶⁹ "Narodni svet", *Novine*, 2. 2. 1919, leto 6, št. 5, str. 2.

⁷⁰ MNL, OL, K 40, različni dokumenti (brez št.), 1919, XII, str. 7, Pooblastilo Vilmošu Tkalczu z dne 19. 2. 1919 v zvezi z opravljanjem vseh opravil iz pristojnosti vladnega komisarja.

ter odklonilno besedilo murskosoboške in županijske organizacije socialnodemokratske stranke, naj povzamemo, da se je odvetnik Vilmoš Némethy, v čigavem stališču naj bi bile tudi protislovne opredelitve do tega vprašanja, strinjal z namero, da se pripadnikom slovenske skupnosti priznajo jezikovne pravice na vseh področjih, vendar to po pričevanju Klekla in interpretaciji Kővágója lahko razumemo zgolj kot individualne pravice, kajti on naj bi, predvsem zaradi finančnih razlogov, nasprotoval avtonomni organiziranosti. Vilmoš Tkalec pa je s svojimi sodelavci "pripravil" koncept slovenske avtonomije, ki je povzel ali prevzel nekatere teze prvotne Obalove zamisli o tako imenovani slovenski županiji. Za to skupino naj bi stal sam vladni komisar Obal (vsaj kar se tiče načelne podpore), ki naj bi z alternativnimi predlogi zagotavljala neke vrste opozicijsko varianto Kleklovemu načrtu.⁷¹

V drugi polovici januarja 1919 je vladalo v Prekmurju zelo napeto politično vzdušje. Iz dneva v dan se je povečevala skupina tistih, ki so že javno simpatizirali z jugoslovansko državo, oblast pa je v reakciji na spremenjene okoliščine vedno bolj ostro reagirala. Na straneh lokalnih tednikov – *Novine* in *Murazombati és Vidéke* – je potekala prava politična "vojna" tako glede avtonomne organiziranosti oziroma posredno tudi ozemeljske pripadnosti Slovenske krajine kot glede različnih strankarsko-političnih, verskih in socialnih konfliktov. Jožefu Kleklu so očitali, da je s pomočjo različnih letakov in propagandnih tiskovin agitiral za Jugoslavijo, zato je upokojeni črenšovski župnik v "svojih" *Novinah*, ki jih v tistih mesecih ni urejal on, temveč njegov nečak in soimenjak Jožef Klekl mlajši, odgovoril na po njegovem mnenju neupravičene trditve. Poudaril je, da v življenju letaka ni pisal, v nadaljevanju "izjave" pa je v verskem kontekstu povedal, da je njegov namen zgolj "ljudi po mirni poti peljati proti zemeljskemu in nebeškemu kraljestvu". Svoje stališče je Jožef Klekl starejši razlagal tako, da je "proti temu, da bi Jugoslovani napadli naše kraje. Miru prosim in da se dvigne beseda za slovenski narod na mirovnih pogajanjih, kjer naj se odloči, ali bomo v Jugoslaviji ali ne." V nadaljevanju izjave je zapisal, da naj se v okviru mirovne konference določijo pravice prekmurske slovenske skupnosti, kamor koli bodo njeni pripadniki pripadali, in da se bodo Slovenci odločitev prilagodili. Svoj "zagovor" je zaključil z zahtevo, ki jo je večkrat poudaril, in sicer da se na mirovni konferenci prekmurskim Slovencem zagotovi "slovenska samovlada" (pod tem je razumel avtonomijo), ne glede na to, ali bo območje pripadlo Jugoslaviji ali Madžarski, in da naj bo ta zagotovljena tako katoličanom kot evangeličanom.⁷²

⁷¹ MNL, VaML, XIV. 10, Pisni odgovor Jožefa Klekla na obtožbe, str. 33–34; PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Klekl Jožef, Črenšovci, ovoj 116/1, TE 3, str. 3–4; Kővágó, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, str. 148–149.

⁷² "Izjava", *Novine*, 24. 1. 1919, leto 6, št. 4, str. 1.

Jožef Klekl se je 14. januarja 1919, torej že pred odmevnim ljudskim zborovanjem v Beltincih (17. januarja 1919), ki smo ga predstavili v prejšnjem poglavju, v Črenšovcih sestal s katoliškimi duhovniki iz slovenskih župnij Zalske županije, z njegovimi najbližjimi somišljeniki (skupaj naj bi jih bilo sedem: Jožef Klekl starejši, Ivan Baša – župnik v Bogojini, Jožef Sakovič – župnik v Turnišču, Jožef Čačič – župnik v Črenšovcih, Štefan Kühar – župnik v Beltincih, Štefan Lejko – kaplan v Beltincih in Jožef Hauko – kaplan v Črensovih)⁷³, s katerimi so oblikovali prvotno besedilo slovenskega avtonomnega območja. V zvezi z omenjenim sestankom je Klekl v odgovoru generalu Rudolfu Maistru na vprašanja o dogodkih v tako imenovanem prevratnem obdobju na območju Prekmurja nekaj let pozneje zapisal:

V mojem stanovanju zbrana duhovščina pred zastopnikom oblasti dr. Ciganom, okrajnim glavarjem v Beltincih, sklene pismo zahtevo po širni avtonomiji Slovenske krajine, ki naj bi vsebovala tudi St. Gotthard [Monošter – op. L. G.], Dolnjo Lendavo in vse obmejne, že deloma madžarizirane občine. Na jasno zahtevo že pokojnega Štefana Küharja, župnika⁷⁴ in kaplana Lejko Štefana je bila prva točka naše zahteve: Če ne pridemo v Jugoslavijo, samo v tem primeru zahtevamo avtonomijo.

Klekl je v pismu Maistru še zapisal, da so se dogovorili o zahtevi po avtonomiji Prekmurja tudi v primeru, če bo pokrajina dodeljena Jugoslaviji. Pisno zahtevo o avtonomiji so pozneje – po navedbi Klekla – podpisali tudi drugi katoliški duhovniki, razen murskosoboškega dekana Slepca in "njegovih ožjih zaupnikov".⁷⁵

Jožef Klekl je omenjeni sestanek predstavil v nekoliko drugačni luči, v okviru svojega odgovora na obtožbo leta 1941, ko mu je po zasedbi Prekmurja madžarsko sodišče sodilo zaradi "veleizdaje". Razumljivo je, da je njegov tedanji zagovor nastal v težkih okoliščinah, saj je moral reševati svoje življenje, zato je treba objektivnost omenjenega pričevanja razumeti v zavedanju tedanje situacije. Kljub temu je z vidika vsebine tega prispevka Kleklov zagovor zanimiv in pomemben. Glede konteksta omenjenega besedila iz leta 1941 v delu, ko je pisal

⁷³ Kokolj, "Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919", str. 94.

⁷⁴ Beltinski župnik *Štefan Kühar* (1887–1922) je sodil v krog najbolj zavednih prekmurskih Slovencev in je bil zagovornik priključitve pokrajine h Kraljevini SHS. Na omenjenem sestanku v Črenšovcih je prav on, skupaj s svojim kaplanom Lejkom, najbolj zavzeto zagovarjal stališče, da se avtonomija za Slovence v okviru Madžarske zahteva zgolj v primeru, če bo pokrajina ostala v dotedanji državi, če bo priključena k Jugoslaviji, pa te potrebe ni. Klekl je bil mnenja, da se zaradi specifičnih okoliščin v Prekmurju se avtonomni status območja zahteva tudi v okviru jugoslovanske države. V pismu generalu Maistru, ki je bilo napisano leta 1924, je Klekl omenjal Küharja že kot pokojnega duhovnika.

⁷⁵ PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Klekl Jožef, Črenšovci, ovoj 116/1, TE 3, str. 3.

Jožef Klekl starejši
(Pokrajinska in študijska knjižnica)

o njegovem odnosu do slovenske avtonomne organiziranosti leta 1919, lahko ugotovimo, da je predstavil svoje aktivnosti v luči osebe, ki je zagovarjala avtonomijo Slovencev, med drugimi tudi zato, da območje Slovenske krajine ostane pod okriljem madžarske države. Prvi del trditve vsekakor drži, kot smo to videli tudi v njegovem pismu generalu Maistru in kot je to dokazal večkrat po letu 1919, ko je – tudi kot poslanec v beograjskem parlamentu – jasno zagovarjal potrebo po avtonomni ureditvi Prekmurja v okviru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Trditev, da je slovensko avtonomijo zagovarjal tudi zato, da ostane Prekmurje v okviru Madžarske, je bila pretirana, kajti – kot smo delno že omenili – njegova

prioritetna želja na začetku leta 1919 je že bila priključitev Prekmurja k Jugoslaviji. Res pa je, da Klekl nikoli ni pozival k uporabi sile ali agresivnih metod in da ni bil sovražen do madžarske države. Prej obratno: spoštoval je kulturne in druge vrednote Madžarov. V omenjenem zagovoru je Klekl tudi zapisal, da ga je k oblikovanju stališča do avtonomne organiziranosti poleg vladnih (torej Obalovih) sugestij spodbudil tudi poznejši beltinski okrajni glavar János Cigan (tedaj še kot glavar, pristojen za širše območje Beltincev), ki je – tudi v duhu predloga vodstva Zalske županije, kjer so prav tako predlagali določen okvir zagotavljanja manjšinskih pravic Slovencem na teritoriju županije (kar je podžupan Kolbenschlag posredoval Kleklu) – kot strokovnjak sodeloval na posvetu oziroma pri strokovnem lektoriranju besedila, vendar v vsebinske odločitve ni posegal.⁷⁶ Cigan slovenske avtonomne ureditve ni zagovarjal, vendar sta bila v dobrih odnosih s Kleklom, ki ga je ocenil za dobrega strokovnjaka in poštenega človeka. V obravnavanem zagovoru je Klekl tudi poudaril, da so koncept slovenske avtonomije, ki je bil načelno dogovorjen na sestanku v Črenšovcih 14. januarja 1919, vsi prisotni katoliški duhovniki enoglasno podprli, vendar naj bi pozneje beltinski župnik Kūhar zahteval, da mora biti njihova prva prioriteta priključitev območja h Kraljevini SHS, šele če to ne uspe, pride v poštev slovenska avtonomija v okviru Madžarske. Klekl naj bi Kūharjevo "varianto" sporočil tudi Jánosu Ciganu in ga prosil za posredovanje pristojnim vladnim in županijskim uradom, vendar je bil v objavljenem besedilu tako imenovanega Kleklovega predloga nekoliko spremenjeno vključen.⁷⁷ Dokončno besedilo, ki je bilo 9. februarja 1919 v slovenskem jeziku objavljeno v *Novinah*, v madžarskem jeziku pa v tedniku *Muraszombat és vidéke*, je nastalo nekaj dni pozneje. Nekatere točke naj bi Klekl samovoljno spremenil, kar je povzročilo, da so se nekateri duhovniki od načrta pozneje distancirali (to se je najbrž zgodilo zaradi velikega nasprotovanja madžarske javnosti in pritiska nanjo).

Objavljen "Kleklov načrt" je – kot neke vrste preambula – določil, da Slovencem na Madžarskem pripada pravica do "samoodločbe", torej možnost odločanja pri zakonodajni in izvršni dejavnosti na področjih notranjih zadev, pravosodja, izobraževanja, kulture, verskih vprašanj in uporabe maternega jezika. Naslednja določba se je glasila:

Iz tistih območij Železne županije in Zalske županije, kjer živijo Slovenci, se mora ustanoviti z imenom Slovenska krajina avtonomno območje s samostojnim upravljanjem. Z njenega teritorija se ne sme izpustiti nobena vas, če tudi tam živi narodnostno mešano prebivalstvo, niti vas, kjer so Slovenci v manjšini,

⁷⁶ Jerič, *Moji spomini*, str. 59–60.

⁷⁷ MNL, VaML, XIV. 10, Pisni odgovor Jožefa Klekla na obtožbe, str. 29–31.

kot so: Dolnja Lendava, Lendavske, Dolgovaške in Čentibske gorice, Kot, Kapca, Žitkovci, Motvarjevci, Radmožanci in druga podobna naselja v Zalski in Železni županiji. Po tem načelu mora tudi Monošter pripadati avtonomnemu območju Slovenske krajine.

V nadaljevanju je bilo poudarjeno, da bo meje avtonomnega območja določila posebna komisija, ki bo sestavljena iz predstavnikov, imenovanih s strani slovenske skupnosti in madžarske ljudske vlade. Predlagali so tudi, da naj avtonomijo Slovenske krajine zagotovijo vse sodelujoče velesile na mirovni konferenci, in tega ne zgolj v okviru Madžarske, temveč tudi v primeru, če mirovna konferenca območje prisodi Jugoslaviji. Poudarili so, da se bodo prekmurski Slovenci podredili odločitvi mirovne konference. Določili so tudi, da bodo zadeve iz lastne pristojnosti opravljali organi Slovenske krajine, tako imenovana skupna področja (zunanjo politiko, finance, vojaške zadeve, državljanstvo, gospodarstvo, promet, socialo, civilno in kazensko pravo) pa pristojna "skupna" ministrstva. Posebej so poudarili, da na območju Slovenske krajine ne bo mogoče uveljaviti zakonov, ki bi preprečili oziroma spreminjali delovanje šol v upravljanju verskih skupnostih ter ki bi enostransko posegli v lastninske pravice verskih objektov, nepremičnin in ustanov, niti določb, ki bi omogočale, da učitelji zagovarjajo protiverska ali nemoralna stališča. Kot zakonodajni organ Slovenske krajine so določili slovensko skupščino oziroma zbor in so zahtevali, da se glede urejanja skupnih zadev v madžarski državni zbor vključi številčni zastopanosti Slovencev primerno število poslancev. Poslance slovenske skupščine bi volili na osnovi splošnih določb madžarskega ljudskega zakona iz leta 1918, način volitve slovenskih poslancev v madžarski državni zbor pa bi urejal poseben zakon. Za nosilce izvršne veje oblasti Slovenske krajine so določili: 1) ministrstvo, na čelu katerega bi bil tako imenovani slovenski minister. Ta bi bil glede odločanja o skupnih zadevah član madžarske vlade, v avtonomnih zadevah pa najvišji izvršni organ avtonomnega območja, odgovoren zakonodajnemu telesu Slovenske krajine in madžarskemu državnemu zboru. Za namestnika ministra so predvideli državnega sekretarja. Sedež ministrstva bi bil v Budimpešti; 2) ravnateljstvo (guvernerstvo) Slovenske krajine s sedežem v Murski Soboti, pod nadzorom "slovenskega" ministra. Na čelu ustanove bi bil guverner oziroma ravnatelj. Skupina katoliških duhovnikov je v "načrtu" določila, da bo prebivalstvo na območju Slovenske krajine, ki po maternem jeziku ni slovensko, uživalo jezikovno in kulturno avtonomijo. Za pomembno določbo velja, da se v vseh uradih na območju Slovenske krajine uporablja slovenski jezik, in sicer po jezikovnih standardih tako imenovane gajice, in da naj se v celoti opusti termin "Vend" pri poimenovanju oziroma označevanju Slovencev, ker je napačen in ker Slovenci sami tega izraza ne uporabljajo. Na področju izobraževanja je "Kleklov načrt" določil, da je država dolžna na območju Slovenske krajine ustanoviti eno

slovensko gimnazijo, slovensko učiteljišče, slovensko ekonomsko šolo, slovensko dekliško šolo in meščansko šolo v Murski Soboti preoblikovati v slovenske, v okviru dolnjelendavske meščanske šole pa je dolžna organizirati paralelne slovenske oddelke, podobno tudi v okviru monoštrske gimnazije, dokler se ne ustanovi samostojna slovenska gimnazija. Pripomnili so še, da bi v primeru, da če bi država monoštrsko gimnazijo preoblikovala v slovensko gimnazijo, zadostila zahtevi slovenske skupnosti. Glede poučevanja madžarskega in nemškega jezika kot učnih predmetov v osnovnih šolah so določili, da se to lahko zagotovi zgolj tam, kjer obstajajo tudi paralelni madžarski oziroma nemški razredi; v "čisto slovenskih šolah ne". Medtem bi bilo poučevanje slovenskega jezika kot predmeta v madžarskih in nemških razredih obvezno. V srednjih šolah bi tudi madžarski jezik veljal za obvezni predmet, o uvajanju morebitnih drugih jezikov (npr. nemščine) v te ustanove bi odločala slovenska skupščina. V zvezi z uporabo imen krajev s slovensko večino so določili, da se tam uporablja slovenščina, madžarska različica imena pa se lahko ohrani le v primeru krajev, kjer so živeli Madžari v večini (konkretno so kot primer navedli Dolnjo Lendavo in Monošter). Ta določba bi veljala tako s topografskega vidika kot tudi v uradnem poslovanju, vključno s poštnimi storitvami. Zahtevali so tudi, da bi lahko na območju Slovenske krajine javni uslužbenec prvenstveno postal tisti, ki mu je bil materni jezik slovenščina, v primeru, da kandidata s takimi kompetencami ne bi našli, pa bi to lahko bila tudi oseba druge narodnosti, če bi slovenski jezik obvladala. Pri pogojih uslužbencev so navedli kriterij upoštevanja razmerja verske pripadnosti konkretnega naselja. Zahteva je tudi bila, da naj se en vojaški polk formira iz vojakov, ki pripadajo slovenski skupnosti, kjer bi poveljevali v slovenskem jeziku, pri njihovem usposabljanju pa naj bi bil poudarek tudi na verski vzgoji. Polovica omenjenega polka bi bila lokalizirana v Dolnji Lendavi, polovica pa v Monoštru. Kleklov načrt slovenske avtonomije je soglašal z razdelitvijo največjih veleposestev, vendar bi se zemlja smela deliti izključno prekmurškemu prebivalstvu. Predlagali so še, da država določen delež verskega in šolskega sklada prenese na zastopstvo Slovenske krajine, iz katerega naj bi se v najkrajšem možnem času v Dolnji Lendavi Slovincem v vinogradniških zaselkih zagotovilo slovensko župnijo in slovensko ljudsko šolo, podobno tudi za slovensko skupnost na Kapci, Kotu in Hotizi skupno župnijo ter za Kobilje samostojno, v Dobrovniku pa slovenskega kaplana. Podobno kot za Dolnjo Lendavo naj bi veljalo tudi za Monošter. V okviru predloga so še zahtevali od madžarske države, da se tam, kjer je to potrebno, šolske ustanove obnovi oziroma zgradi, nato pa naju se izvajanje izobraževanja v celoti prenese na verske skupnosti (kar je bila v prejšnjih desetletjih nekakšna tradicija), razen zagotavljanja sredstev za učitelje, kar bi morala zagotavljati država. Kot prioriteto so navedli tudi izgradnjo vsaj dveh mostov na reki Muri (pri Bistricah in Petanjcih) ter železniško povezavo med Dolnjo Lendavo, Radgono in Monoštrom.

Skupaj s predlaganim načrtom je Jožef Klekl posredoval madžarski vladi še nekaj prošenj. Med drugimi jo je prosil, da prek svojih zastopnikov vpliva na velesile, sodelujoče na mirovni konferenci, da bodo avtonomno ureditev prekmurskih Slovencev zagotovile tudi v primeru, če bo območje prisojeno Jugoslaviji. Za ta primer je navedel, da "se mora območje Prekmurja združiti z ostalim bratskim slovenskim narodom v skupni kanton kot v celoti enakopraven partner". Madžarsko vlado je prosil (najbrž zaradi vljudnosti), da v primeru, če bo Prekmurje pristalo v Kraljevini SHS, vpliva na jugoslovansko vlado, da poskrbi tudi za tiste uradnike madžarske narodnosti, ki bi tam ostali v spremenjenih okoliščinah. Na koncu pisma je bila še prošnja, da madžarska vlada oziroma finančni minister v sodelovanju z načrtovanim "slovenskim" ministrom poskrbi za nemoteno delovanje območja tudi v času dogovarjanja o vzpostavitvi avtonomne ureditve.⁷⁸

V isti številki tednika *Muraszombat és vidéke*, v kateri so objavili Kleklov načrt slovenske avtonomije, je uredništvo (formalno je to bila Gospodarska zveza murskosoboškega okraja, v ozadju pa so stali predvsem socialnodemokratsko usmerjeni krogi in predstavniki Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine) predlog zgolj obrobno kritiziralo. Poudarili so, da Kleklov načrt "osvetli cilj njegovih avtorjev, ki se glede predlaganih vsebin sklicujejo na občutke ljudstva, namesto da bi priznali, da te občutke prav oni želijo vcepiti v njihovo razmišljanje". Bralce so tudi informirali o stališču katoliške duhovščine murskosoboškega okraja, ki je po navedbi tednika na svoji seji 3. februarja 1919 v celoti odklonila predlog "človeka, ki je v zablodi", in nekaterih somišljenikov.⁷⁹ Precej bolj ostro so pisali v naslednji številki omenjenega tednika, ki je izšla 16. februarja 1919, saj so v okviru uvodnega članka neposredno obsodili Jožefa Klekla in somišljenike, da so s svojim načrtom avtonomije zanetili narodni konflikt in da je njihov najpomembnejši cilj priključiti območje Slovenske krajine k Jugoslaviji. Poimenovali so jih za "izdajalce vendskega ljudstva". Kleklu so tudi očitali, da se je kljub upokojitvi že vrsto let ukvarjal z aktivno politiko, verskega poslanstva pa ni opravljal. V zvezi s tem so grobo navedli, da se je "njegova bolezen najbolj pokazala v izdaji domovine".⁸⁰ V omenjeni številki madžarskega murskosoboškega tednika so objavili tudi "popravek" bogojinskega župnika Ivana Baše, ki je trdil, da v predstavljeni obliki načrta slovenske avtonomije ni videl in ga kot takšnega tudi ni podpisal, zato se je od besedila

⁷⁸ "Načrt ali plan autonomije, šteroga je spravišče slovesnkih dūhovnikov, Zaladske županije, 14. jan. 1919 leta, ednoglasno sprijalo", *Novine*, 9. 2. 1919, leto 6, št. 6, str. 1–2; "Mit akar Klekl József cserföldi nyugalmazott plébános?", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 2. 1919, leto 35, št. 4, str. 1–2.

⁷⁹ *Muraszombat és Vidéke*, 9. 2. 1919, leto 35, št. 4, str. 2, komentar uredništva tednika, brez naslova.

⁸⁰ "Vend ügyek", *Muraszombat és Vidéke*, 16. 2. 1919, leto 35, št. 5, str. 1.

distanciral.⁸¹ Od Kleklovega besedila so se s podobnimi argumenti kot župnik Baša (da jo v objavljeni obliki niso videli, niti podpisali) omejili tudi turniški župnik Jožef Sakovič, črenšovski župnik Jožef Čačič in gornjelendavski župnik Rezső Bednarik, ki sicer ni bil prisoten pri pripravi prvotne različice načrta. To je spodbudilo urednika tednika *Muraszombat és Vidéke* oziroma nasprotnike Klekla in njegovega načrta, da so ga javno vprašali, kdo sploh stoji za celotnim konceptom. Jožef Kelkl starejši je v pismu, ki je bilo objavljeno kot "popravek" v isti številki časopisa, med drugim trdil, da je končno besedilo pripravil na osnovi pogovora in spodbude vladnega komisarja Béle Obala, ki mu je obljubil, da bodo tudi Slovenci dobili enak avtonomni status, kot je že bil zagotovljen Rusinom, zato je v svojih zahtevah načrtal "maksimum" možnih pravic.⁸² Vzajemno oster dialog je potekal tudi v naslednjih številkah tednikov *Novine* in *Muraszombat és vidéke*. Kelkl je vedno poudaril, da so duhovniki iz Zalske županije soglašali s stališčem, da naj se madžarska in jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci dogovorita glede državne pripadnosti Prekmurja ter da naj na mirovni konferenci zastopane države zagotovijo avtonomno ureditev Slovenske krajine oziroma Prekmurja v obliki, kot so to predstavili v lokalnih časopisih 9. februarja 1919. Navedel je tudi imena tistih duhovnikov, ki naj bi z območja Železne županije podprli njegov koncept.⁸³ Kleklov položaj v tedanjih okoliščinah je bil gotovo nelagoden, pri izjavah v zvezi s svojo takratno držo (ki so bili izrečeni oziroma napisani v različnih obdobjih) pa se je prilagajal danim situacijam. Glede tega je na mestu ugotovitev Miroslava Kokolja, ki je sicer pri celoviti oceni delovanja ene od najpomembnejših osebnosti prekmurske zgodovine v obdobju po prvi svetovni vojni izkazal tudi pretirano pristranskost (njegovo, sicer zelo poglobljeno raziskovalno delo se je izvajalo v času tako imenovane enopartijske državne ureditve, ko so bila prisotna določena pričakovanja pri obravnavi vsebin verskega in meščanskega značaja), da se je Kelkl "spretno gibal med strujami, da je svoje namere prikrival in da se je pred škofom pretvarjal".⁸⁴

Glede vsebine tako imenovanega Kleklovega načrta lahko ugotovimo, da so ob konkretnih zahtevah in določbah narodnega oziroma narodnostnega in upravnega značaja, med katerimi najbolj izstopa teritorialno poseganje načrtovane avtonomne pokrajine na območja s pretežno madžarskim prebivalstvom, predlagani koncept najbolj "bremenile" zahteve, ki so bile povezane z verskimi ustanovami. Omenjeni vidiki načrta so takoj po objavi postali najbolj kritizirani. V enem od uvodnih člankov tednika *Muraszombat és Vidéke* so jasno izpostavili-

⁸¹ "Helyreigazítás", *Muraszombat és Vidéke*, 16. 2. 1919, leto 35, št. 5, str. 2.

⁸² "Tisztul a helyzet", *Muraszombat és Vidéke*, 2. 3. 1919, leto 35, št. 7, str. 2–3.

⁸³ "Izjavi zaladskih duhovnikov", *Novine*, 2. 3. 1919, leto 6, št. 9, str. 2.

⁸⁴ Kokolj, "Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919", str. 103.

li, da bi namesto tega, kar določa predlagana določba v Kleklovem načrtu, ki je zahtevala prenos vseh osnovnih šol v upravljanje cerkvenih skupnosti, morala organiziranost šolstva potekati v nasprotni smeri: "vse šole bi morale vključiti v državno upravljanje".⁸⁵ Glede tega je treba poudariti, da so verjetno Klekl in somišljeniki poleg izrecno cerkveno-lojalnih interesov predlagali tudi ohranjanje oziroma nadaljnje širjenje organiziranosti osnovnih šol v upravljanju verskih skupnosti, ker so v tem primeru duhovniki, ki so bili praviloma predsedniki ali člani šolskih svetov, lahko poleg učenja verskih vsebin vplivali tudi na izbiro oziroma uporabo učnega jezika v šolah. Že v letih pred izbruhom prve svetovne vojne so namreč vodstva županij intenzivno pritiskala na pristojno ministrstvo in lokalne skupnosti, da se – predvsem na območjih, kjer je bilo stičišče bivanja različnih narodnih skupnosti – osnovne šole prenesejo (ali se na novo ustanovijo) v državno upravljanje z namenom, da se pospeši širjenje madžarskega jezika med narodnimi skupnostmi, tudi med Slovenci.⁸⁶ Ostro je nastopil proti Kleklovemu načrtu v časopisu *Muraszombat és vidéke* tudi István Kováts (najverjetneje gre za priznanega evangeličanskega duhovnika, čeprav tega murskosoboški tednik ne navaja), ki je predvsem izpostavil, da so v predlogu avtonomne ureditve zahtevali uvedbo gajice namesto tradicionalne prekmurske narečne pisave (pri kateri so uporabljali madžarsko abecedo in črkopis), kar je označil kot zvijačo, "da bi lahko ljudstvo lažje privedli v Jugoslavijo, kar si tudi dejansko želijo".⁸⁷

Sombotelški škof, grof János Mikes, ki je že na začetku leta 1919 v okrožnici pozval prekmursko duhovščino, da se zavzema za ohranitev Slovenske krajine v okviru madžarske države, si je želel po objavljenem avtonomnem načrtu prekmurskih katoliških duhovnikov z osebnimi stiki vplivati na razpoloženje prebivalstva, zato je obiskal prekmurske župnije. 1. februarja 1919 je bil škof Mikes v Murški Soboti, kjer se je po maši pogovarjal z delegacijo šolskih svetov. V njihovem imenu je zdravnik Mihael Škrilec poudaril, da se oni ne zavzemajo za odcepitev od Madžarske, želijo pa možnost komuniciranja v državnih in lokalnih uradih v slovenskem jeziku. Po poročanju murskosoboškega madžarskega tednika so glede jezika pouka v osnovnih šolah zgolj v prvih razredih zahtevali fakultativno poučevanje slovenščine.⁸⁸ Naslednji dan (2. februarja) je škof obiskal Tišino, kjer je ob sodelovanju tamkajšnje grofovske družine Batthyány imel pogovor s predstavniki izobraženstva in uradništva. Upokojeni nadporočnik

⁸⁵ Sándor Vértés, "Miért nem fogadhatjuk el a Klekl-féle autonómia tervet?", *Muraszombat és Vidéke*, 2. 3. 1919, leto 35, št. 7, str. 1–2.

⁸⁶ Göncz, "Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja", str. 158–163.

⁸⁷ István Kováts, "Bárány bõrbe bujt farkasok", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 3. 1919, leto 35, št. 8, str. 1.

⁸⁸ "Püspöklátogatás", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 2. 1919, leto 35, št. 4, str. 3.

Vincenc Šeruga je zahteval, da naj v nižjih razredih osnovne šole (vsaj do tretjega razreda) obvezno poučujejo v slovenskem jeziku, šele v višjih razredih lahko pride do večjega vpliva madžarskega jezika. Vsi prisotni domačini njegovega stališča, kot je sam izjavil, niso podpirali.⁸⁹ V Turnišču naj bi imel Mikes 3. februarja 1919 pogovor s katoliškimi duhovniki lendavske dekanije. Župnik Sakovič pa na osnovi izjave Jožefa Klekla ni upal sklicati članov šolskega sveta, ker naj bi se bal, da bi zaradi pregretega ozračja lahko prišlo do nevšečnosti. Sam Sakovič naj bi predlagal škofu, da naj zagovarja zagotovitev najširše možne avtonomne organiziranosti slovenske skupnosti. V Črenšovcih, kjer se je škof sestal s člani šolskih svetov okoliških naselij, je Mikes po sestanku "poročal" duhovnikom, zbranim v župnišču, da "so poleg slovenskih osnovnih šol zahtevali slovensko gimnazijo ter uporabo slovenskega jezika na sodiščih in v lokalni samoupravi". Škof jim je še povedal, da se je neki šolski svetnik, čeprav je obvladal madžarščino, z njim pogovarjal zgolj s pomočjo prevajalca, in ko je iz šolskega poslopja stopil na ulico, je pred njim nekaj oseb pozdravljalo Jugoslavijo.⁹⁰ Jožefa Klekla je škof sprejel na posebno avdicijo in ga prosil, da vpliva na ljudi, naj se ne odcepijo od Madžarske. V pismu generalu Maistru je Klekl trdil, da je na škofovo prošnjo odgovoril, da pri prepričevanju ljudstva glede njihovega izrekovanja o državni pripadnosti ne more pomagati.⁹¹ Drugje (v svojem zagovoru leta 1941) je obširneje pisal o omenjenem srečanju in poudaril, da je bilo na začetku februarja 1919 že tako napeto vzdušje v Prekmurju, da on na konkretno stališče ljudi ni mogel vplivati, kar je škofu Mikesu v okviru njunega srečanja tudi povedal, vendar mu je na njegovo prošnjo obljubil, da bo javno govoril v kontekstu, da naj prebivalstvo sprejme odločitve mirovne konference. Tako je tudi postopal, je poudaril župnik Klekl, saj je tudi sam mislil, da je tako najbolj prav.⁹² Škof Mikes je 4. februarja 1919 nameraval obiskati Beltince, a na opozorilo župnika Štefana Kúharja, da ljudje v naselju in okolici izražajo močno podporo jugoslovanski državi ter da zato mirnih razmer ne more zagotoviti, je od tega odstopil. Obiskal pa je Cankovo, kjer je bilo srečanje sicer mirno, vendar se je iz širše okolice slišalo močno streljanje iz Radgone, kjer naj bi se prav takrat spopadle slovenske oz. jugoslovanska vojaške enote z nemškimi enotami.⁹³

Zaradi predloga v tako imenovanem Kleklovem načrtu, da bi bila tudi tedaj pretežno madžarska Dolnja Lendava z okolico vključena v avtonomno območje in da naj bi se tam ustanovili slovenska šola in župnija, so se tamkajšnje

⁸⁹ PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Šeruga Vincenc, Murska Sobota, ovoj 107/1, TE 3, 5–6.

⁹⁰ MNL, VaML, XIV. 10, Pisni odgovor Jožefa Klekla na obtožbe, str. 31.

⁹¹ PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Klekl Jožef, Črenšovci, ovoj 116/1, TE 3, str. 4.

⁹² MNL, VaML, XIV. 10, Pisni odgovor Jožefa Klekla na obtožbe, str. 32.

⁹³ "Püspöklátogatás", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 2. 1919, leto 35, št. 4, str. 3.

prebivalstvo, mestni svet in vaška vodstva ostro uprli. Obsodili so predlagatelje načrta, da "posegajo v čisto madžarsko etnično območje, ki jo želijo posloveniti". Mestni svet v Dolnji Lendavi je o tej problematiki razpravljal na izredni seji, v okviru katere so poudarili, da po uradni statistiki 96 % prebivalstva v mestu in njegovi ožji okolici govori madžarsko ter da na tem območju ni bilo nobene-ga naselja, kjer bi delež slovenskega prebivalstva presegel 14 %. Navedli so tudi podatek, da v primeru večine naselij v okolici Dolnje Lendave delež slovenske-ga življa ne presega 2–3 % ter da je v mestu in okolici tudi nekaj takih Slovencev, ki zgolj začasno prebivajo na omenjenem območju. Mestni svet je enoglasno sprejel sklep oziroma protestno izjavo zoper tisti del predloga Kleklovega načr-ta slovenske avtonomije, da bi tudi Dolnja Lendava in njena ožja ("madžarska") okolica pripadli avtonomnemu območju. Imenovali so tudi tričlansko komisijo, ki je imela nalogo pripraviti strokovno argumentiran "memorandum" o odloči-tvi Lendavčanov oziroma tamkajšnjega mestnega sveta. Sklepe so posredovali madžarski vladi in komisarju Obalu. Podobne sklepe so sprejeli tudi vaški sveti naselij s pretežno madžarskim življem v okolici Dolnje Lendave.⁹⁴

Zelo ostro (tudi po mnenju vladnega komisarja Obala pretirano) se je do Kleklovega načrta o slovenski avtonomiji odzval del murskosoboškega uradni-štva, koncentriran pod okriljem tamkajšnje prenovljene socialnodemokratske strankarske organizacije. Pred tem je 5. februarja 1919 odvetnik in takrat še predsednik socialnih demokratov Lajos Sömen, tudi v funkciji župana mesta Murska Sobota, poslal telegram madžarski vladi, v katerem je sporočil, da je "Kleklov predlog" naletel na nasprotovanje in ogorčenje velike večine sloven-ske skupnosti. Ker je že pred tem poslal protestno pismo tudi vladnemu komi-sarju Obalu, je prosil vlado, da se do omenjenega predloga opredeli na osnovi njegovih stališč.⁹⁵ Socialni demokrati so na novoustanovljeni skupščini lokalne organizacije 16. februarja 1919 sprejeli protestni sklep v zvezi s Kleklovim načr-tom, ki so ga v pismu z obširno obrazložitvijo posredovali madžarski vladi in vladnemu komisarju Obalu. V pismu so med drugim zapisali:

Ker iz naših vrst ni nikogar med tesnimi sodelavci gospoda vladnega komisarja, je zato lahko prišlo do nesporazumov, ki jih je povzročil osnutek besedila Jožefa Klekla o slovenski avtonomiji. Nimamo namreč verodostojnih informacij o tem, kakšno je stališče gospoda vladnega komisarja do omenjenega osnutka, prav tako ne vemo, ali je gospod komisar seznanjen s stališčem prebivalstva našega

⁹⁴ "Vend veszedelem fenyegeti Alsóelndvát és vidékét. Az alsólendvaiak tiltakozása", *Zalai Hírlap*, 13. 2. 1919, leto 7, št. 36, str. 1.

⁹⁵ MNL, OL, Miniszterelnöki iratok (Dokumenti predsednika vlade) (K 26), A magyarországi vendek önrendelkezési joga – Pravica do samoodločbe prekmurskih (madžarskih) Slovencev (1919, XXII, št. mape: 1429), Telegram madžarski vladi s podpisom Lajosa Söma z dne 5. 2. 1919.

okraja do tega vprašanja. Naloge vlade ljudske republike in naše stranke so, da uresniči ločitev države od cerkve, da vzpostavi sistem državnega šolstva in da cerkvena posestva odtuji od duhovščine; v nasprotju s temi zahtevami Kleklov načrt naravnost podpihuje protirevolucionarna gesla, državne šole želi prenesti v cerkveno upravljanje itd. Nočemo verjeti, da bi v primeru, če je gospod vladni komisar ta dokument (Kleklov načrt – avtor) prevzel, želel razpravljati s pripravljavcem besedila. Mi izjavljamo, da protestiramo zoper sleherno obliko avtonomije, ker želimo enakost v naši državi za vse državljane. Tisoč let ni bilo v našem okraju razlike med Madžari in Slovenci, ne bo je niti odslej, ker ne bomo prenašali, da bi kdor koli nastopal z zahtevami, ki bi razgradile naše sožitje. Obsojamo načrt Jožefa Klekla in njegovih somišljenikov, ko nam s preobračanjem Wilsonovih načel namesto našega narečja vsiljujejo tuji slovenski jezik. Gospod vladni komisar najbrž dobro pozna zahteve naših ljudi, ker jih je slišal, in to so zgolj oskrba z najpomembnejšimi živili in drugimi nujnimi artikli, ter da bo v uradih po možnosti tudi uslužbenec, s katerim lahko komunicirajo v svojem materinem jeziku, in da se čim hitreje izgradi železniška povezava med Dolno Lendavo in Radgono. Če bi se uveljavile zahteve Kleklovega načrta in bi pouk potekal v slovenščini, bi prišlo do situacije, kakršna je bila nekoč, torej da bi morali naše otroke šolati na drugih območjih Madžarske, kar bi za Madžarsko posledično pomenilo izgubo te pokrajine, kar pa je tudi cilj predlagateljev.

Na koncu pisma so zagrozili Obalu, da če bodo v okviru madžarske vlade poskušali Kleklov načrt podpreti, lahko računajo na najostrejša nasprotovanja prebivalstva. Spomnili so se izgona Jurišičeve vojaške enote iz Prekmurja 3. januarja 1919, kjer so na madžarski strani sodelovali tudi prekmurški Slovenci, in izjavili, da takrat niso ostro nastopili proti jugoslovanskim enotam zato, da bi zdaj kar tako pustili "izdajalskemu duhovniku preigrati območje k Jugoslaviji". Obala so prosili, da naj jih obišče in pomiri, da o tako imenovanem Kleklovem načrtu ne bo razpravljala madžarska vlada, ter jim tudi pove resnico o tem, ali je on spodbujal Klekla in somišljenike k pripravi tega dokumenta. Pismo so podpisali novi predsednik Sándor Csernovits, podpredsednik Ferenc Németh in zapisnikar Sándor Kardos.⁹⁶ Vladni komisar Obal je v zvezi s stališčem socialnih demokratov v pismu ministrskemu predsedniku Berinkeyu, v katerem je poročal o usklajevalnem sestanku o avtonomnih konceptih, zelo negativno ocenil pristop in stališče murskosoboških socialnih demokratov. V razlagi, ki jo bomo podrobneje predstavili v naslednjem poglavju, je v zvezi s socialnimi demokrati poudaril, da obstaja še ena stranka, člani katere so kompromitirani predstav-

⁹⁶ MNL, OL, K 26, 1919, XXII, št. mape: 1429, Pismo murskosoboške socialdemokratske stranke madžarski vladi in vladnemu komisarju Béli Obalu z dne 16. 2. 1919.

niki prejšnjega režima, ki ne želi nikakršnih sprememb na območju, kjer živi slovenska skupnost.⁹⁷

Obalov predlog o avtonomiji Slovenske krajine in usoda slovenske narodnouppravne organiziranosti v letu 1919

Na iniciativo vladnega komisarja Obala, ki je želel priti do konkretnih rezultatov na področju statusnega urejanja Slovenske krajine v okviru Madžarske, je predsednik vlade Dénes Berinkey za 12. februar 1919 v Budimpešti sklical usklajevalni sestanek, na katerega je povabil pripravljavce različnih konceptov oziroma tiste osebnosti, ki so imele konkretne predloge glede slovenske avtonomije. Radikalnih predstavnikov murskosoboških socialnih demokratov, ki so odločno nasprotovali vsem oblikam organiziranosti na slovenski narodni osnovi, na ta sestanek niso povabili, Obal pa naj bi na srečanje povabil tudi Jánosa Cigana, okrajnega glavarja, Franca Rogača, takrat že vplivnega duhovnika slovenskega porekla, ki je deloval na sombotelski škofiji, Ivana Bašo, bogojinskega župnika, in še nekatere druge predstavnike javnega življenja v Prekmurju. Imenovani trije v Budimpešto iz različnih razlogov niso odpotovali. Tam so sicer v vlogi vodje delegacije prekmurskih Slovencev najbolj pričakovali župnika Jožefa Klekla starejšega, ki se je poleg tega, da je bil v tistih mesecih konstantno v neposrednih in posrednih konfrontacijah s predstavniki oblasti, podpisal tudi pod konceptualno najbolj temeljit načrt za Slovence, ki je bil primerljiv s predlogi avtonomne ureditve, ki jih je madžarska vlada zagotavljala Rusinom in predlagala Nemcem. Vendar tudi Jožefa Klekla v Budimpešto ni bilo. V tem članku, že citiranem pismu generalu Maistru, razlogov za svojo odsotnost ni objasnil, navedel je le, da v Budimpešto ni šel. V tako imenovanem zagovoru leta 1941 pa je zapisal, da na usklajevalni sestanek ni mogel odpotovati zaradi bolezni, je pa prosil bogojinskega župnika Bašo, naj bo namesto njega on vodja delegacije. Vendar kot smo že prej navedli, tudi Baša ni šel v madžarsko prestolnico. Zato je Klekl za vodjo delegacije "imenoval" Vicenca Šerugo, upokojenega nadporočnika, ki te svoje vloge v sicer obširnih spominih ni posebej pojasnil. Bolj zgovoren je bil član delegacije Janez Edšidt iz Gederovec, ki je o dejanskem razlogu Kleklove odsotnosti in o poslanstvu delegacije od takrat, ko sta se 6. februarja 1919 z nadporočnikom Šerugo odpravljala iz Rankovcev v Črenšovce, pa do "občutkov" v Budimpešti zapisal:

⁹⁷ MNL, OL, K 26, 1919, XXII, št. mape: 1429, Pismo vladnega komisarja Obala predsedniku vlade Dénesu Berinkeyu z dne 13. 2. 1919 o poteku usklajevanja avtonomnih konceptov za Slovence.

Bilo je že pozno zvečer, ko pridemo h g. Kleklu, in prišla sta še dva delegata iz spodnjega Prekmurja, g. Štefan Horvat iz Črenšovcev in M. Gruškovnjak iz Žižkov. G. župnik Klekl nam pove namen našega potovanja v Budimpešto /.../ Dal nam je navodila in nas pogostil ter nam zabičal, da naj nič ne odstopimo od nobene točke. Madžari v to ne bodo šli in toliko lažje bomo med ljudstvom delovali pod tem plaščem za Jugoslavijo /.../ Pogajanja sama so se vršila na ministrskem predsedstvu, imeli smo sedem sej, na katerih pa ni prišlo do nobenega sporazuma. Videl sem takoj, da ima g. Klekl prav, da naša rešitev ni v Budimpešti, ampak v Beogradu.⁹⁸

V Budimpešti je usklajevalne pogovore vodil vladni komisar Béla Obal, razpravljalo pa se je predvsem o dveh vsebinsko in formalno najbolj pripravljenih načrtih avtonomne organiziranosti prekmurskih Slovencev. Prvi predlog je bil tisti s podpisom Jožefa Klekla, ki smo ga v prejšnjem poglavju podrobno predstavili, drugi pa naj bi bil tisti, ki ga je na usklajevanju formalno zastopal Vilmoš Tkalec, bil pa je, kot smo že tudi omenili, vsaj v nekaterih delih pripravljen na osnovi v decembru 1918 predlaganega koncepta slovenske županije. Ker se zapisana različica slednjega predloga (vsaj do zdaj) ni našla, so nekateri raziskovalci, med njimi tudi Kokolj, mislili, da je na pogovorih že bila na mizi alternativa, ki jo je po usklajevanjih kabinetu predsednika vlade posredoval Béla Obal. Vendar pa, kot sledi iz poročila vladnega komisarja, ni bilo tako; šlo je za predlog, ki ga je najbrž Obal načelno podpiral in ga je potreboval kot neka- kšno protiutež Kleklovemu dokaj radikalnemu konceptu. Takšen pristop je bil verjetno potreben zato, ker je s strani lokalne organizacije socialnih demokratov prišlo odklonilno stališče do celotnega procesa iskanja rešitve avtonomne organiziranosti Slovencev. Obalov "kompromisni" predlog (največkrat se ome- nja kot "Obalov predlog oziroma načrt"), ki ga bomo v nadaljevanju predstavili, je nastal neposredno po zaključitvi usklajevanja.

Potek usklajevanja slovenskih avtonomnih konceptov je v poročilu pred- sedniku vlade že naslednji dan (13. februarja 1919) strnil Béla Obal:

Gospod predsednik vlade! Na osnovi vašega pooblastila sem razpravljal s pred- stavniki slovenske skupnosti 12. tega meseca in o rezultatih vam sedaj poročam. Moja prva naloga je bila, da sem se prepričal, da so prisotni predstavniki zas- topali celotno slovensko skupnost ter sleherne sloje in strukturo njenih pri- padnikov. Člani delegacije slovenske skupnosti so bili: dr. Vilmos Némethy, odvetnik iz Dolnje Lendave in eden od vodilnih predstavnikov slovenske

⁹⁸ PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Janez Edšidt, Gederovci, ovoj 105/1, TE 3, str. 4–6.

Zemljevid avtonomnih konceptov (Inštitut za narodnostna vprašanja, 2021, avtorja: Miha Brvar in László Göncz)

inteligence, kot predstavniki črenšovskega župnika Jožefa Klekla in njegove tako imenovane avtonomistične skupine pa so bili Vincenc Šeruga, upokojeni nadporočnik iz Rankovec, Martin Gruškovnjak, črenšovski notar, Jožef Horvat, kmet iz Črenšovcev, in Janez Edšidt, obrtnik iz Gederovec (v zapisu je napačno ime Mátyás oziroma Matija, op. a.), ter še Vilmoš Tkalec, učitelj iz Murske Sobote, József Pusztai, obrtnik iz Murske Sobote, József Füleki ljudski umetnik iz Murske

Sobote, in László Ferko, kmet iz Gornje Lendave. Prisotni so poudarili, da je slovenska skupnost od začetka revolucije⁹⁹ zahtevala od madžarske vlade določene privilegije na področju gospodarstva in avtonomijo. Imenovanje vladnega komisarja za Slovence so ocenili kot prvi korak pri uresničevanju njihovih zahtev in izrazili upanje, da bo vlada držala obljubo tudi glede zagotovitve avtonomne organiziranosti Slovencev. Glede možne oblike avtonomne organiziranosti so predložili dva osnutka. Eden je tako imenovani Kleklov osnutek, ki ga je pripravila katoliška duhovščina Zalske županije, drugi pa je tisti, ki izraža koncept murskosoboških Slovencev oziroma skupnosti Železne županije. Oba osnutka vsebujeta tudi pretirane vsebinske zahteve, ki so nesprejemljive in v nasprotju z institutom avtonomne ureditve. Kleklov osnutek vsebuje nekatere elemente, ki so preuranjeni, ker bodo sodile med pristojnosti organov avtonomne ureditve. Med drugimi so to tiste vsebine, ki se nanašajo na organiziranje izobraževanja in povezanost šolstva z verskimi skupnostmi. Tudi drugi predlog vsebuje zadeve, ki bodo predmet urejanja organiziranosti avtonomije v drugi fazi. V osnutku, ki ga vam prilagam, sem povzel oziroma pripravil različico, ki zadosti zahtevam obeh omenjenih konceptov. Naj pripomnim, da v Murski Soboti obstaja še ena stranka, ki ne želi nikakršne spremembe na območju, kjer živijo Slovenci. Predstavniki te stranke so kompromitirani zagovorniki prejšnjega režima. Ker je predvsem njihov greh, da se je narodnostno vprašanje tako zaostri, njihove želje nisem upošteval v osnutku, ki sem ga pripravil. Na osnovi upoštevanja vseh pomembnih okoliščin, svoje videnje obravnavane problematike predstavljam v nadaljevanju. Od imenovanja za vladnega komisarja sem si prizadeval, da nivo gospodarske in kulturne ravni Slovencev dvignem na višjo raven. Na področju državne uprave in pravosodja ter tudi v izobraževalni sferi sem se trudil vključiti kadre, ki materni jezik tamkajšnje skupnosti ustno in pisno obvladajo. Prebivalstvu sem poskušal zagotoviti delo in delovne pripomočke, da bodo angažirani v gospodarstvu in se bodo manj ukvarjali s politiko. Kljub temu opažam, da vse to še ne zadosti pričakovanjem Slovencev, ker se upravno želijo organizirati v enotno samoupravno organizacijsko enoto. Zato bi bilo treba tudi Slovincem zagotoviti avtonomijo, v manjšem obsegu kot Nemcem in Rusinom. Če bo tudi vlada zavzela enako stališče, bi predlagal, da se želi Slovencev ugoti čim hitreje, da v borbi proti jugoslovanski propagandi razpolagamo z močnim orožjem. Pripadniki slovenske skupnosti, ki so sami izgnali jugoslovanske vojaške enote, si zaslužijo,

⁹⁹ Obal je omenjal revolucijo, ki je tik pred formalnim koncem prve svetovne vojne izbruhnila na budimpeštanskih ulicah, kar je na koncu meseca oktobra 1918 privedlo do razglasitve republike, katere ministrski predsednik – na osnovi zahtev in odločitve državnega narodnega sveta – je postal Mihály Károlyi. Po 16. novembru 1918 se je tako imenovana prva madžarska republika preimenovala v Ljudsko republiko Madžarsko, katere prvi predsednik je postal Mihály Károlyi, ki ga je na funkciji predsednika vlade nadomestil Dénes Berinkey. Obdobje Ljudske republike Madžarske je trajalo do 21. marca 1919, ko je bila proglašena Madžarska republika sovjetov.

da jih vlada ljudske republike nagradi z najobsežnejšimi pravicami. Po mojem mnenju v tem primeru glede Slovencev ne bo bojazni, da bi to pomoč zlorabili za lažjo priključitev k Jugoslovanom, ker so že pokazali nedvoumno dokazilo pripadnosti Madžarski, kar bi jim bilo oziroma je treba poplačati.¹⁰⁰

V citiranemu pismu Béla Obal večjega nesoglasja na usklajevanju ni omenjal. Predsedniku vlade je priložil svoj predlog, ki je med drugim, kot je sam obrazložil, povzel tiste dele dveh obravnavanih osnutkov, ki niso bili sporni. Obalov predlog, ki ga je skupaj s citiranim pismom predal neposredno predsedniku vlade (to potrjuje zapis v okviru navedbe "*Pro domo*" na hrbtni strani duplikata), pred katerim je v izvirni dokumentaciji kot nekakšen naslov v madžarskem jeziku zapisano: "Osutek vladnega komisarja Béle Obala o avtonomiji slovenskega (vendskega) prebivalstva na Madžarskem", se je glasil:

- 1) Madžarski državljani, ki jim je slovenščina materni jezik, tvorijo enovito narodno skupnost, ki pravico do samoodločbe uveljavlja na način, kot sledi v nadaljevanju.
- 2) Iz območij Železne županije in Zalske županije, kjer prebivajo Slovenci, se ustanovi avtonomno upravno območje z imenom Slovenska krajina, katerega meje do odločitve mednarodne mirovne konference začasno določi mešana komisija, sestavljena iz odposlancev madžarske ljudske republike in Slovenske krajine.
- 3) Med pristojnosti slovenskega avtonomnega območja spadajo notranje zadeve, pravosodje, šolstvo, kultura in versko področje.
- 4) O zadevah iz pristojnosti avtonomnega območja odloča kot zakonodajni organ slovenska narodna skupščina, ki se – po konceptu volitev v madžarski državni zbor – izvoli na splošnih, tajnih, enakopravnih in neposrednih volitvah.
- 5) Skupne zadeve z Ljudsko republiko Madžarsko so zunanja politika, obramba, finance, državljanstvo, civilno in kazensko pravo, ekonomija, sociala in promet.
- 6) O skupnih zadevah odloča madžarski državni zbor, v katerem je slovenski narod zastopan na osnovi deleža njegovih pripadnikov.
- 7) Vladni organi Slovenske krajine so:
 - a) ministrstvo Slovenske krajine s sedežem v Budimpešti,
 - b) guvernerstvo Slovenske krajine, ki ima sedež v Murski Soboti.
- 8) Ministrstvo Slovenske krajine tvori primerno število strokovnih referentov in ministra, ki je pri odločanju o skupnih zadevah enakopravni

¹⁰⁰ MNL, OL, K 26, 1919, XXII, št. mape: 1429, Pismo vladnega komisarja Obala predsedniku vlade Dénesu Berinkezu z dne 13. 2. 1919 o poteku usklajevanja avtonomnih konceptov za Slovence.

- član madžarske ljudske vlade, pri avtonomnih zadevah pa najvišji vladni organ. Ministra imenuje predsednik Ljudske republike Madžarske.
- 9) Vladno zastopstvo (guvernerstvo) Slovenske krajine je sestavljeno iz vladnega sveta in guvernerja, ki jih na predlog slovenske narodne skupščine ob soglasju slovenskega ministra imenuje madžarska ljudska vlada. Slovenski guverner deluje pod nadzorom ministra za Slovence.
 - 10) Prebivalcem Slovenske krajine, ki jim materni jezik ni slovenščina, se zagotovijo lokalna in kulturna avtonomija ter pravice do uporabe lastnega maternega jezika pred vsemi organi.
 - 11) Določbe tega zakona v soglasju z ministrom za Slovence izvajata madžarska ljudska vlada. Zagotavljanje finančnih sredstev, povezanih z izvedbo zakonskih določb v okviru Slovenske krajine, so v pristojnosti madžarskega ministra za finance, in to pod pogojem, da to dodatno ne bremeni davčne obveznosti prebivalcev Slovenske krajine v večjem obsegu kot znašajo stroški županijske samouprave.¹⁰¹

Kljub negotovim političnim razmeram na Madžarskem v februarju 1919 je madžarska vlada slovenski skupnosti želela zagotoviti avtonomijo, kar potrjuje tudi že omenjeni pripis na hrbtni strani Obalovega pisma predsedniku vlade z dne 13. februarja 1919, kjer je pristojni vladni sodelavec v obrazložitvi – sicer že v času Madžarske republike sovjetov – 28. marca 1919 napisal, da je najbrž predsednik vlade Berinkej "pogojno načrtoval obravnavo predloga na seji vlade, ker gradiva ni označil kot brezpredmetnega oziroma za posredovanje v vladni arhiv". Je pa res, da Oszkár Jászi, ki je med člani vlade prej veljal za velikega podpornika ureditve statusa narodnih manjšin, tedaj že ni bil v funkciji ministra, kar je lahko, kot smo že poudarili, vplivalo na prioriteto tovrstnih vprašanj pri uvrščanju na dnevni red vladnih sej. Zaradi ostalih perečih problemov, predvsem notranjih strankarskih razhajanj in zunanjih političnih pritiskov, so se določene vsebine (med njimi tudi Obalov predlog avtonomije za Slovence) odlagale, čez nekaj tednov pa je bilo vlade Dénesa Berinkeya in tudi tako imenovanega Károlyijevega obdobja konec. Treba je tudi poudariti, da del uradništva v kabinetu predsednika vlade ni bilo naklonjen ureditvi tega vprašanja. Na koncu dokumentacije s celotno (citirano) korespondenco je tudi drugi obrobni pripis "*Pro domo*", v okviru katerega je neimenovani uslužbenec vladnega kabineta napisal, da naj se po njegovem mnenju prejšnji minister Jászi ne bi dogovarjal s predstavniki slovenske skupnosti o konkretnih rešitvah in da Slovenci niso imeli tako visokih zahtev, kot jim jih je vladni komisar Obal

¹⁰¹ MNL, OL, K 26, 1919, XXII, št. mape: 1429, Osnutek vladnega komisarja Béle Obala o avtonomiji slovenskega (vendskega) prebivalstva na Madžarskem.

želel zagotoviti. Omenjeni uradnik je "argumentiral" tudi položaj in značaj slovenske skupnosti (kot si je o tem ustvaril mnenje on), pri čem je nanizal precej neresnic in napačnih podatkov. Vse to neposrednega vpliva na odločitve vlade naj ne bi imelo, vendar je lahko v tedanjih kaotičnih okoliščinah marsikaj, tudi tovrstni pristop strokovnjakov, v določeni meri zaviralo realizacijo s strani nosilcev političnih funkcij podprtih vsebin.¹⁰²

Jožef Klekl je po usklajevalnem sestanku v Budimpešti – v zvezi s katerim je v pismu generalu Maistru pozneje zapisal, da se obljube vlade niso uresničile, ker so "madžaroni" agitirali proti temu in ker je padla vlada, sicer pa je za priključitev k Jugoslaviji "marljivo delalo naprej"¹⁰³ – prekmursko javnost v *Novinah* še enkrat seznanil s svojim tedanjim javnim stališčem glede ureditve avtonomnega statusa slovenske skupnosti. V zvezi s kompromisnim predlogom Béle Obala je trdil, da je "z veseljem treba povedati, da je naša vlada sprejela naše zahteve in da bo v kratkem potrjena naša avtonomija, čeprav so nekateri krogi brcali vanj ter v zvezi z njim grdo lagali in hujskali".¹⁰⁴

Vladni komisar Béla Obal je svoje in vladno stališče glede predvidene slovenske avtonomije ter ostalih aktualnih vprašanj predstavil 5. marca 1919 na seji lokalne organizacije socialnih demokratov v Murski Soboti. Ker se je Obal glede strankarske pripadnosti tedaj uvrščal med socialne demokrate, njegova prisotnost na seji lokalne organizacije stranke ni bila presenečenje. To je bilo v tedanji politični situaciji celo potrebno, ker so predstavniki omenjene stranke, kot smo prej predstavili, naslovili odklonilno pismo na vlado glede vseh oblik avtonomije v Prekmurju na narodni osnovi. Z vidika gospodarskega razvoja območja in ublažitve socialne stiske prebivalstva je Obal zagotovil, da je na njegovo pobudo madžarska vlada vključila v program državnih javnih del izgradnjo železniške povezave med Mursko Soboto in Lendavo v vrednosti 5 milijard kron ter da sta pred potrditvijo projekta izgradnja kanalizacije v mestu in zidava poslopja vladnega komisariata v Murski Soboti. V napetem vzdušju razprave o slovenski avtonomiji je vladni komisar v uvodu poudaril, da je on pri iskanju rešitve do tega vprašanja – kot funkcionar celotne Slovenske krajine – deloval "nadstrankarsko" in je v okviru iskanja rešitve poslušal vse zainteresirane strani, tudi Jožefa Klekla. Spomnil je prisotne, da je tudi njih pozval k pripravi koncepta ali predloga morebitne rešitve ter jih povabil k sodelovanju, kar so kot željo v novembru 1918 tudi sami izrazili. Nato je komisar Obal pojasnil, da je na koncu vojne madžarska vlada sklenila premirje v duhu sprejemanja tako

¹⁰² MNL, OL, K 26, 1919, XXII, št. mape: 1429, Pripis na hrbtni strani Obalovega pisma predsedniku madžarske vlade z dne 13. 2. 1919 (imena ni, razbrati je mogoče le črki R ali K) ter pripis "Pro domo" na mapi celotne korespondence v zvezi z zagotavljanjem avtonomne organiziranosti Slovincem.

¹⁰³ PAM, SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Klekl Jožef, Črenšovci, ovoj 116/1, TE 3, str. 4.

¹⁰⁴ Jožef Klekl st., "Kak se razvija naša avtonomija", *Novine*, 9. 3. 1919, leto 6, št. 10, str. 1–2.

imenovanih Wilsonovih načel in da od tega stališča ne more odstopiti, zato bo zagotovila avtonomijo sleherni narodni skupnosti na Madžarskem. Kar zadeva predvideno avtonomno organiziranost za Slovence, je zaradi močnega nasprotovanja prisotnih verjetno nekoliko olepšano izjavil, da "glede na manjše število pripadnikov slovenske skupnosti avtonomna enota najbrž ne bo presegala obsega in pristojnosti županijske avtonomije", ki bo organizirana s številčno manjšim upravnim aparatom, ker da je bilo splošno prizadevanje vlade skrčiti število zaposlenih v državni upravi. Povedal je tudi, da bodo v uradih, predvsem v okviru okrajnih glavarstev in na krajevnih sodiščih, poleg madžarščine uradniki morali uporabljati tudi slovenski jezik v pisni in ustni obliki, da bodo ljudje lahko vse zadeve urejali v svojem maternem jeziku. Obal je zagotovil, da ne le območje, kjer živijo Slovenci, temveč da bo tudi sleherni kraj imel svojo avtonomijo in bodo krajsani sami odločali, med drugim tudi o jeziku, ki bo v njihovi šoli učni jezik. Če se bodo odločili za slovenskega, bodo morali madžarščino kot veljavni državni jezik poučevati kot učni predmet. Po mnenju vladnega komisarja naj bi v prihodnosti razlike na narodnostni ravni prišle do izraza v vedno manjši meri, v ospredje morajo priti predvsem gospodarski interesi, zato bo, je poudaril, "obravnavana avtonomija še zelo dobrodošla z vidika razvoja celotnega območja". Po poročanju tednika *Muraszombat és vidéke* so se stališča v murskosoboški socialnodemokratski stranki glede avtonomije še vedno razhajala, vendar se je vzdušje le nekoliko umirilo, ker sklepov v zvezi s to vsebino niso sprejeli.¹⁰⁵ Kljub temu močne politične podpore avtonomni ureditvi Slovenske krajine, kot jo je po usklajevanju v Budimpešti predlagal vladni komisar Obal, v vplivnih krogih v Murski Soboti in aktualni politiki lojalnemu prebivalstvu ni bilo. To potrjuje dolgi članek večkrat citiranega madžarskega tednika, ki je nastal (in bil objavljen) po Obalovem sodelovanju na omenjeni seji socialdemokratske stranke. Poudarjeno je bilo, da nobena skrajnost ni dobra (pri tem so mislili na Kleklov predlog avtonomije na eni strani in na odklonilno držo do vseh sprememb pri zagovornikih stanja "status quo" na drugi), toda Obalov koncept so med vrsticami tudi zavračali. Menili so, da brez upoštevanja večinskega stališča prebivalstva nobena rešitev ne bo uspešna. Kot sprejemljivo možnost bi podprli zgolj poučevanje v slovenskem jeziku v prvih dveh razredih osnovnih šol v naseljih s slovensko večino ter zagotovitev uradnikov na okrajnih glavarstvih in sodiščih, ki obvladajo tudi slovenski jezik, za kar so menili, da predstavlja dejansko željo pripadnikov slovenske skupnosti. Za kaj več, torej za dejansko avtonomno ureditev pri njih, pripravljenosti ni bilo.¹⁰⁶ Negotovost in različne poglede glede predvidene avtonomije potrjuje tudi kratek članek v

¹⁰⁵ "A szociáldemokrata párt gyűlése", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 3. 1919, leto 35, št. 8, str. 2.

¹⁰⁶ "A mi autonómiánk", *Muraszombat és Vidéke*, 16. 3. 1919, leto 35, št. 9, str. 1–2.

Novinab z dne 23. marca 1919, napisan verjetno s strani Jožefa Klekla mlajšega, ki je zadnji obisk vladnega komisarja ilustriral tako: "Dr. Obal je v Soboti prve dni marca govoril o neki avtonomiji in potem so bili soboški Madžari nekaj časa tiho, vendar Slovenci, pazite, ne zaspite, da vas ne preslepijo s sladkimi besedami. Drobci nam ne zadostijo."¹⁰⁷

Na povsem nasprotni strani je bila skupina prekmurskih Slovencev (zadrževali so se pretežno v Ljutomeru), ki ni sprejemala nikakršne avtonomne organiziranosti v okviru Madžarske, ker je edino možnost videla zgolj v priključitvi pokrajine k jugoslovanski državi. Ta skupina je iskala politično podporo pri slovenskem političnem vodstvu. Ker jim tam nič konkretnega niso mogli obljubiti in ker se je tudi Maistrova zasedba Prekmurja ponovno zapletala, ker z diplomatskega vidika tedaj že ne bi bila taktična, so po vzoru Medmurcev nekaj mesecev prej sklenili, da bodo šli po podporo v Beograd. Tako je delegacija, ki so jo sestavljali Viktor Kukovec (predsednik narodnega sveta v Ljutomeru), nadporočnik Dominkuš ter Prekmurci Mihael Kühar, Jožef Godina, Ivan Jerič in frančiškan Florencije Forjan iz Beltincev, na začetku marca 1919 odpotovala v novo jugoslovansko glavno mesto. V pogovorih s podpredsednikom Vlade Kraljevine SHS Antonom Korošcem 7. marca 1919 in naslednjega dne s predsednikom vlade Stojanom Protičem so jih prepričali, da bo jugoslovanska delegacija storila največ, kar se da, glede pridobitve Prekmurja in da jim pri tem dobro kaže. Dogovorili so se tudi o sprejetju resolucije o Prekmurju s strani jugoslovanske vlade, ki jo bodo poslali delegaciji v Pariz, da bo ta lahko še bolj argumentirano zagovarjala zahtevo po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS. Pogovorili so se tudi o letaku v podporo Prekmurcem, ki bi ga raztrosili med prebivalstvom s podpisom Vlade SHS, da ne "klonijo" pod madžarskimi pritiski.¹⁰⁸ Letake so tam tudi pripravili in jih je kot "dokument" jugoslovanske vlade Viktor Kukovec takoj po vrnitvi izročil generalu Maistru. Rudolf Maister je o tem poročal deželni vladi in potrdil, da je dal letake natisniti v deset tisoč izvodih, ter naročil pilotu, da jih je raztrosil po prekmurskih krajih "do Sv. Gottharda" oziroma Monoštra.¹⁰⁹

Berinkeveva vlada o Obalovem predlogu slovenske avtonomije najbrž konkretno ni odločala (vsaj to do zdaj ni potrjeno), to je najverjetneje preprečil nov velik preobrat v madžarski notranji politiki.¹¹⁰ Po sprejetju ponovnih ultima-

¹⁰⁷ "G. dr. Obal", *Novine*, 23. 3. 1919, leto 6, št. 12, str. 1.

¹⁰⁸ Jerič, *Moji spomini*, str. 72–74.

¹⁰⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo – Prekmurje IV-V (AS 60), Poročilo generala Rudolfa Maistra deželni vladi za Slovenijo z dne 17. 3. 1919.

¹¹⁰ Popolnoma z gotovostjo le ni mogoče trditi, da o predlaganem Obalovem predlogu prekmurske slovenske avtonomije madžarska vlada uradno ni odločala. Avtor tega prispevka je ugotovil, da je ministrski svet (vlada) dne 17. 3. 1919 v okviru dnevnega reda pod točko 78 obravnaval in potrdil dokončno besedilo predloga zakona o "samoupravi" Slovenske krajine; v zapisniku je v madžarščini zapisano, da se je odločalo o predlogu zakona "Tótország – Slovenska Krajina önkormányzata" (MNL, OL, Zapisnik seje ministrskega sveta z dne 17. 3. 1919, 78. točka dnevnega reda, dostopno na: www.

tivnih zahtev antantnih sil (20. marca 1919), da se vojaškim enotam sosednjih držav prepustijo dodatna območja države (o Prekmurju tedaj še s strani antante ni bilo govora), je predsednik republike Mihály Károlyi po neuspelem prenosu vodenja vlade na socialne demokrate, ki so oblast v čudnih okoliščinah 21. marca 1919 "prepustili" komunistom, odstopil s položaja, kar je pomenilo konec obdobja prve madžarske republike.¹¹¹ Začelo se je 133-dnevno obdobje Madžarske republike sovjetov. Béla Obal je kot ljudski komisar in član županijskega direktorija ostal (vsaj na začetku) v vlogi prvega funkcionarja Železne županije in tudi slovenske skupnosti, vendar se z njegovim predlogom slovenske avtonomije po tistem konkretno niso ukvarjali. O urejanju odnosov z narodnostmi se je v tistem času govorilo predvsem načelno, omenjali so predvsem Nemce in Rusine. Dokumentacijo, ki je zajemala Obalov predlog in ostale priložene dokumente, so predali predsedniku tako imenovane revolucionarne vlade, Sándorju Garbajju, in sodeč po pripisu "*Pro Domo*" na njej (z dne 27. marca 1919) je bila novemu kabinetu tudi razložena "slovenska problematika", vendar razprave in odločanja o tem vprašanju ni bilo. Pri komunistični vladi je prevladalo splošno stališče, da se bodo nacionalna vprašanja in trenja s sprejetjem nove ustave in uveljavitvijo novega družbenega reda "sama po sebi rešila oziroma izginila", zato so že 26. marca 1919 napisali na dokumentacijo, ki je vsebovala predlog slovenske avtonomije, "*ad acta* – zadeva ni potrebna obravnave".¹¹²

eleveltar.hu, pridobljeno: 28. 10. 2021). Vendar je treba pojasniti, da so izraz "Slovenska krajina" za svoje območje v lastnem jeziku uporabljali tako Slovaki kot tudi Slovenci. Z imenom v madžarščini "*Tótország*" se je praviloma v tistem obdobju že nedvoumno mislilo na območje, kjer je prebivalo prebivalstvo slovaške narodnosti. Dvom se je pojavil zato, ker je bil dokument z enakim imenom dne 11. 3. 1919 kot sprejeti zakon potrjen s strani predsednika ljudske republike Mihály Károlyi-ja, dan pozneje, dne 12. 3. 1919, pa javno objavljen v uradnem listu *Belügyi Közlöny* kot 30. sprejeti zakon Ljudske republike Madžarske (*Belügyi Közlöny* 1919, str. 595–596). Če je bil zakon o avtonomiji za Slovake sprejet že pred 11. 3. 1919 (v tem članku se ne spuščamo v analizo smiselnosti zakona za območje, kjer je tedaj že – sicer *de facto* – delovala češkoslovaška država, in je nedvoumno šlo z vidika madžarske vlade za taktiziranje), je s pravno-formalnega vidika nerazumljivo, zakaj bi vlada dne 17. 3. 1919 še enkrat obravnavala oz. potrjevala besedilo predloga istega zakona. Ker so bili tisti dnevi izredno kaotični v madžarski zgodovini (bilo je tri dni pred pučem Kunovih komunistov, v času političnega, socialnega in upravnega razsula države, ob velikih zunanjih in notranjih pritiskih), ni nemogoče, da je tudi pri zapisovanju in potrjevanju zapisnikov ali celo zaradi nepregledne in slabo koordinirane komunikacije vlade prišlo do zmede in so ministri dejansko obravnavali predlog slovenske avtonomije. Zapisnik zgolj navaja, da je predsednik vlade Berinkey predstavil predlog zakona ter prosil za podporo vlade, kar so ministri nato potrdili. S pomočjo sodelavcev madžarskega državnega arhiva smo poskušali pridobiti sejno gradivo za to točko dnevnega reda, vendar se – kljub izrednim prizadevanjem – do sedaj ni našlo nič relevantnega glede konkretne potrditve dokumenta, ki so ga na omenjeni seji vlade obravnavali. To je razlog, da ne moremo dokončno trditi, da vlada ni obravnavala predloga t. i. Obalovega avtonomnega koncepta. Čeprav se z vidika poznejših dogodkov razvozlanje omenjenega dvoma morda komu ne zdi pomembno, pa bi z vidika čim preciznejšega spoznanja zgodovine Prekmurja to v prihodnje vseeno bilo potrebno.

¹¹¹ Romsics, *Magyarország története*, str. 395–396.

¹¹² MNL, OL, K 26, 1919, XXII, št. mape: 1429, Pripis "*Pro Domo*" z dne 27. 3. 1919 na dokumentaciji o slovenskem avtonomnem konceptu.

V času Madžarske republike sovjetov je Béla Obal kot član delovne skupine za pripravo nove, tako imenovane komunistične ustave, v okviru razprave o tem dokumentu izjavil, da so pripadniki narodnih skupnosti zadovoljni, ker lahko govorijo madžarsko, hkrati pa je izrazil zadovoljstvo, da Madžarska država sovjetov zagotavlja narodnostne pravice.¹¹³ Od ljudskega komisarja za pravosodje je zahteval javno potrditev, da bodo za Slovence iz Zalske in Železne županije veljale iste narodnostne pravice, kot jih za Rusine in Nemce zagotavljajo določbe v ustavi. Komisar Rónai je to potrdil, še prej pa je razložil, da sta omenjeni skupnosti v ustavnem besedilu poimensko navedeni zato, ker sta tedaj predstavljali največji skupnosti na območju Madžarske države sovjetov. Na pripombo Zsigmonda Geiringerja, predstavnika iz Železne županije, da si želi slovenska skupnost izobraževanje le v madžarskem jeziku, vendar če si bodo želeli, naj jim kljub temu omogočijo zagotovitev narodnostnih pravic, je Rónai odgovoril, da "v novi Madžarski nihče ne rabi nikogar obveščati o svojih odločitvah glede svojega narodnostnega razvoja, ker bo to lahko sleherna skupnost počela v skladu s svojo odločitvijo. Če se bodo Slovenci odločili, da v svojih šolah učijo v madžarskem jeziku, bo pouk potekal v madžarščini, če se bodo odločili za slovenščino kot učni jezik, bo pouk potekal v slovenskem jeziku. Mi se v to odločitev ne vpletamo."¹¹⁴

Ne glede na v prejšnjem odstavku citirano načelno izjavo komisarja za pravosodje o nadaljevanju slovenske avtonomne ureditve v času Madžarske republike sovjetov – objektivno – ne moremo govoriti. O tem, ali je na to vplivalo tudi to, da je prestiž Béle Obala na županijski (in posredno na državni) ravni zaradi njegovih, že v javnosti omenjenih finančnih težav zbledel, ali pa je bil vzrok le v načelni odklonilni drži tedanje oblasti, lahko le ugibamo. Najbrž obema lahko pripišemo določen pomen, pa tudi splošni nenaklonjenosti najzahodnejših predelov Madžarske in tudi slovenske skupnosti do socialistične in komunistične ideologije, kar je lahko pri tedanji vladajoči politični eliti povzročilo določen odpor. Kar zadeva Tkálčevo Mursko Republiko (v predstavitev in njeno globljo analizo se v tem prispevku ne spuščamo), moramo poudariti, da pri njeni "ustanovitvi" ni šlo za nadaljevanje procesa avtonomne organiziranosti prekmurskih Slovencev pod taktirko Béle Obala, niti za nastanek *ad hoc* državnice, ki bi se oblikovala zaradi zahtev prekmurske slovenske skupnosti ali v okviru prizadevanj v Kraljevini SHS že uveljavljenega slovenskega političnega vodstva (vključno z mariborskim narodnim svetom), temveč zgolj za naključno sovpadanje določenih iracionalnih in subjektivnih vzrokov in pogojev, ki so v tedanjih kaotičnih razmerah omogočili njen nekajdnevni obstoj. Vilmoš Tkalec je predvsem zaradi

¹¹³ "A tanácsok országos gyűlése", *Népszava*, 24. 6. 1919, leto 47, št. 149, str. 2–4.

¹¹⁴ Zsuzsa Somlyó, "Az új élet", *Ország-Világ*, 19. 6. 1974, leto 18, št. 25, str. 6–7; "A tanácsok országos gyűlése", *Népszava*, 24. 6. 1919, leto 47, str. 149.

kopičenja funkcij vladnega in pozneje ljudskega komisarja Obala do maja 1919 postal najvplivnejši funkcionar Slovenske krajine. Ker se je zapletel v protizakonite posle (zakonske zlorabe, koruptivna dejanja, tihotapstvo itd.), zaradi katerih so ga prijavili pri najvišjih organih Madžarske republike sovjetov, imel pa je dobre stike s protiboljševistično organizacijo, ki je delovala v ilegali v Avstriji (predvsem z aristokrati z območja Prekmurja), se je v skrajni stiski brez podpore jugoslovanske in avstrijske strani lotil svojevrstne avanture: večji del današnjega Prekmurja je proglasil za "samostojno" Mursko Republiko, pri čemer je v razglasu poudarjal Wilsonova načela in slovenski značaj pokrajine. Med podporniki je res bilo veliko Slovencev, ki so se mu pridružili predvsem zaradi nestrinjanja s komunističnim režimom, vendar Tkalcéve "republike" ne kaže uvrščati med upravne, avtonomne ali državne subjekte na slovenski narodni osnovi, ki so nastali v tako imenovanem prevratnem obdobju na območju Prekmurja. Tkalec si je sicer določene ideje lahko izposodil iz prizadevanj v prejšnjih mesecih, ko se je dogovarjalo o slovenski županiji in avtonomiji, ker je tudi on sodeloval pri tem, vendar pri Murski Republici ni bilo oblikovanih ustavnih in zakonskih izhodišč, niti drugih gospodarskih, kulturnih in strateških okvirov, brez katerih nikakršna organizirana skupnost, še najmanj država oziroma republika, ni mogla obstati oziroma obstajati. Tudi v tedanjih izrednih okoliščinah ne!¹¹⁵

Še pred nastankom Madžarske republike sovjetov pa je prišlo do ustanovitve Beltinskega okraja, ki je nastal na slovenskem etničnem območju, kajti povezal je notariate dotedanjega "velikega" Dolnjelendavskega okraja, v katerih so v absolutni večini Slovenci. O ustanovitvi omenjenega okraja se je razpravljalo in odločalo na seji skupščine Zalske županije že 9. septembra 1912, torej skoraj dve leti pred izbruhom prve svetovne vojne. Tedaj je najvišji predstavniški organ županije sprejel sklep o podpori prošnje vodstva naselja Beltinci, da območja notariatov, ki gravitirajo k njemu, skupaj tvorijo samostojni okraj s središčem v Beltincih. Sklenili so, da novi Beltinski okraj tvorijo naselja naslednjih notariatov: Beltinci (Beltinci, Odranci, Ižakovci, Melinci), Turnišče (Turnišče, Renkovci, Lipa, Gomilica), Črenšovci (Črenšovci, Dolnja, Srednja in Gornja Bistrica, Žižki, Trnje), Bogojina (Bogojina, Bukovnica, Filovci, Strehovci, Ivanci), Bratonci (Bratonci, Dokležovje, Lipovci, Gančani) in Nedelica (Nedelica, Brezovica, Velika in Mala Polana). V obrazložitvi so kot razlog navedli velikost dolnjelendavskega okraja, ki je bil le s težavo kos vsem upravnim nalogam, ki so spadale v njegovo pristojnost, nadalje pa so poudarili možnost intenzivnejšega razvoja novega okrajnega središča in celotnega območja novega okraja, predvsem zaradi večje skrbi za intenziteto sodelovanja s sosednjimi območji

¹¹⁵ László Göncz, "A Lendva-vidék a Tanácsköztársaság időszakában", v: *Tanácsköztársaság Zala megyében*, ur. Zoltán Paksy (Zalaegerszeg, 2020), str. 103–111.

na štajerski (avstrijski) strani. Tedaj še niso poudarili potrebe po razvoju slovenskega jezika in kulture, prej obratno. Menili so, da bodo lahko v okviru novega okraja uspešneje promovirali madžarski jezik in s tem bistveno bolj povezali prekmurske Slovence z madžarsko državo.¹¹⁶

Sklep skupščine Zalske županije je notranji minister potrdil leta 1913¹¹⁷, vendar do dejanske ustanovitve okraja takrat ni prišlo. Pravega vzroka ne poznamo (ker v gradivu notranjega ministrstva informacije o tem doslej nismo našli), vendar ni mogoče izključiti tega, da je do omenjene nedoslednosti prišlo zaradi možne napetosti na narodni osnovi ali pa zaradi morebitnih pritožb vodstva Dolnjelendavskega okraja, ki ni bilo navdušeno nad odcepitvijo dela njegovega območja. Leto pozneje je izbruhnila prva svetovna vojna, kar je bil tehten (in opravičljiv) razlog, da se z omenjenim vprašanjem v naslednjih petih letih niso ukvarjali. Ko pa je leta 1919 status oziroma državna pripadnost Prekmurja, predvsem pa območja, kjer so živeli Slovenci, z madžarskega vidika postala sporna, in se je, kot smo že omenili, tudi vladni komisar Obal zavzel za ustanovitev Beltinskega okraja, so se pristojni županijski in državni organi "prebudili" in so tudi z zagotovitvijo "slovenskega" okraja želeli prispevati k lojalnosti prekmurskega življa do madžarske države. 1. marca 1919 je bila v vojaških uradnih objavah objavljena okrožnica ministra za obrambo Vilmosa Böhma, v katerem je, sklicujoč se na odlok notranjega ministra z dne 1. februarja 1919, zaradi obrambnih in kartografskih razlogov seznanil pristojne z ustanovitvijo Beltinskega okraja.¹¹⁸ Podžupan Zalske županije se je 12. marca 1919 uradno seznanil z odlokom notranjega ministra in javno objavil začetek delovanja novega Beltinskega okraja. Novi okraj, na čelo katerega so za začasnega okrajnega glavarja imenovali Jánosa Cigana, je formalno začel delovati 15. marca 1919.¹¹⁹

* * *

Formalno potrjen predlog slovenske županije, kompromisni Obalov predlog slovenske avtonomije in nekaj mescev delujoči Beltinski okraj so v primerjavi s prejšnjimi desetletji predstavljali napredek na področju zagotavljanja

¹¹⁶ MNL, ZML, IV. 402.a, sklep 14717/1912, št. zapisnika 719, Zapisnik skupščine Zalske županije z dne 9. 9. 1912.

¹¹⁷ MNL, ZML, V. 1607c, str. 2869, Odlok notranjega ministra o ustanovitvi Beltinskega okraja št. 128360/III.a – 1913.

¹¹⁸ *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára*, 1. 3. 1919, št. 16, Okrožnica ministra Böhma št. 3559/eln-a o ustanovitvi Beltinskega okraja.

¹¹⁹ MNL, ZML, V. 1607c, str. 2869, Objava podžupana Kolbenschlaga št. 8257/ni.1919 o začetku delovanja novega Beltinskega okraja z dne 12. 3. 1919.

manjšinskih pravic prekmurskim Slovencem oziroma Slovenski krajini s strani madžarske državne in županijske oblasti. Res je, da pred koncem leta 1918 o narodnostnih pravicah slovenske skupnosti na Madžarskem lahko govorimo le v zelo omejenem obsegu in da je do spremembe glede pristopa prišlo šele po spoznanju, da so se velike manjšinske skupnosti odcepile od države, in tako se bo zgodilo tudi z drugimi narodnostmi, če se ne bo konkretno ukrepalo. Pomembno je bilo, da je po spremembi družbenega sistema na koncu oktobra 1918, je v okviru nove madžarske vlade področje manjšinske politike in iskanje kompromisa z narodnimi skupnostmi pripadlo zelo razgledanemu in strokovno odlično podkovanemu ministru Oszkárju Jásziju, ki je uspel prepričati vodilne funkcionarje izvršne oblasti, da so tudi v Slovenski krajini potrebne spremembe in drugačen odnos do slovenske skupnosti. Jászi je imel dober občutek pri izbiri vladnega predstavnika za to območje, ker je komisar Béla Obal imel držo in ideje pri urejanju slovenskega vprašanja. Svoje načrte in aktivnosti je sicer izvajal z željo, da območje Prekmurja ostane v okviru madžarske države, vendar je bil njegov namen glede zagotavljanja narodnostnih pravic in avtonomne organiziranosti Slovencev iskren. V nasprotju z večino tedanjih lokalnih in županijskih politikov ter funkcionarjev se njemu ne more pripisati, da je zaradi želje po ohranitvi območja v mejah Madžarske zlorabil identiteto in zgodovino prekmurskih Slovencev, Obal namreč ni bil zagovornik tako imenovane vendske teorije. Izvora skupnosti ni zanikal, na to je celo opozoril že v svojem prvem poročilu madžarski vladi, še preden je bil imenovan za vladnega komisarja. Tedanji časi, splošna družbena in politična nestabilnost, niso bili naklonjeni realizaciji Obalovih načrtov, niti celoviti razpravi o nedvomno zelo pomembnih projektih (predvsem če hipotetično predstavljamo, da bi območje Prekmurja ostalo v okviru madžarske države). Na eni strani so bile notranje- in zunanjepolitične razmere za Madžarsko, ki je bila poraženka v prvi svetovni vojni, zares kaotične, kar se je dodatno stopnjevalo s prihodom komunistov na oblast, to pa je privedlo do celovite izolacije države, kolikor je te še sploh ostalo. Kot potrjujejo novejša raziskave, je bila tudi državna pripadnost Prekmurja do določene mere povezana z odklonilnim stališčem antantnih sil do Madžarske republike sovjetov. Na drugi strani pa je bilo pomembno tudi vedno večje upanje naraščajoče množice podpornikov jugoslovanske ideje, tako v Prekmurju kot tudi izven njega ter v okviru delegacije na pariški mirovni konferenci, kar je – vsaj za določeno skupino pripadnikov slovenske skupnosti – vprašanje upravno-avtonomnega urejanja Slovenske krajine v okviru Madžarske postavljal v drugi plan oziroma se zanj sploh niso menili.

Kljub vsemu je bilo iskanje avtonomne ureditve Slovencev v okviru Madžarske pomemben segment narodnega udejstvovanja in povezovanja ter sodelovanja s sobivajočim narodom, zato si Obalovo prizadevanje v okviru zgodovine Prekmurja nedvomno zasluži pozornost.

László Göncz

**PLANS FOR AUTONOMOUS AND ADMINISTRATIVE
ORGANIZATION OF THE SLOVENE MARCH DURING THE FIRST
HUNGARIAN REPUBLIC (FROM NOVEMBER 1918 TILL MARCH 1919)**

SUMMARY

With the use of Hungarian archive and other essential sources, including the literature, the article discusses the field of the somewhat less familiar part of the history of Prekmurje Slovenes and the region of Prekmurje in the first months of the so-called revolutionary era (from the end of the First World War till the formation of the Hungarian Soviet Republic), namely plans or proposals of administrative regional and autonomous organization of the Slovene national community within the Hungarian state.

In October 1918, at the end of the turbulent revolutionary events in Budapest, Hungary proclaimed the Republic just after the millennial monarchist state regulation. Because of the secession of numerically high national communities, the government of Mihály Károlyi (who later became the President of the Republic) took a kinder approach to regulate the legal protection of national minorities, including the Slovene national community in the counties named Zala and Železna. In December 1918, the government adopted a decision on the establishment of the government commissariat for Slovenes, based in Murska Sobota and on the initiative of the agile and professionally competent "ethnic" minister Oszkár Jászi, appointed university professor Bélo Obala, originally from Prekmurje, as the government commissioner of the Slovene March. In cooperation with the part of the Catholic clergy, Obal took the initiative to establish the "Slovene county", therefore the traditional regional organizational unit based on the Slovenian nation, which would connect notaries with the majority of the Slovenian population in the area of counties of Murska Sobota, Dolnja Lendava and Monošter. The government supported the proposal of the new counties. However, due to the combination of unfavorable domestic and foreign policy circumstances and the changing interests of prominent representatives of the Slovene community, the actual establishment of a regional unit (Slovene county) on the Slovene national basis was established on the Slovene national basis did not take place.

Right after the end of the First World War, most of the members of the Slovene community did not have any more extensive requirements for self-organization, nor for the secession of the Slovene ethnic area from the Hungarian state. Concern for the national existence of the Slovene community was already

strongly present among the more aware members and groups of Slovenes, gathered mainly around Jožef Klekl, the retired priest from Črenšovci and the editor of religious periodicals and a newspaper in the Slovene dialect. Incentives to establish closer political contacts with other Slovenes, including the demand for the annexation of the area of Prekmurje to the newly formed South Slavic state, also came from the outside, mainly from the National Council Maribor. Because of the constant deterioration of Hungary's domestic political situation and great territorial demands of neighboring countries or nations, against what Hungary, as a loser in the World War, could not resist, accelerated the sympathy of a growing part of the population of Slovene nationality to the so-called Yugoslav idea and the unification of the community with the Slovenes from other countries. More supporters of this were primarily in the so-called valley part of the region along the Mura River and in the western parts of Goričko. All this, together with a few days of the occupation of Jurišič's military unit in certain parts of Prekmurje after Christmas 1918, and the towns of Dolnja Lendava and Murska Sobota, affected the failed attempt to form a county for Slovenes. Because of the failed attempt to establish a Slovenian county, Béla Obal did not give up and encouraged potentially interested political circles and individuals to prepare an even more "bold" form of organization on a national basis and plans for Slovenian autonomy. Obal insisted on finding the solution primarily because of keeping the region of Prekmurje under Hungary. Therefore, he similarly planned the arrangement as the Hungarian government wanted to provide it to the Rusyns and Germans.

It is important to stress that Obal sincerely wanted the actual economic, cultural, and linguistic development and the existence of the Slovene community, which was a massive step towards the democratic transformation of society compared to the policies of previous regimes. Jožef Klekl prepared the most comprehensive proposal of the Slovenian autonomy in cooperation with some Catholic priests. Within the framework of this proposal, they established the legal protection of the indigenous Slovene community for the challenging circumstances from that time. As the proposal's shortcomings, it is worth mentioning the incorporation of a strong influence of religious communities in the decision-making of institutions within the Slovenian autonomy and the "interference" of the planned autonomous territory in the predominantly Hungarian areas. Although some other interested parties also prepared some starting points and incomplete plans along with the opposing views, Klekl's proposal was in particular important from the point of view of the Hungarian government.

As expected, a compromise was reached at the coordination meeting in Budapest, based on which the Government Commissioner Obal prepared a new proposal for the autonomy of the Slovenian March, which included many

provisions of Klekl's plan. Obal's proposal provided, among other things, that the Hungarian citizens, whose native language was Slovene, form a unified national community with the right to self-determination, for which an autonomous administrative area, named Slovene March, was established in the counties Železna and Zala. Between the competencies of the Slovenian autonomous region, they determine sectors like internal affairs, justice, education, culture, and religion, of which the Slovenian National Assembly (which would be elected by general, equal or direct elections and a secret ballot) would be competent to decide as a legislative body. In the proposal of Slovene autonomy, the Ministry of Slovene March was established in Budapest, and the Governorship of Slovene March established in Murska Sobota was designated as government bodies. The minister for Slovenians, who would also be a member of the Hungarian government, would be appointed by the President of the Hungarian People's Republic. In contrast, the Governor and the Slovenian Government Council both need a proposal of the Slovenian National Assembly and the minister's approval for the appointment of the Government of the Hungarian People's Republic. The financial resources for the operation of the Slovene March would be mainly provided from the state budget.

Obal's proposal for the autonomy of Slovene March would probably benefit from the support of the Hungarian government, but due to the great turning point in the Hungarian domestic political scene – which occurred as a result of the formation of the Hungarian Soviet Republic under the direction of the Communist Party – the resolution of the ethnic question, including planned solutions in case of the Slovene community has twisted in a different direction. The thoroughly performed "task" as a part of the administrative organization of Slovene community is thus considered to be the establishment of the Beltinci district in the middle of March 1919.

Conclusion: Formally approved proposal of the Slovene county, Obal's compromise proposal of Slovene autonomy, and the Beltinci district, which has been operating for several months, represented substantial progress in the area of provision of minority rights to Prekmurje Slovenes under Hungary in the so-called revolutionary period. Despite challenging political circumstances and the desire to preserve the area of Prekmurje within the Hungarian state, the government then in power provided significantly more than previous authorities in more decades or centuries together. All that turned out to be merely just as a kind of a parallel act, because of the annexation of Prekmurje by the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, based on the decision of the Supreme Council of peace conference in summer 1919, where Slovenes received the status of the majority nation.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, fond Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo – Prekmurje IV-V (AS 60).

MNL, OL – Magyar Nemzeti Levéltár (Madžarski narodni arhiv), **Országos Levéltár** (Državni arhiv), Miniszterelnökségi levéltár (Arhiv predsednika vlade), Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter (Minister brez listnice, pristojen za pripravo pravice do samoodločbe narodov, ki živijo na Madžarskem) (**K 40**). 1918, 1919, XII, str. 587–827 (1918), XVI, št. 20–945 (1919).

MNL, OL, Elnöki iratok (Dokumenti predsedništva notranjega ministrstva) (**K 148**), Postopek imenovanja Béle Obala za vladnega komisarja Slovencev in za velikega župana Železne županije (773. D. 1920-11-1459).

MNL, OL, Miniszterelnöki iratok (Dokumenti predsednika vlade) (**K 26**), A magyarországi vendek önrendelkezési joga – Pravica do samoodločbe prekmurskih (madžarskih) Slovencev (1919, XXII, št. mape: 1429).

MNL, OL, Magyar Nemzeti Tanács (Narodni svet) (**K 440**), D/IV, 1918–1792.

MNL, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (Arhiv v Sopronu, Arhiv županije Győr-Moson-Sopron), XIV. Személyek. 66. Obál Béla iratai 188 – 1949.

MNL, VaML – Vas Megyei Levéltára (Arhiv Železne županije), Vas vármegye, Főispáni iratok (IV-401/a/17).

MNL, VaML, Klekl József iratai (XIV. 10.) A Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig. Válasz a vádakra (Pisni odgovor Jožefa Klekla na obtožbe).

MNL VaML, Vasvármegye Törvényhatósági Bizottsága jegyzőkönyvei (IV.403.a).

MNL, ZML – Zala Megyei Levéltára (Arhiv Zalske županije), Zalaegerszeg város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok (V. 1607c), 1919.

MNL ZML, Zapisniki sej županijske skupščine Zalske županije (IV., 402.a), št. zapisnika 719 z dne 9. 9. 1912.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1692 Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, Odgovori na Maistrovo anketo, TE 3.

SZEL – Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (Škofijski arhiv Sombotel), Mikes János püspök iratai (III. 1. j./12., R. S.

Budapest (neodvisni politični dnevnik) – Budimpešta, letnik 42 (1918), Arcanum¹²⁰.

Budapesti Közlöny (Budimpeštanski uradni list) – Budimpešta, letnik 52 (1918) in 53 (1919), Arcanum.

¹²⁰ Časopisni viri, pri katerih je navedba "Arcanum", so uporabljeni na osnovi raziskave v okviru največje madžarske znanstvenoraziskovalne digitalne zbirke pod tem imenom.

Muraszombat és Vidéke – Murska Sobota, letnik 35 (1918) in 36 (1919); izhajal: 1884–1919, 1941–1945.

Novine – Sombotel, Dolnja Lendava, letnik 6 (1918); izhajal: 1913–1941.

Zalai Hírlap – Nagykanizsa, letnik 7 (1918); izhajal: 1913–1921.

Népszava – Budimpešta (po nastanku Madžarske države sovjetov je dnevnik izhajal pod okriljem madžarske socialistične stranke), letnik 47 (1918), Arcanum.

Ország-Világ – Budimpešta (ilustrirani tednik, ki je izhajal kot priloga neodvisnega dnevnika Vasárnapi Újság), letnik 18 (1918), Arcanum.

Vas Népe – Sombotel (županijski dnevnik), letnik leto 32 (1987), Arcanum.

Belügyi Közlöny 1919, XXIV. évfolyam, I. félév. Arcanum.

Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára (Uradna objava za madžarsko vojsko), 1. 3. 1919, št. 16.

Digital Achives Portal, dostopno na: www.eleveltar.hu; Zapisniki sej madžarskega ministrskega sveta (vlade) za leti 1918 in 1919 (objavljeni so s konkretnimi označbami orgninalnih zaznamb Madžarskega državnega arhiva).

Vas vármegyei archontológia (spletni portal županijskega arhiva v Sombotelu), MNL, VaML, dostopno na: www.vaml.hu/Nevtar/S/Sinkovicg_Elek.html.

.....

Arday, Lajos, "Dokumentumok a jugoszláv–magyar határ kialakulásáról (1918–1919)", *Századok* 116, št. 2 (1982), str. 323–339.

"Az 1868-as nemzetiségi törvény (1868: XLIV. törvénycikk)", v: *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*, ur. Balogh, Sándor (Budapest, 2002), str. 92–95.

Bajc, Gorazd, Osojnik, Janez, Knez, Jon Adam in Matjašič Friš, Mateja, "Prekmursko vprašanje do podpisa Trianonske pogodbe – britanski pogled", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 2 (2020), str. 487–524.

Ehrlich, Lambert, "Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20", v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 24, ur. Benedik, Metod (Ljubljana, 2002), str. 53–216.

Göncz, László, *A Muravidéki magyarság 1918–1941* (Lendva, 2001).

Göncz, László, "Božidar Sever – prvi jugoslovanski (slovenski) župan Dolnje Lendave", *Lindua* 14, št. 22 (2020), str. 40–55.

Göncz, László, "A muravidéki szlovénok és a Mura mente helyzete 1918 ősztől a Tanácsköztársaság létrejöttéig", *Századok* 154, št. 4 (2020), str. 725–772.

Göncz, László, "A Lendva-vidék a Tanácsköztársaság időszakában", v: *Tanácsköztársaság Zala megyében*, ur. Zoltán Paksy (Zalaegerszeg, 2020), str. 71–118.

- Göncz, László**, "Prekmurje 1918–1919", v: *Prišo je glás. Prekmurci v vojni 1914–1918*. Zbornik soboškega muzeja 24, ur. Fujs, Metka (Murska Sobota, 1917), str. 177–201.
- Göncz, László**, "Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja", v: *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*, ur. Medvešek, Mojca in Novak-Lukanovič, Sonja (Ljubljana, 2020), str. 139–168.
- Gönczi, Ferencz**, *Međimurje. Ljudi, vjerovanja, običaji* (Čakovec, 1995).¹²¹
- Hornýák, Árpád**, "A magyar–jugoszláv határ kialakulása az első világháború után, különös tekintettel a Muravidékre", v: *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*, Lendvai Füzetek – Lendavski zvezki 17, ur. Göncz, László (Lendava, 2000), str. 80–94.
- Jerič, Ivan**, *Moji spomini* (Murska Sobota, 2000).
- Kokolj, Miroslav**, "Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919", v: *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920*, Zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979, ur. Liška, Janko (Murska Sobota, 1981), str. 53–205.
- Kokolj, Miroslav in Horvat, Bela**, *Prekmursko šolstvo* (Murska Sobota, 1977).
- Kovács, Attila**, "Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921", v: *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*, ur. Medvešek, Mojca in Novak-Lukanovič, Sonja (Ljubljana, 2020), str. 109–137.
- Kóvágó, László**, *A Magyarországi délszlávok 1918–1919-ben* (Budapest, 1964).
- Lipušček, Uroš**, *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919* (Petanjci, 2019).
- Magyar Életrajzi Lexikon* (Madžarski biografski leksikon), Akadémiai Kiadó, Budapest, ur. Kenyeres, Ágnes (Budapest, 1994).
- Nagy, Zsuzsa L.**, "A Tanácsköztársaság dunántúli előzményeiről (1919 január–március)", *Történelmi Szemle I.*, 5. Tanulmányok, közlemények (1958), str. 175–176.
- Rahten, Andrej**, "Diplomatska prizadevanja Ivana Žolgerja za Slovensko Štajersko in Prekmurje", v: *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 489–529.
- Romsics, Ignác**, *Magyarország története* (Budapest, 2017).
- Slavič, Matija**, *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki*, ur. Balažic, Janez in Vrbnjak, Viktor (Murska Sobota, 1999).

¹²¹ Ta knjiga je prevod izvirne publikacije F. Gönczija, ki je leta 1895 izšla v Budimpešti v madžarskem jeziku (naslov izvirne knjige: *Muraköz és népe*).

DOI 10.32874/SHS.2021-21
1.01 Izvirni znanstveni članek

Maribor med obema vojnama in vprašanje vojaške infrastrukture

Tomaž Kladnik

Slovenska vojska
Engelsova 15, Kadetnica, SI–2111 Maribor, Slovenija
e-pošta: tomaz.kladnik@mors.si

Mateja Matjašič Friš

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: mateja.matjasic-fris@um.si

Izvilleček:

Prispevek na podlagi proučevanja arhivskih in časopisnih virov obravnava urbanistični razvoj mesta Maribor z vidika izgradnje in spremembe namembnosti obstoječe vojaške infrastrukture, njen vpliv na razvoj mesta ter na njegovo gospodarsko in vsakodnevno življenje v obdobju od konca prve do pričetka druge svetovne vojne. Maribor je bil po izgradnji Južne železnice (1846) dolgih sedemdeset let v središču tedanjih cesarskih prometnih poti, zaradi ene največjih vojaških infrastruktur v tem delu Avstro-Ogrske pa je imelo mesto tudi pomembno vojaško-strateško vlogo. Z razpadom Avstro-Ogrske in ustanovitvijo nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov se je geostrateški položaj Maribora občutno spremenil. Je pa ravno zaradi svoje lege in koncentracije vojaške infrastrukture v njem ohranil pomembno vojaško vlogo tudi v novi državi. Prav vojaška infrastruktura oziroma njeno lastništvo in vprašanje najemnine zanje pa je bilo v obravnavanem obdobju glavno vprašanje odnosov med civilno in vojaško oblastjo v mestu.

Ključne besede:

Maribor, vojaška infrastruktura, gospodarski razvoj, vojaško življenje, oborožene sile, slovensko ozemlje, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Kraljevina Jugoslavija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 789–824, 74 cit., 11 slik

Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Maribor med obema vojnama¹

Maribor je bil po izgradnji Južne železnice (1846) dolgih sedemdeset let v središču sodobnih cesarskih prometnih poti, zaradi ene največjih vojaških infrastruktur v tem delu Avstro-Ogrske pa je imelo mesto tudi pomembno vojaško-strateško vlogo. Z razpadom habsburške monarhije in ustanovitvijo začasne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) se je geostrateški položaj Maribora občutno spremenil. V novi državi je mesto ležalo na njenem skrajnem severovzhodnem koncu, izven osrednjih prometnih poti, ki so zdaj potekale ob reki Savi. "Maribor je od leta 1918 dalje, ko so mu bile amputirane vse dotedanje vitalne povezave na sever z Dunajem in Gradcem, kulturno praktično mrtev in za celotno obdobje Kraljevine Jugoslavije zaznamovan s provincializmom, z zaprtostjo in s konservativnostjo".²

Ustanovitev Države SHS ter uspešen vojaški prevzem oblasti pod vodstvom generala Rudolfa Maistra³ sta posledično pripeljala tudi do prevzema do tedaj nemške politične oblasti v mestu. Narodna vlada Države SHS v Ljubljani je 13. decembra 1918 za vladnega komisarja za Maribor imenovala Vilka Pfeiferja, do tedaj vladnega komisarja za Krško.⁴ Primopredajo mestne oblasti v Mariboru, ki je prinesla zgodovinsko spremembo, saj je prvič na čelu mesta stal Slovenec, se je začela 2. januarja 1919. Predstavniki slovenske oblasti so bili dr. Vilko Pfeifer, dr. Srečko Lajnšič, ki je vodil okrajno glavarstvo v Mariboru in je bil pooblaščenec Narodne vlade SHS v Ljubljani, dr. Ivan Senekovič kot policijski komisar,

¹ Članek je nastal v okviru programske skupine Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, ki jo financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Bogdan Reichenberg, *Zgodbe s severovzhoda* (Maribor, 2016), str. 17–19 (dalje: Reichenberg, *Zgodbe s severovzhoda*).

³ *Rudolf Maister* (1874–1934) je bil prvi general v zgodovini slovenskega naroda. Težko bi našli ustrežnejšo osebnost za to zgodovinsko vlogo. Odlikoval se je po preudarnosti in pogumu, imel je izjemen občutek za pravilne odločitve v usodnih trenutkih. Ko govorimo o Rudolfu Maistru, moramo govoriti o slovenskem častniku, razumniku in umetniku, spoj trojega v eni osebi. Razumeti ga je moč na podlagi različnih prvin: "vojaške predrznosti in neustrašnosti, globoke slovenske narodne zavesti, stopnjevanje zaradi vsega hudega, kar je moral kot Slovenec pretrpeti v avstrijski armadi, samozavesti in samovšečnosti, intimnega dojetja, da se mu ponuja enkratna priložnost, ki jo je uresničil z odločnimi dejanji". Maistru so leta 1920 v novi državi podelili odlikovanje "Belega orla" ter mu podelili naziv "častni adjutant Nj. Veličanstva jugoslovanskega kralja" ter ga nato leta 1923 upokojili kot divizijskega generala. Mariborski občinski svet je Maistra na seji dne 11. maja 1933 ob sprejetju v mestno zvezo imenoval za častnega meščana mesta Maribora (PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 523, Izvleček zapisnika o IV. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega z dne 11. maja 1933 in Obvestilo generalu Maistru o imenovanju; Bruno Hartman, *Rudolf Maister* (Ljubljana, 2006), str. 33–35 (dalje: Hartman, *Maister*); Mihael Glavan, "Dedova, očetova in materina družina", v: *Rudolf Maister, sto let severne meje* (Ljubljana, 2018), str. 55 in 57).

⁴ Gregor Antoličič, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 938–946 (dalje: Antoličič, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)").

general Rudolf Maister in generalštabni stotnik Anton Koser kot predstavnika slovenske vojske ter dr. Fran Rosina in Fran Žebot kot predstavnika Narodnega sveta SHS. Ob prisotnosti dotedanjega nemškega župana dr. Johanna Schmidererja, ki je vse do tega dne vztrajno zatrjeval, da je Maribor vedno bil in bo ostal nemško mesto,⁵ je dr. Lajnšič nagovoril zbrane:

Gospod dr. Schmiderer, cenjeni navzoči! Prišel sem kot pooblaščenec Narodne vlade SHS v Ljubljani, z naznanilom, da je razpuščen mestni svet mesta Maribor, ker se je izjavil za pripadnost mesta Maribor k Nemški Avstriji. Pozivam Vas, dr. Schmiderer, da izročite županske posle dr. Vilku Pfeiferju, ki Vam ga predstavljam kot novoimenovanega vladnega komisarja za mesto Maribor. Pozivam Vas, da se izroče posli mirno in redno, ker bi se drugače morala rabiti sila.⁶

Po nastopu dolžnosti se je novi prvi mož mesta pospešeno lotil reorganizacije ter slovenizacije mestne uprave in mestnih služb oziroma življenja v mestu nasploh, ki je za slovenske meščane potekala prepočasi, nemški pa so se upirali odvzemu privilegijev, ki so jih bili v mestu deležni do takrat. Na drugi stani je bilo za novega vladnega komisarja veliko bolj usodno vprašanje normalnega delovanja mestnih podjetij, še posebej pa vprašanje oskrbe s hrano, ki je je v mestu kronično primanjkovalo.⁷ Tako so na prošnjo vladnega komisarja in mestnega sveta mestni trgovci podpisali posebno izjavo, v kateri so se zavezali, "da bodo po svojih najboljših močeh in po svojih možnostih prevzeli oskrbo mesta Maribora s potrebnimi živili in sicer: z moko, mastjo, žitom in drugimi življenjskimi potrebščinami". Trgovci so se zavezali, da bodo živila prodali občini po dnevnikih cenah, ki so jih izračunali na osnovi nabavne cene, h kateri naj se "pribijejo stroški dovoza in pa pošten trgovski dobiček", mesto pa je tako pridobljena živila razdelilo med posamezne trgovce in izvajalo nadzor nad njihovo prodajo, tako "da dobi živila v prvi vrsti mestno prebivalstvo, slično kakor se to dozda dogaja s sladkorjem".⁸

Prvi popis prebivalstva v novi državi (rezultati so bili znani 31. januarja 1921) je pokazal, da so spremenjene geopolitične razmere močno vplivale tudi na nacionalno strukturo v mestu. Po popisu prebivalstva iz leta 1910 je

⁵ Gregor Jenuš, "Ljubi Bog, kako varovati česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Maribor slovenski značaj na dan!:", Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 924 (dalje: Jenuš, "Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe").

⁶ "Zgodovinski dan v Mariboru", *Straža*, 3. januarja 1919, št. 1, str. 1, 2.

⁷ Antoličič, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", str. 940–942.

⁸ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Mestna občina Maribor, AŠ 161, Zapisnik o seji mestnega sosveta dne 23. 3. 1920.

v Mariboru živelo 27.974 prebivalcev, izmed katerih se jih je 22.663 izreklo za nemško govoreče, 3632 pa za pripadnike slovenske jezikovne skupine. Enajst let kasneje je Maribor štel 20.759 prebivalcev s slovenskim maternim jezikom in 6595 prebivalcev z nemškim maternim jezikom, kar pa je bilo z 21,4 % še vedno visoko nad slovenskim (3,9 %) in državnim (4,2 %) povprečjem.⁹ Po letu 1918 je iz mesta odšlo predvsem nemško plemstvo in uradništvo, množično pa so prihajali novi priseljenci, največ s Primorske in Koroške, kot politični in ekonomski migranti, ki so prinesli razvoju mesta novo dimenzijo in to predvsem na kulturnem, socialnem in narodno-obrambnem področju.¹⁰

Prve povojne volitve za Maribor in okolico so bile razpisane za 26. april 1921. Volilnih upravičencev je bilo 4183, volilna udeležba pa 70 %. Največ glasov je v petih okrajih dobila Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS), iz vrst katere je bil za prvega slovenskega župana mesta 13. junija 1921 izvoljen Viktor Grčar, ki je kot župan prisegel 25. julija 1921.¹¹ Z razdelitvijo slovenskega ozemlja na dve upravni enoti, ljubljansko in mariborsko, z velikim županom na čelu le-teh, med katerima je meja potekala po bivši deželni meji med Štajersko in Kranjsko, je bil status obeh mest relativno primerljiv in ugoden. Leta 1929 je s šestojanuarsko diktaturo in ustanovitvijo Dravske banovine s sedežem v Ljubljani, Maribor izgubil položaj drugega slovenskega upravnopolitičnega središča.¹²

V kolikor je medvojni čas za Maribor pomenil popolno stagnacijo na področju gospodarske dejavnosti, saj je pomanjkanje surovin zaustavilo industrijo, obrt in trgovino, se je z izgradnjo elektrarne Fala med letoma 1913 in 1918 pričelo novo obdobje v razvoju Maribora.¹³ Zanj sta značilna na eni strani nazadovanje trgovine z območjem vzhodnih Alp in propad živilske industrije ter na drugi strani nastanek in razvoj tekstilne industrije, ki je pred vojno v Mariboru ni bilo, ter z njo povezane kovinske in kemične industrije, katerih razvoj je pogojeval jugoslovanski industrijski protekcionizem in ugodna oskrba z električno energijo. Izmed tekstilnih tovarn je pomembno izpostaviti Ehrlichovo predilnico in tkalnico ob Jezdarski ulici na Taboru, ki je bila zgrajena leta 1926 na območju predvojnih dragonskih, konjeniških vojašnic.¹⁴

⁹ Dragan Potočnik, "Vladni komisar Ivan Poljanec (1921)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 953.

¹⁰ Jenuš, "Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe", str. 923.

¹¹ Dragan Potočnik, "Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 963–965.

¹² PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik I. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega št. 100/33 dne 31. I. 1933; Reichenberg, *Zgodbe s severovzhoda*, str. 19; Jože Curk, "Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris II.", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 39=NV4, št. 1 (1968), str. 86 (dalje: Curk, "Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris II.").

¹³ Gregor Novak, "Mariborski župani in pot do uspešne elektrifikacije mesta", *Acta Histriae* 27, št. 2 (2019), str. 297–314.

¹⁴ Curk, "Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris II.", str. 86.

Maribor v tridesetih letih 20. stoletja (PAM, fond Zavod za urbanizem Maribor, Te 49)

Pomemben element v gospodarskem razvoju mesta so bila tudi Mestna podjetja, ki so z delom pričela 1. januarja 1933 in v katerih so združili električno upravo (ustanovljeno 1920), avtobusno (1926) in gradbeno (1920) upravo, vodovod (1901), plinarno (1869), klavnico (1902), kopališče (1893), pogrebni zavod (1869) in druge.¹⁵ Tovarne in delavnice so bile v večini postavljene na levem bregu Drave, kjer so zgradili tudi večino večnadstropnih stanovanjskih zgradb. Nadstropne stanovanjske hiše so gradili enakomerno na obeh bregovih reke, medtem ko je bilo naselje pritličnih hiš zgrajeno na njenem desnem bregu. Iz tako razporejene izgradnje stanovanjskega fonda je jasno razviden osnovni značaj posameznih mestnih predelov, tako severnega meščanskega kot južnega delavskega.¹⁶

Pozidava samega mestnega jedra je napredovala počasi. Zgrajene so bile posamezne hiše ob Glavnem trgu, prezidana sta bila hotel Orel in kavarna Astoria (1929), zrastle so hiše na Orožnovi in Slovenski, revitaliziral se je mestni

¹⁵ Nina Gostenčnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih od 1931 do 1935", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 989–1018 (dalje: Gostenčnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih od 1931 do 1935").

¹⁶ Jože Curk, "Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora", *Kronika* 31, št. 2–3 (1983), str. 155.

grad za potrebe muzeja, kot ena prvih resnično sodobnih poslovnih stavb Maribora je nastala palača Ljubljanske banke (1931) ter Hutterjev blok kot primer sodobne večstanovanjske stavbe. Glavni urbani problem, ki so ga reševali med vojnama, je bil ureditev prometnega režima na Glavnem trgu, ki je predstavljal glavni prometni vozlož mesta. Rešitev so našli v sistemu s stremi zavoji in avtobusno postajo, ki pa "nasprotij med srednjeveškim uličnim sistemom in naraščajočim avtomobilskim prometom ni mogla odpraviti, čeprav jo je napačno lociran most iz leta 1913 v to neusmiljeno silil".¹⁷

Maribor, vojaška organizacija in vojaška infrastruktura po koncu 1. svetovne vojne

Kot je bilo poudarjeno že v uvodu, je Maribor od srede 19. stoletja pa do prve svetovne vojne postal eno največjih vojaških središč v tem delu monarhije. Vzroke za to gre na eni strani iskati v njegovi osrednji strateški legi ob Južni železnici, na drugi pa velik interes mestnih oblasti za to, da bi državne oblasti v mestu gradile večje infrastrukturne objekte. Od izgradnje le-te si niso obetali samo kratkoročnih dobičkov mestnih gospodarskih subjektov, ki so bili načrtovalci in izvajalci gradnje vojaških kompleksov, ampak jih je vodila misel na dolgoročne dobrobiti od namestitve vojaštva v mestu, ki so izhajale iz sodelovanja pri oskrbi vojašnic in vojakov z najrazličnejšimi dobrinami. Mesto je tako tudi po zaslugi izgradnje obsežne vojaške infrastrukture doživljalo urbanistični in gospodarski razcvet. S tem, ko je med prvo svetovno vojno ob vseh drugih enotah v njem mesto postalo še sedež poveljstva jugozahodne fronte, je pomembno spremenilo svoj značaj in postalo samo po sebi neke vrste vojašnica, zaradi svoje lege in koncentracije vojaške infrastrukture v njem pa je mesto ohranilo pomembno vojaško vlogo tudi v novi državi.¹⁸

V Mariboru je ob novi organizaciji vojske generala Maistra kot komandant mesta Maribor zamenjal general Živojin Babič, ki so mu sledili drugi poveljniki, predvsem Srbi.¹⁹ V mestu sta imela domicil, sedež 45. pehotni polk, ki so ga sestavljali 1., 2. in 3. bataljon ter mitralješka četa. Bataljone so sestavljale po tri do štiri čete, od katerih naj bi bila ena mitralješka, in naj bi se formirale s preoblikovanjem ter sredstvi in orožjem polkovne mitralješke čete, s tem da se je vod pehotnih topov iz mitralješke čete polka pridodal mitralješki četi prvega bataljona oziroma tistega, ki je imel bojni položaj ob poveljstvu polka. Prav

¹⁷ Prav tam, str. 155.

¹⁸ Tomaž Kladnik, "Maribor in vojaška infrastruktura od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne", *Annales* 29, št. 3 (2019), str. 405–424.

¹⁹ "Iz Maribora", *Stráža*, 25. novembra 1921, št. 135, str. 3.

Sedež okrajnega glavarstva v Mariboru in poveljnika štajerskega obmejnega poveljstva (Vojaški muzej Slovenske vojske)

tako so pri vsakem polku formirali še četo za zveze, ki jo je sestavljal častnik z 22 vojaki. V Mariboru je bil tudi sedež 32. artilerijskega polka, ki so ga sestavljali 4. topniški divizion s tremi baterijami in 5. divizion poljskih topov z dvema baterijama ter vod za zveze. Od leta 1930 pa je bil tu tudi sedež poveljstva pehote Dravske divizijske oblasti.²⁰

V uradni zgodovini 45. pehotnega polka je bilo zapisano, da je "prvi kader današnjega mariborskega polka št. 45 tvorila peščica slovenskih častnikov in vojakov, ki so zasedli pod poveljstvom generala Maistra 1. novembra 1918 Maribor. Mala niti sto mož močna četa je takoj odločno nastopila ter obranila Maribor Jugoslaviji".²¹ Tako je polk svoj dan (od 18. junija 1922 dalje) praznoval v spomin na 21. november 1918, ko "je bila rešena sudbina Maribora u našu korist".²² Prvo praznovanje dneva polka, "pukovsko slavo", je polk slavil 21. novembra 1922. Na ta dan je bila v meljski vojašnici slovesnost, ki se je pričela ob deveti uri zjutraj s cerkveno slovesnostjo, ob deseti uri pa je bilo "srbsko pogoščenje, takozvano "sekanje kolača". Udeležba na slovesnosti je bila omogočena vsem meščanom. Ob tem so v *Straži* zapisali tudi kratko zgodovino polka, ki "se je sestavil iz bivšega avstrijskega strelskega polka št. 26, in je v najtežjih dneh preobrata in postan-

²⁰ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935* (Beograd, 1994), str. 83–85, 86, 298 in 301 (dalje: Bjelajac, *Vojska Kraljevine*).

²¹ "Ob velikem dnevu naše narodne vojske", *Jutro*, 6. septembra 1930, št. 207, str. 4.

²² Bjelajac, *Vojska Kraljevine*, str. 310.

Polkovna zastava (Sergej Vrišer, "Zastave jugoslovanskih polkov na slovenskem v letih 1930–1941", *Kronika* 49, št. 3 (2001), str. 286)

ka naše države izvršil mnogo domoljubnega, požrtvovalnega in naporenega dela". Zaključijo s pomenljivo mislijo na čase prejšnje države in vojske, kar lahko bremo tudi kot prikrito kritiko aktualnih razmer, in sicer v smislu "da je iz teh časov jih je pri polku zelo malo ostalo in uverjeni smo, da oni, ki so še ostali, radi priznajo, da je bilo tudi tedaj lepo, ko še ni bilo pukovske slave".²³

Mesto je ob praznikih vojaških enot, "pukovskih slovah", sodelovalo tudi tako, da je za prireditve v zvezi z njimi prispevalo denarna sredstva. Za krstno slavo 32. artilerijskega polka, ki je bila 5. junija 1938, iz mestne proračunske rezerve izplačali 2000 din²⁴, za krstno slavo 45. pešpolka, ki je bila 23. novembra istega leta, pa 3000 din.²⁵

²³ "Pukovska slava 45. pešpolka", *Straža*, 20. novembra 1922, št. 133, str. 3.

²⁴ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 167, Zapisnik tajne IV. seje mestnega sveta mariborske mestne občine št. 100/38-IV dne 15. 7. 1938.

²⁵ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 167, Zapisnik tajne VII. seje mestnega sveta mariborske mestne občine dne 20. 12. 1938.

Sprejem polkovne zastave 45. pehotnega polka pred železniško postajo v Mariboru (Sergej Vrišer, "Zastave jugoslovanskih polkov na slovenskem v letih 1930–1941", *Kronika* 49, št. 3 (2001), str. 287)

Kot vsi ostali jugoslovanski polki je tudi mariborski 45. pehotni polk leta 1930 dobil svojo novo bojno zastavo²⁶. V Maribor je nova polkovna zastava z vlakom na glavni kolodvor prispela 9. septembra "malo pred poldnevom in to z 20 minutno zamudo". Ob tem je v mestu vladalo slovesno vzdušje. Tako je bil "trg pred kolodvorom nabito poln občinstva, ki je tvorilo na obeh straneh Aleksandrove ceste špalir, nasproti kolodvora pa je bila razmeščena mariborska posadka, oficirski zbor, upokojeni in rezervni oficirji z godbo na čelu". Ob prihodu zastave "je prevzel polkovnik Stojadinović raport od komandanta 45. pešpolka polkovnika Dolenca, pod čigar vodstvom je deputacija pripeljala zastavo". Častna četa je nato z zastavo odkorakala pred železniško postajo, kje je "polkovnik Stojadinović v imenu mestne komande pozdravil novi prapor in ga izročil v častno varstvo polku, pa tudi spoštovanje in ljubezen vsemu občinstvu. Izrekel je zahvalo Nj. Vel. kralju, ki mu je vsa ogromna množica navdušeno vzklikala med sviranjem državne himne". Poveljnik polka, polkovnik Karol Dolenc, je nato prebral kraljev govor, s katerim je bila zastava izročena polku, ter pozval vojake, naj jo čuvajo častno in neomadeževano "v smislu položene prisege". Častna četa je po govoru izstrelila tri salve iz pušk. Zastavi so se nato poklonili in polku čestitali tudi predstavniki mestnih oblasti in združenj: okrožni inšpektor dr. Franc Schaubach, podžupan mariborske mestne občine dr. Franjo Lipold, pomožni škof dr. Ivan Jožef Tomažič, v imenu "oblastnega odbo-

²⁶ Polkovna zastava kraljeve jugoslovanske vojske je bila na obeh straneh trobojnica z jugoslovanskim državnim grbom na sredi. Nad in pod grbom je bil napis, na eni strani zastave v latinici, na drugi pa v cirilici: "S VEROM U BOGA", zgoraj in "ZA KRALJA I OTADŽBINU", spodaj. Ob zastavi je bil trak v barvah trobojnice s kovinskimi resami na katerem je bil izvezen monogramom kralja "A. I." ter napis z imenom polka na drugem koncu (Sergej Vrišer, "Zastave jugoslovanskih polkov na slovenskem v letih 1930–1941", *Kronika* 49, št. 3 (2001), str. 286).

ra Narodne obrambe" minister v pokoju dr. Vekoslav Kukovec, v imenu "sreskega odbora Narodne obrane" prof. Robert Kenda ter v imenu sokolske župe prof. dr. Mirko Kovačič. Sledil je defile vojakov mariborske garnizije pred zastavo, nato pa je vojaška povorka z godbo na čelu odšla skozi Maistrovo, Koroščevo in Trubarjevo ulico čez Slomškov in Glavni trg skozi Gosposko, Slovensko in Aleksandrovo ulico v vojašnico kralja Aleksandra, kjer je bilo "popoldne veliko narodno slavlje".²⁷

Vprašanje lastništva in vzdrževanja vojaških objektov

Mariborski vojaški objekti so bili sicer v večjem delu v lasti mestne občine Maribor, vendar jih je uporabljala vojska, ki je bila v državni domeni, zato je skozi celotno obravnavano obdobje prihajalo do medsebojnih sporov in "napenjanja mišic" v zvezi z vzdrževanjem vojašnic, ki bi ga moralo izvajati mesto, ter višino najemnine, ki bi jo mestu morala plačevati država. Čeprav je šlo za zelo pereče vprašanje, so se pogajanja nasprotnih strani glede vzdrževanja vojaške infrastrukture vlekla skoraj petnajst let.

V nadaljevanju prispevka bo na podlagi analize arhivskega gradiva, predvsem zapisnikov sej mestnega sveta, ter zapisov v časnikih predstavljeno vprašanje lastništva vojaške infrastrukture ter plačevanja najemnine, ki je bilo v obravnavanem obdobju glavno vprašanje odnosov med civilno in vojaško oblastjo v mestu.

Kadetnica – vojaška realka

Mariborska vojaška realka, ki je delovala je v Kadetnici, je pod poveljstvom podpolkovnika Davorina Žunkoviča postala prva slovenska vojaška šola,²⁸ Gojenci in predavatelji so ob prevratu opravljali vojaške dolžnosti, vendar je bil že 3. decembra 1918 organiziran pričetek pouka, 200 njenih gojencev pa je 15. decembra v Mariboru sodelovalo na veliki proslavi ob združitvi v novo državo. Organiziranost zavoda so razširili na nižjo realko, s čimer tem je šola postala v celoti sedemrazredna vojaška realka. Dobila je nov službeni red, dopolniti je bilo potrebno učiteljski zbor, prirediti učne načrte, pripraviti učbenike in učila ter določiti učni jezik. Na pročelju Kadetnice je bil napis Kr. (kraljevska) vojaška realka, slovenski, srbski in hrvaški jezik pa so na šoli uporabljali "paritetno kot

²⁷ "Pozdravljeni simboli močne domovine", *Jutro*, 10. septembra 1930, št. 209, str. 4.

²⁸ Hartman, *Maister*, str. 56–57.

Kadetnica kot Inženirska podoficirska šola (PAM, fond 1693 Zbirka fotografij in razglednic)

učna jezika, kakor je pač nanese". Med 23 učitelji je bilo 15 Slovencev, ostali so bili Hrvati, Srbi in Čeh, med gojenci pa so bili Slovenci v manjšini. Ob koncu šolskega leta 1918/19, ki ga je od 193 gojencev uspešno zaključilo 167, od 30 gojencev zaključnega 7. razreda pa se jih je 29 odločilo, da šolanje nadaljujejo na vojaških akademijah, so v slovenščini izdali "I. izvestje kr. vojaške realke v Mariboru za šolsko leto 1918/19". V poročilu je imel Žunkovič pedagoški in literarni prispevek, nadporočnik Gustav Šilih pa je zapisal kroniko šolanja. Šola je aktivno sodelovala tudi z mestom. Na šoli so delovale dramska, tamburaška in folklorna skupina ter pevski zbor, s katerim so sodelovali na prireditvah v mariborskem Narodnem domu, v telovadnici so pripravljali predavanja s filmskimi predstavami ter organizirali ekskurzije v okolico mesta.²⁹

Z reorganizacijo in ustanovitvijo nove vojske je bila realka ukinjena. V javnosti posredovanem obvestilu poveljnika polkovnika Jakovljevića je bilo zapisano, da se bo v šolskem letu 1919/20 šolanje nadaljevalo samo za gojence VI. in VII. razreda ter V. in VI. Ti so se lahko vpisali v višji letnik, v kolikor so se

²⁹ Vojaški muzej Slovenske vojske, fond Arhivarij, AŠ 1, I. *Izvestje kr. vojaške realke v Mariboru, za šolsko leto 1918/19*; Bruno Hartman, "Zgodovinski oris", v: *Kadetnica* (Maribor, 2010), str. 28–32 (dalje: Hartman, "Zgodovinski oris"); "Sokolstvo", *Mariborski Večernik jutra*, 31. maja 1932, št. 121, str. 3; "20 let uspehov Sokola Maribor I.", *Večernik*, 10. maja 1939, št. 112, str. 6.

Vhod v Kadetnico, vojašnico kralja Petra I., Inženirsko podoficirsko šolo (PAM, fond 1693 Zbirka fotografij in razglednic)

obvezali nadaljevati študij na vojaški akademiji. Ostali gojenci so bili odpuščeni s šolanja in pozvani, da pridejo po svoje stvari. Oznanili so tudi, da novincev ne bodo več vpisovali, ker je realka ukinjena.³⁰

V Kadetnici, ki so jo preimenovali v vojašnico kralja Petra I., so ustanovili Tehniško oficirsko šolo, nato pa Inženirsko podoficirsko šolo, od 1937 pa so v Kadetnici šolali samo bodoče rezervne pehotne častnike. Iz zgradbe pa so na

³⁰ "Vojaška realka v Mariboru", *Slovenec*, 28. avgusta 1919, št. 197, str. 3.

vojno akademijo v Beograd odpeljali knjižnico, opremo za jedilnico, učilnice in glasbeno dvorano ter nato še naprave in opremo fizikalnega in kemijskega kabineta.³¹ Proti temu so v Mariboru sicer brezuspešno protestirali in predlagali, da bi v stavbi in okolici, ki jo je postavila in vzdrževala "naša vlada", le to zahtevali nazaj "umestno se nam zdi, ker ima zavod tudi okoli 30 ha zemljišča, vzorno gospodarstvo, živinorejo, veliko vrtnarstvo, čebelarijo, log, ribnik, itd., da bi se tukaj del slovenskega vseučilišča, t. j. višja gospodarska šola, ustanovila. Znabiti, da bi se dalo tudi vse nekako zvezati z vinorejsko šolo", vendar so se morali sprijazniti z novo realnostjo.³² Z novo šolo so dosegli dogovor, da je lahko novonastalo sokolsko društvo Maribor I, ki je delovalo na območju Tabora, Nove vasi in Radvanja, uporabljalo telovadnico in zunanja igrišča v vojašnici, nato pa so, do zgraditve lastnega telovadišča leta 1932, telovadnico uporabljali tudi za kulturne prireditve, ki jih je organiziralo društvo. S tem je Kadetnica postala kulturno središče južnega dela Maribora.³³

Vojašnice

V zvezi s primopredajo vojašnic, ki so bile v upravi mesta, v uporabo posameznim vojaškim enotam so poveljniki le-teh pozvali mestne oblasti, da vojašnice uredijo in jih takšne predajo vojski. Tako je na primer poveljnik 4. težkega artilerijskega polka v dopisu z dne 10. avgusta 1920, ki je bil naslovljen na Magistrat mesta Maribor, tega obvestil, da je bilo omenjenemu polku ukazano, da se s 1. septembrom 1920 namesti v pehotni vojašnici na Tržaški cesti, ker pa je bila vojašnica v lasti mesta, je poveljnik predlagal, da se ustanovi komisija, ki bo vojašnico pregledala in s tem ugotovila, v kakšnem stanju je zgradba. Poveljnik je še zapisal, da bi bilo hkrati do vselitve polka potrebno izvesti nujna popravila stavb ter jih pobeliti. V odgovor je Mestni magistrat posredoval dva skoraj identična dopisa, ki sta datirana z 21. avgustom 1920, in sicer Mestni komandi (poveljstvu) in Komandi artilerijske vojašnice. V dopisih je naznanil, da se bo prevzete artilerijske in pehotne vojašnice na Tržaški cesti izvedlo "v torek, dne 24. avgusta 1920 ob 10. uri s sestankom v infanterijski vojašnici" ter da se v komisijo vabijo predstavniki komande mesta in komandi obeh vojašnic. Mestno vojaško poveljstvo je nato Mestni magistrat zaprosilo, da se prevzem vojašnice zamakne za en dan, saj se je na predviden dan prevzema, v garniziji izvajal pregled enot, ki ga je (bo) izvajalo njim nadrejeno poveljstvo. Primopredaja vojašnice se je tako izvedla 25. avgusta 1920. Kot zastopnik mestnega

³¹ "Mariborska kadetnica v Beograd", *Jutro*, 15. februarja 1919, št. 46, str. 4.

³² "Likvidacija vojaške realke", *Straža*, 29. avgusta 1919, št. 69, str. 2.

³³ Hartman, "Zgodovinski oris", str. 36–38.

magistrata je bil v komisiji stavbni nadkomisar Karol Steinbrenner, kot zastopnik IV. težkega artilerijskega polka pa kapetan Milan Bartolič. Pri pregledu posameznih objektov so ugotovili, da je bil objekt številka II. v tako dobrem stanju, da se ga je lahko prevzelo, s tem, da je bilo na objektu razbitih precej šip, da so na nekaterih vratih manjkale kljuge in ključi v ključavnicah ter da je bilo pokvarjeno ognjišče v kuhinji. Podrobni seznam manjkajoče opreme so morale ob vselitvi pripraviti posamezne artilerijske baterije in jih predložili zadevnemu zapisniku (v prilogi zapisnika jih ni). Nadalje so ugotovili, da vselitev vojaških enot v tretji objekt ni bila možna, saj bi ga morali pred tem pobeliti, dezinficirati ter opraviti druga manjša popravila. Prav tako je bilo potrebno prebeliti Oficirski paviljon in v njem popraviti stranišča, ki "so v takem stanju, da se jih ne more uporabljati". V tem objektu je manjkala peč v oficirski obednici, na nekaterih vratih ni bilo kljuk in ključev v ključavnicah, prav tako je bilo potrebno popraviti in pobarvati peči ter očistiti in "z mazilom namazati" parketna tla. Ob koncu zapisnika je bilo zapisano, da je "mestna občina po pogodbi pripravljena, vse one škode popraviti, katere so povzročene po naravni uporabi in škode, katere so nastale vsled vremenskih razmer".³⁴

V zvezi s popravilom oziroma z vzdrževanjem vojašnic, ki so bile v mestni lasti, so vojaške oblasti na mestne naslavljale zahteve za posamezna popravila. Na seji mestnega sosveta 10. novembra 1925 so tako obravnavali prošnjo "komande 45. pešpolka" iz vojašnice kralja Aleksandra, da se popravi strop v sobi številka 21, kjer je bila nastanjena mitralješka četa. Ob pregledu stanja na objektu pa je komisija občinskega stavbnega urada ugotovila, da "je vzrok udiranja stropa večletno snaženje poda s preveliko množino vode". Na drugi strani so mestne oblasti v artilerijski vojašnici popravile cementno cev, za kar jih je zaprosil poveljnik polka, ki je "ob naročilu popravila izjavil, da gre popravilo na račun polka", ob predložitvi računa za popravilo pa je isti poveljnik dejal "da nima potrebnega kredita in zahteva naj plača mestna občina račun". Mestni sosvet je na osnovi teh dveh primerov ter ob dejstvu, da so vojaške oblasti za najemnino vojaških objektov plačevale enak znesek kakor leta 1914, in to 30.000 din, občino pa je vzdrževanje vojašnic stalo med 250.000 in 300.000 din, sprejel sklep, v katerem je vojaškim oblastem naznanil, da "mestna občina odklanja vsako popravilo vojašnic, dokler vojaška oblast ne pristane na današnjemu času odgovarjajoče zvišanje najemnin".³⁵

³⁴ PAM, fond Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, AŠ 688, Dopis 4. artilerijskega polka Magistratu mesta Maribor, št. 2494 z dne 10. 8. 1920; Dopis Mestnega magistrata Komandi mesta v Mariboru št. 17036/1144 z dne 21. 8. 1920; Dopis Mestnega magistrata Komandi artilerijske vojašnice v Mariboru št. 17036 z dne 21. 8. 1920 s pripisom o prošnji za prestavitev za en dan; Zapisnik št. 17036/1144 z dne 25. 8. 1920 o predaji in prevzemu infanterijske vojašnice IV. težkemu artilerijskemu polku.

³⁵ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik o XIV. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega št. 197079/25 dne 10. 11. 1925.

Podroben opis vojaških objektov, zgrajenih ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja v Mariboru, je nastal ob primopredaji vojašnic s strani mesta novim vojaškim oblastem Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Leta 1920 so posebne komisije, v katerih so bili zastopnik vojaškega "erarja"³⁶ Ubald Nassimbeni iz Maribora, sodno zapriseženi izvedenec in mariborski mestni stavbeni mojster Julij Glaser ter zastopnik mestne občine Maribor Karl Steinbrenner, vojašnice večkrat pregledale ter ocenile njihovo vrednost. Cenitev objektov se je "vršila na podlagi uradno ugotovljenih zidarskih stroškov z uvaževanimi današnjimi materialnimi in delavnimi stroški ter normalne obrabe od časa zidanja". Tako je komisija ocenila vrednost zemljišč in stavb vojašnic, in sicer:

- artilerijske vojašnice (v novi državi poimenovana v vojašnico vojvode Putnika) v višini 56.176.509 kron,
- pehotne vojašnice (v novi državi poimenovana v vojašnico vojvode Mišiča) v višini 24.583.375 kron in
- domobranske vojašnice (v novi državi poimenovana v vojašnico kralja Aleksandra) v višini 40.244.300 kron.³⁷

Iz te cenitve torej izhaja, da je bila skupna vrednost mariborskih vojašnic, brez Kadetnice, ki je nosila ime Kralja Petra I., 121.004.184 kron.³⁸

Na seji mestnega sosveta 28. decembra 1920 so na predlog vladnega komisarja dr. Josipa Leskovarja "sosvetovalci" najprej, izven dnevnega reda, razpravljali o vprašanju odprodaje mestnih vojašnic vojaškemu erarju.³⁹ V obširnem poročilu o zadevi, ki ga je podal stavbni nadsvetnik inž. Bäumel, je zapisano, da je mestna komisija opravila ogled in cenitev mestnih vojašnic z dravsko vojašnico⁴⁰ vred, iz česa je razvidno, da se mestne vojašnice "nahajajo v dobrem

³⁶ Erar = državno premoženje.

³⁷ PAM, fond Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, AŠ 688, Popisi mestnih vojašnic z dne 15. decembra 1920.

³⁸ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik tajne seje XV. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega št. 22144/25 dne 9. 12. 1925.

³⁹ Darko Friš, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 191–216.

⁴⁰ Ko so bili leta 1784, v okviru jožefinskih reform redovni bratje prisiljeni zapustiti minoritski samostan (prvič omenjen 1273), so stavbo preuredili v vojašnico in trg ob njej preimenovali v Vojašniški trg (Kasernen Platz). Vojašnica je ležala na južni strani trga in je bila sestavljena iz dveh zgradb z minoritsko cerkvijo. Vojašnica je nadomestila vojaško ekonomijo iz Judenburga, nato pa je v njej bilo skladišče 47. pešpolka. Mestne oblasti so nameravale kompleks stavb v letih 1919/20 zaradi slabega stanja in neurejenih sanitarij, kar je pomenilo zdravstveno tveganje za okolico, porušiti, vendar so bila kljub tej odločitvi po letu 1927 tu urejena stanovanja. K kompleksu vojašnice so sodili tudi objekti, ki so pripadali kartuziji iz Žič, in so leta 1778 prišli v last Jožefa Nägerla pl. Rosenbichla, od katerega ga je 1786 odkupil cesarsko kraljevi erar. V objektih je bilo sprva skladišče uniform, nato stacionarij, od leta 1835 pa garnizijsko sodišče z zaporji za častnike in vojake. Leta 1928 je vojska objekte prepustila mestu, v njih pa so se uredila stanovanja (Zdenka Semlič Rajh, Žiga Oman in Lučka Mlinarič, *Maribor. Mesto, biše, ljudje. Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941* (Maribor, 2012), str. 230–231).

stavbnem stanju in so cenjene skupno K 121.004.184", medtem ko je bila dravska vojašnica v tako slabem stanju, da je bila primerna le za rušenje in je bila ocenjena na 602.295 kron. Ob koncu razprave so bili sprejeti sklepi oziroma predlogi, ki so jih posredovali vojaškim oblastem: da mestna občina Maribor vse tri mestne vojašnice da v najem vojaški upravi proti letni najemnini 861.000 kron; da se le te zamenjajo za dravsko vojašnico in vojaško realko (Kadetnico), ki sta bili v lasti vojaške uprave, ob doplačilu le te v vrednosti 10.000.000 kron; možnost, da se domobranska vojašnica zamenja za dravsko vojašnico in vojaško realko, ostali dve vojašnici pa ostaneta v najemu s strani vojaških oblasti, in sicer proti novi najemni pogodbi ter da mestna občina proda vse tri vojašnice vojaški upravi za 20.000.000 kron proti "brezplačni prepustitvi erarične dravske vojašnice".⁴¹

Z aktivnostmi v zvezi s prodajo vojaške infrastrukture, ki je bila v lasti mesta, so v mestu pričeli že pred tem. Mestni sosvet je na svoji seji 29. decembra 1919 sklenil prodati "vse v posesti mestne občine Maribor nahajajočih se vojašnic in drugih v vojaške svrhe določenih predmetov vojaški upravi za kupnino 7 milijonov Kron". Zoper ta sklep je bilo možno podati pritožbe pri mestnem magistratu do 14. februarja 1920.⁴²

Nesoglasja med mestno občino in vojsko v zvezi z uporabo in najemnino vojaških objektov so se v naslednjih letih samo še stopnjevala. Tako so na tajni seji XV. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega dne 9. decembra 1925 obravnavali točko z naslovom "Mestne vojašnice – povišanje najemnine". V uvodu je župan dr. Josip Leskovar poročal o stanju na tem področju, pri čemer je posebej izpostavil, da se je "o zadevi najemnin za kasarne tudi informiral pri drugih mestih tako n.pr. v Ljubljani, Ptuju in Celju, da dobijo omejena mesta večje najemnine za kasarne kakor mesto Maribor".⁴³ Pri tem je še posebej zanimivo, kar je moč razbrati iz prošnje mestne občine ministrstvu vojne in mornarice, ki ga podrobneje predstavljam v nadaljevanju, da so druge občine, ko so bile v zvezi najemnin za vojaške objekte v enakem položaju kot Maribor, "nastopile sodno pot in prišlo je celo tako daleč, da je celjska občina zarubila za svoje ji sodno priznано terjatev na najemnini premog v državnem premogovniku v Velenju. S tem je pa vendar dosegla, da ji plačuje najemnine, ki odgovarja splošnim sedanjim razmeram". To možno brati tudi kot prikrito grožnjo vojaškim oblastem, da se lahko kaj takega, če ne bo dogovora, pripeti

⁴¹ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 161, Zapisnik o seji mestnega sosveta št. 24535 dne 28. 12. 1920. Poročilo je bilo tudi sestavni del skupnega poročila o delu, ki ga je Josip Leskovar predložil mestnemu sosvetu ob točki dnevnega reda, interpelacija, ki je bila navedena kot prva točka te seje.

⁴² "Prodaja vojašnic vojaški upravi", *Mariborski delavec*, 4. februarja 1920, št. 27, str. 3.

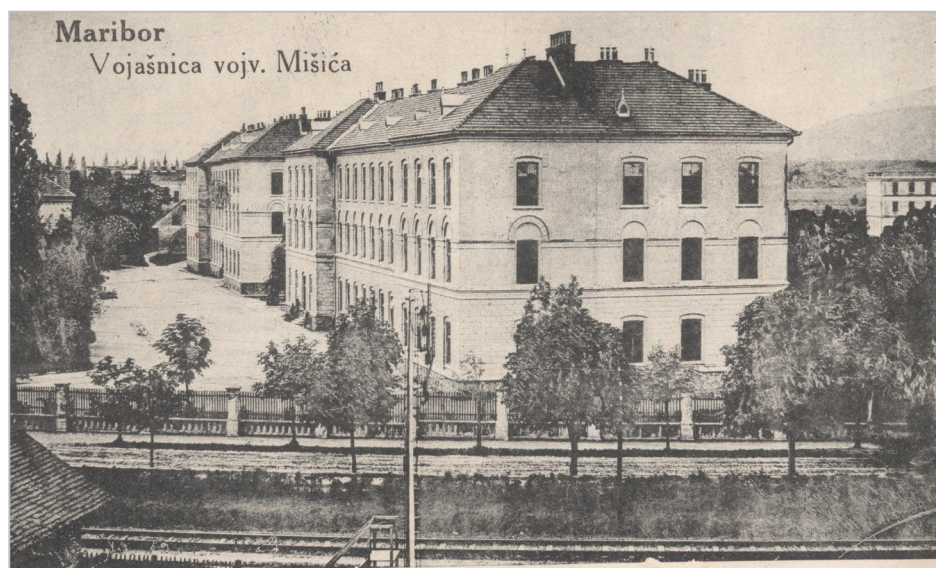
⁴³ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik tajne seje XV. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega št. 22144/25 dne 9. 12. 1925; Darko Friš, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja (1924–1928)", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 127–158.

tudi v Mariboru. Vendar so v nadaljevanju v smislu nacionalnega in državnega interesa vojaškim oblastem ponudili dogovor v zvezi, saj "mestna občina Maribor leži na severni meji naše države in ima mnogo nemškega življa. Zato se čuti poklicana, da varuje na zunaj ugled naše države, tako napram nemškim someščanom, kakor tudi napram Avstriji, ter je to ena glavnih nalog, katero si je dalo sedanje zastopstvo, ko je prevzelo mestno občino". Zato so bili v občinski upravi mnenja, da "ne more ničesar bolj kratiti ugled države, kakor so take tožbe, ker morajo bodisi privatniki, bodisi pravne osebe, tožiti državo za terjatve, ki so popolnoma likvidne", zato je mestna občina odložila pravno pot ter ponovno zaprosila, da se najemnine za vojašnice, ki so bile v mestni lasti, določijo sporazumno z vojaško upravo.⁴⁴ V nadaljevanju svojega poročila je župan dejal, da so bile dosedanje neštete vloge v zvezi s tem, ki so jih posredovali v Beograd, neuspešne, saj so bile zavračane z argumentom "da občina preveč zahteva". Tako so na občini, z namenom dosega višje najemnine, sestavili ponovno vlogo za vsako vojašnico posebej. Pri določitvi višine najemnin so izhajali iz stavbne vrednosti posameznih vojašnic in za najemnino zahtevali 2 % stavbne vrednosti za vzdrževanje poslopij in še 2 % za obrestovanje investiranega kapitala. Pri tem je župan izpostavil tudi dejstvo, da je takšen način izračuna najemnine v preteklosti že potrdil stanovanjski urad, vendar vojašnice po na novo sprejeti zakonodaji niso več sodile v domeno stanovanjskega zakona, zato je bilo potrebno začeti nova pogajanja z vojaškimi oblastmi.⁴⁵

Dopis oziroma prošnja mariborskega Mestnega magistrata, ki je datiran istega dne, kot je bila zgoraj omenjena tajna seja mestnega občinske sveta, torej 9. decembra 1925, je bil naslovljen na "*Ministarstvo Vojne i Mornarice v Beogradu*" ter v vednost (prepis) poslan na poveljstvo dravske divizijske oblasti v Ljubljano. V njegovem uvodu je bilo zapisano, da "Mestna občina mariborska prosi za zvišanje najemnine za svojo vojašnico vojvode Mišiča v Mariboru na znesek letnih 245.000 Din". V nadaljevanju prošnje se je ugotavljalo "da ta prošnja ni prva v zadevi. Mestna občina je prepričana, da je vojaška uprava vse dosedanje prošnje in zahteve po višanju najemnine preslišala samo vsled nepoznavanja obsega in vrednosti vojašnice. Zato si dovoljuje predložiti detajlne načrte in kratek opis te vojašnice". V nadaljevanju so ugotavljali, da je vojašnica stala na zemljišču, ki je bilo vpisano v zemljiško knjigo okrožnega sodišča v Mariboru pod vložno številko 254 katastrske občine Sv. Magdalena, ki so jo sestavljale tri parcele v izmeri 31.406 m², na katerih je mestna občina zgradila pehotno

⁴⁴ PAM, fond Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, AŠ 688, Dopis Mestnega magistrata Mariborskega naslovljenega na Ministarstvo Vojne i Mornarice v Beogradu z dne 9. 12. 1925.

⁴⁵ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik tajne seje XV. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega št. 22144/25 dne 9. 12. 1925.

Vojašnica vojvode Mišiča (PAM, fond 1693 Zbirka fotografij in razglednic)

vojašnico Vojvode Mišiča.⁴⁶ Sledi podroben opis objektov vojašnice. V vmesnem obdobju, obdobju prve svetovne vojne, je bil dodatno zgrajen objekt VI, barake za moštvo dolžine 44,42 metra, ki je imel v pritličju štiri velike prostore za moštvo, štiri sobe za podčastnike ter velik straniščni prostor. V nadstropju so bili štirje veliki prostori za moštvo ter tri manjše in ena velika soba za podčastnike. Poslopje je bilo grajeno v leseni konstrukciji, stene pa so bile obojestransko obdane z mavčnimi oblogami in gladko ometane. Stopnice so bile lesene, tla iz mehkih desk, stropi pa so bili "stukturni". Prostore so ogrevali z železnimi pečmi, ki so imele zidane dimnike.⁴⁷

Zapise o gradnji dodatnih vojaških objektov v Mariboru v času prve svetovne vojne, ki so jih gradili zaradi mobilizacije in s tem povezanega povečanega števila vojakov v mestu in potrebe po njihovi nastanitvi pred odhodom na bojišče, lahko zasledimo tudi v dnevnem časopisju. Pod naslovom "Gradnja vojaških barak v Mariboru dobro napreduje" v *Straži* zapišejo, da "Na zemljišču za artilerijsko vojašnico bo v kratkem izgotovljenih 15 vojaških barak. Blizu infanterijske vojašnice bodo postavili 5 vojaških barak, od katerih sta že dve skoraj

⁴⁶ PAM, fond Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, AŠ 688, Dopis Mestnega magistrata Mariborskega naslovljenega na Ministarstvo Vojne i Mornarice v Beogradu z dne 9. 12. 1925.

⁴⁷ PAM, fond Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, AŠ 688, Dopis Mestnega magistrata Mariborskega naslovljenega na Ministarstvo Vojne i Mornarice v Beogradu z dne 9. 12. 1925.

dograjeni. Zraven teh bodo gradili tudi vojaške barake za vojake, ki so oboleli na nalezljivih boleznih." V vsaki baraki so lahko namestili 250 mož. Namenjene so bile namestitvi vojakov novincev, nabornikov, "ki so bili pred kratkim vpoklicani pod orožje", deloma pa so jih namenili za nastanitev vojakov črnovojnikov, ki so bili na osnovi mobilizacije vpoklicani prvi.⁴⁸

Takoj po vojni so civilne in vojaške oblasti pričele z odprodajo odvečnih vojaških objektov. V ta namen sta Narodni svet in mestno poveljstvo v Mariboru izdala razglas, da

bodo v ponedeljek, dne 11. novembra, na javni dražbi prodajale vojaške barake na Tezni pri Mariboru. Začetek ob 8. uri zjutraj na licu mesta na Tezni. Pravico dražbati ima vsakdo. Svota, za katero se posamezna baraka izdražba, se mora takoj položiti v gotovini pri komisiji. Odgovornost za nadaljnjo varnost barak prevzame kupec.⁴⁹

V primerjavi z zgoraj opisano javno dražbo odvečnih vojaških objektov v mestu, pa je bilo zaslediti tudi drugačne načine njihove nadaljnje uporabe. V javnosti so se sicer že med vojno pojavljala vprašanja, kaj bodo oblasti po vojni počele s "celimi predmestji dragih barak", tako da so nato "dvomljiva" ravnanja z njimi pritegnila pozornost. Tako je "prijatelj" *Mariborskega delavca*, ko je hodil mimo "topničarske vojašnice", poročal:

/.../ pa vidim in slišim kako vojaki trgajo desko za desko, barako za barako in odnašajo les na vse strani. Vprašam enega, ki je nesel težko naložene deske na rami, kam in zakaj odnašajo les. Nesem domov, mi odgovori, če nočem, da zmrznem. Naša slavna intendantca je gluha za vse naše prošnje in nasvete, da če premoaga ne moremo dobiti, je na Pohorju dovolj lesa, treba je le ponjga.⁵⁰

Vojaki so v nadaljevanju dejali, da se zavedajo pomembnosti prisotnosti vojske v mestu ter tega, kar lahko v primeru vojaškega spopada pričakujejo. V ta namen so "pač morali poskrbeti zase tudi na tak način", da ne zbolijo, saj to, kar jim "intendantca po svojih mrtvih paragrafih milostno deli, ne bi bilo mogoče". Na vprašanje, če s tako samopomočjo ne oškodujejo vojaške uprave, saj so bile barake vendarle vojaške, so odgovorili, da so last mestne občine in da jih je ta "prodala nekemu Nemcu, Kiffmanu" in naj bi bile vredne vsaj 100.000 kron. Za barake, ki jih je bilo v Mariboru okoli 200, in ob tem "še one na Strnišču pri Ptuj", naj bi imenovani gradbenik Kiffman "dal 35.000 kron, kar bi bil rop

⁴⁸ "Vojaške barake v Mariboru", *Straža*, 19. novembra 1914, št. 87, str. 5.

⁴⁹ "Licitacija vojaških barak v Mariboru", *Male novice*, 9. novembra 1918, št. 1, str. 1.

⁵⁰ "Usoda vojaških barak", *Mariborski delavec*, 8. februarja 1919, št. 82, str. 2.

ali za vojaško ali za občinsko blagajno". Za to so v časopisu zahtevali pojasnila merodajnih.⁵¹

Vprašanja odstranitve vojaških barak je ostalo nerešeno tudi v naslednjih letih. Tako je v poročilu iz zasedanja mariborskega občinskega sveta 6. novembra 1923, zapisano, da je župan poročal, da se "mesto še vedno ne more znebiti gobavih barak na bivšem vojaškem vežbališču pri Ljudskem vrtu". Barak, "ostankov vojnega časa", ob zadnji licitaciji ni želel nihče kupiti, saj sta mestna in vojaška oblast v zvezi z njihovo prodajo postavila "pretežke pogoje". Ob tem je župan sporočil, da je občina svoje pogoje omilila in "je upati, da uporabi cele deske iz te neokusne podrtije sportni klub Maribor za tribune na svojem igrišču".⁵²

Cenitev vojašnice je skupaj z ostalimi vojaškimi objekti, kot smo že zapisali, leta 1920 izvedla posebna komisija, ki so jo sestavljali sodno zapriseženi izvedenci in zastopnika vojaškega državnega premoženja. Stavbna vrednost vojašnice je bila določena v višini 24.583.375 avstrijskih kron, kar je bilo preračunano v novo valuto 6.145.843 din. Vojašnico je imela od prevzema leta 1920 v uporabi vojaška oblast, ki je za najemnino uporabe plačevala, preračunano v novo valuto, enako letno najemnino kot avstrijska vojaška oblast, to je 27.876,88 zlatih kron, kar je predstavljalo 6.469,22 dinarjev. Ob tem je mestna občina za vzdrževanje vojašnice v obdobju od 1919 do 1925 namenila 284.747,95 dinarjev. Če torej odštejemo najemnino, ki jo je država plačala v teh letih za uporabo vojašnic, skupaj 45.284,54 din, ugotovimo, da je občina za vzdrževanje vojašnice potrošila 239.463,41 din več, kot je prejela najemnine. Ob tem je bilo posebej izpostavljeno, da občina zaradi pomanjkanja sredstev ni mogla izvršiti vseh popravil v vojašnici, ki bi bila nujno potrebna, in sicer popravilo in namestitev peči in dimnikov v vseh objektih ter odstranitev poškodovanih štedilnikov (ocenjena vrednost 15.000 din), namestitev poškodovane ograje okoli vojašnice v dolžini 400 metrov (50.700 din), popravilo ostale ograje (6000 din), pleskanje in popravila oken na dveh objektih (25.000 din), zamenjava poškodovanih tal in popravilo obstoječih (12.200 din), popravilo vrat in ključavnic (8000 din), popravilo žlebov, vodovodnih cevi in strehe na vseh objektih (15.000 din), "baraka za moštvo je zelo popravila potrebna in sicer na strehi, podih, vratih in ometih" (80.000 din), pleskanje oken pri dvonadstropnem skladišču (7000 din), popravilo "ograjenega zidu na dvoriščni strani pri skladišču" (10.000 din), popravila na gospodarskem poslopju, oknih in vratih (18.000 din), različna popravila na objektu številka pet, hlev (8000 din) ter popravila kanalizacije, vodnjakov, posip gramoza na dvorišču in nepredvidena

⁵¹ Prav tam.

⁵² "Mariborski obč. svet", *Jutro*, 7. novembra 1923, str. 2.

dela (10.050 din). Tako bi za nujna popravila skupaj potrebovali še 264.960 din z opombo, da "ako se ta popravila takoj ne izvrše, bode škoda v prav kratkem času mnogo večja, in se bode moralo dati za popravila dvojna in trojna svota, kakor je sedaj poračunjena".⁵³

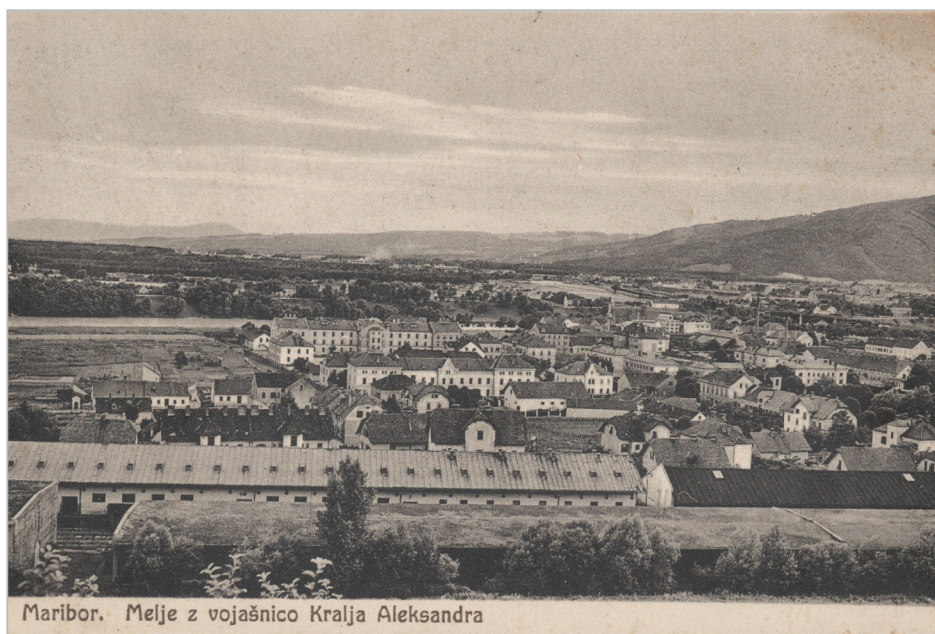
Po predlogih o načinu izračuna najemnine z amortizacijo za vzdrževanje vojašnice je občina ministrstvu ponudila sledeče: ministrstvo povrne občini vsa vlaganja v vzdrževanje vojašnice, ki jih je ta izvedla med letoma 1919 in 1925 v skupni vrednosti 239.563,41 din. Omenjeni znesek bi občina vložila v obnovo objektov v vojašnici, ki bi tako ponovno postali uporabni. Pri tem bi morebitni višek sredstev ostal občini, manko pa bi poravnala občina. Ministrstvo bi nadalje plačevalo najemnino za v višini 4 % vsakokratne stavbne vrednosti objekta, ki se je na dan ponudbe vrednotila v višini 6.145.843 din, tako bi letna najemnina znašala zaokroženo 245.000 din. Občina se je zavezala, da bo s tako pridobljeno najemnino vzdrževala poslopja v dobrem stanju ter krila stroške vzdrževanja, ki bi nastali ob redni uporabi, s tem da bi škodo, ki bi se povzročila zaradi "izredne uporabe" in malomarnosti, krila vojska. Najemnina bi se plačevala v štirih enakih mesečnih obrokih za vnaprej z začetkom 1. maja 1935. Občina je pričakovala, da bo ministrstvo na to ponudbo odgovorilo do 31. decembra 1925, "ako se v tem času zadeve za občino povoljno ne reši, bode občina nastopila pot tožbe". Ob tem so ponovno izpostavili sklep občinskega sveta s seje 15. novembra 1925, da se bodo do najemnega sporazuma, odklanjale vse zahteve za vzdrževalna dela v vojašnici. Kot zaključek dopisa so v mariborski občini zapisali, da s predstavljeno ponudbo prosi za mnogo manj, kot ji po zakonu pripada in je zato prepričana, da bo ministrstvo "ta predlog popolnoma osvojilo ter ga v danem roku izvedlo" ter da "ne more od tega svojega zadnjega predloga v nobenem oziru ničesar popustiti".⁵⁴

V omenjenem dopisu oziroma prošnji se je omenila samo pehotna vojašnica oziroma vojašnica vojvode Mišiča, so pa na omenjeni seji občinskega sveta razpravljali in odločali tudi o vojašnicah kralja Aleksandra (na Meljski cesti) in Vojvode Putnika (na Stritarjevi ulici). Za prvo so izračunali zaostanke v plačilu vzdrževalnih del od leta 1919 v višini 375.277, 75 din, za drugo pa 368.498, 99 din. Kot višino stavbne vrednosti, od katere bi se naj plačevala najemnina v višini 4 %, so za prvo navedli 10.061.075 din, za drugo pa 14.044.127 din. Tako bi naj v bodoče najemnina za prvo znašala "okroglo" 400.000 din, za drugo pa 560.000 din.⁵⁵

⁵³ PAM, fond Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, AŠ 688, Dopis Mestnega magistrata Mariborskega naslovljenega na Ministarstvo Vojne i Mornarice v Beogradu z dne 9. 12. 1925.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik tajne seje XV. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega št. 22144/25 dne 9. 12. 1925.

Vojašnica kralja Aleksandra (PAM, fond 1693 Zbirka fotografij in razglednic)

O vprašanjih lastništva, najemnine in vzdrževanja vojaških objektov v Mariboru so razpravljali na vrsti sej mariborskega občinskega sveta ter na pogajanjih s predstavniki vojaških oblasti. Na izredni tajni seji mariborskega mestnega občinskega sveta, ki je bila po besedah načelnika dr. Alojzija Juvana sklicana samo zaradi tega, so razpravljali oziroma odločili o ponudbi "vojnega erarja glede vojašnic in vojaških skladišč".⁵⁶ Juvan je občinskim svetnikom poročal, da se je pri njem zglasil divizijski general Bogoljub Ilić ter predlagal "naj občina napravi lepo gesto" in vojaški upravi odstopi vojašnice in strelišča, ki so v njeni lasti, v zameno za tiste, ki so last vojaške uprave in jih ne uporablja v vojaške namene. V razpravi so svetniki soglašali s predlogom in ob tem podprli mnenje župana, upravnega odbora in finančnega odseka, da se v pogodbo o menjavi zapiše tudi višina primerne odškodnine, ki bi jo plačala vojaška oblast in s katero bi "mogla občina porabiti za kako novo šolo ali pa za kaj drugega koristnega". Sklep, ki so ga sprejeli, se je glasil:

⁵⁶ David Hazemali, Mateja Matjašič Friš, Ana Šela in Majda Schmidt Krajnc, "Med priložnostmi in pomanjkanjem: Maribor v času prvega županskega mandata dr. Alojzija Juvana, 1928–1931", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 159–180.

Sklene se zamenjava mestnih vojašnic 1/Kralja Aleksandra v Melju, 2/ Vojvode Mišića na Tržaški cesti in 3/Vojnode Putnika v Stritarjevi ulici s skladiščem za strelivo v Bohovi za Dravsko vojašnico z zemljiščem in za obe vojaški skladišči pri železniški postaji proti odškodnini letnih Din 300.000.- za dobo 25 let ter pod pogojem, da to zamenjavo oziroma prodajo odobri nadzorna oblast.⁵⁷

Mariborski mestni občinski svet je na svoji tretji tajni seji dne 30. marca 1933 ponovno razpravljal o zamenjavi mariborskih vojašnic. Glede na to, o čemer je tekla razprava in na sprejete odločitve, se je spor med obema vpletenima deležnikoma nadaljeval v zvezi z najemnino oziroma odškodnino za vojaške objekte, ki so bili v mestni lasti in jih je uporabljala vojska, oziroma o prenosu teh v lastništvo vojaških oblasti in dodelitev za to primerne odškodnine mestu. Omenjena tajna seja zanimiva, saj je župan (naziv v časniku) oziroma mestni načelnik (naziv v zapisniku) dr. Franjo Lipold, podal obsežno izjavo za javnost, ki se pravzaprav ne razlikuje od zapisnika same tajne seje, kar lahko štejemo tudi kot svojevrstni pritisk župana na vojaške oblasti, da se vprašanje vojašnic tudi s podporo javnosti končno uredi.⁵⁸ V zaključku izjave je dejal:

Moje stremljenje je vedno bilo, da je bila mestna občina v najboljših odnošajih z vojaškimi oblastmi in da dela z njimi v splošni blagor roko v roki. Zato tudi iskreno želim, da se vprašanje zamenjave vojašnic čim prej povoljno reši. Na navedeni način rešeni problem pa nudi po mojem mnenju tudi iz gospodarskih vidikov mestni občini zadostne garancije za njen bodoči razvoj.⁵⁹

In o čem je tekel pogovor? Mariborski mestni občinski svet je na tajni seji razpravljal o predlogu zamenjave mestnih vojašnic za vojaške objekte, ki so bili last vojaške uprave. Župan je v uvodu ugotavljal, da je mestna občina lastnica vojašnice kralja Aleksandra na Meljski cesti, vojašnice vojvode Putnika v Stritarjevi ulici, vojašnice vojvode Mišića na Tržaški cesti in smodnišnice v Bohovi, za katere si je občina prizadevala, da bodo prišle v last vojaške uprave, ki je že bila lastnica dveh skladišč, enega v Einspillerjevi ulici, ki je bilo v tem času deloma vojaško, deloma carinsko skladišče, in drugega, "ki je stalo nasproti Francovega mlina" ter bivše dravske vojašnice. Občina je na osnovi sklepa seje mestnega občinskega sveta s seje, ki je bila 20. marca 1931, predlagala vojaški upravi, da vse vojaške objekte, ki so bili v njeni lasti, zamenja za tiste, ki so bili v lasti vojaške uprave z doplačilom v višini 300.000 din, kar bi lahko plačali v 25. letnih

⁵⁷ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik o izredni tajni seji mestnega občinskega sveta mariborskega št. 6149/31 dne 20. 3. 1931.

⁵⁸ Gostenčnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih od 1931 do 1935", str. 989–1018.

⁵⁹ Prav tam.

Vojašnica vojvode Putnika (PAM, fond 1693 Zbirka fotografij in razglednic)

obrokih. Tako plačilo bi, ob upoštevanju takratne obrestne mere, odgovarjalo 3.000.000 dinarjev posojila, ki bi ga mestna občina uporabila za delno kritje stroškov gradnje nove šole v magdalenskem predmestju.⁶⁰

Vojaška uprava je ta predlog zavrnila z obrazložitvijo, da v ta namen nima odobrenih letnih proračunskih sredstev. Namen občine je bil, da po zamenjavi objektov skladišče v Einspielerjevi ulici v celoti nameni carinskemu skladišču, ostala dva objekta pa preuredi v mala zasilna stanovanja, ki jih je v mestu kronično primanjkovalo. Občina je v preteklosti za izgradnjo stanovanj v bivšo dravsko vojašnico že investirala "okrog četrtr milijona dinarjev", vendar z njimi zaradi neurejenega lastništva ni mogla razpolagati. Vojaški objekti, ki so bili last občine, so za občino predstavljali veliko vrednost, saj jo je mestna gradbena uprava ocenila v višini 25 milijonov dinarjev. Vendar pa so bili le-ti, dokler so bili v uporabi vojske, le vrednost na papirju, saj občina z njimi ni mogla prosto razpolagati, vojska pa je za njihovo uporabo mestu plačevala skromno najemnino v višini 30.000 din. Navedeni objekti naj bi bili za občino pomembni, v kolikor ne bi več služili vojaškemu namenu in bi lahko občina z njimi prosto razpolagala. Tako se je 3. januarja 1933 na mestnem magistratu sestala komisija, ki so jo

⁶⁰ Za primerjavo: mestni proračun mestne občine Maribor je bil za leto 1933 odobren oziroma sprejet v višini 49.121.653 dinarjev (odhodki) in v isti višini prihodki (PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega št. 100/33 dne 31. 1. 1933).

sestavljali predstavniki vojske in občine. Sprva so ugotovili, da so bile vojašnice v zelo slabem stanju, saj občina ni imela denarja za njihovo obnovo, vojska pa vanje ni smela vlagati, saj niso bile njihova last. Mnenje župana je bilo, da vsak od vpletenih akterjev postane lastnik objektov, ki jih uporablja, pri čemer je bila površina objektov, ki je bila v lasti občine, izmerjena v velikosti 127.451 m², tista v lasti vojske pa le 49.901 m². Za občino je bilo najpomembneje to, da bo lahko s tako pridobljenimi objekti oziroma zemljiščem prosto razpolagala. Na koncu sestanka so se dogovorili, da bo vojska objekte uporabljala le za vojaške namene ter jih bo mestu vrnila takoj, ko jih zaradi premestitve enot na druge lokacije ali kakšnega drugega razloga ne bo več potrebovala. Prav tako pa "je bilo mestni občini zagotovljeno, da pridejo ti objekti, ko se ne bi več uporabljali v vojaške svrhe, zopet v njeno last po oni nizki ceni, po kateri jih bi oddajala sedaj vojaški upravi".⁶¹

Mesto oziroma njegovi gospodarski subjekti so imeli od vojaštva v mestu tudi neposredne gospodarske koristi. Z javnimi razglasi so pozivali zainteresirane na licitacije za dobavo posameznih artiklov, ki jih je potrebovala mariborska garnizija. Tako je bila na primer za 18. avgust 1932 v pisarni mariborskega vojaškega okrožja v Trstenjakovi ulici številka 5 napovedana "javna ustmena licitacija za nabavo mesa od 1. oktobra 1932 do 31. marca 1933 za mariborsko garnizijo".⁶²

Priprave na vojno

Gradnje obsežnih infrastrukturnih objektov za vojaške potrebe oziroma potrebe obrambe in zaščite v morebitni novi vojni, so na severni državni meji in s tem tudi v mestu postale bolj intenzivne z letom 1938, ko si je Nemčija priključila Avstrijo. Vojska se je na vojno pripravljala z intenzivnim usposabljanjem enot, izvedbo mobilizacij ter infrastrukturnim utrjevanjem severne meje, mesto pa predvsem z ukrepi zaščite in civilnega oskrbe prebivalstva v primeru vojne.

⁶¹ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik o izredni tajni seji mestnega občinskega sveta mariborskega št. 6149/31 dne 20. 3. 1931; Zapisnik tajne III. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega št. 100/33 dne 30. 3. 1933; "Zamenjava mariborskih vojašnic", *Jutro*, 2. april 1933, št. 78, str. 3. Omenjeno se je uresničilo šele leta 1991, in to z ustanovitvijo samostojne slovenske države, ko je Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije Mestni občini Maribor predalo objekte v vojaški uporabi, prevzete od Jugoslovanske armade, po njenem porazu v vojni za obrambo suverenosti Republike Slovenije in odhodu iz Slovenije. Tako so bili mestu predane domala vse vojašnice, razen vojašnice Franc Rozman Stane, nastale po drugi svetovni vojni na zemljišču ob Kadetnici in preimenovane v vojašnico Generala Maistra. Ob preoblikovanju Slovenske vojske iz naborniške v poklicno so bila leta 2003 mestu predana tudi obsežna vojaška vadišča, strelišča in skladišča v Radvanju in v Pivoli. Več o tem: Tomaž Kladnik, *Slovenska vojska v službi domovine* (Ljubljana, 2007), str. 34; Igor Sapač in Franci Lazarini, *Arbitektura 19. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana, 2015), str. 534 in 535).

⁶² "Nabava mesa za mariborsko garnizijo", *Slovenec*, 14. avgusta 1932, št. 185, str. 6.

Ob tem so v vojski izdelali že osmo različico vojnega načrta, ki je predvidevala obrambo v primeru skupnega napada Nemčije in Madžarske na Jugoslavijo. Po pristopu k Trojnemu paktu ter po marčevskih demonstracijah in državnemu udaru, je nova vlada kolebala med zahtevami vojske po takojšnji razglasitvi mobilizacije ter poskusom prepričati Nemčijo in Italijo o svoji nevtralnosti. Kot kompromis so nato 3. aprila 1941 razglasili "tajno mobilizacijo", katere akti so v občine prispeli šele čez tri do štiri dni. Tako bi se lahko mobilizacija, ki je trajala 12 dni, zaključila šele 18., 19. aprila. Napad sil osi je jugoslovansko vojsko tako presenetil prav na začetku mobilizacije. Dravska divizija, ki ji je poveljeval divizijski general Čedomir Stanojlović s poveljniškim mestom pri Mariboru, s 45. polkom na območju Maribora, 112. polkom na območju Slovenske Bistrice, 128. polkom na območju Ptuja ter 28. Topniškim polkom na območju Slovenj Gradca, je po vojnem načrtu branila odsek od Radgone do slapa Rinka v Savinjskih Alpah. Obrambne sile pa so bile zgoščene v območju Ptuj–Maribor–Slovenj Gradec–Slovenska Bistrica, pred njimi pa so bili ob meji 6., 7. in 8. posadkovni polki.⁶³

V okviru Štaba za utrjevanje meje so takoj ob priključitvi Avstrije k Nemčiji ustanovili utrdbeni odsek številka šest, v okviru katerega so se začele priprave za zavarovanje severne meje na območju Koroška–Ptuj, ki so predvidevale gradnjo sistema ovir in zapornih položajev po celotni dolžini meje, zapiranje najpomembnejših prehodov na Dravi ter utrditev alpskih prelazov. Na širšem območju Maribora so zgradili vrsto protitankovskih ali mitraljeških gnezd z okrepljenimi poljskimi ovirami, malih tipskih objektov ter protitankovskih jarkov. Gnezda so predstavljala obsežno skupino objektov z železobetonskimi stenami, debelimi 50 centimetrov, z večinoma jeklenimi strelnimi linami. Ne glede na število lin so bila oborožena z enim mitraljezom. Mali tipski objekti so predstavljali steber jugoslovanskih obrambnih črt in so bili namenjeni krepitvi položajev sestavljenih iz mitraljeških gnezd. Osnovna verzija je predvidevala obojestranski objekt s trapeznim tlorisom notranjih mer 300x500x210 centimetrov, s stropom in stenami debeline 100 centimetrov, na zadnji strani 60 centimetrov. Bočne strelne line so bile namenjene mitraljezom, na čelni steni pa je bil nameščen cilindrični železobetonski stolpič za opazovanje in frontalno obrambo.⁶⁴

Nemške obveščevalne službe so pozorno spremljale utrjevanje meje, pregledovale dobljene podatke in jih pošiljale armadnemu poveljstvu. Tako je v

⁶³ Anton Žabkar, "Obramba Slovenije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji: doktrina, vojni načrti in njihova izvedba (1920–1941)", *Vojaška zgodovina* 11, št. 1 (2010), str. 94–105.

⁶⁴ Miloš Habrnal, Ladislav Čermak, Odrich Gregar, Zvezdan Marković in Aleš Zalenko, *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbe iz obdobja 1926–1941* (Dvur Karlove nad Labem, 2005), str. 45–72 (dalje: Habnal et al., *Rupnikova*).

prilogi ukaza poveljnika 2. armade von Weichsa z dne 2. aprila 1941 zapisano, da so bila na nemški meji na odseku Gornja Radgona–Dravograd na območju Maribora odkrita naslednja utrjena območja, katerih značilnosti pred tem podrobno opišejo:

Na Muri sta dve manjši zaporj na območju Gornje Radgone in Cmureka. Ti bunkerji varujejo edina dva uporabna prehoda čez naravno oviro, to je reko Muro. Oba mostova sta pripravljena na uničenje. Severno in severovzhodno od Maribora so tri utrjena območja, in sicer: 1/pri Sv. Edigiju; 2/južno od ceste, ki vodi približno 2 km južneje od Sv. Edigija v smeri proti Jeringu; 3/v dolini reke Pesnice, Sv. Margareta in vzhodno – Sv. Kunigunda – Sv. Jurij. Njihova naloga je obramba glavne železniške proge Gradec – Maribor – Celje – Ljubljana – Trst in zavarovanje številnih komunikacij, ki vodijo od severa in severovzhoda do Maribora in na območje Ptuja (Ptujsko polje). Na gričih okoli Maribora, Kamnika in Zidanega Mosta so številni položaji protizračne obrambe.⁶⁵

Na drugi, civilni strani je mariborski mestni svet v zvezi z oskrbo prebivalstva sprejel sklep, da

za nabavo rezervne hrane in zagotovitev javnih zaklonišč pred letalskimi napadi iz zraka se najame din posojilo 5,000.000.- pri Državni hipotekarni banki ali pri katerem drugem denarnem zavodu proti čim nižji obrestni meri in čim daljši amortizacijski dobi. Anuiteta od din 550.000.- se vstavi v proračun za leto 1940/41.⁶⁶

Za zaščito pred napadi iz zraka so v mestu 1. novembra 1939 ustanovili posebni urad XIII in ga imenovali *Zaščitni urad*. Vodil ga je Franjo Rodošek, sedež pa je imel na Rotovškem trgu št. 9. Sestavljala sta ga odseka za splošno in tehnično zaščito, ki je deloval v okviru mestnega gradbenega odbora. Za koordinacijo vseh aktivnosti v zvezi za zaščito pred napadi iz zraka pa je bil ustanovljen Krajevni odbor mesta Maribor za zaščito pred napadi iz zraka, ki ga je vodil poveljnik mesta pehotni brigadni general Mihajlo Golubović. Sestavljali so ga pododbori: izvršilni, za javljanje nevarnosti, za izseljevanje in policijsko službo, za zdravstveno in kemijsko službo (s sekcijami: zdravstveno, za odkrivanje bojnih strupov in za uničevanje bojnih strupov), za gasilsko službo, za tehnično-gradbene posle (s sekcijami: za maskiranje, za gradnjo zaklonišč in za odstranjevanje ruševin in obnovo važnih objektov) in za propagando. Odbor

⁶⁵ Habrnal et al., *Rupnikova*, str. 295–296.

⁶⁶ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 167, Zapisnik VI. tajne seje mestnega sveta mariborske mestne občine št. 100/39-VI dne 12. 10. 1939.

Načrt utrjevanja na območju Maribora (Habrnal et al., *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbе iz obdobja 1926–1941*, str. 263)

je po vsem mestu objavil zelo obsežne in natančne razglase, ki so viseli na mestnih razglasnih deskah ter bili dostavljeni tudi v vse hiše. V njih je meščane, ki so razglase sprejeli "mirno in samoumevno", obveščal, da se bodo v Mariboru

"v najkrajšem času pričeale ter se bodo zelo pogosto vršile vaje v pasivni obrambi pred napadi iz zraka, da se nadoknadi to, kar se je v drugih mestih, zlasti pa v inozemstvu, že dolgo izvajalo". V razglasu so posebej opozarjali na prepoznavanje znaka za napad: "odrezano piskanje siren – po trije piski, ki se ponavljajo v presledkih nekaj sekund, ter plat zvona", znak za konec napada pa je bil "odrezano piskanje siren: po en daljši pisk v večjih presledkih". Ob znaku za napad so morali vsi prekiniti z delom v zaprtih prostorih ter oditi v hišna zaklonišča, bodisi v obokane kleti ali javna zaklonišča, ko bodo zgrajena. Pred tem so morali zapreti okna in vrata, šipe pa zalepiti s prozornim papirjem ter spustiti zavese in roloje. Prav tako so morali zapreti plin, vodo in elektriko ter pogasiti ogenj v pečeh. Hišnik oziroma odgovorna oseba za posamezno hišo je morala zapreti dovode vode in plina v hišo. Ob znaku za napad se je moral ustaviti ves promet na ulicah, trgih in drugih javnih prostorih, vozilo se je moralo pustiti na mestu, kjer se je ustavilo, voznik in potniki pa so se morali podati v najbližje zaklonišče, ki je bilo označeno z napisom. Enako so morali ravnati pešci, ki so se nahajali na ulici, in delavci v tovarnah ter obiskovalci cerkva, kinematografov, gostiln, trgovin in drugih podobnih lokalov. V nočnem času so morala biti vsa poslopja zatemnjena, kar so dosegli z ugašanjem luči in zastiranjem oken. Ukinila oziroma prepovedala se je javna in reklamna razsvetljava zunanjih prostorov, dvorišč, ulic in izložb, tako da so lahko svetile le luči ob pomembnih križiščih, ki so morale biti zastrte s črnim blagom. Na prostem je bila prepovedana uporaba žepnih svetilk in vžigalic. Prav tako so morala biti zatemnjena vozila, iz katerih se navzven ni smela videti notranja svetloba, ki je morala biti temnomodra. "Žarometi vozil morajo biti zastrti z zaslonko iz temnomodrega papirja, lepenke ali pločevine, ki ima na sredi režo v dolžini 5 do 8 cm ter v višini 1,5 cm. Nad to odprtino in ob straneh morajo biti strešice, ki usmerjajo svetlobne žarke navzdol". Zadnje luči so morale biti zastrte z desetcentimetrsko cevjo, tako da je bila rdeča svetloba vidna le horizontalno. Lastniki hiš so morali določiti osebo, ki je bila odgovorna za spoštovanje navodil iz razglasa. Iz podstrešij so morali odstraniti vse gorljive predmete ter za gašenje pripraviti pesek, lopate, sod z vodo in vedra ter gasilske aparate. Ob koncu so meščane še pozvali, da se morajo v zvezi z navodili navaditi na red in disciplino, saj naj bi bilo spoštovanje navodil v interesu njihove varnosti, in resno sodelovati v organiziranih vajah, saj so se do tedaj "vaje v mestu izvajale bolj po domače".⁶⁷

Z namenom preizkusa delovanja sistema so izvedli vrsto vaj. Ob preizkusih alarmiranja so ugotovili, da alarmne naprave, ki so bile v mestu, niso delovale usklajeno, zato so mestne oblasti naročile sedemnajst siren "na elektromagnetič-

⁶⁷ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 523, Obvestilo o ustanovitvi urada, Krajevni odbor mesta Maribor za zaščito pred napadi iz zraka; Obvestilo prebivalstvu za slučaj napada oziroma za vaje iz zraka; "Vaje v obrambi proti napadom iz zraka" *Slovenec*, 14. septembra 1939, št. 210a, str. 7.

ni in ročni pogon", ki naj bi bile nameščene po mestu ter povezane s centralno alarmno napravo, kar naj bi omogočalo istočasno sprožitev in preklic alarma za zračno nevarnost. Ob tem so nameravali nabaviti tudi interno alarmno napeljava, ki bo nameščena v prostorih mestne gasilske čete ter povezana z "vsemi ekipami za pasivno obrambo proti napadom z zraka".⁶⁸ Med 27. in 28. septembrom 1940 pa vajo izvedli v sodelovanju z vojaškim letalstvom. Vodja vaje v mestu je bil komandant, poveljnik mesta, ki je s posebnim ukazom odredil "markiranje pada bomb", njegov sedež pa je bil na stolpu Stolne cerkve. Opazovalno službo so morale izvajati žandarmerijske in mestne opazovalne postaje, ki so morale vodji vaje javiti prihod letal. Znaka "nevarnost napada" in "konec nevarnosti" so dali z mestno sireno, ki je bila nameščena "na banovinski hranilnici Tyrševa 2".⁶⁹

Delovanje prve sirene, ki je prispela v mesto in ki so jo so naročili v Nemčiji, je mestni zaščitni urad preizkušal na več območjih v mestu in jo nato namestil "na strehi banovinske hranilnice v Gosposki – Slovenski ulici", za dve, ki pa sta prispeli za njo, pa so preizkušali njun doseg, saj "zvok, ki ga sirena daje, se po mestu zelo neenakomerno širi, v enem mestnem okraju se zelo dobro sliši, v drugem pa sploh nič". Njuna postavitev pa je bila predvidena na "strešni terasi nove hiše Železničarske nabavljalne zadruge v Cafovi ulici" in je bila namenjena predvsem prebivalstvu "graškega predmestja" in Melja ter na "vrhu III. deške meščanske šole na Ruški cesti". Svojo lastno "veliko sireno" so imeli tudi že v državnih železniških delavnicah.⁷⁰

Ob navodilih za ravnanju meščanov ob zračnem napadu je Odbor vsem hišnim lastnikom posredoval posebna navodila oziroma uredbo o gradnji hišnih zaklonišč, kateremu so bili priloženi načrti, ki "nazorno prikazujejo, kako se lahko uporabijo kleti in drugi podzemni prostori za zaklonišča s primernimi podporami, s katerimi se ojačijo stropi in kako se zavarujejo kletna okna z vrečami peska". Po tej uredbi so morali vsi lastniki stavb do 1. marca 1940 v svoji stavbi urediti zaklonišče pred napadi iz zraka v obsegu, ki je omogočal uporabo le tega vsem stanovalcem stavbe. V kolikor pa se je v stavbi nahajala obrtna delavnica, je moralo biti zaklonišče tako veliko, da je lahko sprejelo "toliko obiskovalcev teh obratov, koliko se jih tam povprečno istočasno mudi". Zaklonišča so morala biti varna pred zunanjimi učinki, kot so bili drobci bomb in zračni pritisk ob njihovi eksploziji ter so morala vzdržati tudi rušenje objekta, ki je bil nad zakloniščem ter imeti vsaj dva izhoda. Ob določitvi velikosti zaklonišča so morali upoštevati določilo, da v zaklonišču zagotovijo prostor v velikosti osem kubičnih metrov na osebo, v kolikor zaklonišče ni imelo zračnega filtra, če pa ga je imelo, pa je bilo

⁶⁸ "Maribor dobi moderne alarmne naprave", *Slovenec*, 17. septembra 1939, št. 213, str. 7.

⁶⁹ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 523, Vaja v obrambi pred napadi iz zraka, št. Pov. Mob. 283/6-1940 z dne 23. 9. 1940.

⁷⁰ "Nove alarmne naprave so prispele", *Slovenec*, 16. novembra 1940, št. 264, str. 7.

to 1,5 kubičnega metra zraka po osebi. Vsako zaklonišče je moralo biti opremljeno z dvema lopatama in krampoma, s "francozom", lestvijo, s klopmi za sedenje, posodo za pitno vodo, posodo za zasilno stranišče, z domačo lekarno, električno lučjo na akumulator ali žepnimi baterijami, ležišči in napisi, ki je prepovedoval kajenje. V mestu so ocenili, da bi lahko večino tako predpisanih del, ki so bila potrebna za ureditev zaklonišč v manjših objektih, izvedli hišniki, v večjih pa bi bilo potrebno sodelovanje gradbenih strokovnjakov. Največjo oviro pri realizaciji tako obsežnega načrta so videli v predvidenih stroških za izgradnjo zaklonišč, ki so jih ocenili na 20 milijonov dinarjev, virov za le to pa v mestu ni bilo "denarni zavodi pa so bili pri kreditih zelo rezervirani".⁷¹

Pripravo javnih zaklonišč je mestna občina nameravala urediti predvsem v javnih zgradbah. V ta namen so uporabnikom teh posredovali posebne dopise, v katerih so jih pozivali, naj jih v ta namen ustrezno uredijo. Tako so v pozivu Muzejskemu društvu v Mariboru zapisali: "V gradu bo mestna občina mariborska uredila javno zaklonišče pred napadi iz zraka. Zaklonišče se bo uredilo v pritličju bastije. Prosimo, da odstranite takoj vse premete, ki se nahajajo v tem prostoru in ki so Vaša last". V odgovoru na ta poziv pa so v društvu zapisali, da do takrat, ko bodo društvu dodeljeni drugi prostori v gradu, prosijo za preložitve odstranitve muzealij iz grajske bastije, "saj nimamo nikjer možnosti nanositi muzejske in arhivske eksponate, ki so v pretežni meri javna last in tako tudi mestne občine mariborske in katere ima MDM samo v varstvu in skrbi".⁷² Krajevemu šolskemu odboru v Mariboru so iz mestne občine poslali dopis, da je v načrtu obrambe mesta Maribor predvideno, da se v ljudski šoli na Ruški cesti uredita sanitetna in gasilska postaja, za katero bo potrebno na šolskem dvorišču zgraditi zaklonišče v obliki cevi. Z gradnjo so nameravali pričeti v roku enega tedna in pozvali pristojne, da odstranijo vse ovire, da se bo lahko gradnja zaklonišča pričela nemoteno.⁷³

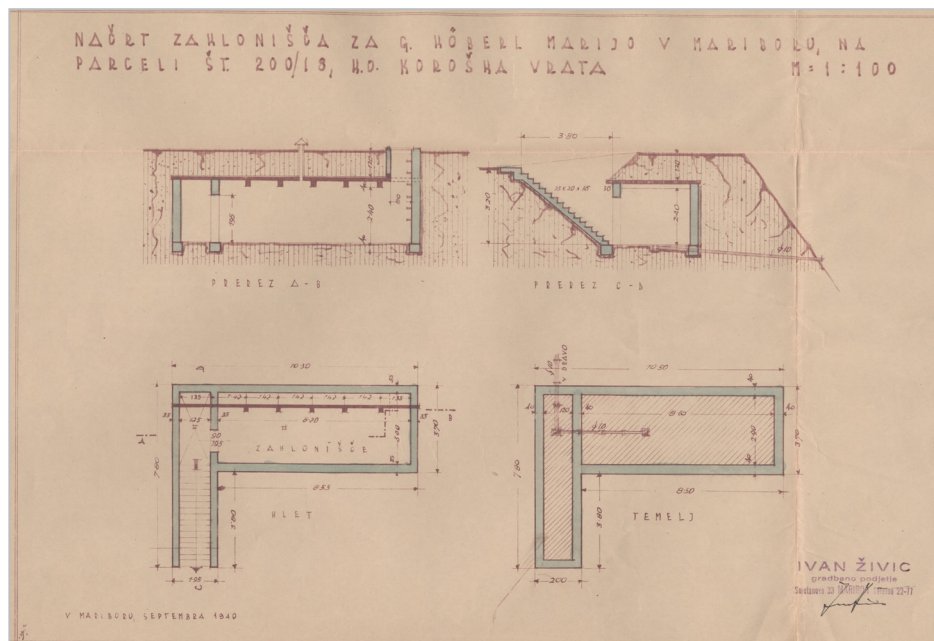
V zvezi z ureditvijo zaklonišč v zasebnih hišah so posamezni lastniki na mestne službe naslavljali prošnje za dovoljenje za izdelavo le-teh. Tako sta Marija in Alojz Köberl v dopisu, naslovljenem "Mestnemu poglavarstvu Maribor", zaprosila za izdajo dovoljenja za gradnjo zaklonišča za svojo družino na parceli 199.200 Koroška vrata, kateremu sta priložila tri izvode načrta za njegovo izgradnjo, ki jih je izdelalo gradbeno podjetje Ivana Živica.⁷⁴

⁷¹ "Načrti za gradnje zaklonišč", *Slovenec*, 5. novembra 1939, št. 254, str. 8.

⁷² PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 508, Ureditev javnega zaklonišča v gradu, Dopis Muzejskemu društvu Maribor, št. 6904/1031-1940 z dne 24. 4. 1940 in odgovor Muzejskega društva v Mariboru, št. 106 z dne 3. 5. 1940.

⁷³ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 508, Zgradba zaklonišč za gasilske ekipe, Dopis Krajevemu šolskemu odboru v Mariboru z dne 19. 2. 1941.

⁷⁴ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 508, Prošnja Köberl Marija in Alojz, Zaklonišče, z dne 26. 9. 1940.

Náčrt zaklonišča (PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 508, Prošnja Köberl Marija in Alojz, Zaklonišče, z dne 26. 9. 1940)

Zaključek

Po koncu prve svetovne vojne so skoraj polnih dvajset let med mestno in vojaško oblastjo v mestu Maribor potekala pogajanja o vprašanju lastnine, primerne odškodnine oziroma vzdrževanja vojaške infrastrukture. Šele sredi tridesetih let prejšnjega stoletja so mestne oblasti končno uspele dolgoročno urediti vprašanje lastništva vojaške infrastrukture v mestu, ki pa je bila, dokler jo je uporabljala vojska, v neke vrste mirujočem stanju oziroma v stanju čakanja na trenutek, ko bodo vojaške oblasti sklenile, da je več ne potrebujejo in jo lahko vrnejo mestu v uporabo. Glede na spremenjen geostrateški položaj, ki je ob koncu tridesetih let na severno jugoslovansko mejo in s tem v mestno neposredno sosesčino "prinesel" Nemčijo, katere strateški cilj je bil tudi združitev nemških dežel, med katere je po njihovem sodila tudi južna Spodnja Štajerska z Mariborom, se je ta odločitev v kratkem času obrnila v nasprotno smer, torej v povečanje, utrjevanje in gradnjo nove vojaške infrastrukture, katere namen je bil ponovna obramba severne meje.

Tomaž Kladnik and Mateja Matjašič Friš

**MARIBOR BETWEEN THE TWO WARS AND THE ISSUE
OF MILITARY INFRASTRUCTURE**

SUMMARY

The period between both world wars in the city and in the state was marked by negotiations between the civil and military administration considering the ownership of the military infrastructure and the paying of its rent. The new state brought a new geostrategic position for Maribor. After the construction of the Southern Railway, Maribor had been in the centre of traffic routes in the empire. Since one of the biggest military infrastructures in this part of Austria-Hungary was situated in Maribor, the city also had an important military-strategic position. In the new state, the city was positioned on its most northern-eastern part, outside of central traffic, with its new routes along the Sava River. Nevertheless, with its position and military infrastructure density, it preserved its important military role even in the new state. According to the municipality's administration, the value of military buildings, owned by the municipality, was estimated to 25 million dinars. However, for as long as the army used those buildings, their value was on paper only – the municipality could not use the buildings and the army paid a scarce rent of 30.000 din. After numerous unsuccessful negotiations, the military and city administrations came to a conclusion that the army will use the buildings only for military purposes and return them to the city as soon as the units were transferred to other locations or the buildings were not in use anymore.

At the end of the discussed period, thorough, also infrastructural, preparations for the new war began. The army began with intensive training of units, mobilisation and infrastructure fortification on the southern border and the city implemented measures for the protection and civil provision of citizens in case of war. In 1938, when Germany annexed Austria, the preparations on the southern border of the state intensified. The Committee for the air defence of Maribor issued extensive and detailed instructions for the citizens on how to react at the air defence warning and how to change basements and other buildings into air-raid shelters.

VIRI IN LITERATURA

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Uprava za gradnje in regulacijo Maribor.

Vojaški muzej Slovenske vojske, fond Arhivarij.

Male novice – Maribor, leto 1918.

Mariborski delavec – Maribor, leti 1919 in 1920.

Mariborski Večernik Jutra – Maribor, leto 1932.

Slovenec – Ljubljana, leta 1919–1940.

Straža – Maribor, leta 1914–1922.

Jutro – Maribor, leta 1919–1933.

.....

Antoličič, Gregor, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 929–948.

Bjelajac, Mile, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935* (Beograd, 1994).

Curk, Jože, "Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris II.", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 39=NV4, št. 1 (1968), str. 83–105.

Curk, Jože, "Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora", *Kronika* 31, št. 2–3 (1983), str. 148–157.

Friš, Darko, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 191–216.

Friš, Darko, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja (1924–1928)", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 127–158.

Glavan, Mihael, "Dedova, očetova in materina družina", v: *Rudolf Maister, sto let severne meje* (Ljubljana, 2018), str. 55–57.

Gostenčnik, Nina, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih od 1931 do 1935", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 989–1018 (dalje: Gostenčnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih od 1931 do 1935").

Habrnal, Miloš, Čermak, Ladislav, Gregor, Odrich, Markovič, Zvezdan in Zalenko, Aleš, *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbe iz obdobja 1926–1941* (Dvur Karlove nad Labem, 2005).

Hartman, Bruno, "Zgodovinski oris", v: *Kadetnica* (Maribor, 2010), str. 28–32.

Hartman, Bruno, *Rudolf Maister* (Ljubljana, 2006).

Hazemali, David, Matjašič Friš, Mateja, Šela, Ana in Schmidt Krajnc, Majda, "Med priložnostmi in pomanjkanjem: Maribor v času prvega županskega mandata dr. Alojzija Juvana, 1928–1931", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 159–180.

- Jenuš, Gregor**, "Ljubi Bog, kako varovati česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Maribor slovenski značaj na dan!: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 901–928.
- Kladnik, Tomaž**, "Maribor in vojaška infrastruktura od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne", *Annales* 29, št. 3 (2019), str. 405–424.
- Kladnik, Tomaž**, *Slovenska vojska v službi domovine* (Ljubljana, 2007).
- Novak, Gregor**, "Mariborski župani in pot do uspešne elektrifikacije mesta", *Acta Histriae* 27, št. 2 (2019), str. 297–314.
- Potočnik, Dragan**, "Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 961–989.
- Potočnik, Dragan**, "Vladni komisar Ivan Poljanec (1921)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 949–960.
- Reichenberg, Bogdan**, *Zgodbe s severovzhoda* (Maribor, 2016).
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci**, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana, 2015).
- Semlič Rajh, Zdenka, Oman, Žiga in Mlinarič, Lučka**, *Maribor. Mesto, biše, ljudje. Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941* (Maribor, 2012).
- Vrišer, Sergej**, "Zastave jugoslovanskih polkov na slovenskem v letih 1930–1941", *Kronika* 49, št. 3 (2001), str. 283–287.
- Žabkar, Anton**, "Obramba Slovenije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji: doktrina, vojni načrti in njihova izvedba (1920–1941)", *Vojaška zgodovina* 11, št. 1 (2010), str. 57–121.

DOI 10.32874/SHS.2021-22
1.01 Izvirni znanstveni članek

Likovna umetnost v Mariboru v času nemške okupacije 1941–1945

Anja Iskra

Mag. umetnostne zgodovine in zgodovine, mlada raziskovalka, asistentka
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: anja.iskra@zrc-sazu.si

Izvleček:

Članek obravnava organizacijo likovnega življenja v Mariboru v času nemške okupacije. Na podlagi arhivskega gradiva so predstavljeni različni vidiki delovanja mariborske podružnice graškega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti (nem. *Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*) ter umetniške razstave, ki so se zvrstile v Mariboru od leta 1941 do 1943. Delo mariborskega združenja je postavljeno v kontekst nemške okupacijske politike na Spodnjem Štajerskem, predvsem v oziru njihovih prizadevanj po čimprejšnjem ponemčenju in priključitvi tega območja k tretjemu rajhu.

Ključne besede:

Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, Maribor, likovna umetnost, nemška okupacija, kulturna politika, razstavna politika

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 825–858, 140 cit., 8 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

V slovenski umetnostnozgodovinski stroki problematika likovne umetnosti v Mariboru v času druge svetovne vojne še ni bila poglobljeno obravnavana. Slovensko likovno umetnost obdobja druge svetovne vojne se je obravnavalo predvsem v kontekstu partizanske na eni strani in domobranske oziroma protirevolucionarne umetnosti na drugi strani.² Slovenska zgodovinska stroka pa je raziskave usmerila tudi na bolj specifične fenomene tega obdobja, kot je na primer kulturni molk in umetnost v službi propagande.³ Značilnost dosedanjih raziskav medvojne umetnosti na Slovenskem je predvsem osredotočenost na umetnostno življenje v Ljubljani.⁴ V umetnostnih pregledih, ki obravnavajo umetnost oziroma ustvarjalce slovenske Štajerske, pa je obdobje druge svetovne vojne izpuščeno.⁵ Likovna produkcija, ki je nastajala na območju, ki ga je okupirala nacistična Nemčija, je omenjena zgolj v raziskavah življenj in opusov posameznih umetnikov⁶ ali v kulturnozgodovinskih raziskavah posameznih mest, deloma pa je bila vključena tudi v raziskave, ki preučujejo organizacijo umetniškega življenja na območju avstrijske Štajerske.⁷

Pri obravnavi likovne umetnosti v Mariboru v času nemške okupacije se odpi-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0061 (B): *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* in raziskovalnega projekta št. J6-2587: *Transformacije – iz materialnega v virtualno. Digitalni korpus stenskega slikarstva – nove razsežnosti raziskav srednjeveške umetnosti v Sloveniji*, ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Iztok Durjava, "Blišč in beda velikega časa: Likovna umetnost na Slovenskem in druga svetovna vojna", *Borec* 46, št. 529–531 (1994), str. 320–343; Iztok Durjava, "Likovna umetnost 1941–1945 na Slovenskem", *Pričevanja* (Ljubljana, 1997), str. 37–50; Milček Komelj, "Slovenska likovna umetnost in druga svetovna vojna", *Slovenska kultura v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 151–176; Miklavž Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost?* (Ljubljana, 2009).

³ Aleš Gabrič, "Kulturni molk", *Prispevki za novejšo zgodovino* 29, št. 2 (1989), str. 385–413; Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995) (dalje: Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*).

⁴ Aleš Gabrič, "Slovenske kulturne ustanove", *Slovenska kultura v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 42–56.

⁵ *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji: katalog Umetnostne galerije Maribor* (Maribor, 1970) (dalje: *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji*); *Likovno življenje med vojnama v Mariboru: Umetnostna galerija Maribor december 1984 – januar 1985* (Maribor, 1984) (dalje: *Likovno življenje med vojnama v Mariboru*).

⁶ Marjeta Ciglencečki, "Elsa Oeltjen Kasimir v poznem ustvarjalnem obdobju", *Umetnostna kronika*, št. 65 (2019) (dalje: Ciglencečki, "Elsa Oeltjen Kasimir"), str. 2–12; Marjeta Ciglencečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=NV37, št. 1–2 (2001) (dalje: Ciglencečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji"), str. 59–78.

⁷ Irena Mavrič Žižek, "Kulturno življenje na Ptujju med okupacijo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 87=NV52, št. 4 (2016), str. 38–62; Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodno-osvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997) (dalje: Žnidarič, *Do pekla in nazaj*); Herbert Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit: die bildende Kunst in der Steiermark zur Zeit des Nationalsozialismus* (Graz, 2010) (dalje: Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*); *Ladies First!: Künstlerinnen in und aus der Steiermark 1850–1950* (Graz, 2020).

rajo mnoga vprašanja. Med pomembnejšimi so zagotovo problematika politizacije umetnosti, vprašanje režimskega vmešavanja v umetnost tako v smislu slogovnih kot tudi vsebinskih prvin ter vprašanje vrednotenja umetnin, ki jih je nemška nacionalsocialistična oblast sprejemala oziroma odobravala. V prispevku je raziskan in predstavljen predvsem institucionalni vidik mariborske likovne umetnosti v letih od 1941 do 1945 in predstavlja iztočnico za nadaljnje raziskovanje.

Organizacija likovnega življenja v Mariboru 1941–1945

Maribor so že od konca 19. stoletja zaznamovali nacionalni konflikti med nemškim in slovenskim prebivalstvom, ki so po prvi svetovni vojni kulminirali z razglasitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, kasnejše Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁸ Prevratu je v mestu sledila slovenizacija, ki se je kazala tudi v preoblikovanju javnega prostora, ob tem pa je bila nemška manjšina v novi Kraljevini SHS podvržena represivni politiki.⁹ Med mariborskim nemštvom se je po vzponu nacizma v Nemčiji začela širiti ideja nacionalsocializma, ki je dobila dodaten zagon ob priključitvi Avstrije nemškemu rajhu marca 1938.¹⁰ Ponovni obrat v razmerju moči med nemškim in slovenskim prebivalstvom je povzročila nemška okupacija slovenskega ozemlja aprila 1941. Maribor je po nemški zasedbi slovenske Štajerske postal središče začasne pokrajinske upravne enote Spodnja Štajerska (nem. *Untersteiermark*), na čelo katere je bil postavljen šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither¹¹ (1908–1984).¹²

⁸ O nacionalnih trenjih med nemškim in slovenskim prebivalstvom v Mariboru glej: Filip Čuček, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2016).

⁹ O slovenizaciji Maribora glej: Darko Friš et al., "Maribor med prevratom in senžermensko pogodbo: 'Zasijalo nam je sonce svobode: Maribor je jugoslovanski!'", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3 (2020), str. 110–148. O slovenizaciji javnega prostora glej: Polona Vidmar, "Sestop Habsburžanov in avstro-ogrskih junakov s piedestala: prispevek k slovenizaciji javnega prostora Maribora in sosednjih mest leta 1919", *Annales* 30, št. 4 (2020), str. 679–700.

¹⁰ Jernej Kosi et al., "Nacifikacija", v: *Nemci in Maribor: Stoletje preobratov: 1846–1946*, ur. Jerneja Ferlež (Maribor, 2012), str. 77.

¹¹ *Siegfried Uiberreither* (1908–1984) se je rodil v Salzburgu. V Gradcu je študiral na pravni fakulteti, kjer je bil leta 1933 promoviran. V času nemške priključitve Avstrije marca 1938 je bil policijski direktor, maja 1938 je postal pokrajinski vodja (nem. *Gauleiter*) nacistične stranke in leta 1940 državni namestnik (nem. *Reichsstatthalter*) za Štajersko. Po nemški okupaciji slovenske Štajerske ga je Adolf Hitler imenoval za šefa civilne uprave (nem. *Chef der Zivilverwaltung*) za Spodnjo Štajersko. Na tej funkciji je bil odgovoren le Hitlerju in zavzeto izpolnjeval njegov ukaz o čimprejšnjem ponemčenju tega ozemlja. Po vojni je pričel na Nürnberških procesih. Zavezniške oblasti so ga nameravale predati jugoslovanskim oblastem, a mu je pred izročitvijo uspelo zbežati. Pod imenom Friedrich Schönharting je vse do svoje smrti živel v nemškem mestu Sindelfingen (Tone Ferenc, "Uiberreither, Siegfried", v: *Enciklopedija Slovenije*, 14. knjiga (U–We), ur. Martin Ivanič (Ljubljana, 2000), str. 19; Stefan Karner, "Uiberreither, Siegfried", *Neue Deutsche Biographie*, 2016, dostopno na: www.deutsche-biographie.de/pnd126291500.html#ndbcontent, pridobljeno: 1. 12. 2021).

¹² O nemški okupaciji Spodnje Štajerske glej: Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor, 1968) (dalje: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*);

Po vzpostavitvi nemške civilne uprave v Mariboru so bila kulturna vprašanja obravnavana znotraj različnih političnih uradov. Mnoga kulturna vprašanja so se reševala znotraj urada šefa civilne uprave, kjer je bil pooblaščenec za kulturo dr. Josef Papesch (1893–1968).¹³ V okviru mariborske mestne uprave je bil vzpostavljen kulturni urad, vodja katerega je bil mariborski slikar Pipa Peteln¹⁴ (1892–1973).¹⁵ Slednji je bil tudi vodja kulturnega urada znotraj Štajerske domovinske zveze (nem. *Steirischer Heimatbund*), ki je bila edina dovoljena politična organizacija na Spodnjem Štajerskem in je imela pomembno vlogo pri ponemčevanju tega območja.

Maribor ob nastopu nemške okupacije ni imel ustreznega razstavišča, ki bi bilo namenjeno izključno razstavljanju likovnih del, čeprav so že pred začetkom druge svetovne vojne obstajala prizadevanja mariborskih kulturnikov in izobražencev za takšno institucijo.¹⁶ Kmalu po vzpostavitvi nemške okupacijske uprave je bilo avgusta 1941 na sestanku pri političnem komisarju okrožja Maribor mesto, kasnejšemu nadžupanu Fritzju Knausu (1888–1945), odprto vprašanje primerne razstavne prostora v mestu.¹⁷ Kulturni referent je

Žnidarič, *Do pekla in nazaj*; Tone Ferenc, "Okupacija slovenskega ozemlja", v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. knjiga, ur. Jasna Fischer (Ljubljana, 2005), str. 581–591.

¹³ *Josef Papesch* (1893–1968) se je rodil v Mariboru, pri štirih letih pa se je z družino preselil v Gradec. Po zaključeni gimnaziji je študiral filologijo in germanistiko. Študij je končal leta 1918 z učiteljskim izpitom in začel poučevati na eni izmed graških gimnazij. V svojih besedilih je izražal lastno nacional-socialistično usmerjenost. Nacistični stranki NSDAP se je uradno pridružil leta 1935, njegove funkcije pa so bile povezane s strankinim kulturnim oddelkom. Leta 1940 je postal vodja štajerskega kulturnega oddelka in graškega mestnega kulturnega urada. Po zasedbi slovenske Štajerske je bil znotraj urada šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem imenovan za pooblaščenca za kulturo. Po koncu druge svetovne vojne je bil zaprt v begunskem taborišču v Volšperku (Wolfsberg) na avstrijskem Koroškem. V Avstriji je bil obsojen in kasneje oproščen plenjenja umetnin na ozemlju Jugoslavije (Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 85–90).

¹⁴ *Pipa (Josef/Josip) Peteln* (1892–1973), slikar, se je rodil v Mariboru, kjer je obiskoval tudi realno in kasneje kadetsko šolo. Prvo umetniško izobrazbo je pridobil v letih 1919–1921 na deželni umetniški šoli v Gradcu, od leta 1922 do 1923 se je učil zlatarske obrti. Od leta 1923 do 1945 je živel v Mariboru in delal kot svobodni umetnik. V času med obema vojnoma je bil član mariborskega umetniškega društva Grohar in graškega društva Steiermärkischer Kunstverein, kasneje pa je razstavljal v okviru Kulturbunda in v času nemške okupacije znotraj mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti. Ob koncu druge svetovne vojne je Peteln pobegnil v Avstrijo, kjer je nadaljeval svoje umetniško delovanje. O Petelnovem življenju in delu glej: Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 272–275; *Likovno življenje med vojnoma v Mariboru*, str. 98–99; *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji*, str. 46.

¹⁵ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 118.

¹⁶ O organizaciji likovnega življenja pred drugo svetovno vojno glej: Branko Rudolf, "Gradivo o začetkih umetnostne organizacije v Mariboru", *Kronika* 3, št. 3 (1955), str. 170–176; Maja Vetrlih, "Likovno življenje v Mariboru in razstave umetnikov mariborskega kroga med obema vojnoma", *Kronika* 17, št. 1 (1969), str. 30–37; Dragan Potočnik, "Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnoma", *Zgodovinski časopis* 57, št. 1–2 (2003), str. 113–134; Nika Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru med obema vojnoma: Umetniški klub Grobar: magistrsko delo* (Maribor, 2018) (dalje: Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru*).

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturreferent der Stadt Marburg, 5. 8. 1941.

Pipo Peteln, Tigraste lilije, ok. 1943, ak-var-el, nahajališče neznano (Pokrajinski arhiv Maribor)

naprosil političnega komisarja, naj pri načrtovanju razvoja mesta ne pozabi na zgradbo z razstaviščem, saj takšne v mestu še ni, čeprav je bistvenega kulturnega pomena.¹⁸ Razgovori o razstavišču so se nadaljevali in maja 1942 so v mariborskem kulturnem uradu razmišljali tudi o začasni rešitvi s postavitvijo sedmih barak, ki bi se uporabljale v razstavne namene, a tudi ta načrt ni bil izveden.¹⁹ Tako je bil omenjeni institucionalni problem rešen šele po vojni z ustanovitvijo Umetnostne galerije Maribor.²⁰

¹⁸ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturreferent der Stadt Marburg, 5. 8. 1941.

¹⁹ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturamt der Stadt, 15. 5. 1942.

²⁰ O ustanovitvi Umetnostne galerije Maribor glej: *Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor: ob 25. obletnici ustanovitve (1954–1979)* (Maribor 1979) (dalje: *Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor*); Branko Rudolf, "Umetnostna galerija Maribor", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37, št. 2 (1966), str. 258–260.

Prav tako je bila v prvih mesecih okupacije organizacija likovnih razstav v domeni političnih uradov oziroma Štajerske domovinske zveze, kasneje pa je bilo mariborsko likovno življenje angažirano predvsem v okviru mariborske podružnice graške organizacije Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti (nem. *Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*).

Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, podružnica Maribor

Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti je bilo vzpostavljeno v Gradcu leta 1940 kot edina kulturna organizacija, saj so bila kmalu po anšlusu ukinjena vsa umetniška društva avstrijske Štajerske.²¹ Znotraj združenja so bile organizirane štiri skupine: za upodabljajočo umetnost, glasbo, književnost in gledališče.²² Predsednik celotnega združenja je bil Gustav Fischer (1898–?), ki je bil hkrati vodja državnega propagandnega urada v Gradcu, skupino za upodabljajočo umetnost pa je vodil graški slikar Leo Scheu (1886–1958).²³

Združenje je bilo tesno povezano z nacistično stranko, saj je ta imela pravico za imenovanje predsednika in podpredsednika združenja.²⁴ Iz statuta združenja je razvidno, da je njihovo poslanstvo temeljilo na nacistični ideologiji. V statutu je bilo namreč med drugim zapisano, da Judje ne morejo postati člani združenja, vsi preostali člani pa morajo delovati v skladu z nacionalsocialističnim svetovnim nazorom.²⁵ Tudi v govoru ob slovesni otvoritvi združenja je njegov predsednik Gustav Fischer uporabljal nacistično oziroma rasistično dikcijo: "Umetnost in kultura cvetita le v zdravih ljudeh. /.../ Ljudstvo, ki je izgubilo svojo kulturno zemljo, umira."²⁶ Eden glavnih namenov združenja je bila izgradnja nemške kulture, združeni umetniki pa naj bi tako služili nemškemu narodu.²⁷

Graško združenje umetnikov je imelo dve podružnici: v Leobnu in v Mariboru. Mariborska podružnica združenja je bila ustanovljena 15. aprila 1942.²⁸

²¹ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 114.

²² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Statut združenja.

²³ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 114.

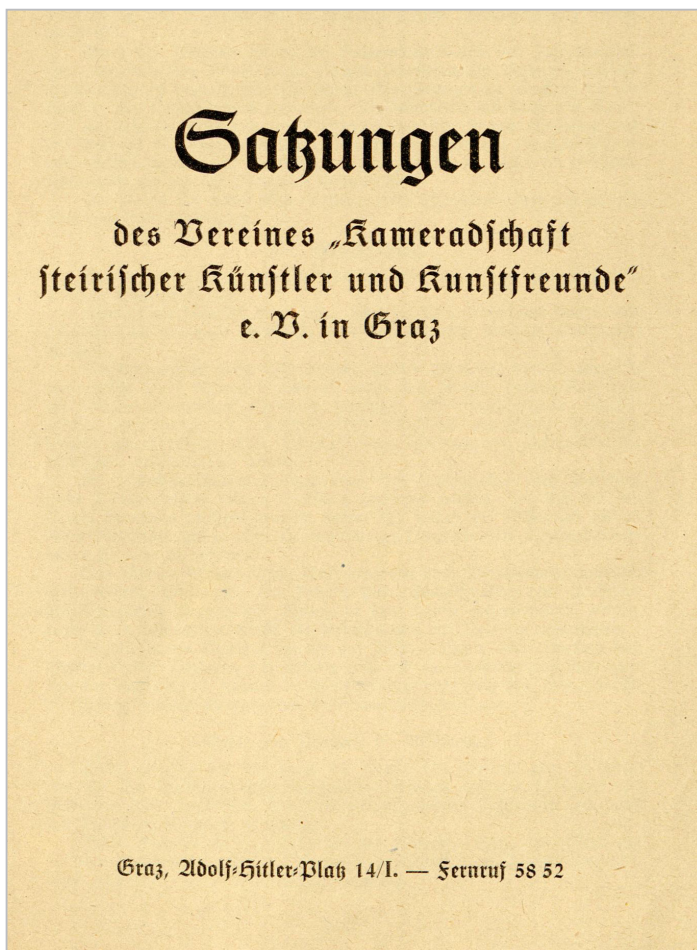
²⁴ Prav tam, str. 116.

²⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Statut združenja.

²⁶ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 114.

²⁷ Prav tam, str. 116.

²⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Odredba o vzpostavitvi mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, 15. 4. 1942.

Statut Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti (Pokrajinski arhiv Maribor)

Sedež je imela na Tauriskerstrasse 12 (današnja Mladinska ulica),²⁹ kjer je imelo svoj sedež tudi zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze, najkasneje aprila 1943 pa se je sedež združenja prestavil na mariborski grad.³⁰ Za vodjo mariborske podružnice je bil z dovoljenjem Štajerske domovinske zveze izbran slikar Pipo Peteln.³¹ Tudi znotraj mariborskega združenja so delovale štiri skupine:

²⁹ Podatek je iz pisem, ki so bila poslana na mariborsko podružnico združenja. PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2).

³⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), pismo Hansa Haringa mariborski podružnici, 19. 4. 1943. Na pismu je naveden nov naslov mariborske podružnice združenja.

³¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Odredba o vzpostavitvi mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, 15. 4. 1942.

za likovno umetnost, književnost, glasbo in gledališče.³² Prav tako kot graško združenje je imela tudi mariborska podružnica poleg rednih članov, umetnikov, tudi izredne člane, ljubitelje umetnosti, ki so s finančnimi prispevki podpirali umetnike.³³ Redno članstvo v združenju je bil edini način, da je lahko umetnik razstavljal in prodajal svoja dela. Po vzpostavitvi mariborskega združenja so umetnikom oziroma kulturnikom iz Spodnje Štajerske poslali vabilo k včlanitvi.³⁴ Ustvarjalci pa so lahko tudi sami zaprosili za sprejem v združenje, kar je razvidno iz ohranjene prošnje Cvetka Ščuka³⁵ (1895–1987).³⁶

V mariborski podružnici združenja so si že od maja 1942 prizadevali, da bi v Mariboru pridobili posebne prostore, v katerih bi bil tako kot v Gradcu dom združenja (nem. *Kameradschaftsheim*). Tam bi potekala mesečna srečanja, na katerih bi se lahko spoznali spodnještajerski umetniki in drugi ljubitelji oziroma podporniki umetnosti. Vodstvo združenja se je dogovarjalo z mestnim kulturnim uradom o možnosti, da bi v uporabo dobili ali nekaj sob in viteško dvorano v palači Fodroczy (danes Umetnostna galerija Maribor), Kazinsko dvorano ali grajsko veliko dvorano, vendar nobeden od predlogov ni bil uresničen.³⁷

Skupina za likovno umetnost, ki jo je vodil Pipa Peteln, je imela še 21 drugih članov, spodnještajerskih umetnikov. To so bili: Johannes Hepperger

³² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam članov, brez datuma.

³³ Seznane z imeni potencialnih izrednih članov, posameznikov, ki se zanimajo za kulturo, so na mariborsko združenje pošiljali iz različnih političnih okrožij znotraj Spodnje Štajerske (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Kulturamt, 19. 4. 1943).

³⁴ Ohranjeno je le splošno vabilo, ne pa tudi seznam, na katere kulturnike je bilo to naslovljeno (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Vabilo, 29. 5. 1942).

³⁵ *Cvetko Ščuka* (1895–1987), slikar in lutkar, je bil rojen v Barkovljah pri Trstu. Svoje umetniško šolanje je začel na umetnoobratni šoli v Ljubljani, v letih 1912–1914 pa se je izobraževal na Akademiji upodabljaljočih umetnosti na Dunaju, ko je njegov študij prekinila prva svetovna vojna, v času katere je padel v rusko ujetništvo. Po koncu vojne je leta 1921 zaključil šolanje na Umetniški akademiji v Firencah. Delo likovnega pedagoga je najprej začel v Idriji, nato v Murski Soboti in se leta 1933 kot profesor risanja ustalil v Celju. Ob začetku nemške okupacije je bil aretiran in bil novembra 1942 kot likovni pedagog premeščen sprva v Gradec in nato v Admont. Istega leta je bil tudi sprejet v mariborsko podružnico Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, s katerim je prvič nastopil na ptujski razstavi septembra 1942. Po koncu druge svetovne vojne je do svoje upokojitve nadaljeval delo likovnega profesorja v Celju, kjer je deloval tudi kot lutkar. Največjo izpovedno moč je kot izraziti kolorist dosegel v akvarelih krajin in tihožitij. O umetnikovem življenju in delu glej: Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost* (Maribor 1961), str. 257; Uredništvo, "Ščuka, Cvetko (1895–1987)", *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi643120/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno 3. 6. 2020; Breda Misja, "Cvetko Ščuka", *Celjski zbornik* 18, št. 1 (1981), str. 529–530.

³⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Prošnja za sprejem v mariborsko Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, 15. 6. 1942.

³⁷ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturamt der Stadt, 15. 5. 1942; PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturamt der Stadt, 3. 6. 1942.

(1894–1964), Karel Jirak (1897–1982), Anton Klinger (1884–1945), Konstanze Frohm (1886–1984), Robert Gattinger (1902–1980), Emil Petek (1887–?), Elsa Oeltjen-Kasimir (1887–1944), Jan Oeltjen (1880–1968), Franz Stipe (1898–1963),³⁸ Leopold Wallner (1910–1944), Rudolf Pointner (1907–1991), Erika Reiser (1912–2000), Luigi Kasimir (1881–1962), Tanna Kasimir-Hoernes (1887–1972), Florian Stschuka,³⁹ Dorothea Hauser (1887–1946), Fredy Koschitz (1914–?), Max von Formacher (1915?–?), Ernst Stower (1896–1989),⁴⁰ Brunetta Rubin (1924–?) in Viktor Balan (?–?).⁴¹

Večina članov mariborskega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti je že pred drugo svetovno vojno živela na slovenskem Štajerskem in bila likovno aktivna. Franjo Stiplovšek in Pipo Peteln sta bila člana mariborskega umetniškega kluba Grohar, ki je imel pomembno vlogo pri vzpostavitvi likovnega življenja v Mariboru po prvi svetovni vojni.⁴² Karel Jirak je bil član mariborskega kluba Petorica,⁴³ Cvetko Ščuka in Vladimir Štoviček sta razstavljala s klubom Brazda,⁴⁴ Dorothea Hauser pa je razstavljala s članicami Kluba likovnih umetnic.⁴⁵ V Mariboru je leta 1923 ob klubu Grohar razstavljala tudi Tirolec Johannes Heppenger, razstava pa je zaradi njegovega nemškega porekla v takratnem časopisu vzbudila javno polemiko, ki je izvirala iz protinemške usmerjenosti.⁴⁶ V Ljubljani sta leta 1935 razstavljala tudi Jan Oeltjen in Elsa Oeltjen-Kasimir ter prejela pozitivne kritike.⁴⁷ V nemškem krogu ustvarjalcev, katerih delo v sočasnih slovenskih časnikih skorajda ni bilo zastopano, so se gibali Konstanze Frohm, Max von Formacher in Erika Reiser.⁴⁸ Po letu 1930 se je sodelovanju s slovenskimi umetniki odrekel Pipo Peteln.⁴⁹ Le dober mesec pred nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo je skupaj s ptujskim slikarjem Leopoldom Wallnerjem razstavljala v Ljubljani pod okriljem Kulturbunda (nem. *Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*).⁵⁰

³⁸ Gre za slikarja Franja Stiplovška.

³⁹ Gre za slikarja Cvetka Ščuko.

⁴⁰ Gre za kiparja Vladimirja Štovička.

⁴¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam članov, brez datuma.

⁴² Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru*, str. 34–35.

⁴³ Prav tam, str. 12.

⁴⁴ Moderna galerija, podatkovna baza RazUme, dostopno na: razume.mg-lj.si/razstava.php?id=81935, pridobljeno 10. 5. 2020.

⁴⁵ Milena Moškon, *Razstava v spomin slikarki Doroteji Hauser* (Celje, 1991) (dalje: Moškon, *Razstava v spomin*), str. 2.

⁴⁶ Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru*, str. 85.

⁴⁷ Ciglenečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", str. 62.

⁴⁸ "Malende Frau im stillen Winkel", *Marburger Zeitung*, 11. 12. 1938, št. 7, str. 4; "Kunstgewerbliche Ausstellung", *Marburger Zeitung*, 14. 12. 1934, št. 283, str. 5.

⁴⁹ *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji*, str. 46.

⁵⁰ (Helfried Patz), "Volksdeutsche Kunstausstellung in Ljubljana", *Marburger Zeitung*, št. 33, 8.–9. 2. 1941, str. 9.

Fredy Koschitz, Mariborski most v popravilu, 1942, olje na platnu, Umetnostna galerija Maribor (Umetnostna galerija Maribor)

Ni še natančno znano, kakšni so bili pogoji oziroma kriteriji za odobreno članstvo mariborske podružnice združenja. Obstajala pa je nekakšna vrednotna lestvica članov. Iz ohranjenega dokumenta je razvidno, da so bili umetniški člani mariborskega združenja razdeljeni v tri kategorije. V kategorijo A, "največji strokovnjaki", so spadali: Johannes Hepperger, Jan Oeltjen, Franjo Stiplovšek, Max von Formacher, Vladimir Štoviček, Pipa Peteln in Karel Jirak. Ti umetniki so imeli večje privilegije zlasti pri dobavi slikarskega materiala. V kategoriji B so bili "nadpovprečni umetniki, a brez večjih presežkov": Leopold Wallner, Viktor Balan, Elsa Oeltjen-Kasimir, Erika Reiser, Konstanze Frohm, Fredy Koschitz, Freiherr von Gagern, Emil Petek in Otto Schitnik. Pod kategorijo C so spadali vsi preostali umetniki, ki pa na seznamu niso omenjeni.⁵¹

Mariborsko združenje ni imelo svojega lastnega statuta, temveč je delovalo po statutu matičnega graškega združenja. Spodnještajerski člani prav tako niso imeli oblikovanega posebnega umetniškega programa, temeljno vodilo oziroma pravilo je bilo, da v svoji umetnosti sledijo nacionalsocialističnemu svetovnemu nazoru.⁵²

⁵¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Künstlerbedarfsartikel, 17. 4. 1942; PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Vorläufige Einteilung der Künstler, 18. 4. 1942.

⁵² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde

Člani mariborske podružnice združenja so razstavljali predvsem v Mariboru, Celju in na Ptuju, razstave pa so v nekaterih primerih potekale sočasno s političnimi proslavami, kot so bila na primer praznovanja ob okrožnih dnevih različnih spodnještajerskih mest. Večina razstav je bila prodajnih, pri čemer je ob nakupu umetniškega dela združenju pripadlo 10 % prodajne cene.⁵³ Iz ohranjenega gradiva je razvidno, da so umetnine najpogosteje kupovali različni uradi in ne toliko zasebniki, čeprav tudi njihovo število ni zanemarljivo.⁵⁴

Nekateri člani mariborske podružnice so sodelovali tudi na razstavah, ki sta ju graško združenje in podružnica združenja v Leobnu organizirali v Gradcu, Strasbourgu in Leobnu. Tako so na primer na razstavi *Steirische Städtebilder*, ki je bila junija 1943 odprta v Leobnu, sodelovali tudi Pipo Peteln s sliko Maribora, Johannes Hepperger je naslikal Ptuj, Karel Jirak Celje, Fredy Koschitz Trbovlje, Emil Petek Brežice, Leopold Wallner pa mariborsko podeželje.⁵⁵ Pipo Peteln pa je bil edini, čigar krajinski akvareli so bili leta 1944 razstavljeni na *Große Deutsche Kunstausstellung*⁵⁶ v Haus der deutsche Kunst v Münchnu.⁵⁷

Mariborske likovne razstave 1941–1945

V Mariboru se je v času nemške okupacije mesta zvrstilo vsaj trinajst razstav. Za posamezne razstave je ohranjena različna količina arhivskega gradiva, zato so v nadaljevanju nekatere predstavljene samo z datumom in imeni sodelujočih umetnikov, pri drugih pa dostopno gradivo razkriva tudi zakulisja razstav in procesov organizacije.

Prva likovna razstava, ki je bila postavljena junija 1941 v prostorih mariborskega gradu, ni bila popolnoma odprta za javnost, saj je bil obisk možen le

(26/2), statut združenja.

⁵³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), pismo Pipa Petelna celjskemu slikarju Antonu Klingerju, 3. 1. 1944.

⁵⁴ Različni sezname prodanih del v: PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2).

⁵⁵ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 151.

⁵⁶ V nacistični Nemčiji se je od leta 1937 do 1944 zvrstilo osem umetniških razstav, imenovanih *Große Deutsche Kunstausstellung* (GDK), ki so bile razstavljene v prav za ta namen zgrajeni stavbi Haus der Deutsche Kunst (danes Haus der Kunst) v Münchnu. V preteklosti je prevladovalo mnenje, da so bila na te razstave vključena umetniška dela, ki so propagirala nacionalsocialistično ideologijo, novejša študije pa so pokazale, da je bil delež takšnih del zelo nizek (v povprečju 1,7 %). Razstave so bile prodajnega tipa, prevladovale pa so umetnine, ki so ugajale okusu širše množice, med njimi je bilo zlasti veliko krajin, tihožitij in žanrskih podob, upodobljenih znotraj okvirov realističnega likovnega izražanja. O GDK in tam razstavljenih umetninah glej: Christian Fuhrmeister et al., "Die Große Deutsche Kunstausstellung" 1938. Relektüre und Neubewertung", v: *1938. Kunst, Künstler, Politik*, ur. Eva Atlán et al. (Göttingen, 2013), str. 189–208.

⁵⁷ Großen Deutschen Kunstausstellungen, dostopno na: www.gdk-research.de/db/apsisa.dll/ete, pridobljeno 27. 6. 2020.

ob vnaprejšnji najavi in ob vodenem ogledu.⁵⁸ Po poročanju časnika *Marburger Zeitung* je nemško vodstvo kmalu po vzpostavitvi uprave v Mariboru povabilo graške umetnike, da v svojih delih upodobijo dogodke, ki so sledili zasedbi mesta.⁵⁹ Na prodajni razstavi naj bi bilo razstavljenih več kot petdeset olj, risb in akvarelov, prevladovali pa so predvsem motivi porušenih mostov in podobe obnove mesta, ki je sledila zasedbi. Avtor novice je izpostavil tudi risbe s portreti jugoslovanskih ujetnikov.⁶⁰ Šlo je za dela petih graških umetnikov, pomembnih članov graškega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti. To so bili: Konstantin Damianos (1869–1953), Ernst Jungel (1893–1982), Franz Köck (1886–1975), Fritz Silberbauer (1883–1974) in Rudolf Spohn (1905–1975). Razstavo lahko razumemo kot politično dejanje v kontekstu ponemčevanja tega prostora. Organiziral jo je Oddelek za ljudsko izobrazbo in propagando (*Abteilung für Volksaufklärung und Propaganda*), upodobljena motivika razstavljenih del pa izkazuje podobo novih oblasti kot obnoviteljev in skrbnikov mesta. Prav tako so nemške oblasti v Mariboru s povabilom graških umetnikov postavile nekakšen vzor spodnještajerskim ustvarjalcem tako v smislu slogovnih kot vsebinskih prvin likovnih del. Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva usoda razstavljenih del ni znana.

Avgusta 1941 se je v štirih prostorih mariborskega gradu na pobudo Štajerske domovinske zveze odprla prva razstava, ki je bila na ogled tudi javnost.⁶¹ Na razstavi so se predstavili spodnještajerski umetniki, ki so kasneje postali člani mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti. Razstavljali so Johannes Hepperger, Jan Oeltjen, Elsa Oeltjen-Kasimir, Emil Petek, Leopold Wallner, Pipa Peteln, Konstanze Frohm in Erika Reiser. Razstavljenih je bilo 64 slikarskih del in Hitlerjeva portretna busta iz brona, ki jo je izdelala Elsa Oeltjen-Kasimir.⁶² O namenu razstave razberemo iz dopisa, ki ga je Pipa Peteln kot vodja kulturnega urada Štajerske domovinske zveze poslal pooblaščenцу za gospodarstvo znotraj urada šefa civilne uprave Alfredu Fleischmannu (1907–?). Po njegovih besedah je bil glavni cilj razstave dati vodjem in drugim uradnikom Štajerske domovinske zveze možnost, da pridobijo umetniška dela za opremo svojih pisarn in uradov ter pri spodnještajerskih umetnikih naročijo tudi nova dela. Iz pisma, ki ga je Pipa Peteln poslal štajerskemu pokrajinskemu konservatorju Walterju von Semetkowskemu (1886–1965), je razvidno, da so bili umetniki zelo zadovoljni z uspehom razstave, saj so bile po

⁵⁸ "Steirische Künstler erleben das Unterland", *Marburger Zeitung*, 9. 6. 1941, št. 130, str. 4.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ (Friedrich Golob), "Kunst und Heimat", *Marburger Zeitung*, 26. 8. 1941, št. 210, str. 5.

⁶² Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69, Ausstellung untersteirischer Maler.

njegovih besedah prodane skoraj vse slike.⁶³ Natančno število prodanih del ni znano, zagotovo pa je bilo največ umetnin kupljenih s strani urada šefa civilne uprave. Kupili so osemnajst del v vrednosti 3200 nemških mark, del umetnin so želeli uporabiti za opremo graških uradov, preostale pa naj bi bile predane graški galeriji v razstavne namene.⁶⁴

Naslednja znana razstava v Mariboru je bila odprta maja leta 1942 prav tako v prostorih mariborskega gradu. Likovna razstava je bila del večje propagandne razstave Štajerske domovinske zveze v sodelovanju z državnim propagandnim uradom v Gradcu.⁶⁵ Razstava je sovpadala s prvim kulturnim zasedanjem Štajerske domovinske zveze, ki je potekalo dne 12. maja 1942 na mariborskem gradu.⁶⁶ Zasedanja se je udeležil tudi vodja kulturnega urada v nemškem državnem propagandnem vodstvu Karl Cerff (1907–1978).⁶⁷ Iz mesečnega poročila mariborskega kulturnega urada je razvidno, da je Cerff v svojem dolgem govoru, ki ga v arhivih zaenkrat še ni bilo mogoče najti, govoril o načelih kulturnega dela v novi Nemčiji.⁶⁸ V prvem delu razstave so bili predstavljeni tako imenovani dosežki in uspehi Štajerske domovinske zveze, razstavljene so bile fotografije različnih proslav, nemške pesmi, predstavljeno je bilo nemško mariborsko gledališče. Na likovni razstavi so bila razstavljena dela Pipa Petelna, Johannes Heppergerja, Franja Stiplovška, Konstanze Frohm, Erike Reiser, Jana Oeltjena, Maxa von Formacherja, Karla Jiraka, Otta Schitnika in Leopolda Wallnerja.⁶⁹

Od 26. septembra do 4. oktobra 1942 je bila ob proslavi prvega okrožnega dneva v Mariboru odprta tudi likovna razstava spodnještajerskih umetnikov. Mariborska razstava se je od razstav, ki so bile ob tej priložnosti postavljene v drugih spodnještajerskih mestih, razlikovala v tem, da je vzporedno z njo potekala tudi posebna razstava slikarjev iz tretjega rajha, ki so razstavljali dela s spodnještajerskimi motivi.⁷⁰ Razstavo je organiziralo mariborsko Združenje štajerskih

⁶³ ÖStA, AVA, Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69, Petelnovo pismo Semetkowskemu, 21. 8. 1941.

⁶⁴ ÖStA, AVA, Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69, Pismo Semetkowskega, poslano Petelnu, 24. 11. 1941.

⁶⁵ (Robert Kratzert), "Stätten neuen deutschen Kulturschaffens im Unterland", *Marburger Zeitung*, 13. 5. 1942, št. 133, str. 4.

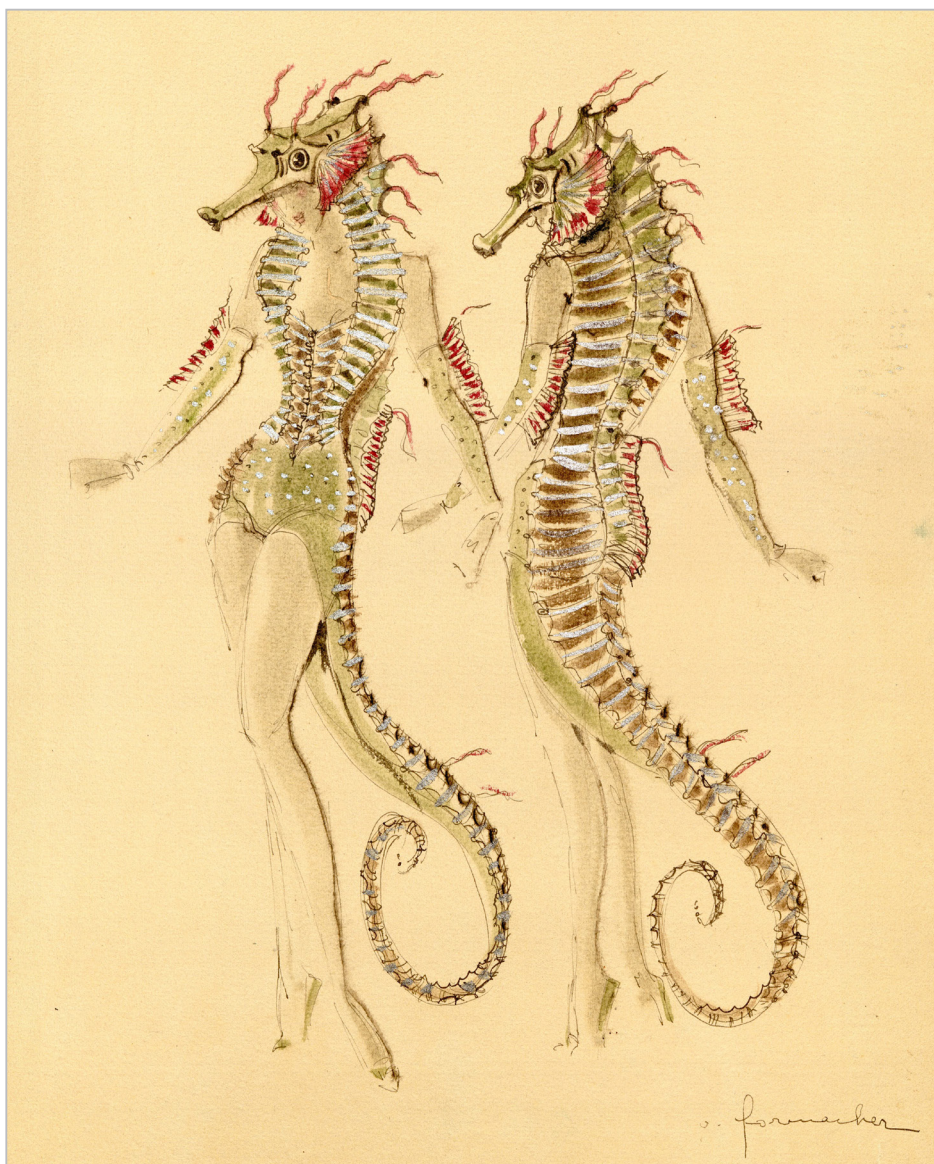
⁶⁶ (Robert Kratzert), "Stätten neuen deutschen Kulturschaffens im Unterland", *Marburger Zeitung*, 13. 5. 1942, št. 133, str. 4.

⁶⁷ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Monatsbericht für Mai 1942, 28. 5. 1942.

⁶⁸ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Monatsbericht für Mai 1942, 28. 5. 1942.

⁶⁹ (Robert Kratzert), "Stätten neuen deutschen Kulturschaffens im Unterland", *Marburger Zeitung*, 13. 5. 1942, št. 133, str. 4.

⁷⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

Max von Formacher, skica kostuma, ok. 1944 (Pokrajinski arhiv Maribor)

umetnikov in ljubiteljev umetnosti v prostorih mariborskega gradu. V prvi sobi so bila razstavljena dela umetnikov iz nemškega rajha. Iz Berlina sta prihajala Johann Klewitz (?-?) in Karl Säwert (1888–1958), iz Dresdna so bili Arthur Geisler (1887–1963), Ferdinand Grebestein (1883–1974) in Erich Fraass (1893–

1974), iz Münchna August Riedl (?–?), Max Willuda (1889–1959), Anton Lamprecht (1901–1984) in Hermann Böcker (1890–1978), iz Kölna pa sta razstavljala Käthe Imhoff (1893–1984) in Jakob Berwanger (1900–1959).⁷¹ V naslednjih dveh prostorih so bila razstavljena slikarska dela, v zadnjem prostoru pa grafike spodnještajerskih umetnikov Leopolda Wallnerja, Luigija Kasimirja, Jana Oeltjena, Cvetka Ščuke, Franja Stiplovška, Antona Klingerja, Roberta Gattingerja, Konstanze Frohm, Emila Petka, Pipa Petelna, Johanna Heppergerja, Karla Jiraka, Fredy Koschitz, Brunette Rubin, Otta Schitnika, (Gabriele) Hoffmann-Muller, Maxa von Formacherja in Else Oeltjen-Kasimir.⁷² Natančno ozadje te razstave ni znano, pri čemer ostajata odprti tudi vprašanja, kdaj in kako so nastala dela nemških umetnikov iz rajha. Morda so umetniki pripotovali v Spodnjo Štajersko že pozimi 1941/42 in tu ustvarili slike ali pa vsaj skice, ki so jih dokončali v domačem kraju, saj je s seznama razstavljenih del razvidno, da so bile na razstavi tudi zimske krajine.⁷³ Razstava je bila prodajna, vse skupaj je bilo prodanih petnajst del, osem umetnin nemških umetnikov iz rajha in sedem spodnještajerskih umetnikov.⁷⁴ Na razstavi so bili spodnještajerski umetniki postavljeni ob bok nemškemu umetniku iz rajha. Po eni strani so se lahko na ta način spodnještajerski umetniki napajali z nemškimi vzori, po drugi strani pa so se pokazali kot suvereni umetniki, ki se kot kulturni delavci zavedajo svoje dolžnosti, da na sami meji rajha pomagajo graditi nemško kulturo. Zadnja razstava v Mariboru leta 1942 se je zvrstila novembra v prostorih trgovine Karbeutz. Predstavljena sta bila Karel Jirak in Pipo Peteln s svojimi olji, slednji tudi še z akvareli.⁷⁵

Leto 1943 je bilo na celotnem Štajerskem znano kot Roseggerjevo leto. Peter Rosegger (1843–1918), štajerski pisatelj 19. stoletja, ki je bil znan po svojih domovinskih romanih (nem. *Heimatroman*), je imel posebno mesto v avstrijski nacionalsocialistični kulturni politiki.⁷⁶ Slavljenje ruralnega življenja in tradicije je bilo v sozvočju z nacističnim geslom "*Blut und Boden*" in ob stoletnici pisateljevega rojstva so na Štajerskem priredili mnogo proslav. Tudi na Spodnjem Štajerskem je bilo v okviru Roseggerjevega leta organizirano veliko

⁷¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

⁷² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

⁷³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

⁷⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Kunstaussstellung in Marburg, brez datuma.

⁷⁵ "Gemäldeausstellung der Kunsthandlung Karbeutz in Marburg", *Marburger Zeitung*, 20. 11. 1942, št. 324, str. 6.

⁷⁶ Stefan Karner, *Die Steiermark im Dritten Reich 1938–1945* (Graz, 1986), str. 199.

prireditve, med katerimi so bile likovne razstave, ki so se zvrstile v različnih spodnještajerskih mestih od junija do decembra.

Na začetku maja 1943 se je sestala likovna skupina mariborskega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti ter vodje nekaterih uradov Štajerske domovinske zveze in urada šefa civilne uprave.⁷⁷ Na srečanju je bil predložen program devetih načrtovanih razstav.⁷⁸ Junija naj bi skupaj razstavljala Anton Klinger in Florian Stschuka, julija Franjo Stiplovšek in Vladimir Štoviček, avgusta Pipa Peteln, v drugi polovici septembra naj bi na grafični in umetnoobrti razstavi razstavljali Viktor Balan, Brunetta Rubin, Max von Formacher in (Gabriele) Hoffmann, v prvi polovici oktobra bi skupaj razstavljala Emil Petek in Konstanze Frohm, v drugi polovici pa Leo Wallner in Karel Jirak, november je bil predviden za skupno razstavo Rudolfa Pointnerja in Fredy Koschitz, december pa za razstavo Johanna Heppergerja.⁷⁹ Kot skupinska razstava je bila za september predvidena tudi razstava, organizirana v okviru kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze.⁸⁰ Zaradi povečanega obsega dela ob pripravi vseh razstav so se v mariborskem Združenju štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti preko Štajerske domovinske zveze obrnili na pooblaščenca za kulturo v uradu šefa civilne uprave dr. Papescha, da trem članom mariborskega združenja, ki so bili zaposleni v različnih šolah, odobri izostanek od poletnega dela.⁸¹ Rudolf Pointner je bil tako oproščen vsega poletnega dela, Karel Jirak in Anton Klinger pa sta dobila samo en dodaten teden za umetniško udejstvovanje.⁸² Mariborsko združenje je prav tako zaprosilo za kulturo zainteresirano mladino, da bi jim vsak mesec pomagala pri postavitvi in čuvanju razstav.⁸³ V Mariboru se je nato v letu 1943 kljub načrtovanim devetim razstavam zvrstilo osem likovnih razstav.

Prva likovna razstava v tem letu je bila organizirana ob praznovanju kulturnih dni nemške mladine od 3. do 6. junija v domu nemške mladine. Razstavljenih je bilo trideset del dvanajstih umetnikov.⁸⁴ Na razstavi so prevladovali

⁷⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁷⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁷⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁸⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁸¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Befreiung vom Ferieneinsatz, 31. 5. 1943.

⁸² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Befreiung vom Ferieneinsatz, 31. 5. 1943.

⁸³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellungen der bildenden Künstler Untersteiermarks, 12. 5. 1943.

⁸⁴ (Hans Auer), "Untersteirische Maler stellen aus", *Marburger Zeitung*, 5.–6. 6. 1943, št. 156–157, str. 6. Razstavljali so: Pipa Peteln, Anton Klinger, Karel Jirak, Johannes Hepperger, Jan Oeltjen, Elsa Oeltjen-

motivi spodnještajerskih krajin, organizacija razstave mariborskega združenja v okviru praznovanja mladinskih kulturnih dni pa je dala razstavi politično oziroma propagandno konotacijo, saj je imela mladina pomembno mesto v okupacijskih načrtih ponemčenja tega območja in vzgoji tako imenovanega domovini zvestega Štajerca.⁸⁵ Naslednjo razstavo je mariborsko Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti priredilo v prostorih trgovine z umetninami Karbeutz.⁸⁶ Šlo je za razstavo dveh celjskih umetnikov, članov združenja, Antona Klingerja in Cvetka Ščuke. Na prodajni razstavi, ki je bila odprta od 5. do 14. junija 1943, je bilo razstavljenih šestnajst Klingerjevih in deset Ščukovih del.⁸⁷

Julija 1943 sta v Mariboru razstavljala Franjo Stiplovšek in Vladimir Štoviček. Priprave na razstavo so se pričele junija, ko je tajnik mariborskega združenja Josef Werdisch (?–?) dne 15. junija prvič pisal umetnikoma, naj sporočita, katera dela bosta razstavila, in ju hkrati pozval, naj pošljeta kratko biografijo in fotografijo za razstavni katalog.⁸⁸ Ker ni prejel nobenega odgovora, se je obrnil na okrožno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Brežicah in prosil, da mu pošljejo morebitna nova naslova, pri čemer se je tudi spraševal, ali sta umetnika sploh še prisotna v deželi.⁸⁹ Iz ohranjene korespondence je razvidno, da sta Stiplovšek in Štoviček nazadnje le odpisala tajniku združenja, prav tako korespondenca nadalje razkriva, da je bila ena izmed Štovičkovih mavčnih plaket med prevozom poškodovana ter da je bil Štoviček kot kipar sam zadolžen tudi za izdelavo podstavkov za svoje kipe in za njihov transport iz Leskovca pri Krškem do Maribora.⁹⁰ Zapleti pri pripravi razstave so se nadaljevali. Otvoritev razstave je bila načrtovana za 1. julij, vendar organizatorji razstave zaradi železniške zapore niso vedeli, ali bodo pravočasno prejeli Stiplovškova dela. Otvoritev so zato prestavili na 18. julij in o tem obvestili tudi matično združenje v Gradcu.⁹¹ Zgora se je medtem že sprostila in Stiplovškova dela so iz Krškega pravočasno prišla v Maribor.⁹² Razstava je

Kasimir, Leopold Wallner, Konstanze Frohm, Emil Petek, Viktor Balan, Robert Gattinger, Vladimir Štoviček.

⁸⁵ O ponemčevalnih načrtih Štajerske domovinske zveze glej: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 781–789.

⁸⁶ "Zwei Cillier Maler stellen aus", *Marburger Zeitung*, 9. 6. 1943, št. 160, str. 6.

⁸⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Klinger in Ščuka.

⁸⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Kollektivausstellung, 21. 6. 1943.

⁸⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Werdischevo pismo okrožnemu vodstvu Štajerske domovinske zveze v Brežicah, brez datuma.

⁹⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Werdischevo pismo Štovičku, 23. 6. 1943.

⁹¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Werdischevo pismo združenju v Gradcu, 30. 6. 1943.

⁹² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde

bila tako odprta od 1. do 10. julija v prostorih trgovine Karbeutz, razstavljenih pa je bilo 23 Stiplovškovih in 11 Štovičkovih del.⁹³

Četrta razstava je bila organizirana avgusta 1943 v prostorih trgovine Karbeutz, kjer je samostojno razstavljal Robert Gattinger. Razstava, ki je bila odprta od 3. do 12. avgusta, je bila osredotočena na Gattingerjeve norveške akvarele, vse skupaj je bilo razstavljenih 32 njegovih del.⁹⁴ Na razstavi je bilo prodanih šest umetnikovih del.⁹⁵ Razstavljanje članov mariborskega združenja v prostorih trgovine Karbeutz se je nadaljevalo septembra, ko je bila od 1. do 11. septembra 1943 odprta samostojna razstava slikarja Pipa Petelna. V prodajnem smislu je bila razstava za Petelna zelo uspešna, saj je bilo prodanih kar 21 od 39 njegovih razstavljenih del.⁹⁶

Največja in najpomembnejša likovna razstava v Mariboru leta 1943, in verjetno tudi v celotnem obdobju nemške okupacije mesta, je potekala v okviru velikega praznovanja kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze. Intenzivne priprave za mariborsko razstavo so se pričele le mesec pred otvoritvijo. Z dne 23. avgusta 1943 je ohranjen koncept vabila članom mariborskega združenja k sodelovanju, iz katerega je razvidno, da je bila razstava zamišljena zelo ambiciozno.⁹⁷ Prikazala naj bi celostno podobo upodablajoče umetnosti na Spodnjem Štajerskem, zato so bili umetniki pozvani, da razstavijo svoja najbolj reprezentativna dela.⁹⁸ Umetnikom so želeli poudariti pomembnost te razstave tako, da so navajali znane politične osebnosti, ki si jo bodo ogledale. Tako je v konceptu vabila zapisano, da bo prisoten štajerski *Gauleiter* Siegfried Uiberreither, ki bo na podlagi razstave lahko ocenil kvaliteto dela spodnještajerskih umetnikov.⁹⁹ Prišel naj bi tudi *Reichsleiter* Alfred Rosenberg (1893–1946), pomemben nacistični ideolog, ki naj bi ga spremljali tudi novinarji iz celotnega rajha, zato naj umetniki premišljeno izberejo najboljša dela in jih pravočasno dostavijo.¹⁰⁰ S

(26/2), Werdischevo pismo združenju v Gradcu, 2. 7. 1943.

⁹³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Stipe in Stower.

⁹⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Robert Gattinger.

⁹⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam prodanih del, brez datuma.

⁹⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Verkaufte Bilder, 12. 5. 1943.

⁹⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

⁹⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

⁹⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

¹⁰⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

Robert Gattinger, Norveška pokrajina, 1943, akvarel, Umetnostna galerija Maribor (Umetnostna galerija Maribor)

takšnim poudarjanjem pomembnosti razstave so v mariborskem združenju verjetno želeli v umetnikih vzbuditi občutek važnosti njihovega dela in njihovo dolžnost, ki jo imajo kot kulturni ustvarjalci do svoje domovine, predvsem pa so želeli pri njih doseči večji odziv, ki se je na primeru predhodno organiziranega tekmovanja za osnutek plakata kulturnega tedna pokazal za zelo slabega.¹⁰¹

V zvezi z organizacijo mariborske razstave ob praznovanju kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze je dne 1. 9. 1943 v prostorih kulturnega urada omenjene zveze potekal sestanek mariborskega združenja.¹⁰² Iz zapisnika sestanka je razvidno, da so v tistem trenutku načrtovali, da bodo dela zaradi več sočasnih

¹⁰¹ Že junija 1943 so namreč iz zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze pisali Pipu Petelnu, da potrebujejo plakat ob praznovanju kulturnega tedna omenjene zveze, ki naj ga oblikuje spodnještajerski umetnik oziroma umetnica. V kulturnem uradu zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze so v naslednjih dneh določili, da za izbiro umetnika priredijo tekmovanje, na katerem bi podelili nagrade za tri najboljše osnutke. Tekmovanje pri spodnještajerskih umetnikih ni imelo velikega odziva, saj sta svoje osnutke poslala le Konstanze Frohm in Rudolf Pointner (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Preisausschreiben, 16. 6. 1943).

¹⁰² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 1. 9. 1943.

dogodkov razstavljeni v dveh razstaviščih.¹⁰³ Slikarska dela bi razstavili v prostorih pri Götzu, današnja dvorana Union, grafična dela pa v prostorih trgovine Karbeutz.¹⁰⁴ Umetniška dela, ki so prispela na mariborsko združenje, je ocenila žirija, katere člani so bili vodja Vodstvenega urada II zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze Siegfried Tremel ter slikarji Pipa Peteln, Johannes Hepperger in Karel Jirak.¹⁰⁵ Žirija je presodila, katera dela so ustrezna za razstavo, vendar o samem delovanju žirije zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva ne vemo veliko. Znan je primer, da je bila le dan pred otvoritvijo razstave umetniku Viktorju Balanu poslana zavrnitev njegovih del.¹⁰⁶ Negativen odgovor so člani žirije obrazložili s tem, da so predlagana dela že bila razstavljena in da niso dovolj reprezentativna.¹⁰⁷ Kljub prvotno drugačnim načrtom je bila razstava na koncu odprta v prostorih zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze in v prostorih trgovine Karbeutz. V prostorih Štajerske domovinske zveze je bila odprta slikarska razstava, ki je zajemala 77 olj, akvarelov, risb in pastelov 12 umetnikov, v prostorih trgovine Karbeutz pa grafična razstava s 17 deli sedmih umetnikov.¹⁰⁸ V Muzeju novejši zgodovine Slovenije hranijo tri fotografije razstave. Z njih in iz razstavnega kataloga, v katerem je objavljenih tudi nekaj reprodukcij, je razvidno, da so prevladovala krajine, zatem pa je bilo največ cvetličnih tihožitij in portretov.¹⁰⁹ V razstavljenih delih Johannesa Heppergerja so bili pogosti tudi motivi iz kmečkega življenja, pri čemer ni šlo toliko za umetnine s socialno tematiko, temveč za prikazovanje idiličnega, neokrnjenega sveta, ki je zasedal pomembno mesto v nacistični ideologiji.

Na tej razstavi je nekaj razstavljenih umetnin vzbudilo zanimanje Hansa Riehla (1891–1967),¹¹⁰ graškega direktorja *Neue Galerie*, ki se je odločil za

¹⁰³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 1. 9. 1943.

¹⁰⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 1. 9. 1943.

¹⁰⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellung, 24. 9. 1943.

¹⁰⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellung, 24. 9. 1943.

¹⁰⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellung, 24. 9. 1943.

¹⁰⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kulturwoche des Steirischen Heimatbundes. Kunstaussstellung untersteirischer Künstler von 25. Sept. bis 10. Okt. 1943 im Heimatbundsaa 1. Stock und Sonderschau Graphik in den Räumen der Kunsthandlung Karbeutz.

¹⁰⁹ V Pokrajinskem arhivu Maribor je ohranjen album fotografij, ki naj bi dokumentirale to razstavo, vendar gre za razstavo, ki jo je mariborsko Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti organiziralo v Celju septembra 1942.

¹¹⁰ *Hans Riehl* (1891–1967) se je rodil v Dunajskem Novem Mestu. Na Dunaju je ob pravi študiral tudi filozofijo, umetnostno zgodovino in arheologijo. Poučeval je na različnih šolah, a je zaradi nacional-socialističnih prepričanj izgubil svoje učiteljsko mesto. Po priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu je na graški univerzi dobil mesto profesorja umetnostne zgodovine in konservatorstva. Septembra 1939 se je zaposlil tudi v štajerskem deželnem muzeju *Joanneum*, kjer je bil kasneje imenovan za vodjo

Johannes Hepperger,
Pastir, ok. 1943,
akvarel, nahajališče
neznano (Pokrajinski
arhiv Maribor)

nakup sedmih del.¹¹¹ Izmed izbranih del sta sliki Karla Jiraka *Sommerabend vor Gams*¹¹² in Leopolda Wallnerja *An der Drann*¹¹³ še danes v zbirki graške

novoustanovljene *Neue Galerie*. Med nemško okupacijo Spodnje Štajerske je sodeloval pri plenjenju tamkajšnje kulturne dediščine. Po koncu druge svetovne vojne je ostal na položaju direktorja *Neue Galerie* do svoje upokojitve (*Die Kunst der Anpassung: steirische KünstlerInnen im Nationalsozialismus zwischen Tradition und Propaganda: Ausstellungskatalog Neue Galerie Graz* (Graz, 2010), str. 22).

¹¹¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Gemälde, 3. 11. 1943; PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellungsgemälde, 8. 11. 1943.

¹¹² *Gesamtkatalog der Gemälde: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum Graz* (Graz, 1988), str. 212.

¹¹³ Prav tam, str. 336. V katalogu je zapisan napačen naslov An der Drau.

galerije. Iz arhivskega gradiva ni razvidno, da bi razstavo obiskala zveneča imena nemške nacionalsocialistične politike, ki so se omenjala ob pripravi, zagotovo pa si je razstavo ogledala Gertrud Scholtz-Klink (1902–1999), voditeljica Nacionalsocialistične zveze žensk, ki je tisti čas gostovala na Spodnjem Štajerskem.¹¹⁴ Okrožno vodstvo mesta Celje ji je ob tem dogodku podarilo razstavljeno sliko celjskega slikarja Antona Klingerja *Römstrasse in Cilli*.¹¹⁵ Dejstvo, da je bila razstava organizirana v okviru mariborskega kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze, kakor tudi uvodno besedilo kataloga, kjer je bilo zapisano, da je v vojnem času treba varovati "vrednote nemške kulture" in da sta razstavi "dokaz nemškega kulturnega ustvarjanja na jugovzhodnem obmejnem območju velikonemškega rajha", pričata, da je bila razstava močno vpeta v politična oziroma propagandna prizadevanja nemških okupacijskih oblasti.¹¹⁶

Sedma razstava je bila od 15. do 25. oktobra 1943 v trgovini Karbeutz, na njej je bilo razstavljenih 15 olj Karla Jiraka in 20 del Leopolda Wallnerja.¹¹⁷ Naslednja razstava je bila zamišljena za prvo polovico oktobra 1943, na kateri bi razstavljala Emil Petek in Konstanze Frohm, vendar je slednja zaradi nezadovoljstva s trgovino Karbeutz razstavo odpovedala,¹¹⁸ Petek pa je zaprosil za preložitev datuma. Peteln se je tako odločil, da bo Petek razstavljal skupaj s Fredy Koschitz in Rudolfom Pointnerjem; njuna razstava je bila predvidena za november 1943.¹¹⁹ Pointner je nato zaradi bolezni razstavo odpovedal,¹²⁰ tako sta na zadnji, osmi razstavi v letu 1943, ki je bila odprta od 15. do 25. novembra, razstavljala samo Fredy Koschitz in Emil Petek.¹²¹ Fredy Koschitz je razstavila sedem svojih olj, Emil Petek pa petnajst olj in pastelov.¹²² S prodajnega

¹¹⁴ "Frau Scholtz-Klink im Unterland", *Marburger Zeitung*, 9.–10. 10. 1943, št. 282–283, str. 3.

¹¹⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 7. 10. 1943.

¹¹⁶ Avtor uvodnega besedila je bil Siegfried Tremel, vodja Vodstvenega urada II zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kulturwoche des Steirischen Heimatbundes. Kunstaustellung untersteirischer Künstler von 25. Sept. bis 10. Okt. 1943 im Heimatbundsaaal 1. Stock und Sonderschau Graphik in den Räumen der Kunsthandlung Karbeutz).

¹¹⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaustellung Prof. Karel Jirak – Marburg, Leo Wallner – Pettau.

¹¹⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 7. 10. 1943.

¹¹⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Petelnovo pismo Petku, 14. 10. 1943.

¹²⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Pointnerjevo pismo Petelnu, 6. 11. 1943.

¹²¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Vabilo.

¹²² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam razstavljenih del.

Emil Petek, *Pri oknu*, ok. 1943, pastel, nahajališče neznano (Pokrajinski arhiv Maribor)

vidika je bila razstava uspešna predvsem za Petka, saj je bilo prodanih kar deset njegovih del.¹²³

¹²³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), *Verkaufte Bilder von Maler Petek*, 14. 12. 1943.

Predviden načrt za leto 1943 tako ni bil izveden v celoti. Spodnještajerski umetniki so sicer razstavljali na razstavi ob kulturnih dnevih nemške mladine, ki je na srečanju maja 1943 niso omenjali, iz neznanih razlogov pa je odpadla skupinska razstava Viktorja Balana, Brunette Rubin, Maxa von Formacherja in (Gabriele) Hoffmann ter samostojna razstava Johanna Heppergerja, katere otvoritev je bila načrtovana za december.

Iz letnega programa Štajerske domovinske zveze za leto 1944 je razvidno, da je bilo načrtovano, da bo mariborska podružnica Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti v Mariboru priredila vsaj dve razstavi, eno spomladi in drugo jeseni,¹²⁴ vseeno pa v Mariboru še vse do maja 1945 ni prišlo do nobene otvoritve likovne razstave spodnještajerskih umetnikov. K zatonu razstavne dejavnosti je pripomogla negotova vojna situacija in začetek zavezniških bombnih napadov, zaradi katerih so se prebivalci začeli umikati na podeželje, nacistični funkcionarji pa seliti svoje družine.¹²⁵ V enem od bombnih napadov konec leta 1944 je bil tako poškodovan tudi Hutterjev blok, v katerem je tisti čas prebival Pipa Peteln, v napadu pa so bila uničena tudi nekatera njegova dela.¹²⁶

Zaključek

S koncem vojne in nemškim porazom se je večina likovnikov mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti morala umakniti oziroma je pobegnila iz Jugoslavije. Trije člani so že v času vojne živeli zunaj Spodnje Štajerske. Max von Formacher je živel in kot kostumograf deloval v Berlinu,¹²⁷ na Dunaju pa sta prebivala in ustvarjala Luigi Kasimir in njegova soproga Tanna Kasimir-Hoernes. Še pred koncem vojne je aprila 1944 v bojih na vzhodni fronti padel goreči nacist Leopold Wallner, zaradi bolezni pa je decembra istega leta umrla Elsa Oeltjen-Kasimir.¹²⁸ Po zlomu Nemčije so si v Avstriji nov dom ustvarili Pipa Peteln, Johannes Hepperger, Karel Jirak, Robert Gattinger, Erika Reiser, Brunetta Rubin, Konstanze Frohm, Fredy Koschitz in

¹²⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktionsplan für die Propaganda-, Presse- und Kulturarbeit in der Untersteiermark, januar 1944.

¹²⁵ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 318.

¹²⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Schreiben v. 18. 12. 1944, 16. 1. 1945.

¹²⁷ (Margarete Pirich), "Der Zeichner Max von Formacher. Er kleidet Filmstars und Komparsen", *Marburger Zeitung*, 23. 9. 1943, št. 266, str. 6.

¹²⁸ Marjeta Ciglencečki, "The Balkan beauty". Elsa Oeltjen Kasimir (1887–1944)", *Europe and the Balkans. Decades of Europeanization?* (Würzburg, 2015), str. 198.

Rudolf Pointner. Nekaj umetnikov je po vojni ostalo v novi Jugoslaviji, Cvetko Ščuka in Franjo Stiplovšek sta bila od povojnih oblasti imenovana za pooblaščenca Komisije za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih predmetih v Sloveniji, Stiplovšek je leta 1953 postal tudi ravnatelj Posavskega muzeja v Brežicah.¹²⁹ Vladimir Štoviček je po vojni ustvarjalno delo nadaljeval v Leskovcu pri Krškem in prejel tudi mnogo javnih naročil. Usoda drugih, ki so ostali v Jugoslaviji, pa je bila temnejša. Kaj se je zgodilo s celjskim slikarjem Antonom Klingerjem, ni znano; umrl je leta 1945, njegovo ime pa je vpisano v register vojnih žrtev druge svetovne vojne.¹³⁰ Dorothea Hauser naj bi januarja 1946 v svoji hiši pri Vojniku zanetila požar in se ustrelila,¹³¹ Jana Oeltjena pa so povojne oblasti zaradi njegovega nemškega porekla za nekaj mesecev zaprle v taborišče Strnišče in nacionalizirale njegovo hišo in vinograd v Halozah.¹³² Po posredovanju prijateljev je bil izpuščen iz taborišča, dobil je službo restavratorja na ptujskem gradu in živel na Ptuju do svoje smrti leta 1968.¹³³ Usoda Emila Petka in Viktorja Balana ni znana.

Povojna protinemška naravnost je vplivala na načrtno izogibanje določenim temam v raziskovanju dogodkov oziroma pojavov v obdobju druge svetovne vojne. Posledično je bilo to razdobje v zgodovini likovne umetnosti mesta Maribor označeno kot obdobje "mirovanja" na likovnem področju,¹³⁴ čeprav lahko na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva zagotovo govorimo o organiziranem likovnem življenju v Mariboru. Nezanimanje za umetniške procese je pogosto temeljilo na izhodiščnih oznakah, da gre za umetnine brez umetniškega značaja ali da so umetniki tujci, kar je doprineslo k slabšemu razumevanju dogajanja v Mariboru oziroma na območju Spodnje Štajerske med drugo svetovno vojno. Da bi resnično razumeli zgodovinski kontekst in kompleksnost dogajanja v času druge svetovne vojne, ki je pogosto podvrženo poenostavljanju, moramo poskusiti rekonstruirati takratno umetniško sceno in analizirati tedaj ustvarjeno likovno produkcijo.¹³⁵ Slednja je dosegla najvišjo likovno kvaliteto v delih Johanna Heppergerja, Jana Oeltjena, Pipa Petelna,

¹²⁹ Uredništvo, "Ščuka, Cvetko (1895–1987)", *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi643120/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno 3. 6. 2020; Meta Gabršek-Prosenec, *Stiplovšek: retrospektiva* (Brežice, 1979), str. 108–109.

¹³⁰ Imenski seznam smrtnih žrtev druge svetovne vojne, dostopno na: www.sistory.si/zrtve/zrtve/?id=34474, pridobljeno 3. 6. 2020.

¹³¹ Moškon, *Razstava v spomin*, str. 1.

¹³² Ciglencečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", str. 60.

¹³³ Prav tam.

¹³⁴ Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor, str. 6.

¹³⁵ Slogovna in ikonografska analiza mariborske likovne umetnosti iz časa nemške okupacije v širšem kulturnopolitičnem kontekstu je predmet raziskav avtoričine nastajajoče doktorske disertacije na Podiplomski šoli ZRC SAZU.

Franja Stiplovška in Vladimirja Štovička. Hepperger se je v svojih ruralnih prizorih slogovno naslonil na delo učitelja Albina Egger-Lienza (1868–1926), pri čemer pa ni premogel učiteljevega ekspresivnega izraza. Jan Oeltjen je tudi v tem ustvarjalnem obdobju ohranil svoj prepoznaven likovni izraz, ki se je kazal v bolj ekspresivnem upodabljanju človeških figur in narave. Prav tako ni mogoče opaziti vidnejšega preloma v predvojnem in medvojnem ustvarjanju Pipa Petelna, ki je nadaljeval z realističnim likovnim snovanjem, zlasti krajin in tihožitij. V delu Franja Stiplovška je bilo še vedno prisotno plastično oblikovanje, ki se je v njegovem opusu pojavilo pod vplivom nove stvarnosti. Delo Vladimirja Štovička pa je tudi v tem obdobju temeljilo na strogem realizmu, kjer so prevladoval natančne portretne upodobitve, ki jih je v posameznih primerih omehčal z bolj idealizirano podobo.

Ob tem pa se odpira tudi problematika odnosa nemške nacionalsocialistične oblasti do umetnosti, ki je večplastna in kompleksna, saj je znotraj režima pogosto prihajalo do dvojnosti in protislovij ter neusklajenega delovanja različnih uradov.¹³⁶

Mariborsko podružnico Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti moramo v luči zgodovinskih dogodkov in nemških nacionalsocialističnih teženj v okviru okupacije Spodnje Štajerske zagotovo razumeti ne samo kot kulturno, marveč tudi kot politično oziroma ideološko zaznamovano organizacijo. Nemška nacionalsocialistična oblast zasedbe Spodnje Štajerske namreč ni razumela v smislu pridobitve življenjskega prostora (nem. *Lebensraum*), temveč je slovensko ozemlje označevala za nemški narodni in kulturni prostor (nem. *deutscher Volks- und Kulturboden*), ki ga je po njihovem nemški narod po krivici izgubil ob koncu prve svetovne vojne.¹³⁷ Zato je po zasedbi leta 1941 nemška oblast začela z intenzivno raznarodovalno politiko, v procesu ponemčevanja tega prostora pa je imela pomembno vlogo tudi kulturna politika. Mariborska podružnica Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti je obstajala in delovala v tesni povezavi s Štajersko domovinsko zvezo. Imela je nalogo krepljenja štajerske pripadnosti pri umetnikih in gledalcih, hkrati pa so takratne razstave na Spodnjem Štajerskem želele pokazati, da tu živenci in delujoči umetniki sooblikujejo nemško kulturo, saj naj bi ji od nekdaj pripadali. Umetnost oziroma kultura je bila tako podvržena politizaciji oziroma ideološki instrumentalizaciji in bila kot takšna s strani nemških nacionalsocialističnih oblasti uporabljena za upra-

¹³⁶ Zgovoren je primer Karla Jiraka. Po eni strani ga je nemška nacionalsocialistična oblast sprejemala, bil je član mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, po drugi strani pa je ista oblast njegove predvojne slike označila za slovensko umetnost in jih kot nevredna umetniška dela predvidela za zamenjavo za t. i. nemške umetnine iz ljubljanskih javnih zbirk, čeprav se njegove predvojne in medvojne slike niso razlikovale ne po slogovni ne po vsebinski plati.

¹³⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 83.

Vladimir Štoviček, Zaspanka / Frančiška Skubic, 1943, marmor, Mestni muzej Krško (Mestni muzej Krško)

vičenje in legitimacijo okupacije ter načrtovane priključitve tega območja k tretjemu rajhu. Tako niso obravnavali samo sočasne likovne produkcije, saj lahko podobne težnje opazujemo tudi na primeru odnosa nacističnih oblasti do starejše kulturne dediščine tega območja. Zlasti spomeniki srednjeveške umetnosti so bili takrat s strani nacističnih ideologov interpretirani oziroma reinterpreterirani v smislu poudarjanja nemškega vpliva na kulturni razvoj

obravnavanega geografskega prostora in hkratnega dokazovanja neobstoja slovenske kulture.¹³⁸

Tudi pri obravnavi umetnikov, članov mariborske podružnice, moramo biti previdni, saj prenagljene enopomenske oznake spregledajo marsikateri vidik. Zagotovo so bili nekateri umetniki pristaši in podporniki nacistične Nemčije,¹³⁹ drugi so se združenju pridružili iz ustvarjalnih, tretji iz oportunističnih vzgibov, nekateri pa so v članstvu videli eksistencialno rešitev. Pri raziskavah je tako treba upoštevati tudi človeški dejavnik, saj zaradi zapletenih ozadij, ki nam niso vedno povsem znana, ni enostavnih odgovorov.¹⁴⁰ Ne nazadnje pa mora pri vrednotenju vseh umetniških del prevladati kriterij likovne kvalitete, pri čemer je treba obravnavano umetnino postaviti v ustrezen družbenopolitični kontekst.

¹³⁸ Avtorica prispevka pripravlja na podlagi v tem članku uporabljene metodologije in rezultatov priučujoče raziskave o nemškem nacionalsocialističnem odnosu do kulturne dediščine razpravo o nacističnih reinterpretacijah srednjeveških stenskih poslikav na Slovenskem.

¹³⁹ O Elsinem navdušenju nad nacistično Nemčijo glej: Ciglencečki, "Elsa Oeltjen Kasimir", str. 8–9.

¹⁴⁰ O kompleksnosti obravnave umetnikov in njihovega dela v času nemškega nacionalsocializma glej: Jonathan Petropoulos, *Artists under Hitler. Collaboration and survival in Nazi Germany* (New Haven–London, 2014).

Anja Iskra

VISUAL ART IN MARIBOR DURING THE GERMAN OCCUPATION 1941–1945

SUMMARY

After the defeat of the Yugoslav army in April 1941, Maribor entered a period of German occupation. Culture played an essential role in German occupation politics. Various political offices and organisations dealt with cultural issues. Among these, the Styrian Patriotic League (*Steirischer Heimatbund*) was the most prominent in Maribor because it had an essential role in the Germanisation of the Lower Styria region (*Untersteiermark*). Pipo Peteln, the Maribor painter, became the leading figure in the cultural scene, especially in the visual arts after 1941. After the overthrow in 1918 and the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, he exhibited together with other Slovenian artists and was a member of the Maribor art clubs of that time. Later, however, he distanced himself from the Slovenian artists and exhibited as a Volksdeutscher. After the German takeover in Maribor, he became the head of the cultural office of the Municipality of Maribor and the Styrian Patriotic League. On April 15, 1942, he became the head of a newly founded Maribor affiliate of the Graz-based association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art, which later organised Maribor's art life. The affiliate had close ties to the Nazi party and to the Styrian Patriotic League in Maribor, which had its mission rooted in Nazi ideology. The affiliate did not have a specific programme. It required artists to work in accordance with the Nazi worldview. The Graz association and the Maribor affiliate consisted of four groups: Visual Arts, Music, Literature and Theatre. The artists could only exhibit and sell their works if they were members of the association. Both the Graz and Maribor associations had full members, artists, and associate members, art lovers who supported the artists financially. The visual arts group, headed by Pipo Peteln, had 21 members, Lower Styrian artists. They were Johannes Hepperger (1894–1964), Karel Jirak (1897–1982), Anton Klinger (1884–1945), Konstanze Frohm (1886–1984), Robert Gattlinger (1902–1980), Emil Petek (1887–?), Elsa Oeltjen-Kasimir (1887–1944), Jan Oeltjen (1880–1968), Franz Stipe (1898–1963), Leopold Wallner (1910–1944), Rudolf Pointner (1907–1991), Erika Reiser (1912–2000), Luigi Kasimir (1881–1962), Tanna Kasimir-Hoernes (1887–1972), Florian Stschuka (1895–1987), Dorothea Hauser (1887–1946), Fredy Koschitz (1914–?), Max von Formacher (1915?–?), Ernst Stower (1896–1989), Brunetta Rubin (1924–?) and Viktor Balan (?–?). Most of the Maribor members of the Comradeship of Styrian

Artists and Friends of Art Association lived and worked in Slovenian Styria before the Second World War. The members of the association exhibited mainly in Maribor, Celje and Ptuj. Sometimes the exhibitions took place during the time of political ceremonies. During the German occupation, there were thirteen exhibitions in Maribor. Most of them were commercial, which brought the association a commission of 10%. Most of the exhibitions took place in 1943 during Rosegger's Year, which was celebrated throughout Styria. In September 1943, the most important exhibition of visual arts during the entire German occupation of Maribor took place as part of the great celebrations of the Styrian Patriotic League's Culture Week. The exhibition was opened in the rooms of the federal leadership of the Styrian Patriotic League and the Karbeutz art shop. On display were 94 works of art, the majority of which were landscapes, followed by floral still lifes and portraits. In Maribor there were also exhibitions of artists from the Third Reich. In June 1941, an exhibition was held in Maribor Castle, where Konstantin Damianos, Ernst Jungel, Franz Koeck, Fritz Silberbauer and Rudolf Spohn, prominent members of the Graz-based association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art (*Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*), exhibited their works of art. Collapsed bridges, the reconstruction of the city and drawn portraits of Yugoslavian prisoners were the predominant motifs, which were to set standards for Lower Styrian artists both in terms of style and content. The last exhibition before the German occupation of the town opened in November 1943. Archival material shows that two exhibitions were planned for 1944 but did not take place. The reason for the decline in exhibition activity was the uncertainty of the war situation and the beginning of the Allied bombing raids. The fates of the Maribor members were varied; most of them retreated to Austria, some remained in the new Yugoslavia, and there is insufficient information about the fate of two other members.

Although the Second World War was considered a time of "standstill" in the art scene, the archival material shows that there was indeed an organised art life in Maribor with many exhibitions. The Maribor branch of the association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art must be seen against the background of the German National Socialist occupation policy, which aimed to Germanise the region and annex it to the Third Reich. The association was thus not only a cultural organisation but also a political and ideological one. The Maribor branch of the association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art worked in close connection with the Styrian Patriotic League. Its task was to strengthen the sense of belonging to Styria among artists and the public. At the same time, the exhibitions in Lower Styria aimed to underline this affinity and belonging by showing that artists working in the region were already participating in and helping to shape German culture.

VIRI IN LITERATURA

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeins Verwaltungsarchiv (AVA), Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2).

Marburger Zeitung – Maribor, letniki 1934, 1938, 1941–1943.

Deutsche Biographie, dostopno na www.deutsche-biographie.de/home.

Großen Deutschen Kunstausstellungen, podatkovna baza, dostopno na: www.gdk-research.de/db/apsisa.dll/ete.

Moderna galerija, podatkovna baza RazUme, dostopno na: razume.mg-lj.si/.

Sistory, imenski seznam smrtnih žrtev druge svetovne vojne, dostopno na: www.sistory.si/zrtve.

Slovenska biografija, dostopno na: [/www.slovenska-biografija.si/](http://www.slovenska-biografija.si/).

.....

Ciglencečki, Marjeta, "Elsa Oeltjen Kasimir v poznem ustvarjalnem obdobju", *Umetnostna kronika*, št. 65 (2019), str. 2–12.

Ciglencečki, Marjeta, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37, št. 1–2 (2001), str. 59–78.

Ciglencečki, Marjeta, ""The Balkan beauty". Elsa Oeltjen Kasimir (1887–1944)", *Europe and the Balkans. Decades of Europeanization?* (Würzburg, 2015), str. 187–198.

Čuček, Filip, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2016).

Durjava, Iztok, "Blišč in beda velikega časa: likovna umetnost na Slovenskem in druga svetovna vojna", *Borec* 46, št. 529–531 (1994), str. 320–343.

Durjava, Iztok, "Likovna umetnost 1941–1945 na Slovenskem", *Pričevanja* (Ljubljana, 1997), str. 37–50.

Ferenc, Tone, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor, 1968).

Ferenc, Tone, "Okupacija slovenskega ozemlja", v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. knjiga, ur. Jasna Fischer (Ljubljana, 2005), str. 581–591.

Ferenc, Tone, "Uiberreither, Siegfried", v: *Enciklopedija Slovenije*, 14. knjiga (U–We), ur. Martin Ivanič (Ljubljana, 2000), str. 19.

- Friš, Darko et al.**, "Maribor med prevratom in senžermensko pogodbo: 'Zasijalo nam je sonce svobode: Maribor je jugoslovanski!'", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3 (2020), str. 110–148.
- Fuhrmeister, Christian et al.**, "'Die Große Deutsche Kunstausstellung' 1938. Relektüre und Neubewertung", v: *1938. Kunst, Künstler, Politik*, ur. Eva Atlan et al. (Göttingen, 2013), str. 189–208.
- Gabrič, Aleš**, "Kulturni molk", *Prispevki za novejšo zgodovino* 29, št. 2 (1989), str. 385–413.
- Gabrič, Aleš**, "Slovenske kulturne ustanove", *Slovenska kulturna v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 42–56.
- Gabršček-Prosenc, Meta**, *Stiplovšek: retrospektiva* (Brežice, 1979).
- Gesamtkatalog der Gemälde: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum Graz* (Graz, 1988).
- Godeša, Bojan**, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995).
- Karner, Stefan**, *Die Steiermark im Dritten Reich 1938–1945* (Graz, 1986).
- Komelj, Miklavž**, *Kako misliti partizansko umetnost?* (Ljubljana, 2009).
- Komelj, Milčec**, "Slovenska likovna umetnost in druga svetovna vojna", *Slovenska kultura v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 151–176.
- Kosi, Jernej et al.**, "Nacifikacija", v: *Nemci in Maribor: Stoletje preobratov: 1846–1946*, ur. Jerneja Ferlež (Maribor, 2012), str. 77.
- Die Kunst der Anpassung: steirische KünstlerInnen im Nationalsozialismus zwischen Tradition und Propaganda: Ausstellungskatalog Neue Galerie Graz* (Graz, 2010).
- Ladies First!: Künstlerinnen in und aus der Steiermark 1850–1950* (Graz, 2020).
- Likovno življenje med vojnoma v Mariboru: Umetnostna galerija Maribor december 1984–januar 1985* (Maribor, 1984).
- Lipsky, Herbert**, *Kunst einer dunklen Zeit: die bildende Kunst in der Steiermark zur Zeit des Nationalsozialismus* (Graz, 2010).
- Mavrič Žižek, Irena**, "Kulturno življenje na Ptuju med okupacijo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 87=Nv52, št. 4 (2016), str. 38–62.
- Misja, Breda**, "Cvetko Ščuka", *Celjski zbornik* 18, št. 1 (1981), str. 529–530.
- Moškon, Milena**, *Razstava v spomin slikarki Doroteji Hauser* (Celje, 1991).
- Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji: katalog Umetnostne galerije Maribor* (Maribor, 1970).
- Petropoulos, Jonathan**, *Artists under Hitler: Collaboration and survival in Nazi Germany* (New Haven–London, 2014).
- Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor: ob 25. obletnici ustanovitve (1954–1979)* (Maribor, 1979).

-
- Potočnik, Dragan**, "Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama", *Zgodovinski časopis* 57, št. 1–2 (2003), str. 113–134.
- Rudolf, Branko**, "Gradivo o začetkih umetnostne organizacije v Mariboru", *Kronika* 3, št. 3 (1955), str. 170–176.
- Rudolf, Branko**, "Umetnostna galerija Maribor", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37, št. 2 (1966), str. 258–260.
- Šijanec, Fran**, *Sodobna slovenska likovna umetnost* (Maribor, 1961).
- Vetrih, Maja**, "Likovno življenje v Mariboru in razstave umetnikov mariborskega kroga med obema vojnama", *Kronika* 17, št. 1 (1969), str. 30–37.
- Vidmar, Polona**, "Sestop Habsburžanov in avstro-ogrskih junakov s piedestala: prispevek k slovenizaciji javnega prostora Maribora in sosednjih mest leta 1919", *Annales* 30, št. 4 (2020), str. 679–700.
- Žnidarič, Marjan**, *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997).

DOI 10.32874/SHS.2021-23
1.02 Pregledni znanstveni članek

Kdo (kaj) piše o/v slovenskih diplomatskih študijah?: primerjalna analiza izbranih slovenskih znanstvenih revij

Boštjan Udovič

Dr., izredni profesor
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za mednarodne odnose
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

Milan Brglez

Dr., docent
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za mednarodne odnose
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
Evropski parlament
Rue Wiertz 60, B–1047 Bruselj, Belgija
e-pošta: milan@milanbrglez.si oz. milan.brglez@europarl.europa.eu

Jana Arbeiter

Dr., docentka
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za mednarodne odnose
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: jana.arbeiter@fdv.uni-lj.si

Izvleček:

Članek analizira objave s področja slovenskih diplomatskih študij v revijah *Teorija in praksa*, *Družboslovne razprave*, *Annales – Series Sociologia et Historia*, *Acta Histriae* in *Studia Historica Slovenica*. Glavna ugotovitev članka je, da so objave s področja slovenskih diplomatskih študij nasploh redke (predstavljajo od 1 do 3 % vseh objav), med objavami v izbranih revijah pa prednjačijo predvsem članki s področja zgodovine slovenske diplomacije. To ne preseneča, saj se med slovenskimi zgodovinarji kar nekaj posameznikov ukvarja s t. i. diplomatsko/politično zgodovino. Za točno se izkaže tudi ugotovitev, da se članki s področja diplomatskih študij pojavljajo v valovih, in še to predvsem v okviru tematskih števil obravnavanih revij.

Ključne besede:

diplomatske študije, Slovenija, zgodovina, struktura, pravo, ceremonial

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 859–896, 141 cit., 3 preglednice, 5 grafov
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

15. januarja 2022 bo minilo 30 let, odkar so države članice Evropskih skupnosti priznale Slovenijo kot samostojno in suvereno državo, februarja bo 30 let, odkar je to storila Ruska federacija, aprila 2022 tri desetletja, odkar so to storile Združene države Amerike, 22. maja 2022 pa bo 30-letnica vstopa Republike Slovenije v Organizacijo združenih narodov. Četudi se nam 30 let zdi dolga doba, je v življenju države to izjemno kratko obdobje. Mnogotere stvari, ki jih je Slovenija dosegla v 30, številne države niso dosegle niti v 100 ali še več letih. Zato je prav, da pogosto prezrte dosežke tudi omenimo: hitro mednarodno priznanje, članstvo v številnih mednarodnih organizacijah in institucijah, nestalno članstvo v Varnostnem svetu Organizacije združenih narodov (1998–2000), predsedovanje Evropski uniji (2008) in Svetu Evropske unije (2021), Organizaciji za varnost in sodelovanje v Evropi (2005), Svetu Evrope (2009) ... in še bi lahko naštevali. Tudi številne zunanjepolitične pobude, med katerimi velja izpostaviti predvsem Sklad za razminiranje ITF, proces Brdo(-Brijuni) ter druge aktivnosti so tisto, kar Slovenijo umešča tudi na svetovni zemljevid aktivnih članic. Kljub številnim dosežkom (in tudi nekaj stranpotem) se v tem članku ne bomo ukvarjali s tem, ampak bo namen tega članka analizirati *pisanje* o teh dosežkih. Zanimalo nas bo torej *pisanje* o (slovenski) diplomaciji, njegove značilnosti ter posebnosti, kar z enotnim konceptom označujemo kot slovenske diplomatske študije.

Zakaj smo se lotili raziskovanja slovenskih diplomatskih študij? Poglavitni razlog je bil ta, da *pisanje o diplomaciji* ni pomembno samo za razvoj znanosti, ampak tudi za razvoj stroke, sočasno pa ima velik pomen tudi za državotvornost Slovenije ter tudi njeno državništvo oz. njegovo vodenje. Ker je Slovenija mala (in majhna) država, obstaja *ipso facto* v njej tudi majhna znanstvena skupnost, ki se ukvarja z vprašanji, povezanimi s slovenskimi diplomatskimi študijami. Prav tako obstaja tudi le majhna skupnost, ki na različnih ravneh dnevno deluje v diplomatskih odnosih. Ker sta ti dve skupnosti majhni, je še toliko bolj pomembno, da sta čim bolj povezani. S povezanostjo namreč pridobita obe sferi – raziskovalna in prakseološka. Raziskovalna skupnost lahko s povezanostjo in naslanjanjem na prakse v diplomaciji vsakodnevno dobiva nove in nove podatke iz diplomatske prakse, s katerimi testira svoja teoretska dognanja, jih razvija in oplaja; na drugi strani pa lahko praktiki teoretska spoznanja vključujejo v svoj sistem dnevnih odločitev o tem, kako bodo ravnali v posamični situaciji. Razvijanje diplomatskih študij tako ni pomembno le z vidika

¹ Članek je nastal kot raziskovalni rezultat raziskovalnega programa št. P5-0177: *Slovenija in njeni akterji v mednarodnih odnosih in evropskih integracijah*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

teorije, ampak lahko njihov razvoj izjemno pomaga tudi pri razvoju diplomatskih metod in prakse. V pričujočem članku želimo torej analizirati, katera spoznanja so bila predstavljena v znanstvenih člankih med letoma 1991 in 2020.

Analiza v članku je izvedena na dveh ravneh. Najprej na splošni ravni, v okviru katere analiziramo splošne (kvantitativne) značilnosti razvoja slovenskih diplomatskih študij, mdr. kako so te strukturirane glede na tematike objav ter glede na to, kako so se tematike spreminjale skozi leta oz. obravnavana obdobja. Druga raven je specifična in kot takšna bolj zamejena. Odločili smo se, da bomo analizirali objavljane znanstvenih člankov s področja slovenskih diplomatskih študij v petih znanstvenih revijah, in sicer *Teorija in praksa*, *Družboslovne razprave*, *Annales – Series Historia et Sociologia*, *Acta Histriae* ter *Studia Historica Slovenica*. Pri tem nas bodo zanimale tako kvantitativne značilnosti objav (npr. število člankov s področja diplomatskih študij po letih) kot tudi področja, ki so jih te objave "pokrivala".²

Seveda se pri naši analizi zavedamo tudi omejitev, ki jih ta razprava ima: prva omejitev je izbor časovnega obdobja, ki ga Polona Mal³ imenuje "ura nič". To obdobje smo izbrali prav zaradi tega, ker analiziramo diplomatske študije tudi skozi spekter prispevka k diplomaciji Slovenije, pa tudi k njeni državnosti. Pri tem se zavedamo, da so v preteklosti številni slovenski diplomati delovali tudi v drugih diplomatskih službah (in tudi zastopali slovenske nacionalne interese). Ne glede na to pa menimo, da je osredinjenje na leto 1991 kot prelomno leto pomembno z vidika klasičnega razvoja nacionalnih diplomatskih študij, pa tudi državotvornosti. Druga omejitev, ki smo si jo postavili, je ta, da bomo analizirali diplomatske študije na dveh ravneh. Prva – splošna raven – je namenjena uokvirjanju razprave o razvoju diplomatskih študij. Pri tem se zavedamo, da del iz slovenskih diplomatskih študij na tem področju ne bomo ocenjevali kvalitativno. Privzeli bomo namreč, da so izbrana dela dovoljakovostna, da sama po sebi tvorijo korpus slovenskih diplomatskih študij, ter da jih lahko kot takšna vzamemo v obravnavo. Druga – konkretna raven – pa je analiza razvoja in prispevka slovenskih diplomatskih študij prek objav v omenjenih petih znanstvenih revijah.

Članek je razdeljen na dva dela. Uvodnemu orisu problematike sledi teoretski del, v katerem uokvirimo razpravo o diplomatskih študijah nasploh ter njihovih značilnostih. Drugi del razprave je empiričen in prikazuje razvoj slovenskih diplomatskih študij skozi zgodovinsko in strukturno perspektivno

² Kako smo metodološko izbrali revije, ki jih analiziramo? Nestrukturirano smo pregledali vse družboslovne in humanistične revije, ki bi lahko objavljale članke s področja slovenskih diplomatskih študij, nato smo izbrali tiste, ki so uvrščene vsaj v mednarodno bazo Scopus oz. WoS, med njimi pa pet tistih, kjer je bila količina člankov s področja slovenskih diplomatskih študij največja.

³ Polona Mal, *Slovenska diplomacija ob uri nič: nastanek in zgodnji razvoj diplomacije Republike Slovenije. Diplomsko delo* (Ljubljana, 2009).

ter izpostavi pomen diplomatskih študij kot teoretskega polja raziskovanja za izgradnjo diplomatske metode ter državnštva na Slovenskem. Članek zaključimo z razpravo o stanju slovenskih diplomatskih študij ter podamo razmisleke za raziskovanje v prihodnje.

Diplomatske študije kot teoretsko polje v nastajanju ali novo vino v starih mehovich?

Diplomacija je nasploh razumljena kot unikum. Ob njeni omembi si posamezniki predstavljamo ljudi v frakih, zakajenih dvoranih, ki uživajo življenje, sočasnno pa še morda, občasno, pri svojem uživanju (ne) naredijo kaj tudi za državne interese.⁴ A ta podoba o diplomaciji je zgrešena. Moderno delo v diplomaciji redkokdaj dopušča sprostitev in uživanje, nekoč zaželeni sprejemi marsikateremu diplomatu danes predstavljajo eno od številnih službenih obveznosti. Trdimo lahko, da je praksa diplomacije drugačna od njene podobe v javnosti.

A težava se pojavi, da idealizacija ter profanizacija diplomacije (kot metode in aktivnosti) ni del le laične javnosti, ampak marsikdaj tudi strokovne ali celo znanstvene. To velja pripisati dejstvu, da so diplomacija kot aktivnost in diplomatske študije kot polje preučevanja diplomacije področja, ki nimajo svoje ne zgodovinske in ne domovinske pravice v nobeni znanosti in disciplini. Logično bi sicer bilo, da bi diplomacijo preučevali v okviru znanosti⁵ ali discipline o mednarodnih odnosih,⁶ a ni tako. Problem mednarodnih odnosov, ki ga raziskovanje (in preučevanje) diplomacije le še poslabša, je ta, da si odnose v mednarodni skupnosti vseskozi zamišljajo v veliki meri kot državocentrične (t. i. vestfalizacija mednarodne skupnosti),⁷ diplomacija pa tak metodološki pristop presega, saj je državocentrična le v izhodišču, v udejanjanju pa obsega veliko več kot le takšno gledanje.⁸ Glavni očitek diplomaciji je tako njena metodološka zamejenost, saj naj bi sama inherentno bila bolj relacijska kot usmerjena k rezultatom.⁹ Posledično to pomeni, da se raziskovanje znotraj diplomatskih

⁴ Ne čudi, da se je za diplomacijo *starih časov* prijela oznaka *3-krat -ok*: alkohol, holesterol in protokol.

⁵ Vlado Benko, *Znanost o mednarodnih odnosih* (Ljubljana, 1997); Milan Brglez, *Filozofija družbenih ved v znanosti o mednarodnih odnosih: od kritike političnega realizma h kritičnemu ontološkemu realizmu* (Ljubljana, 2008).

⁶ Stuart Murray, Paul Sharp, George Wisemann, David Crikemans in Jan Melissen, "The Present and Future of Diplomacy and Diplomatic Studies", *International Studies Review* 13, (2011), str. 709–728.

⁷ Christer Jönsson in Martin Hall, *Essence of Diplomacy* (Houndmills, 2005), str. 13 (dalje: Jönsson in Hall, *Essence of Diplomacy*).

⁸ Včasih se preučevanju diplomacije kot dejavnosti in metode očita tudi *larpurlartizem*, saj naj bi bila za rigorozno znanost preveč mehka, njene poteze nedokazljive, nemerljive in predvsem naj bi izhajale iz intuitivnosti posameznika kot osnovnega diplomatskega akterja.

⁹ Jönsson in Hall, *Essence of Diplomacy*, str. 13–14.

študij metodološko veže bolj na vprašanja *procesnosti* in *odnosnosti* (processes and relations(hip)) kot *materialnosti* (substance). Ker pa je že *per se* procesna, jo je kot predmet preučevanja težko zamejiti, omejiti in tudi opredeliti. Opis stanja je za razumevanje diplomacije in diplomatske metode in tehnike premalo, hierarhizacija in operacionalizacija diplomatskega procesa nerealna. Še ena lastnost določa preučevanje v diplomatskih študijah: diplomatske študije analizirajo odnose "za nazaj", kar pomeni, da je v diplomatskih študijah izjemno pomembna metoda (re)interpretacije dogodkov, kar diplomatske študije metodološko oddaljuje od družboslovnih disciplin ter jih bolj približuje humanističnim disciplinam.

Ne glede na povedano je izhodišče razmišljanja o diplomatskih študijah v zavedanju, da diplomati tvorijo t. i. epistemsko skupnost,¹⁰ ki ima neke svoje notranje postulate: deli skupne poklicne norme, ima neko skupno ozadje (izobraževanje, usposabljanje, družbeno ozadje, poklicne značilnosti ipd.) ter oblikuje skupne pristope k reševanju problemov. Zato je analiziranje in raziskovanje diplomatske prakseologije mogoče le skozi spektriranje t. i. *esprit de corp*. Spektriranje samo po sebi zanika kakršnekoli vzročno-posledične zveze, prav tako pa tudi konsekutivne zveze. Edino, kar lahko omogoči analizo skozi sistem spektriranja, je upoštevanje temeljnih gradnikov te epistemske skupnosti, med katere uvrščamo družbene institucije, mreže in omrežja, razdelitev moči ter (samo)zavedanje.¹¹ Seveda pa v diplomatskih študijah ni dovolj poznati samo gradnike, ampak moramo poznati tudi njihove povezave ter načela odnosnosti, ki lahko temeljijo na simetriji ali asimetriji. Diplomacija se torej razvija na preseku vseh naštetih krajišč, ki delujejo sinhrono in tudi sinhrono vplivajo na vedenje diplomatov.

A tu se kompleksnost preučevanja diplomacije znotraj diplomatskih študij šele zaplete, saj ne samo, da te navedene spremenljivke vplivajo na diplomatskega akterja ali agenta (ali celo strukturo), vplivajo namreč tudi na raziskovalca, ki se s tem področjem ukvarja. Tako imamo v diplomatskih študijah dve ravni analize. Prvo raven predstavlja akter, ki je del določenega diplomatskega dejanja, to dejanje vzpostavlja in ga hkrati pa tudi interpretira. Po zaključku določenega dejanja pa lahko na podlagi svojega vedenja diplomatsko dejanje tudi reinterpretera. Na drugi ravni je raziskovalec, ki skuša določeno diplomat-

¹⁰ Mai'a K. Davis Cross, *The European Diplomatic Corps: Diplomats and International Cooperation from Westphalia to Maastricht* (Houndmills, 2007), str. 7.

¹¹ Frank Dobbin, "The sociological view of the Economy", v: The New Economic Sociology, ur. Frank Dobbin (Princeton, 2004), str. 4. Kot ugotavlja avtor (op. cit, str. 5–6), *institucije* "oblikujejo človekovo vedenje ne samo prek vedenjskih vzorcev, ampak tudi skozi reprezentacijo odnosov v svetu"; *mreže* in *omrežja* "vplivajo na vedenjske vzorce posameznika in na razumevanje, kako posameznik razume vedenjske vzorce drugih"; *moč* "je sposobnost, kako drugi razumejo to, kar jih obdaja skozi spekter lastnega interesa"; (*samo*)*razumevanje* pa "določa to, kako razumemo svet in družbene konvencije, ki nas obdajajo".

sko dejanje rekonstruirati. Pri tem zadene ob omejitve lastnega svetovnonazorskega prepričanja, kar pomeni, da je njegova rekonstrukcija odvisna predvsem od pogleda, ki ga (življenjsko) določa. Oba pristopa sta metodološko nejasna, saj z metodami (re)konstrukcije in (re)interpretacije določene dogodke pojasnjujeta ideološko/vrednostno zaznamovano. To se najbolj pokaže v primeru memoarov, ko je včasih težko ločiti med fikcijo in resnico, nasploh pa je nemogoče ugotoviti, ali gre za opis, interpretacijo ali celo reinterpretacijo dogodkov.¹² Na to implicitno opozarja izjava Ernesta Petriča, dolgoletnega slovenskega diplomata in profesorja, ki je ob predstavitvi svoje knjige spominov dejal, da njegova knjiga ne opisuje dejstev, ampak spomine, tj. "kako se on spominja stvari"¹³ – kar je seveda pomembno z vidika njegovega pozicioniranja v sistem slovenskih diplomatskih študij, ne rešuje pa metodološkega zapleta, ki se raziskovalcu postavlja ob branju njegove knjige (in drugih memoarov), tj. kaj so dejstva, kaj interpretacija dejstev ter kaj reinterpretacija dejstev. Ta metodološka spolzkost je gotovo siloma nevhvaležna omejitve diplomatskih študij kot teoretskega polja v nastajanju.

Še ena težava se pojavi, ko iščemo metodološke pristope, ki bi ustrezali diplomatskim študijam, in sicer vprašanje ponovljivosti. Ne samo pomanjkanje informacij, ki je značilno za področje diplomacije ter diplomatske zgodovine in metode – glavno torišče metodoloških problemov je neponovljivost družbenega eksperimenta ter iskanje pojasnjevalnih spremenljivk. Vračamo se na osnovno izhodišče, da so mednarodni odnosi državocentrični, in kot takšni lažje ustvarjajo svoj metodološki *raison d'être*, na drugi strani pa diplomatske študije, četudi so državocentrične, ne (z)morejo pojasniti dogodkov, saj so ti večinoma pogojeni predvsem s tistim, ki te dogodke izvaja ter njegovo funkcijo – kot akter, agent ali celo kot element strukture.¹⁴ Diplomatske študije se tako lahko v svoji metodološki zahtevnosti obračajo le na metode interpretacije, vse druge metode (sploh poskusi matematizacije metodološkega aparata) pa za razvijanje znanja in vedenja v diplomatskih študijah niso primerne.

Zavedajoč se vsega naštetega lahko zaključimo, da so diplomatske študije izjemno široko polje raziskovanja, zato jih je mogoče raziskovati le, če si vnaprej postavimo omejitve. Tě so lahko časovne, vsebinske, strukturne ali področne. Najbolj običajna omejitev znotraj diplomatskih študij je delitev na področja preučevanja.

¹² Več v Boštjan Udovič, "Mémorism hype: why do Slovenian diplomats write memoirs?", *Acta neophilologica* 53, št. 1–2 (2020), str. 153–166.

¹³ Ernest Petrič, Predstavitve knjige *Spomini in spoznanja: diplomat, pravnik, politik* (Ljubljana, 23. april 2019).

¹⁴ Več v David J. Singer, "The Level-of-Analysis problem in International Relations", *World Politics* 14, št. 1 (1961), str. 77–92.

Preglednica 1: Izhodiščne in razvojne značilnosti področij v diplomatskih študijah in mednarodnih odnosih

Mednarodni odnosi		Diplomatske študije	
Področje	Značilnosti	Področje	Značilnosti
Zgodovina mednarodnih odnosov	Analizira predvsem zgodovino 'meddržavnih' odnosov ter splošno zgodovino	Zgodovina diplomacije	Dve ravni: (1) analizira zgodovino 'meddržavnih odnosov' (2) analizira razvoj diplomatskih metod in tehnik
Struktura mednarodnih odnosov	Analizira različne akterje v mednarodni skupnosti	Struktura diplomacije	Dve ravni: (1) analizira različna področja delovanja diplomacije (2) analizira nedržavne akterje v diplomaciji
Mednarodno pravo*	Gre za dve ločeni in enakovredni disciplini, a obstaja tudi tendenca podrejanja mednarodnega prava kot poddiscipline mednarodnih odnosov	Diplomatsko (in konzularno) pravo	Je del diplomatskih študij; analizira kodifikacijo in progresivni razvoj diplomatskega (in konzularnega) prava skozi spekter privilegijev in imunitet ter diplomatskih funkcij in zaščite
Teorije mednarodnih odnosov	Teoretsko in metodološko osmišljajo pojave v mednarodnih odnosih	Protokol in ceremonial	Razume ti dve pojavnosti kot del diplomatske metode, analizira predvsem njun pomen skozi simbolne forme ter njuno umeščenost v rituale družbe
Sociologija mednarodnih odnosov	Analizira pojave v mednarodnih odnosih; mednarodno skupnost razume kot sociološko enoto (predvsem francoska in angleška šola mednarodnih odnosov)	Sociologija diplomacije*	Obstajajo le fragmenti s tega področja raziskovanja. Sicer pa to področje "odpira črno škatlo" diplomacije; ukvarja se z odnosi med spoloma, narodi idr. v diplomaciji, z medčloveškimi odnosi, lastnostmi posameznika v diplomatski službi (starost, izkušnost) ter drugimi sociološkimi, psihološkimi in vedenjskimi značilnostmi diplomatskega ravnanja

*Nista čista modela obravnavane discipline.
Vir: Lasten prikaz.

V okviru te metodološke omejitve sta razmišljala tudi Brglez¹⁵ ter Udovič in Brglez,¹⁶ ki sta korpus diplomatskih študij razdelita na štiri področja, in sicer: (1) področje diplomatske zgodovine oz. zgodovine diplomacije, (2) podro-

¹⁵ Milan Brglez, "K slovenskim diplomatskim študijam", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 545–61 (dalje: Brglez, "K slovenskim diplomatskim študijam").

¹⁶ Boštjan Udovič in Milan Brglez, "Preučevanje diplomacije med tnalom (znanosti) in nakovalom (stroke)", v: *Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu: prispevki ob 80-letnici dr. Ernesta Petriča*, ur. Andraž Zidar, Sanja Štiglic in Ana Polak Petrič (Ljubljana, 2016), str. 43–69 (dalje: Udovič in Brglez, "Preučevanje diplomacije med tnalom (znanosti) in nakovalom (stroke)").

čje strukture diplomacije, (3) področje diplomatskega prava (ki vključuje tudi konzularno pravo) ter (4) področje protokola in ceremoniala. Ta delitev sledi neki logiki, ki se je progresivno razvijala skozi stoletja in je našla mesto v sistemu diplomatskih študij. Moramo pa na tem mestu opozoriti, da gre pri določanju teh področij za "čiste modele", ki v raziskovalnem korpusu diplomatskih študij skorajda ne obstajajo, saj večina raziskav/analiz v diplomatskih študijah kombinira dve področji ali več njih (iz *preglednice 1*).

Navedena področja v *preglednici 1* so seveda orientacijska; dela znotraj diplomatskih študij so v ta področja tako uvrščena na podlagi prevladujoče tematike oz. tematike, ki je izhodišče znanstvenoraziskovalne analize avtorja.¹⁷ To seveda pomeni, da je vsaka takšna klasifikacija arbitrarna in (seveda tudi) pristranska ter da vključuje vse metodološke pomanjkljivosti in omejitve raziskovanja na tem podpodročju.

Empirična kvantitativna analiza razvoja slovenskih diplomatskih študij

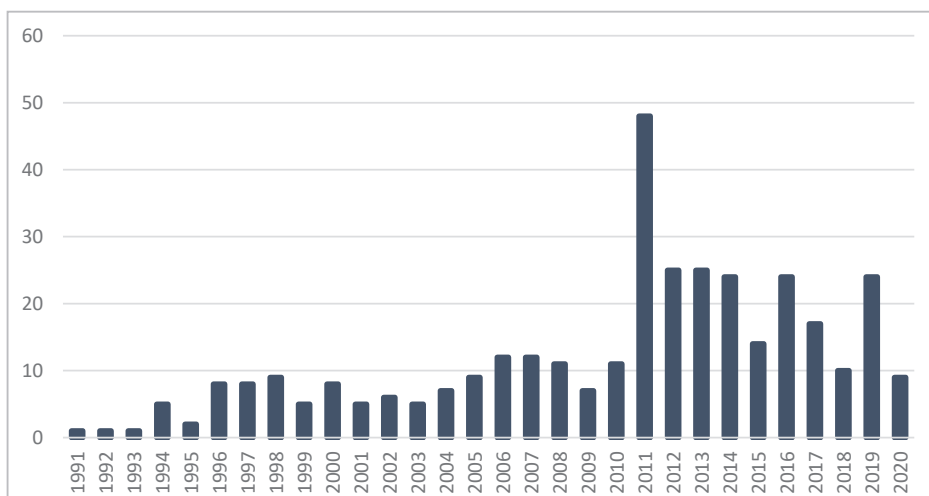
Celoten korpus objav v slovenskih diplomatskih študijah: 1991–2020

Metodologija raziskave

Če želimo preučiti, kako so se razvijale slovenske diplomatske študije, je treba najprej določiti, kaj je korpus analize. Najprej smo želeli sploh ugotoviti, koliko del, ki se ukvarjajo z diplomacijo nasploh, je bilo na Slovenskem izdanih/objavljenih po letu 1991. Da bi to ugotovili, smo se naslonili na bazo podatkov Udoviča, Brgleza in Godečeve,¹⁸ ki so za raziskovanje tega področja uporabili program COBISS+ (*Co-Operative Bibliographic System and Services*), v katerega so med ključne besede vpisali korena *diplomac** in *diplomat** ter tako dobili vzorec 8670: 5660 monografij in 2787 člankov, 223 virov je bilo kategoriziranih v druge kategorije. Glede jezika: 3012 del je bilo objavljenih v slovenskem jeziku, 2559 v angleškem, preostali so bili v drugih tujih jezikih oz. v jezikih držav nekdanje Jugoslavije. Ker so bila vsa ta dela vknjižena v sistem COBISS+, so avtorji baze določili še dodatna izločitvena kriterija, in sicer (a) ker gre za slovenske diplomatske študije, so določili, da mora biti avtor/-ica Slovenec/Slovenka; (b)

¹⁷ Če gre npr. za analizo zgodovinskega razvoja gospodarske diplomacije, bo delo uvrščeno v področje zgodovine; če znanstvenoraziskovalno delo analizira značilnosti diplomatske memoaristike, bo uvrščeno v področje protokola ali ceremoniala (zaradi jezikovne komponente) ali v področje sociologije diplomacije.

¹⁸ Boštjan Udovič, Milan Brglez in Nataša Godec, "Baza objav v COBISS+ s področja diplomatskih študij", (Ljubljana, 2020).

Graf 1: Število objavljenih del v okviru korpusa slovenskih diplomatskih študij: 1991–2020 (Udovič in Brglez)¹⁹

ker je večina vseh objav v korpusu v slovenskem in angleškem jeziku (64 %), so tudi za svoj vzorec izbrali le objave v teh dveh jezikih. Avtorji baze podatkov so določili še eno omejitev, in sicer so za analizo predvideli le strokovna in znanstvena dela, objavljena v monografijah, zbornikih in znanstvenih revijah. Na podlagi določenih kriterijev je vseh obravnavanih del 353 (N = 353).

Rezultati

V *grafu 1* vidimo letno količino objavljenih del znotraj korpusa slovenskih diplomatskih študij. Glede na nihanje grafa bi lahko dejali, da je število objavljenih del vse do leta 2005 manj kot 10 letno; prelom predstavlja leto 2006, ko je bilo teh del 12. Vrh v tridesetletnem obdobju je leta 2011, ko je bilo skupaj objavljenih 48 del.²⁰ Poleg izrazitega vrha v 2011 je videti, da število delo konstantno narašča.

Če *graf 1* segmentiramo po področjih in po vrsti objave raziskovalnih rezultatov, lahko ugotovimo naslednje: največ objav v obdobju 1991–2020 je s področja zgodovine diplomacije in s področja strukture diplomacije.²¹ Izračuni

¹⁹ Boštjan Udovič in Milan Brglez, *Slovenske diplomatske študije* – osnutek.

²⁰ Večji del teh sicer zapade na posebno tematsko številko revije *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), ter na monografijo *Diplomacija med teorijo in prakso*.

²¹ Pri klasifikaciji del so Udovič, Brglez in Godec (2020) upoštevali klasifikacijo del po Brglez, "K slovenskim diplomatskim študijam", ter Udovič in Brglez, "Preučevanje diplomacije med tnalom (znanosti) in nakovalom (stroke)".

pokažejo, da (a) se število člankov pri tipologiji *zgodovina* (*history*) vsako leto v povprečju poveča za 0,3 dela; (b) se število člankov pri tipologiji *struktura* (*Structure*) vsako leto v povprečju poveča za 0,22 dela (*graf 2*).

Če pa analizo izvedemo glede na zvrst/vrsto objav (znanstveni članki, poglavja v monografijah, monografije), lahko ugotovimo, da skozi vsa leta prevladuje predvsem objavljane znanstvenih rezultatov v znanstvenih člankih, sledijo pa poglavja v monografijah in monografije. Računanje odnosov med vrstami in zvrstmi objav glede na leto izida pokaže naslednje: (a) število znanstvenih člankov se vsako leto v povprečju poveča za 0,45 članka; (b) število znanstvenih člankov je vsako leto v povprečju za 0,37 večje kot število izdanih knjig; (c) število znanstvenih člankov je vsako leto v povprečju za 0,36 večje kot število izdanih poglavij v zbornikih ali večavtorskih monografijah (*graf 3*).

Vse prikazano nam pokaže dve splošni značilnosti slovenskih diplomatskih študij:

- (1) raziskovalci in praktiki najpogosteje pišejo znanstveno-strokovne članke, najredkeje monografije. Slednje pišejo predvsem zgodovinarji oz. tisti, ki se ukvarjajo z zgodovino diplomacije;
- (2) v slovenskih diplomatskih študijah prednjačita področji zgodovine in strukture diplomacije, medtem ko sta tematiki diplomatskega in konzularnega prava ter protokola in ceremoniala bolj redko del znanstvenih objav.

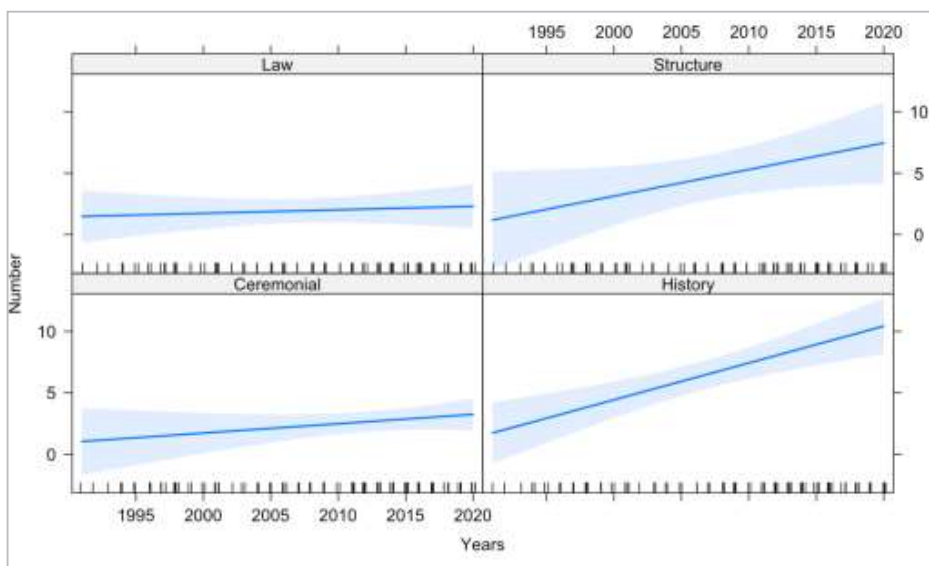
To lahko pripišemo trem dejstvom. Prvič, splošen pregled izbrane baze del s področja diplomatskih študij pokaže, da se na Slovenskem s poljem diplomatskih študij ukvarjajo večinoma zgodovinarji in strokovnjaki s področja diplomacije (tudi praktiki). Posledično so tudi njihove objave predvsem s področja zgodovine in strukture diplomacije. Drugič, objave s področja diplomatskega in konzularnega prava se pojavljajo v valovih – prvi val s prevodom konvencij v letih 1994 in 1995,²² drugi val v 2000-ih,²³ tretji val pa po letu 2014 z ustanovitvijo knjižne zbirke Mednarodno pravo.²⁴ Tretjič, področje protokola in ceremoniala je v slovenskih diplomatskih študijah izjemno podrazvito. Če odštejemo nekaj praktičnih priročnikov za protokolarno/ceremonialno vedenje²⁵

²² Iztok Simoniti, *Diplomatsko pravo* (Ljubljana, 1994); Iztok Simoniti, *Specialne misije* (Ljubljana, 1995a); Iztok Simoniti, *Multilateralna diplomacija* (Ljubljana, 1995b).

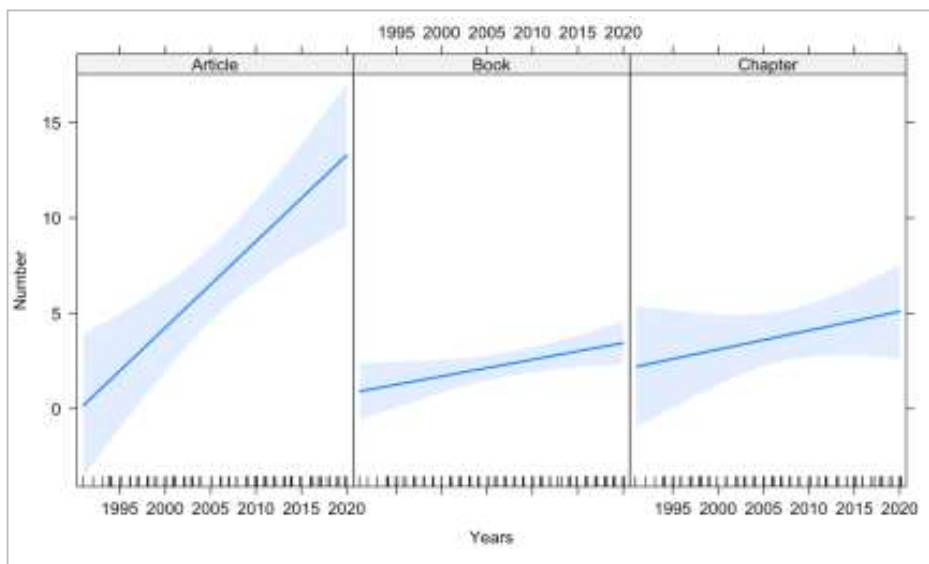
²³ Božo Cerar, *Diplomatska zaščita* (Piran, 2001); Borut Bohte in Vasilka Sancin, *Diplomatsko in konzularno pravo* (Ljubljana, 2006).

²⁴ Zbirko upravlja Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani in Ministrstvo za zunanje zadeve.

²⁵ Bojana Košnik, *Sodobni bonton in protokol* (Ljubljana, 2008); Ksenija Benedetti, *Protokol: Simfonija forme* (Ljubljana, 2008).

Graf 2: Rast/padanje števila objav znotraj slovenskih diplomatskih študij glede na področje

Graf 3: Rast števila znanstvenih člankov, monografij in poglavij v monografijah med leti 1991 in 2020

in nekaj objav o pomenu jezika v diplomaciji,²⁶ drugih objav na tem področju skorajda ni. Izjema je delo Arbeiterjeve in Brgleza,²⁷ ki protokol/ceremonial navezuje na simboliko v diplomaciji, ki še čaka na svoje nadaljevanje.

***Empirična analiza objav s področja diplomatskih študij
v znanstvenih revijah Teorija in praksa, Družboslovne
razprave, Annales – Series Historia et Sociologia, Acta Histriae
in Studia Historica Slovenica***

Teorija in praksa in razvoj slovenskih diplomatskih študij: 1991–2020

Revija *Teorija in praksa* je bila ustanovljena leta 1964 kot glavna znanstveno-strokovna revija Fakultete za družbene vede (takrat še Visoke šole za politične vede). Letno revija izda do šest števil, članki so objavljeni v slovenskem in angleškem jeziku. Revija je vključena v številne mednarodne baze, mdr. v Scopus in ESCI.

Za pričujočo analizo smo pregledali vse letnike revije od začetka leta 1991 do decembra 2020.²⁸ V zastavljenem časovnem obdobju je izšlo 164 števil revije, ki so imele 1710 člankov, od tega je bilo člankov, ki bi jih lahko vsaj delno umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij, 47, kar predstavlja skoraj 3 % vseh člankov te revije v analiziranem časovnem obdobju.

Prvi članek, ki smo ga umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij, je napisal Bojko Bučar in je bil objavljen v prvi številki leta 1991.²⁹ V njem se je Bučar spraševal o temeljnih mednarodnopravnih dilemah in pogledih na slovensko samostojnost (ki pa še ni bila razglašena). Leta 1992 je revija objavila dva članka s področja slovenskih diplomatskih študij: Bojko Bučar je razglašal o odnosu med univerzalizmom in regionalizmom v slovenski zunanji

²⁶ Boštjan Udovič, Tanja Žigon in Marija Zlatnar Moe, "Posebnosti prevajanja strokovnega jezika diplomacije: primer Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih", *Slavistična revija* 59, št. 3 (2011), str. 269–291; Nina Gorenc, "Pasti in izzivi političnega in diplomatskega diskurza", *Teorija in praksa* 48, št. 4 (2011), str. 893–914; Boštjan Udovič in Monika Kalin Golob, "Med strahom in pogumom: slovensčina v jezikovni politiki in institucijah EU", *Teorija in praksa* 51, št. 4 (2014), str. 523–534, ter Boštjan Udovič in Monika Kalin Golob, "Med navdušenjem in razočaranjem: analiza poročanja treh slovenskih tiskanih dnevnikov o odločbi arbitražnega sodišča", *Slavistična revija* 67, št. 4 (2019), str. 587–603.

²⁷ Jana Arbeiter in Milan Brglez, *Prednostni vrstni red: sredstvo pozicioniranja ali (ne)uporabna simbolika?* (Ljubljana, 2017).

²⁸ V letnikih 1991–1996 je *Teorija in praksa* objavljala različne formate člankov – od izvirnih, znanstvenih, do strokovnih, poljudnih in komentarjev. Glede na namen smo v analizo vključili vse članke, ki so bili izvirni ali pregledni znanstveni, strokovni, članki v rubrikah *Iz raziskav* ter članki v rubriki *Pogledi in komentariji*.

²⁹ Bojko Bučar, "Nekatere mednarodne dileme in pogledi na samostojnost Slovenije", *Teorija in praksa* 28, št. 8–9 (1991), str. 1008–1014.

politiki,³⁰ Zlatko Adlešič pa o vključevanju Slovenije v Evropske integracije.³¹ Leto pozneje je Milan Brglez objavil članek o pomenu sodne imunitete v diplomatskem pravu, Marjan Osolnik o pomenu javne diplomacije v diplomatskem občejanju, Vlado Benko pa članek o vprašanih nevtralnosti v (novem) mednarodnem sistemu. V letih 1994 in 1995 je *Teorija in praksa* postavila temelje diplomatskega prava znotraj slovenskih diplomatskih študij. Iztok Simoniti kot tri posebne številke objavi dela *Diplomatsko pravo*, *Multilateralna diplomacija* in *Specialne misije*, ki predstavljajo osnovo za poznejšo nadgradnjo prevodov ključnih diplomatskih konvencij v avtorstvu Boruta Bohteta in Vasilke Sancin (2006) ter Iztoka Simonitija, tokrat v vlogi urednika (2014). Ta tri temeljna dela so še danes med teoretiki in praktiki izjemno prepoznavna in pomembna, ne samo zato, ker na Slovenskem z njimi prvič dobimo prevode konvencij v slovenski jezik, ampak tudi zato, ker jih spremlja poglobljena spremna študija. Poleg omenjenih študij velja opozoriti, da je Bojko Bučar leta 1994 objavil pre-mišljevanje o razvoju slovenske zunanje politike med Evropo in Balkanom,³² v kateri izpostavlja nevarnost *vseglibarstva* v zunanji politiki in diplomaciji.³³ Da se je *Teorija in praksa* odzivala tudi na aktualna zunanjepolitična in diplomatska vprašanja Slovenije, potrjujeta članka Zlatka Šabiča³⁴ o vlogi Slovenije kot majhne države v Svetu ministrov (EU) [ko bo postala članica EU – op. av.] in Mojce Drčar Murko³⁵ o odnosih Slovenije z Italijo ter izzivih v teh odnosih.

Sredi 1990-ih let so se vse bolj odpirala vprašanja, pomembna za razvoj slovenske diplomacije (in zunanje politike). Ernest Petrič (1996)³⁶ je tako razpravljal o značilnostih zunanje politike malih držav, Marko Kosin (1997)³⁷ o temeljih in zasnovah slovenske diplomacije in njeni učinkovitosti, Milan Jazbec (1998)³⁸ pa o vzpostavljanju diplomatskega aparata novih/malih držav.

³⁰ Bojko Bučar, "Univerzalizem in regionalizem v slovenski zunanji politiki", *Teorija in praksa* 29, št. 5–6 (1992), str. 484–490.

³¹ Zlatko Adlešič, "Oblikovanje nove Evrope in vključevanje Slovenije v evropske integracije", *Teorija in praksa* 29, št. 9–10 (1992), str. 867–876.

³² Bojko Bučar, "Slovenska zunanja politika med Evropo in Balkanom", *Teorija in praksa* 31, št. 11–12 (1994), str. 1063–1068.

³³ Ta strokovni članek se pogosto uporablja kot ilustracija na predavanjih ali v javnih nastopih njegovih nekdanjih študentov, ko povzamejo njegovo misel, rekoč, da se na Slovenskem na zunanjo politiko in nogomet spozna prav vsak. Z današnjega vidika se zdi ta stavek včasih prav preroškega značaja.

³⁴ Zlatko Šabič, "Vloga Slovenije kot majhne države v prihodnjem sistemu glasovanja v Svetu ministrov EU", *Teorija in praksa* 35, št. 1 (1998), str. 132–146.

³⁵ Mojca Drčar-Murko, "Odnosi z Italijo – ključni problem zunanje politike po neodvisnosti", *Teorija in praksa* 33, št. 4 (1996), str. 583–595.

³⁶ Ernest Petrič, "Zunanja politika majhnih držav", *Teorija in praksa* 33, št. 6 (1996), str. 876–897.

³⁷ Marko Kosin, "Kakšno profesionalno diplomatsko službo bi rabila Slovenija", *Teorija in praksa* 34, št. 2 (1997), str. 228–240.

³⁸ Milan Jazbec, "Vzpostavljanje diplomatskih organizacij novih majhnih držav", *Teorija in praksa* 35, št. 3 (1998), str. 455–471.

Preglednica 2: Avtorji in naslovi člankov v tematski številki revije *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011)

Avtor	Naslov
Milan Brglez	K slovenskim diplomatskim študijam ³⁹
Zlatko Šabič	Analogija med strukturama države in mednarodne skupnosti: globalno vladanje, mednarodne institucije in diplomacija v 21. stoletju ⁴⁰
Ernest Petrič	Imuniteta visokih državnih funkcionarjev pred kazensko jurisdikcijo tujih držav ⁴¹
Marjan Svetličič	Diplomacija in mednarodno poslovanje v 21. stoletju: komplementarnost ali nadomestnost ⁴²
Smiljana Knez in Iztok Simoniti	Drugotirna diplomacija: primer (so)delovanja državnih in nedržavnih akterjev v reševanju oboroženih konfliktov ⁴³
Andrej Rahten	Očrt slovenske diplomacije ali diplomacije Slovencev ⁴⁴
Sabina Kajnič	Evropeizacija slovenske zunanje politike: od pridružitvenega procesa do predsedovanja Svetu EU ⁴⁵
Vasilka Sancin	Nekateri izbrani vidiki prakse s področja diplomatskega in konzularnega prava v Sloveniji ⁴⁶
Rok Zupančič in Boštjan Udovič	Preventivna diplomacija Slovenije pri reševanju vprašanja samostojnosti in neodvisnosti Kosova (2007–2010) ⁴⁷
Andreja Jaklič	Razvoj storitev ekonomske diplomacije: vrzel med ponudbo in povpraševanjem v pospeševanju internacionalizacije ⁴⁸
Matevž Raškovič in Marjan Svetličič	Pomen poznavanja nacionalnega značaja in kulturnih posebnosti za slovensko gospodarsko diplomacijo: primer Hrvaške in Srbije ⁴⁹

³⁹ Milan Brglez, "K slovenskim diplomatskim študijam", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 545–561.

⁴⁰ Zlatko Šabič, "Analogija med strukturama države in mednarodne skupnosti: globalno vladanje, mednarodne institucije in diplomacija v 21. stoletju", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 562–585.

⁴¹ Ernest Petrič, "Imuniteta visokih državnih funkcionarjev pred kazensko jurisdikcijo tujih držav (prizadevanje za kodifikacijo)", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 586–603.

⁴² Marjan Svetličič, "Diplomacija in mednarodno poslovanje v 21. stoletju: komplementarnost ali nadomestnost", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 604–627.

⁴³ Smiljana Knez in Iztok Simoniti, "Drugotirna diplomacija: primer (so)delovanja državnih in nedržavnih akterjev v reševanju oboroženih konfliktov", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 628–645.

⁴⁴ Andrej Rahten, "Očrt slovenske diplomacije ali diplomacije Slovencev", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 646–667.

⁴⁵ Sabina Lange, "Evropeizacija slovenske zunanje politike: od pridružitvenega procesa do predsedovanja Svetu EU", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 668–687.

⁴⁶ Vasilka Sancin, "Nekateri izbrani vidiki prakse s področja diplomatskega in konzularnega prava v Sloveniji", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 688–711.

⁴⁷ Rok Zupančič in Boštjan Udovič, "Preventivna diplomacija Slovenije pri reševanju vprašanja samostojnosti in neodvisnosti Kosova (2007–2010)", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 712–733.

⁴⁸ Andreja Jaklič, "Razvoj storitev ekonomske diplomacije: vrzel med ponudbo in povpraševanjem v pospeševanju internacionalizacije", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 751–775.

⁴⁹ Matevž Raškovič in Marjan Svetličič, "Pomen poznavanja nacionalnega značaja in kulturnih posebnosti za slovensko gospodarsko diplomacijo: primer Hrvaške in Srbije", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 776–799.

Bojko Bučar je leta 2001 objavil članek, v katerem je ocenjeval prvo desetletje slovenske zunanje politike in diplomacije,⁵⁰ leta 2004 pa je *Teorija in praksa* objavila dva članka s področja diplomatskih študij: Marko Kosin je raziskoval, kako bi morali oblikovati slovensko diplomacijo ob vstopanju v EU in NATO;⁵¹ Kristina Plavšak Krajnc pa je objavila članek o javni diplomaciji.⁵² Korpus "izgradnje" slovenskih diplomatskih študij v tem obdobju zaključujeta Bojko Bučar⁵³ in Milan Jazbec⁵⁴ s člankoma v posebni številki, izdani leta 2007, v čast 90-letnice profesorja Vladimirja Benka.

Naslednji prelom beležimo leta 2011, ko je *Teorija in praksa* izdala celo številko posvečeno slovenskim diplomatskim študijam. Ta številka je vsebovala 12 člankov, ki so z različnih vidikov osvetlili vprašanja, pomembna za diplomatske študije, hkrati pa tudi položaj Slovenije v sistemu (slovenskih in mednarodnih) diplomatskih študij (*preglednica 2*).⁵⁵

V naslednjih letih postanejo objave s področja (slovenskih) diplomatskih študij spet redkejše. Leta 2012 sta Marjan Svetličič in Kira Cerjak objavila članek o zastopanju nacionalnih interesov v času predsedovanja Slovenije Svetu EU,⁵⁶ leta 2014 pa je Boštjan Udovič objavil članek o pomenu jezika v diplomaciji.⁵⁷ V letu 2016 so bili v reviji objavljeni štirje članki s področja slovenskih diplomatskih študij: Rok Zupančič⁵⁸ je objavil članek o odnosih Združenih držav Amerike do slovenskega osamosvajanja in priznanja; Dimitrij Rupel⁵⁹ in Boštjan Udovič⁶⁰ sta (v okviru posebne tematske številke o 70-letnici Organizacije Združenih naro-

⁵⁰ Bojko Bučar, "Stroka in politika ob deseti obletnici slovenske zunanje politike", *Teorija in praksa* 38, št. 1 (2001), str. 142–151.

⁵¹ Marko Kosin, "Slovenska diplomacija ob vstopu v EU in NATO", *Teorija in praksa* 41, št. 3–4 (2004), str. 634–642.

⁵² Kristina Plavšak Kranjc, "Javna diplomacija: temeljni koncept in trendi", *Teorija in praksa* 41, št. 3–4 (2004), str. 643–658.

⁵³ Bučar, Bojko, "Spremembe v diplomaciji XXI. stoletja", *Teorija in praksa* 44, št. 6 (2007), str. 862–876.

⁵⁴ Milan Jazbec, "Postmoderna diplomacija", *Teorija in praksa* 44, št. 6 (2007), str. 877–895.

⁵⁵ Ta številka revije *Teorija in praksa* je le en del triptiha urednikov Udovič/Brglez. Drugi del so objave s področja slovenskih diplomatskih študij v reviji *Družboslovne razprave* leta 2012, tretji del pa znanstvena monografija *Diplomacija med teorijo in prakso* (2011).

⁵⁶ Marjan Svetličič in Kira Cerjak, "Slovensko predsedovanje Svetu EU in uresničevanje nacionalnih interesov", *Teorija in praksa* 49, št. 4–5 (2012), str. 645–669.

⁵⁷ Boštjan Udovič, "Diplomacija v jeziku in jezik v diplomaciji: Evropska unija deset let po veliki širitvi", *Teorija in praksa* 51, št. 4 (2014), str. 535–554.

⁵⁸ Rok Zupančič, "Preprečevanje, prepričevanje, obžalovanje : ZDA, razpad SFRJ in diplomatsko (ne) priznanje neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (1990–1992)", *Teorija in praksa* 53, št. 2 (2016), str. 312–344.

⁵⁹ Dimitrij Rupel, "Zmečkana zastava: opazke ob 70. obletnici Organizacije združenih narodov (in drugih obletnicah)", *Teorija in praksa* 53, št. 3 (2016), str. 746–760.

⁶⁰ Boštjan Udovič, "Vodili smo bitko za uresničenje našega načrta ---": prispevek slovenskih stalnih predstavnikov k Organizaciji združenih narodov", *Teorija in praksa* 53, št. 3 (2016), str. 761–776.

dov) razpravljala o včlanjevanju Slovenije v OZN; Andrej Benedejčič⁶¹ pa je analiziral (diplomatskopolični) odnos Slovenije do Ruske federacije. Naslednja tri leta so bila leta zatišja. V korpus diplomatskih študij lahko v letih 2019 in 2020 umestimo tri članke: Jana Arbeiter in drugi (2019)⁶² so razpravljali o odnosu mednarodnega razvojnega sodelovanja in gospodarske diplomacije (Slovenije), Marko Lovec in Ana Bojinovič Fenko (2019)⁶³ o populizmu v zunanji politiki v državah Srednje Evrope, Barbara Kopač in Boštjan Udovič (2020)⁶⁴ pa o jezikovnih sredstvih predsednikov Slovenije in Ruske federacije. Zadnji članek s področja diplomatskih študij v obravnavanem obdobju je bil članek Boštjana Udoviča (2020)⁶⁵ o konzularni zaščiti v času epidemije covid-19.

Družboslovne razprave in razvoj slovenskih diplomatskih študij: 1991–2020

Revija *Družboslovne razprave* je bila ustanovljena leta 1984 kot revija Slovenskega sociološkega društva, kar je še danes. Kot takšna pokriva veliko ožje polje kot revija *Teorija in praksa*, saj so njene teme predvsem sociološke oz. navezane na sociologijo. Letno izidejo tri številke, članki so objavljeni v slovenskem in angleškem jeziku. Revija je vključena v številne mednarodne baze, mdr. v Scopus.

Za pričujočo analizo smo pregledali vse letnike revije od leta 1991 do decembra 2020. V zastavljenem časovnem obdobju je izšlo 72 števil, ki so imele 536 člankov, od tega je bilo člankov, ki bi jih lahko umestili v diplomatske študije, 6, kar predstavlja 1 % vseh člankov te revije v analiziranem časovnem obdobju. Da bo od vseh obravnavanih revij tu najmanj člankov s področja slovenskih diplomatskih študij, je pričakovano, saj gre za revijo Slovenskega sociološkega društva, ki obravnava predvsem pojave, povezane s sociološkimi in kulturološkimi vprašanji. Ne glede na vse pa je treba vseeno ugotoviti, da je bil velik delež, štirje članki od šestih, objavljen v eni tematski številki te revije, leta 2012.

Prvi članek, ki bi ga lahko umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij, predvsem v steber sociologije diplomacije, je bil članek Marjana Svetličiča in

⁶¹ Andrej Benedejčič, "Slovenia and its relations with Russia in the Euro-Atlantic context", *Teorija in praksa* 53, št. 5 (2016), str. 1143–1171.

⁶² Jana Arbeiter, Maja Bučar in Boštjan Udovič, "Slovenian development cooperation and commercial diplomacy: twins or rivals?", *Teorija in praksa* 56, posebna št. (2019), str. 454–471.

⁶³ Marko Lovec in Ana Bojinovič Fenko, "Populism in the foreign policy of Central European states", *Teorija in praksa* 56, št. 4 (2019), str. 1152–1172.

⁶⁴ Barbara Kopač in Boštjan Udovič, "Jezikovnostilne razlike in sorodnosti v govoru ruskega in slovenskega politika", *Teorija in praksa* 57, št. 1 (2020), str. 286–307.

⁶⁵ Boštjan Udovič, "Consular protection in Slovenia during the first wave of Covid-19", *Teorija in praksa* 57, št. 4 (2020), str. 1147–1166.

Sabine Kajnč o pomenu mehkih in trdih znanj za delovanje uradnikov v času predsedovanja Svetu EU, ki je izšel leta 2009.⁶⁶ Dve leti pozneje sta Boštjan Udovič in Lea Pfajfar⁶⁷ napisala članek o pomenu izobraževanja in usposabljanja slovenskih diplomatov, ki še danes ostaja edini članek v Sloveniji na to temo. Leta 2012 so kamenček v mozaik korpusa slovenskih diplomatskih študij s svojimi članki dodali še Jure Požgan in Ana Bojinovič Fenko,⁶⁸ ki sta razpravljala o kulturni diplomaciji Slovenije, Danijel Crnčec,⁶⁹ ki se je ukvarjal z vprašanji okoljske diplomacije, ter Denis Mancevič,⁷⁰ ki je vzpostavil koncept diplomacije virov kot enega od enakovrednih konceptov v strukturi diplomacije. V tej isti številki je Boštjan Udovič⁷¹ pripravil zgodovinski pregled razvoja gospodarske diplomacije, s čimer je želel utemeljiti, da diplomacija ni (le) politična institucija, ki izvira iz 14. stoletja, ampak črpa svoje metode in prakse že iz predantike.

Po letu 2012 revija *Družboslovne razprave* ni objavila več nobenega članka, ki bi ga lahko umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij.

Annales – Series Historica et Sociologia in razvoj slovenskih diplomatskih študij: 1991–2020

Revija *Annales – Series Historica et Sociologia* (ASHS) je leta 1990 ustanovilo Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko kot revijo, ki naj pokriva vprašanja zgodovine in družbenih ved Sredozemlja. Letno izidejo štiri številke, članki so objavljeni v slovenskem, italijanskem ter angleškem jeziku, izjemoma lahko tudi v hrvaškem ali srbskem jeziku. Revija je vključena v številne mednarodne baze, mdr. v Scopus in A&HCI.

Za pričujočo analizo smo pregledali vse letnike revije od začetka leta 1991 do decembra 2020. V zastavljenem časovnem obdobju je izšlo 30 letnikov (67 številok), ki so imeli 1150 člankov. Povprečno je tako na leto izšlo 38 člankov. Pri razvoju revije je mogoče videti dva časovna preloma. Prvi predstavlja leto

⁶⁶ Marjan Svetličič in Sabina Kajnč, "Neformalni viri vpliva v EU: trda in mehka znanja ter učinkovitost slovenske državne uprave v času predsedovanja Svetu EU", *Družboslovne razprave* 25, št. 61 (2009), str. 59–79.

⁶⁷ Lea Pfajfar in Boštjan Udovič, "Med deklarativnimi zavezami in realnostjo: upravljanje človeških virov na Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije", *Družboslovne razprave* 27, št. 67 (2011), str. 23–40.

⁶⁸ Jure Požgan in Ana Bojinovič Fenko, "Kulturna diplomacija in kultura v mednarodnih odnosih: študija primera slovenske zunanje politike", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 25–53.

⁶⁹ Danijel Crnčec, "Okoljska diplomacija: odgovor na globalne okoljske izzive 21. stoletja?", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 55–73.

⁷⁰ Denis Mancevič, "Diplomacija virov – instrument preteklosti ali prihodnosti: primer odnosov Ruske federacije do EU", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 75–95.

⁷¹ Boštjan Udovič, "Je zgodovina diplomacije res prvenstveno (le) politična?", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 7–24.

1998, ko je revija namesto v eni številki izšla v dveh, drugega pa leto 2014, ko je začela izhajati v štirih številkah. Analiza objavljenih člankov pokaže, da sta na ti spremembi vplivali dve dejstvi: večji dotok člankov, ki so uspešno prestali recenzentske postopke, in razdelitev že obstoječega obsega člankov na več enakomernih številk.

Z vidika diplomatskih študij smo v vseh letih našeli 24 člankov, kar predstavlja 2 % vseh objavljenih člankov. Prvi članek, ki bi ga uvrstili v korpus diplomatskih študij, je Bojko Bučar objavil leta 1993.⁷² V njem je analiziral čezmejno in mednarodno sodelovanje evropskih subnacionalnih regij. Šele tri leta pozneje, leta 1996, zasledimo dva članka, ki sodita v korpus slovenskih diplomatskih študij: Jože Pirjevec je objavil članek o slovensko-italijanskih odnosih med leti 1915 in 1996,⁷³ Nevenka Troha pa članek na temo odnosa ljudi do političnih strank v zavezniških upravah v conah A in B.⁷⁴ Leta 2000 sta bila objavljena dva članka s področja slovenskih diplomatskih študij: Raoul Pupo je objavil članek o italijanskem eksodusu (*esodo*),⁷⁵ Sandi Volk pa o odnosu *Odbora narodne osvoboditve* od eksodusa Italijanov iz cone B Svobodnega tržaškega ozemlja.⁷⁶ V letih 2002 in 2003 sta bila objavljena dva članka s področja diplomatske zgodovine Slovenije (oz. Jugoslavije). Salvator Žitko je leta 2002 objavil članek o slovensko-hrvaških odnosih v Istri v letih 1861–1914,⁷⁷ Stefano Santoro pa leta 2003 članek o italijanski kulturni diplomaciji v Kraljevini Jugoslaviji v času fašizma.⁷⁸ Nato do leta 2014, z izjemo objave Viljemke Škorjanc o pripravah na osimska pogajanja (2006),⁷⁹ v ASHS niso objavili nobenega članka, ki bi ga lahko umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij.

Leta 2014 je bil v ASHS objavljen poseben sklop o jugoslovanski diplomaciji, njenem nastajanju in njenih posebnostih, ki je vključeval 18 znanstvenih člankov. V zvezi s slovenskimi diplomatskimi študijami lahko izdvojimo sedem

⁷² Bojko Bučar, "Čezmejno in mednarodno sodelovanje evropskih subnacionalnih regij", *Annales* 3 (1993), str. 211–218.

⁷³ Jože Pirjevec, "Slovensko-italijanski odnosi od leta 1915 do danes", *Annales* 6, št. 8 (1996), str. 9–14.

⁷⁴ Nevenka Troha, "Odnos ljudi in političnih strank do zavezniških vojaških uprav v conah A in B Julijske krajine (1945–1947)", *Annales* 6, št. 8 (1996), str. 157–166.

⁷⁵ Raoul Pupo, "Orientamenti del la piu recente storiografia italiana sull'esodo Istriano", *Annales – Series Historia et Sociologia* 10, št. 1 (2000), str. 165–170.

⁷⁶ Sandi Volk, "Odbor narodne osvoboditve za Istro (CLNI) in eksodus iz cone B Svobodnega tržaškega ozemlja – predlogi italijanski vladi za sprejem in namestitve beguncev iz maja 1954", *Annales – Series Historia et Sociologia* 10, št. 1 (2000), str. 231–240.

⁷⁷ Salvator Žitko, "Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861–1914", *Annales – Series Historia et Sociologia* 12, št. 1 (2002), str. 29–50.

⁷⁸ Stefano Santoro, "La diplomazia culturale italiana in Jugoslavia durante il fascismo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 13, št. 1 (2003), str. 125–148.

⁷⁹ Viljemka Škorjanc, "Priprave na osimska pogajanja", *Annales – Series Historia et Sociologia* 16, št. 1 (2006), str. 43–56.

člankov, ki so se posredno ali neposredno povezovali tudi z razvojem "slovenske" diplomacije. Slobodan Selinič⁸⁰ je v svojem članku analiziral pomen politike pri oblikovanju diplomacije, pri čemer se je osredotočil na oblikovanje partijske diplomacije. Andrej Rahten⁸¹ je analiziral prehod posameznikov iz diplomacije Kraljevine Jugoslavije v diplomacijo nove (socialistične) Jugoslavije. Jovan Čavoški⁸² je v svoji analizi predstavil delo veleposlanika Dušana Kvedra v Indiji in njegov pomen za nastanek vezi med Indijo in Jugoslavijo, ki se je odrazila v neuvrščeni gibanju. S to tematiko, a bolj z vidika gospodarske diplomacije, se je ukvarjal tudi Jure Ramšak,⁸³ ki ga je zanimalo predvsem, kako "socialistična" je bila gospodarska diplomacija Jugoslavije (oz. kakšne so bile njene značilnosti). Dušan Nečak⁸⁴ je na podlagi nemških arhivov odkrival vprašanja odnosov med Jugoslavijo in Nemčijo. Odnos "oblasti" do sosednjih držav sta analizirala Bojan Godeša in Gorazd Bajc, pri čemer se je Godeša⁸⁵ ukvarjal z vprašanjem odnosa partizanskega gibanja do sosednjih držav, Bajc⁸⁶ pa s Titovim obiskom v Rimu (kot implicitno predhodnico nastanka Osimskih sporazumov). V letih 2015 in 2016 v ASHS ni bilo objavljenih člankov s področja diplomatskih študij, je pa ASHS leta 2017 objavil sklop člankov, ki bi jih lahko umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij. Od osmih člankov bi lahko štiri eksplicitno umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij, štiri pa implicitno,⁸⁷ saj so predstavljali razpadanje Jugoslavije oz. odnose Jugoslavije z drugimi državami (na političnem in gospodarskem področju). Četudi bi bili navedeni štirje članki v siste-

⁸⁰ Slobodan Selinič, "Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 553–562.

⁸¹ Andrej Rahten, "Kraljevi ali maršalovi diplomati? Politične dileme in opredelitve slovenskih diplomatov na prehodu iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 563–576.

⁸² Jovan Čavoški, "Od Alpa do Himalaja: ambasador Dušan Kveder i razvoj jugoslovensko-indijskih odnose", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 625–636.

⁸³ Jure Ramšak, "'Socialistična' gospodarska diplomacija: dejavnost Socialistične republike Slovenije na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 733–748.

⁸⁴ Dušan Nečak, "Slovenski diplomati v nemško-jugoslovanskih odnosih 1949–1973", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 703–712.

⁸⁵ Bojan Godeša, "Oblikovanje odnosa do sosednjih držav (Italija, Avstrija) v slovenskem/jugoslovanskem partizanskem gibanju (1941–1945)", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 749–762.

⁸⁶ Gorazd Bajc, "Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia Britannica", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 713–732.

⁸⁷ Mateja Režek, "»Izraelska zveza«: Tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom v osemdesetih letih", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 671–686; Jure Ramšak, "From Skadarlija to Downing Street: Velika Britanija in začetek jugoslovanske krize, 1980–1985", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 687–698; Carlos González Villa, "From 'Pessimism' to Geopolitical Instrumentalisation: Revisiting the US Policy towards dying Yugoslavia", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 699–712; Marko Zajc, "Samoumeščanje slovenskih intelektualcev v simbolno geografijo Evrope v osemdesetih letih", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 769–776.

mu diplomatskih študij uvrščeni predvsem v področje zgodovine diplomacije (Slovenije), v njih avtorji analizirajo tudi področje diplomatske strukture. Tako Boštjan Udovič analizira gospodarsko diplomacijo kot pradiplomacijo (lahko tudi paradiplomacijo) novonastajajoče slovenske države;⁸⁸ Kornelija Ajlec se v svoji raziskavi osredotoča včlanjevanje Slovenije v Združene narode skozi korespondenco njihovega generalnega sekretarja de Cuellara.⁸⁹ Na drugi strani Božo Repe in Matjaž Klemenčič analizirata pomen akterstva pri oblikovanju samostojne zunanje politike Slovenije, pri čemer se Repe usmerja predvsem v delo predsednika Milana Kučana na področju zunanje politike in diplomacije,⁹⁰ Klemenčič pa raziskuje delo in aktivnosti slovenskih manjšin in izseljencev (ter njihove politične in diplomatske napore) za priznanje Slovenije.⁹¹

ASHS je v letih od 2018 do 2020 objavila tri prispevke s področja slovenskih diplomatskih študij. Leta 2019 sta članek o gospodarski diplomaciji Slovenije in Črne gore objavila Boštjan Udovič in Danijela Jačimović;⁹² Marjan Horvat je leta 2020 objavil članek o položaju Slovenije v Evropski uniji oz. o tem, ali bi bila Slovenija lahko posrednik v EU-integracijah.⁹³ Istega leta sta Faris Kočan in Boštjan Udovič objavila članek o diplomaciji s spominom,⁹⁴ ki obravnava pomen spomina za oblikovanje diplomacije oz. diplomatske aktivnosti. Poleg naštetih treh člankov bi lahko v korpus slovenskih diplomatskih študij šteli še članek Izidorja Janžekoviča, ki razpravlja o prenosu ravnotežja moči iz Italije v Evropo v novem veku (2019),⁹⁵ ter članek Darka Friša, Attila Kovácsa in Tadeje Melanšek (2020)⁹⁶ o slovesnostih v Prekmurju ob njegovi priključitvi k Sloveniji, ki bi ga znotraj klasifikacije diplomatskih študij umestili na področje protokola in ceremoniala.

⁸⁸ Boštjan Udovič, "We Told the Truth about Yugoslavia ...: Slovenian (Para)diplomats in 1990–1992", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 713–730.

⁸⁹ Kornelija Ajlec, "Slovenia and the UN in the Correspondence of the Secretary General Javier Perez de Cuellar, 1991–1992", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 755–768.

⁹⁰ Božo Repe, "Vloga Milana Kučana v slovenski zunanji politiki", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 743–754.

⁹¹ Matjaž Klemenčič, "Vloga pripadnikov slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah in slovenskih izseljencev v osamosvajanju Slovenije", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 731–742.

⁹² Boštjan Udovič in Danijela Jačimović, "Osamosvojitve držav in 'pozaba' zgodovinskih dosežkov: primer ne-nadaljevanja gospodarske diplomacije Jugoslavije v Sloveniji in Črni gori po njuni osamosvojitvi", *Annales – Series Historia et Sociologia* 29, št. 1 (2019), str. 55–68.

⁹³ Marjan Horvat, "Slovenija v evroatlantskih integracijah: Izginjajoči posrednik?", *Annales – Series Historia et Sociologia* 30, št. 4 (2020), str. 701–718.

⁹⁴ Faris Kočan in Boštjan Udovič, "Diplomacija s (kolektivnim) spominom: kako preteklost vpliva na izvajanje diplomacije?", *Annales – Series Historia et Sociologia* 30, št. 3 (2020), str. 457–468.

⁹⁵ Izidor Janžekovič, "Izvor in prenos ideje ravnotežja moči iz Italije v Evropo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 29, št. 3 (2019), str. 345–362.

⁹⁶ Darko Friš, Attila Kovács in Tadeja Melanšek, "Slovesnosti ob priključitvi Prekmurja h Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev", *Annales – Series Historia et Sociologia* 30, št. 4 (2020), str. 657–678.

Acta Histriae in razvoj slovenskih diplomatskih študij: 1991–2020

Mlajša sestra revije *Annales – Series Historia et Sociologia* je revija *Acta Histriae* (AH), ki je prvič izšla leta 1993. Njen ustanovitelj je bilo Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. Revija je nastala zaradi potrebe po večji specializaciji na zgodovino Sredozemlja, saj je *Annales – Series Historia et Sociologia* postajala vse bolj družboslovna revija, zato je zmanjkovalo prostora za zgodovinske teme, povezane s Severnim Sredozemljem. Letno v zbirki AH izidejo štiri številke, članki so objavljeni v slovenskem, italijanskem ter angleškem jeziku, izjemoma lahko tudi v hrvaškem ali srbskem jeziku. Revija je vključena v številne mednarodne baze, mdr. v Scopus, A&HCI in SSCI.

Za pričujočo analizo smo pregledali vse letnike revije od leta 1993 do decembra 2020. V zastavljenem časovnem obdobju je izšlo 70 števil,⁹⁷ ki so skupaj vsebovale 922 znanstvenih člankov.⁹⁸ Člankov, ki bi jih lahko umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij, je bilo 21, kar predstavlja 2,2 % vseh člankov te revije v analiziranem časovnem obdobju.⁹⁹ Ker je AH revija, ki pokriva področje zgodovine, smo predpostavili, da bodo članki v tej reviji obravnavali predvsem področje zgodovine diplomacije. Ta predpostavka se je pokazala kot točna.

Prvi znanstveni članki, ki jih lahko vključimo v korpus slovenskih diplomatskih študij, so bili objavljeni leta 1998, in sicer v sklopu, ki je nastal kot rezultat mednarodne znanstvene konference o Pariški mirovni pogodbi (1947). V tem sklopu je Jože Pirjevec predstavil značilnosti sprejemanja Pariške mirovne pogodbe in njen vpliv na Jugoslavijo (in Slovenijo).¹⁰⁰ Pirjevčevo kontekstualizacijo časa je dopolnil Zachary Irwin s prispevkom o odnosu Združenih držav Amerike do Jugoslavije po drugi svetovni vojni,¹⁰¹ Petar Strčić se je ukvarjal z jugoslovanskim odnosom do krajev v zahodni Istri (cona B),¹⁰² Jerca Vodušek Starič pa z vprašanjem diplomatskega delovanja Jugoslavije do vzpostavljanja (slovenske/jugoslovanske) zahodne meje.¹⁰³ Z vidika slovenskega naroda,

⁹⁷ Do leta 1999 je izhajala po ena številka letno, med letoma 1999 in 2007 po dve, od leta 2008 naprej pa izhajajo štiri številke letno.

⁹⁸ V povprečju je na leto izšlo 34 člankov.

⁹⁹ Pri klasifikaciji smo bili izredno konservativni, saj bi glede na specifično tematiko, ki jih obravnava AH, lahko več (zgodovinskih) del uvrstili v korpus diplomatskih študij. Kljub temu smo se odločili, da se osredotočimo samo na dela, ki so diplomacijo omenila implicitno ali eksplicitno.

¹⁰⁰ Jože Pirjevec, "Pariška mirovna konferenca", *Acta Histriae* VI (1998), str. 7–14.

¹⁰¹ Zachary T. Irwin, "United States Policy Towards Yugoslavia after The Second World War", *Acta Histriae* VI (1998), str. 23–44.

¹⁰² Petar Strčić, "Prilog hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije o zapadnim hrvatskim krajevima (1943.–1947.)", *Acta Histriae* VI (1998), str. 45–70.

¹⁰³ Jerca Vodušek Starič, "Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobju 1945–1947", *Acta Histriae* VI (1998), str. 81–98.

države in nacije sta pomembna še dva prispevka iz tega sklopa, in sicer Gianpaola Valdevita, ki je analiziral položaj in odnos zaveznikov do Trsta,¹⁰⁴ ter Glende Sluga, ki je raziskovala prvo pojavljanje "etničnega ozemlja" na primeru jugoslovansko-italijanske meje (na zahodu Slovenije).¹⁰⁵ Šest let časa je bilo nato treba, da je AH spet objavila nekaj raziskav, ki bi jih lahko umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij.

Leta 2003 je bila posebna številka AH posvečena nastanku samostojne Slovenije. Od 21 prispevkov bi tri lahko uvrstili v korpus slovenskih diplomatskih študij: Sabrina P. Ramet je analizirala odnos Združenih držav Amerike do Slovenije med letoma 1990 in 1992,¹⁰⁶ Georges Castellan poročanje o slovenskem osamosvajanju v francoskem časopisu *Le Monde*,¹⁰⁷ Dimitrij Rupel pa je prikazal prve korake v zunanjepolitično samostojnost Slovenije.¹⁰⁸ Preostali članki so se bolj ukvarjali z drugimi vidiki samostojnosti in neodvisnosti Slovenije.

Spet je preteklo nekaj let brez objavljenih raziskav iz slovenskih diplomatskih študij. Pogojno bi lahko kot mejne objave (ki ne sodijo v celoti v diplomatske študije, imajo pa nekatere takšne črte) šteli dela Marine Rossi o Ivanu Regentu in njegovem delovanju v Moskvi,¹⁰⁹ Jana Pelikána o Titovih pogovorih v Moskvi aprila 1968¹¹⁰ in Ondřeja Vojtěchovskega o francosko-slovenskem komunistu Antonu Rupniku.¹¹¹ Leta 2010 je Andrej Rahten objavil študijo o Ivanu Schweglu ter o njegovih dejavnostih pri reševanju jadranskega vprašanja na pariški mirovni konferenci.¹¹²

¹⁰⁴ Giampaolo Valdevit, "Gli Alleati e la questione di Trieste fra peace making e guerra fredda", *Acta Histriae* VI (1998), str. 99–116.

¹⁰⁵ Glenda Sluga, "'Inventing ethnic spaces: 'Free Territory', Sovereignty and the 1947 Peace Treaty", *Acta Histriae* VI (1998), str. 173–186.

¹⁰⁶ Sabrina P. Ramet, "The United States and Slovenia, 1990–1992", *Acta Histriae* 11, št. 1 (2003), str. 53–72.

¹⁰⁷ Georges Castellan, "L'Indépendance de la Slovénie d'après le journal français 'Le Monde'", *Acta Histriae* 11, št. 1 (2003), str. 73–80.

¹⁰⁸ Dimitrij Rupel, "Zunanjepolitični vidiki osamosvojitve Slovenije", *Acta Histriae* 11, št. 1 (2003), str. 119–128.

¹⁰⁹ Marina Rossi, "Ivan Regent a Mosca nei documenti riservati dell'archivio del P.C.U.S. ed in alcune fonti autobiografiche ed epistolari (1931–1945)", *Acta Histriae* 17, št. 4 (2009), str. 681–718.

¹¹⁰ Jan Pelikán, "Titovi pogovori v Moskvi aprila 1968 in češkoslovaška kriza", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 101–126.

¹¹¹ Ondřej Vojtěchovský, "Anton Rupnik: pot slovensko-francoskega komuniste do kariere jugoslovanskega informbirojevskega funkcionarja", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 691–712.

¹¹² Andrej Rahten, "Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci", *Acta Histriae* 18, št. 3 (2010), str. 151–174.

Preglednica 3: Članki iz korpusa slovenskih diplomatskih študij, objavljeni v *Acta Histriae* 21 (2013)

Avtor	Naslov	Številka
Bojan Godeša	Lojze Ude in poskus vzpostavitve premirja med drugo svetovno vojno ¹¹³	3
Gorazd Bajc	Posredniška vloga britanske diplomacije pri definiranju jugoslovansko-italijanske meje po prvi svetovni vojni ¹¹⁴	3
Dimitrij Rupel	Managing Yugoslav crises conference on Yugoslavia in the Hague (1991) and the challenges of multilateral diplomacy ¹¹⁵	3
Mateja Režek	Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948) ¹¹⁶	3
Dušan Nečak	Ponovna navezava diplomatskih stikov med Zvezno republiko Nemčijo in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo ter reakcija Nemške demokratične republike nanjo ¹¹⁷	3
Andrej Rahten	Slovenski diplomati v začetnih letih jugoslovanskega stalnega predstavništva pri OZN ¹¹⁸	3
Borut Klabjan	"Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija"? Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978–1991 ¹¹⁹	3
Gašper Mithans	Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata ¹²⁰	4
Mateja Režek	Jugoslovansko–izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko–izraelske vojne in spora z informbirojem (1948–1953) ¹²¹	4
Milan Jazbec	Diplomacija v romanih: refleksija, sugestija ali samo fikcija? ¹²²	4

¹¹³ Bojan Godeša, "Lojze Ude in poskus vzpostavitve premirja med drugo svetovno vojno", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 283–292.

¹¹⁴ Gorazd Bajc, "Posredniška vloga britanske diplomacije pri definiranju jugoslovansko-italijanske meje po prvi svetovni vojni", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 293–312.

¹¹⁵ Dimitrij Rupel, "Managing Yugoslav Crises. Conference on Yugoslavia in The Hague (1991) and the Challenges of Multilateral Diplomacy", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 329–360.

¹¹⁶ Mateja Režek, "Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948)", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 361–376.

¹¹⁷ Dušan Nečak, "Ponovna navezava diplomatskih stikov med Zvezno Republiko Nemčijo in Socialistično Federativno Republiko Jugoslavijo ter reakcija Nemške Demokratične Republike nanjo", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 377–388.

¹¹⁸ Andrej Rahten, "Slovenski diplomati v začetnih letih jugoslovanskega stalnega predstavništva pri OZN", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 389–408.

¹¹⁹ Borut Klabjan, "«Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija»? Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978–1991", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 409–427.

¹²⁰ Gašper Mithans, "Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata", *Acta Histriae* 21, št. 4 (2013), str. 809–824.

¹²¹ Mateja Režek, "Jugoslovansko–izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko–izraelske vojne in spora z informbirojem (1948–1953)", *Acta Histriae* 21, št. 4 (2013), str. 825–838.

¹²² Milan Jazbec, "Diplomacija v romanih: refleksija, sugestija ali samo fikcija?", *Acta Histriae* 21, št. 4 (2013), str. 839–854.

Velik razmah so dobile raziskave iz slovenskih diplomatskih študij leta 2013 v številkah 3 in 4. V številki 3 je od 18 sedem prispevkov posvečenih slovenski oz. jugoslovanski diplomatski zgodovini (39 %), v številki 4 pa trije od 21 (14 %). V objavljenih raziskavah se tako pojavljajo vprašanja, povezana z delovanjem Slovencev pri Združenih narodih, o posamičnih diplomatih, pomenu diplomacije drugih držav za reševanje odprtih vprašanj zahodne meje, o odnosih med jugoslovansko in nemško diplomacijo, pa tudi vprašanja, povezana z nedržavnimi akterji (npr. Alpe–Jadran), s Svetim sedežem in sklepanjem koncordatov med Svetim sedežem in Jugoslavijo ter končno tudi dileme, vezane na nastanek samostojne diplomacije Slovenije, povezane s konferenco v Haagu (1991) (*preglednica 3*).¹²³

Po letu 2013 lahko v korpus diplomatskih študij v AH uvrstimo samo še članek Jureta Ramšaka, objavljen leta 2015, ki se ukvarja z gospodarsko diplomacijo slovenskih podjetij med letoma 1970 in 1990.¹²⁴

Studia Historica Slovenica in razvoj slovenskih diplomatskih študij: 1991–2020

Revija *Studia Historica Slovenica* je bila ustanovljena leta 2001. Njen izdajatelj je mariborsko zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, v navezavi na Filozofsko fakulteto Univerze v Mariboru. Nasploh bi lahko dejali, da znanstvena revija pokriva področje štajerske zgodovine, čeprav zajema tudi širše družboslovno-zgodovinske tematike. Letno običajno izidejo tri številke. Revija je vključena v številne mednarodne baze, mdr. v Scopus.

Za našo analizo smo pregledali vse letnike od leta 2001 do 2020. V tem času je izšlo 45 številk revije (nekatero so bile dvojne), ki so imele skupaj 634 člankov; člankov, ki bi jih lahko uvrstili v diplomatske študije, je bilo 12, če pa bi diplomatske študije razumeli najbolj široko, je bilo teh člankov 15, kar predstavlja 2,3 % vseh člankov te revije v analiziranem časovnem obdobju.

Prvi znanstveni članek, ki bi ga lahko uvrstili v korpus diplomatskih študij, je bil objavljen leta 2009. V njem je Andrej Rahten obravnaval diplomatsko delovanje Izidorja Cankarja in Franka Starmana v Ottawi v času druge svetovne vojne.¹²⁵ Temu članku sta leta 2011 sledila dva članka, ki sodita v širše področje diplomatskih študij: Boštjan Udovič je objavil zgodovinsko analizo reševanja

¹²³ Konferenca v Haagu je poznana tudi kot Carringtonova konferenca, imenovana po nekdanjemu britanskemu zunanjemu ministru lordu Petru Carringtonu.

¹²⁴ Jure Ramšak, "Poskus drugačne globalizacije: slovensko gospodarstvo in dežele v razvoju 1970–1990", *Acta Histriae* 23, št. 4 (2015), str. 765–782.

¹²⁵ Andrej Rahten, "'The first Slovenian legation in our history': diplomatic activities of Izidor Cankar and Frank Starman in Ottawa during the Second World War", *Studia Historica Slovenica* 9, št. 1 (2009), str. 111–146.

vprašanja Ljubljanske banke v državah nekdanje Jugoslavije,¹²⁶ Matjaž Klemenčič pa analizo o delu (slovensko-)ameriškega politika Franka Lauscheta, v kateri prikazuje tudi poskuse vpliva na ameriško administracijo, da bi poskrbela za udejanjanje Avstrijske državne pogodbe na avstrijski strani.¹²⁷ Leta 2012 je Gorazd Bajc objavil članek na temo udejanjanja slovenske samostojnosti skozi oči italijanskih diplomatskih arhivov.¹²⁸ Leta 2013 smo priča prvemu večjemu sklopu, ki bi ga lahko uvrstili v slovenske diplomatske študije, in sicer se revija posveča trem pomembnim slovenskim diplomatom, ki so službovali v jugoslovanski politiki (in diplomatski službi). Gregor Jenuš v svojem članku predstavlja življenje in delo Jožeta Vilfana,¹²⁹ Aleksandra Gačič Jožeta Brileja,¹³⁰ Vladimir Prebilič in Jelena Juvan pa Aleša Beblerja.¹³¹ Ta trojček člankov pomembno prispeva k spoznavanju slovenskih diplomatov, njihovega dela, ter dopolnjuje tudi spoznanja, ki jih na Slovenskem razširja knjižna (pod)zbirka *Studia Diplomatica Slovenia – Personae*. Z vidika diplomatskih študij je pomembna tudi tematska številka ob 10-letnici članstva Slovenije v Evropski uniji, ki je izšla leta 2014. V njej lahko zasledimo tri članke, ki se ukvarjajo z zunanjo politiko ter diplomacijo in ki bi jih lahko umestili v korpus slovenskih diplomatskih študij. Prvi članek analizira vprašanja in razvojne premise slovenske zunanje politike (avtorja Zlatko Šabič in Sabina Kajnc Lange),¹³² drugi se usmerja bolj v vprašanja odnosa slovenske zunanje politike in diplomacije do držav nekdanje Jugoslavije (avtorja Ana Bojinović Fenko in Jure Požgan).¹³³ Tretji članek pa razpravlja v smeri pomena mednarodnega razvojnega sodelovanja Slovenije ter njene mehke moči v zunanji politiki in diplomaciji (avtorja Boštjan Udovič in Maja Bučar).¹³⁴ Med letoma 2015 in 2017 v obravnavani reviji ne najdemo člankov, ki bi bili del korpusa slovenskih diplomatskih študij. 100-letnica prve svetovne

¹²⁶ Boštjan Udovič, "The problem of hard-currency savings in Ljubljanska banka d. d., Ljubljana: between politics and (international) law", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 1 (2011), str. 185–213.

¹²⁷ Matjaž Klemenčič, "Življenje in delo ameriškega politika slovenskega porekla Franka Lauscheta s posebnim ozirom na slovenske zadeve", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 2–3 (2011), str. 735–761.

¹²⁸ Gorazd Bajc, "Italija, razpad Jugoslavije in osamosvojitve ter mednarodno priznanje Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 12, št. 2–3 (2012), str. 379–400.

¹²⁹ Gregor Jenuš, "Joža Vilfan – odklon od družinske tradicije", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 499–518.

¹³⁰ Aleksandra Gačič, "Dr. Jože Brilej – jugoslovanski diplomat pri OZN", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 519–537.

¹³¹ Vladimir Prebilič in Jelena Juvan, "Med političnim in vojaškim odločanjem: Aleš Bebler", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 539–560.

¹³² Zlatko Šabič in Sabina Lange, "Past, present and future: Slovenia, European institutions and the problem of project-based foreign policy", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 1 (2014), str. 37–54.

¹³³ Ana Bojinović Fenko in Jure Požgan, "Regionalisation of Slovenian foreign policy: escape from the Balkans, return to the Western Balkans", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 1 (2014), str. 55–73.

¹³⁴ Boštjan Udovič in Maja Bučar, "Slovenia's international development cooperation: between (declarative) commitments and (outspoken) reality", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 1 (2014), str. 75–95.

vojne se je odrazila tudi v pisanju o diplomaciji (Slovenije). Tako v *Studia historica Slovenica* v letu 2018 zasledimo dva članka Andreja Rahtena, ki obravnava ta tematiko. Prvi se nanaša na vprašanja delovanja avstro-ogrske diplomacije in vstop ZDA v vojno,¹³⁵ drugi pa je bolj "slovenski", saj se osredinja na delovanje slovenskega diplomata Ivana Žolgerja¹³⁶ za pridobitev slovenske Štajerske in Prekmurja. Leto pozneje, 2019, revija objavi članek Gorazda Bajca, Janeza Osojnika in Darka Friša z naslovom "Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992".¹³⁷ Prav tako v letu 2020 revija objavi samo en članek s področja slovenskih diplomatskih študij, in sicer Maje Lukanc, ki se ukvarja z vprašanjem, koliko so k poznavanju Jugoslavije in Poljske prispevali jugoslovanski in poljski diplomati.¹³⁸

Razprava in zaključek

V članku smo se ukvarjali s pregledom razvoja korpusa slovenskih diplomatskih študij. Na podlagi predstavljenih rezultatov lahko oblikujemo tri zaključke.

Prva ugotovitev je ta, da je objav s področja slovenskih diplomatskih študij (in diplomatskih študij nasploh) v odnosu do sorodnih objav s področja mednarodnih odnosov na Slovenskem razmeroma malo. To je po eni strani pričakovano, saj se s področjem diplomatskih študij na Slovenskem ukvarja majhna znanstvena skupnost, sočasno pa zaskrbljujoče, saj nizek izkupiček kako-vostnih objav implicitno napotuje na dejstvo, da je preučevanje diplomacije, diplomatske teorije in prakse, pa tudi prakseologije, na Slovenskem razmeroma zapostavljeno (glej *graf 4*).

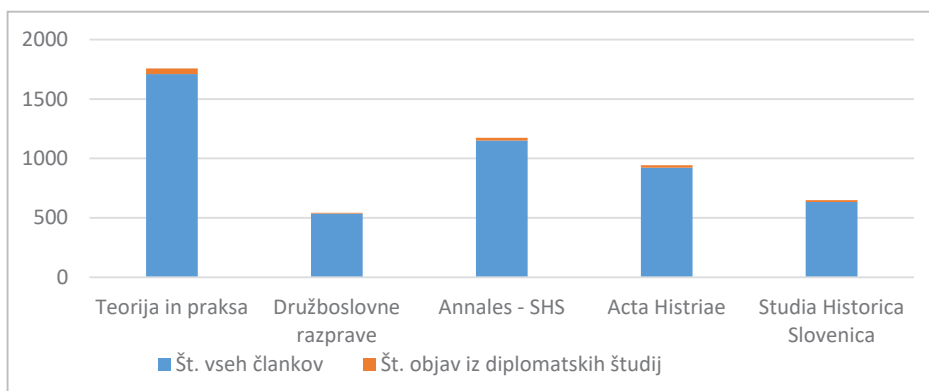
Drugič, razvoj korpusa slovenskih diplomatskih študij je pogojen z zgodovinsko perspektivo. To potrjujejo tako podatki, izračunani na celotnem vzorcu obravnavanih del, kot tudi pregled člankov, ki so jih objavile analizirane revije. Pri tem lahko v veliki meri trdimo, da sta pri objavljanju zgodovinskih razprav s področja slovenskih diplomatskih študij prednjačili reviji *Annales – Series Historica et Sociologia* ter *Acta Histriae*, sledila pa jima je *Teorija in praksa*. Po drugi strani je prav *Teorija in praksa* prednjačila pri objavah s področja struk-

¹³⁵ Andrej Rahten, "Avstro-ogrska diplomacija in vstop ZDA v vojno", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 121–140.

¹³⁶ Andrej Rahten, "Diplomska prizadevanja Ivana Žolgerja za Slovensko Štajersko in Prekmurje", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 489–528.

¹³⁷ Gorazd Bajc, Janez Osojnik in Darko Friš, "Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 217–256.

¹³⁸ Maja Lukanc, "Produkcija diplomatskega vedenja v jugoslovanski in poljski povojni diplomatski praksi (1945–1947)", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020), str. 735–771.

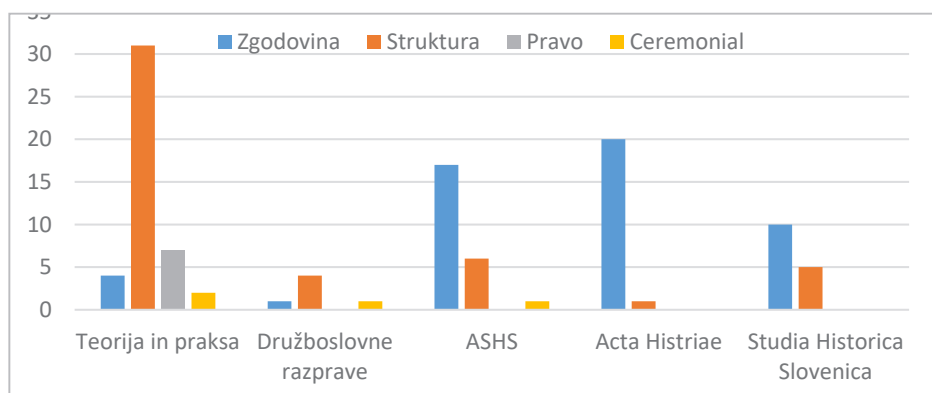
Graf 4: Število in delež objav iz diplomatskih študij v vseh objavah (v izbranih revijah)

ture diplomacije. Ti rezultati utrjujejo značaj predstavljenih revij; medtem ko revija *Teorija in praksa* osvetljuje vse vidike raziskovanja v družboslovju, *Annales – Series Historica et Sociologia*, *Acta Histriae* in *Studia Historica Slovenica* svojo pozornost namenjata predvsem zgodovinskim vprašanjem (glej graf 5).

Tretja, zelo pomembna ugotovitev je ta, da se z leti število objav v korpusu slovenskih diplomatskih študij povečuje, še posebej se povečujejo objave s področja diplomatske zgodovine Slovenije in strukture diplomacije.¹³⁹ Pomembno je poudariti še to, da se objave v korpusu diplomatskih študij neka-ko razvrščajo "v valovih". V revijah tako na objave, ki bi jih lahko uvrstili v korpus slovenskih diplomatskih študij, naletimo predvsem v posebnih ali tematskih številkah revij (*Annales*, 2014; *Acta Histriae*, 1997; 2003; 2013; *Teorija in praksa*, 2011; pogojno 2014; *Družboslovne razprave*, 2012; *Studia Historica Slovenica*, 2014), sicer pa so bili članki objavljeni bolj ali manj posamično ter kot takšni obravnavajo določeno, res specifično tematiko. Analiza objav v revijah je pokazala tudi to, da se zgodovinske razprave v veliki meri osredotočajo na jugoslovansko diplomacijo¹⁴⁰ (in npr. položaj Slovencev v njej), po drugi strani pa se razprave o strukturi diplomacije in iz nje ukvarjajo predvsem z diplomacijo samostojne Slovenije. Slednje resda lahko pojasnimo predvsem s tem, da so o slovenski diplomaciji arhivski viri dostopni v manjši meri, kar onemogoča

¹³⁹ Udovič in Brglez, *op. cit.*

¹⁴⁰ O različnih drugih vidikih delovanja jugoslovanske diplomacije prim. npr. Vladimir Ivanović, "Die Beschäftigung jugoslawischer Arbeitskräfte in Österreich in den 1960er und 1970er Jahren", *Zeitgeschichte* 40 št. 1 (2013), str. 35–49; Ivan Obadić, "A troubled relationship: Yugoslavia and the European Economic Community in *détente*", *European Review of History/Revue européenne d'histoire* 21, št. 2 (2014), str. 329–348; Michael Portmann in Karlo Ruzicic – Kessler, "Yugoslavia and Its Western Neighbours 1945–1980", *Zeitgeschichte* 41, št. 5 (2014), str. 296–311.

Graf 5: Področja objavljanja v revijah

nepristransko osvetljevanje določenih dogodkov, hkrati pa so prav strukturna vprašanja v diplomaciji tista, ki se dajo analizirati veliko hitreje in lažje, če se o njih dobijo še živeči sogovorniki, ki so tudi voljni (spre)govoriti.

Naša ključna ugotovitev pa ni pomembna le za znanstvenoraziskovalno skupnost, ampak tudi za politično. V zadnjih tridesetih letih so se slovenske diplomatske študije smelo razvijale, a nekaj pomanjkljivosti ostaja. Omenili smo že asimetrijo med različnimi področji preučevanja znotraj slovenskih diplomatskih študij (glej tudi *graf 5*), skrbi pa skorajda popolna odsotnost področij diplomatskega (in konzularnega) prava ter ceremoniala in protokola. Tu je objav (nasploh) malo, obstoječe so bolj splošnega značaja, v njih umanjajo slovenske posebnosti. Na drugi strani so velika prednost, ki pa v diplomatskih študijah nasploh še ni bila uveljavljena, nastavki za razvoj t. i. sociologije diplomacije,¹⁴¹ ki črpa iz francoske in slovenske (sociološke) šole mednarodnih odnosov. Tu bi morali storiti več, da bi ideje in spoznanja iz slovenskih diplomatskih študij prodrli v svetovni sistem diplomatskih študij. Več pa ni mogoče storiti, če preučevanja slovenskih diplomatskih študij ne bomo institucionalizirali. Sedanje stanje je nevzdržno, saj temelji na raziskovalni vnemi raziskovalcev samih ter na njihovi želji, da bi preučevali določena področja iz (slovenske) diplomacije. To ni težava samo zaradi možnega nastanka popolnega neravnotežja pri preučevanju določenih vprašanj iz diplomatskih študij (raziskovalec preučuje tisto, pri čemer je več oz. kar mu je blizu), ampak tudi zaradi nevarnosti nazadovanja preučevanja slovenskih diplomatskih študij.

¹⁴¹ Milan Jazbec, *Sociologija diplomacije* (Ljubljana, 2012); Milan Jazbec, "The sociology of diplomacy: a general outline with some aspects and dilemmas", *Perspectives* 21, št. 1 (2013), str. 87–108.

To je – če umanjka sistemski pristop k njihovem razvoju – ne samo mogoče, ampak celo verjetno. Zato mora država, kajti znanstvenoraziskovalno preučevanje slovenskih diplomatskih študij je njen konstitutivni del, privzeti ukrepe, da bi pospešila razvoj preučevanja tematik znotraj korpusa slovenskih diplomatskih študij. Načinov je več, od tesnejšega povezovanja ministrstva za zunanje zadeve z znanstvenoraziskovalnimi institucijami do krepitve lastne sposobnosti ministrstva (horizontalna integracija preučevanja), da bi postalo nosilec raziskovanja v slovenskih diplomatskih študijah (vertikalna integracija preučevanja). Oba pristopa sta mogoča, odločitev pa je odvisna od tega, koliko pristojno ministrstvo (in tudi drugi organi naše države) želi(jo) usmerjati področja raziskav znotraj slovenskih diplomatskih študij. Dejstvo namreč ostaja, da so bili v zgodovini preboji v znanosti vedno rezultat bodisi naključij bodisi intenzivne podpore države. In ker v diplomaciji naključij skorajda ni, tudi preučevanja slovenskih diplomatskih študij ne smemo prepustiti naključjem.

Boštjan Udovič, Milan Brglez & Arbeiter Jana

WHO WRITES (WHAT) IN SLOVENIAN DIPLOMATIC STUDIES?: A COMPARATIVE ANALYSIS OF FIVE SLOVENIAN JOURNALS

SUMMARY

The article focuses on diplomatic studies related to Slovenia, or, as the authors call them, Slovenian diplomatic studies. It aims to determine which areas of research are most common in the corpus of Slovenian diplomatic studies. To do so, the authors start by defining what they understand under diplomatic studies and the pillars on which they are built. This conceptual apparatus then serves to analyse the corpus of publications in Slovenia from this field between 1991 and 2020. The empirical part reveals certain general characteristics of the publications in the corpus of Slovenian diplomatic studies, among other things: (1) that these publications are relatively rare, (2) that historiographical pieces dominate, followed by publications dealing with the structure of diplomacy, and (3) that most items in the corpus take the form of scientific articles. This led the authors to further examine the topics of the scientific articles in the

corpus of Slovenian diplomatic studies. The analysis was limited to five journals that most often feature pieces that classify as Slovenian diplomatic studies and that are included in international databases. Two of these scientific journals are coming from social sciences (*Teorija in praksa* and *Družboslovne razprave*), and two journals are mainly historiographic (*Acta Histriae* and *Studia Historica Slovenica*) while the *Annales – Series Historia et Sociologia* finds itself at the intersection between social sciences and the humanities.

The empirical analysis of Slovenian diplomatic studies in these academic journals brought the following findings: (a) the share of pieces categorised as diplomatic studies in the journals observed is relatively low (it is highest in the *Teorija in praksa* with 3% of all publications between 1991 and 2020, and lowest in the *Družboslovne razprave* where it accounts for 1% of all publications between 1991 and 2020); (b) the mainly social sciences' journals feature predominantly articles on the structure of diplomacy, while articles in the mainly historiographical journals mostly focus on the history of diplomacy; the journal *Teorija in praksa* also publishes articles on diplomatic law, and the *Teorija in praksa*, *Družboslovne razprave* and *Annales – Series Historia et Sociologia* also feature pieces on protocol and ceremonial; (c) diplomatic studies in journals come in waves, meaning that they appear particularly in special volumes on specific topics or in focused sections, with some articles also published outside such topic blocks. It would be interesting to establish the reasons for such fluctuations, especially in the recent years (increased frequency, followed by a few years of no new titles, and then another prolific period, etc.). The analysis of journal articles further reveals that historical discussions largely focus on Yugoslav diplomacy (and e.g. the position of Slovenes in it), whereas the discussions on diplomatic structure deal mainly with the diplomacy of independent Slovenia. The authors attribute this to less accessible Slovenian archival sources on Slovenian diplomacy after 1991, which makes it harder to objectively shed light on specific events. On the other hand, the authors stress that issues relating to the structure of diplomacy can be analysed much faster and easier if one can find people who took part and are willing to talk. The authors conclude with a reflection that state institutions should start intentionally fostering the field of Slovenian diplomatic studies, since they are not only important for academic research and their contribution to science but also for a quality execution of day-to-day diplomatic practice.

VIRI IN LITERATURA

Udovič, Boštjan, Brglez, Milan in Godec, Nataša, "Baza objav v COBISS+ s področja diplomatskih študij" (Ljubljana, 2020).

.....

Adlešič, Zlatko, "Oblikovanje nove Evrope in vključevanje Slovenije v evropske integracije", *Teorija in praksa* 29, št. 9–10 (1992), str. 867–876.

Ajlec, Kornelija, "Slovenia and the UN in the Correspondence of the Secretarygeneral Javier Perez de Cuellar, 1991–1992", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 755–768.

Arbeiter, Jana in Brglez, Milan, *Prednostni vrstni red: sredstvo pozicioniranja ali (ne)uporabna simbolika?* (Ljubljana, 2017).

Arbeiter, Jana, Bučar, Maja in Udovič, Boštjan, "Slovenian development cooperation and commercial diplomacy: twins or rivals?", *Teorija in praksa* 56, posebna št. (2019), str. 454–471.

Bajc, Gorazd, "Italija, razpad Jugoslavije in osamosvojitve ter mednarodno priznanje Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 12, št. 2–3 (2012), str. 379–400.

Bajc, Gorazd, "Posredniška vloga britanske diplomacije pri definiranju jugoslovansko-italijanske meje po prvi svetovni vojni", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 293–312.

Bajc, Gorazd, "Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia Britannica", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 713–732.

Bajc, Gorazd, Osojnik, Janez in Friš, Darko, "Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 217–256.

Benedejčič, Andrej, "Slovenia and its relations with Russia in the Euro-Atlantic context", *Teorija in praksa* 53, št. 5 (2016), str. 1143–1171.

Benedetti, Ksenija, *Protokol: Simfonija forme* (Ljubljana, 2008).

Benko, Vlado, *Znanost o mednarodnih odnosih* (Ljubljana, 1997).

Bohte, Borut in Sancin, Vasilka, *Diplomatsko in konzularno pravo* (Ljubljana, 2006).

Bojinović Fenko, Ana in Požgan, Jure, "Regionalisation of Slovenian foreign policy: escape from the Balkans, return to the Western Balkans", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 1 (2014), str. 55–73.

Brglez, Milan, *Filozofija družbenih ved v znanosti o mednarodnih odnosih: od kritike političnega realizma h kritičnemu ontološkemu realizmu* (Ljubljana, 2008).

Brglez, Milan, "K slovenskim diplomatskim študijam", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 545–561.

- Bučar, Bojko**, "Nekatere mednarodne dileme in pogledi na samostojnost Slovenije", *Teorija in praksa* 28, št. 8–9 (1991), str. 1008–1014.
- Bučar, Bojko**, "Univerzalizem in regionalizem v slovenski zunanji politiki", *Teorija in praksa* 29, št. 5–6 (1992), str. 484–490.
- Bučar, Bojko**, "Čezmejno in mednarodno sodelovanje evropskih subnacionalnih regij", *Annales* 3 (1993), str. 211–218.
- Bučar, Bojko**, "Slovenska zunanja politika med Evropo in Balkanom", *Teorija in praksa* 31, št. 11–12 (1994), str. 1063–1068.
- Bučar, Bojko**, "Stroka in politika ob deseti obletnici slovenske zunanje politike", *Teorija in praksa* 38, št. 1 (2001), str. 142–151.
- Bučar, Bojko**, "Spremembe v diplomaciji XXI. stoletja", *Teorija in praksa* 44, št. 6 (2007), str. 862–876.
- Castellan, Georges**, "L'Indépendance de la Slovénie d'après le journal français 'Le Monde'", *Acta Histriae* 11, št. 1 (2003), str. 73–80.
- Cerar, Božo**, *Diplomsatska zaščita* (Piran, 2001).
- Crnčec, Danijel**, "Okoljska diplomacija : odgovor na globalne okoljske izzive 21. stoletja?", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 55–73.
- Čavoški, Jovan**, "Od Alpa do Himalaja: ambasador Dušan Kveder i razvoj jugoslovensko-indijskih odnose", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 625–636.
- Davis Cross, Mai'a K.**, *The European Diplomatic Corps: Diplomats and International Cooperation from Westphalia to Maastricht* (Houndmills, 2007).
- Dobbin, Frank**, "The sociological view of the Economy", v: *The New Economic Sociology*, ur. Frank Dobbin (Princeton, 2004), str. 1–46.
- Drčar-Murko, Mojca**, "Odnosi z Italijo – ključni problem zunanje politike po neodvisnosti", *Teorija in praksa* 33, št. 4 (1996), str. 583–595.
- Friš, Darko, Kovács, Attila in Melanšek, Tadeja**, "Slovesnosti ob priključitvi Prekmurja h Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev", *Annales – Series Historia et Sociologia* 30, št. 4 (2020), str. 657–678.
- Gačič, Aleksandra**, "Dr. Jože Brilej – jugoslovanski diplomat pri OZN", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 519–537.
- Godeša, Bojan**, "Lojze Ude in poskus vzpostavitve premirja med drugo svetovno vojno", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 283–292.
- Godeša, Bojan**, "Oblikovanje odnosa do sosednjih držav (Italija, Avstrija) v slovenskem/jugoslovanskem partizanskem gibanju (1941–1945)", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 749–762.
- González Villa, Carlos**, "From 'Pessimism' to Geopolitical Instrumentalisation: Revisiting the US Policy towards dying Yugoslavia", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 699–712.
- Gorenc, Nina**, "Pasti in izzivi političnega in diplomatskega diskurza", *Teorija in praksa* 48, št. 4 (2011), str. 893–914.

- Horvat, Marjan**, "Slovenija v evroatlantskih integracijah: Izginjajoči posrednik?", *Annales – Series Historia et Sociologia* 30, št. 4 (2020), str. 701–718.
- Irwin, Zachary T.**, "United States Policy Towards Yugoslavia after The Second World War", *Acta Histriae* VI (1998), str. 23–44.
- Ivanovič, Vladimir**, "Die Beschäftigung jugoslawischer Arbeitskräfte in Österreich in den 1960er und 1970er Jahren", *Zeitgeschichte* 40 št. 1 (2013), str. 35–49.
- Jaklič, Andreja**, "Razvoj storitev ekonomske diplomacije: vrzel med ponudbo in povpraševanjem v pospeševanju internacionalizacije", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 751–775.
- Jan Pelikán**, "Titovi pogovori v Moskvi aprila 1968 in češkoslovaška kriza", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 101–126.
- Janžekovič, Izidor**, "Izvor in prenos ideje ravnotežja moči iz Italije v Evropo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 29, št. 3 (2019), str. 345–362.
- Jazbec, Milan**, "Vzpostavljanje diplomatskih organizacij novih majhnih držav", *Teorija in praksa* 35, št. 3 (1998), str. 455–471.
- Jazbec, Milan**, "Postmoderna diplomacija", *Teorija in praksa* 44, št. 6 (2007), str. 877–895.
- Jazbec, Milan**, *Sociologija diplomacije* (Ljubljana, 2012).
- Jazbec, Milan**, "The sociology of diplomacy: a general outline with some aspects and dilemmas", *Perspectives* 21, št. 1 (2013), str. 87–108.
- Jazbec, Milan**, "Diplomacija v romanih: refleksija, sugestija ali samo fikcija?", *Acta Histriae* 21, št. 4 (2013), str. 839–854.
- Jenuš, Gregor**, "Joža Vilfan – odklon od družinske tradicije", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2/3 (2013), str. 499–518.
- Jönsson, Christer in Hall, Martin**, *Essence of Diplomacy* (Houndmills, 2005).
- Klabjan, Borut**, "'Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija? Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978–1991", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 409–427.
- Klemenčič, Matjaž**, "Življenje in delo ameriškega politika slovenskega porekla Franka Lauscheta s posebnim ozirom na slovenske zadeve", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 2–3 (2011), str. 735–761.
- Klemenčič, Matjaž**, "Vloga pripadnikov slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah in slovenskih izseljencev v osamosvajanju Slovenije", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 731–742.
- Knez, Smiljana in Simoniti, Iztok**, "Drugotirna diplomacija : primer (so)delovanja državnih in nedržavnih akterjev v reševanju oboroženih konfliktov", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 628–645.
- Kočan, Faris in Udovič, Boštjan**, "Diplomacija s (kolektivnim) spominom: kako preteklost vpliva na izvajanje diplomacije?", *Annales – Series Historia et Sociologia* 30, št. 3 (2020), str. 457–468.

- Kopač, Barbara in Udovič, Boštjan**, "Jezikovnostilne razlike in sorodnosti v govoru ruskega in slovenskega politika", *Teorija in praksa* 57, št. 1 (2020), str. 286–307.
- Kosin, Marko**, "Kakšno profesionalno diplomatsko službo bi rabila Slovenija", *Teorija in praksa* 34, št. 2 (1997), str. 228–240.
- Kosin, Marko**, "Slovenska diplomacija ob vstopu v EU in NATO", *Teorija in praksa* 41, št. 3–4 (2004), str. 634–642.
- Košnik, Bojana**, *Sodobni bonton in protokol* (Ljubljana, 2008).
- Lange, Sabina**, "Evropeizacija slovenske zunanje politike: od pridružitvenega procesa do predsedovanja Svetu EU", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 668–687.
- Lovec, Marko in Bojinovič Fenko, Ana**, "Populism in the foreign policy of Central European states", *Teorija in praksa* 56, št. 4 (2019), str. 1152–1172.
- Lukanc, Maja**, "Produkcija diplomatskega vedenja v jugoslovanski in poljski povojni diplomatski praksi (1945–1947)", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020), str. 735–771.
- Mal, Polona**, *Slovenska diplomacija ob uri nič: nastanek in zgodnji razvoj diplomacije Republike Slovenije. Diplomsko delo* (Ljubljana, 2009).
- Mancevič, Denis**, "Diplomacija virov – instrument preteklosti ali prihodnosti: primer odnosov Ruske federacije do EU", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 75–95.
- Mithans, Gašper**, "Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata", *Acta Histriae* 21, št. 4 (2013), str. 809–824.
- Murray, Stuart, Sharp, Paul, Wisemann, George, Crikemans, David in Melissen, Jan**, "The Present and Future of Diplomacy and Diplomatic Studies", *International Studies Review* 13, (2011), str. 709–728.
- Nečak, Dušan**, "Ponovna navezava diplomatskih stikov med Zvezno Republiko Nemčijo in Socialistično Federativno Republiko Jugoslavijo ter reakcija Nemške Demokratske Republike nanjo", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 377–388.
- Nečak, Dušan**, "Slovenski diplomati v nemško-jugoslovanskih odnosih 1949–1973", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 703–712.
- Obadič, Ivan**, "A troubled relationship: Yugoslavia and the European Economic Community in *détente*", *European Review of History/Revue européenne d'histoire* 21, št. 2 (2014), str. 329–348.
- Petrič, Ernest**, "Zunanja politika majhnih držav", *Teorija in praksa* 33, št. 6 (1996), str. 876–897.
- Petrič, Ernest**, "Imuniteta visokih državnih funkcionarjev pred kazensko jurisdikcijo tujih držav (prizadevanje za kodifikacijo)", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 586–603.
- Pfajfar, Lea in Udovič, Boštjan**, "Med deklarativnimi zavezami in realnostjo: upravljanje človeških virov na Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije", *Družboslovne razprave* 27, št. 67 (2011), str. 23–40.

- Pirjevec, Jože**, "Slovensko-italijanski odnosi od leta 1915 do danes", *Annales* 6, št. 8 (1996), str. 9–14.
- Pirjevec, Jože**, "Pariška mirovna konferenca", *Acta Histriae* VI (1998), str. 7–14.
- Plavšak Kranjc, Kristina**, "Javna diplomacija: temeljni koncept in trendi", *Teorija in praksa* 41, št. 3–4 (2004), str. 643–658.
- Portmann, Michael in Ruzicic - Kessler, Karlo**, "Yugoslavia and Its Western Neighbours 1945–1980", *Zeitgeschichte* 41, št. 5 (2014), str. 296–311.
- Požgan, Jure in Bojinović Fenko, Ana**, "Kulturna diplomacija in kultura v mednarodnih odnosih: študija primera slovenske zunanje politike", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 25–53.
- Prebilič, Vladimir in Juvan, Jelena**, "Med političnim in vojaškim odločanjem: Aleš Bebler", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 539–560.
- Pupo, Raoul**, "Orientamenti del la piu recente storiografia italiana sull'esodo Istriano", *Annales – Series Historia et Sociologia* 10, št. 1 (2000), str. 165–170.
- Rahten, Andrej**, "'The first Slovenian legation in our history': diplomatic activities of Izidor Cankar and Frank Starman in Ottawa during the Second World War", *Studia Historica Slovenica* 9, št. 1 (2009), str. 111–146.
- Rahten, Andrej**, "Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci", *Acta Histriae* 18, št. 3 (2010), str. 151–174.
- Rahten, Andrej**, "Očrt slovenske diplomacije ali diplomacije Slovencev", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 646–667.
- Rahten, Andrej**, "Slovenski diplomati v začetnih letih jugoslovanskega stalnega predstavništva pri OZN", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 389–408.
- Rahten, Andrej**, "Kraljevi ali maršalovi diplomati? Politične dileme in opredelitve slovenskih diplomatov na prehodu iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 563–576.
- Rahten, Andrej**, "Avstro-ogrska diplomacija in vstop ZDA v vojno", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 121–140.
- Rahten, Andrej**, "Diplomatska prizadevanja Ivana Žolgerja za Slovensko Štajersko in Prekmurje", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 489–528.
- Ramet, Sabrina P.**, "The United States and Slovenia, 1990–1992", *Acta Histriae* 11, št. 1 (2003), str. 53–72.
- Ramšak, Jure**, "'Socialistična' gospodarska diplomacija: dejavnost Socialistične republike Slovenije na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 733–748.
- Ramšak, Jure**, "Poskus drugačne globalizacije: slovensko gospodarstvo in dežele v razvoju 1970–1990", *Acta Histriae* 23, št. 4 (2015), str. 765–782.
- Ramšak, Jure**, "'From Skadarlija to Downing Street': Velika Britanija in začetek jugoslovanske krize, 1980–1985", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 687–698.

- Rašković, Matevž in Svetličič, Marjan**, "Pomen poznavanja nacionalnega značaja in kulturnih posebnosti za slovensko gospodarsko diplomacijo: primer Hrvaške in Srbije", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 776–799.
- Repe, Božo**, "Vloga Milana Kučana v slovenski zunanji politiki", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 743–754.
- Režek, Mateja**, "Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948)", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 361–376.
- Režek, Mateja**, "Jugoslovansko–izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko–izraelske vojne in spora z informbirojem (1948–1953)", *Acta Histriae* 21, št. 4 (2013), str. 825–838.
- Režek, Mateja**, "'Izraelska zveza': Tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom v osemdesetih letih", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 671–686.
- Rossi, Marina**, "Ivan Regent a Mosca nei documenti riservati dell'archivio del P.C.U.S. ed in alcune fonti autobiografiche ed epistolari (1931–1945)", *Acta Histriae* 17, št. 4 (2009), str. 681–718.
- Rupel, Dimitrij**, "Zunanjepolitični vidiki osamosvojitve Slovenije", *Acta Histriae* 11, št. 1 (2003), str. 119–128.
- Rupel, Dimitrij**, "Managing Yugoslav Crises. Conference on Yugoslavia in The Hague (1991) and the Challenges of Multilateral Diplomacy", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 329–360.
- Rupel, Dimitrij**, "Zmečkana zastava: opazke ob 70. obletnici Organizacije združenih narodov (in drugih obletnicah)", *Teorija in praksa* 53, št. 3 (2016), str. 746–760.
- Sancin, Vasilka**, "Nekateri izbrani vidiki prakse s področja diplomatskega in konzularnega prava v Sloveniji", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 688–711.
- Santoro, Stefano**, "La diplomazia culturale italiana in Jugoslavia durante il fascismo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 13, št. 1 (2003), str. 125–148.
- Selinič, Slobodan**, "Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomacije", *Annales – Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 553–562.
- Simoniti, Iztok**, *Diplomatsko pravo* (Ljubljana, 1994).
- Simoniti, Iztok**, *Multilateralna diplomacija* (Ljubljana, 1995).
- Simoniti, Iztok**, *Specialne misije* (Ljubljana, 1995).
- Singer, David J.**, "The Level-of-Analysis problem in International Relations", *World Politics* 14, št. 1 (1961), str. 77–92.
- Sluga, Glenda**, "Inventing ethnic spaces: 'Free Territory', Sovereignty and the 1947 Peace Treaty", *Acta Histriae* VI (1998), str. 173–186.
- Strčić, Petar**, "Prilog hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije o zapadnim hrvatskim krajevima (1943. –1947.)", *Acta Histriae* VI (1998), str. 45–70.
- Svetličič, Marjan**, "Diplomacija in mednarodno poslovanje v 21. stoletju: komplementarnost ali nadomestnost", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 604–627.

- Svetličič, Marjan in Cerjak, Kira**, "Slovensko predsedovanje Svetu EU in uresničevanje nacionalnih interesov", *Teorija in praksa* 49, št. 4–5 (2012), str. 645–669.
- Svetličič, Marjan in Kajnč, Sabina**, "Neformalni viri vpliva v EU: trda in mehka znanja ter učinkovitost slovenske državne uprave v času predsedovanja Svetu EU", *Družboslovne razprave* 25, št. 61 (2009), str. 59–79.
- Šabič, Zlatko**, "Vloga Slovenije kot majhne države v prihodnjem sistemu glasovanja v Svetu ministrov EU", *Teorija in praksa* 35, št. 1 (1998), str. 132–146.
- Šabič, Zlatko**, "Analogija med strukturama države in mednarodne skupnosti: globalno vladanje, mednarodne institucije in diplomacija v 21. stoletju", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 562–585.
- Šabič, Zlatko in Lange, Sabina**, "Past, present and future: Slovenia, European institutions and the problem of project-based foreign policy", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 1 (2014), str. 37–54.
- Škorjanc, Viljemka**, "Priprave na osimska pogajanja", *Annales – Series Historia et Sociologia* 16, št. 1 (2006), str. 43–56.
- Troha, Nevenka**, "Odnos ljudi in političnih strank do zavezniških vojaških uprav v conah A in B Julijske krajine (1945–1947)", *Annales* 6, št. 8 (1996), str. 157–166.
- Udovič, Boštjan**, "The problem of hard-currency savings in Ljubljanska banka d. d., Ljubljana: between politics and (international) law", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 1 (2011), str. 185–213.
- Udovič, Boštjan**, "Je zgodovina diplomacije res prvenstveno (le) politična?", *Družboslovne razprave* 28, št. 69 (2012), str. 7–24.
- Udovič, Boštjan**, "Diplomacija v jeziku in jezik v diplomaciji: Evropska unija deset let po veliki širitvi", *Teorija in praksa* 51, št. 4 (2014), str. 535–554.
- Udovič, Boštjan**, "Vodili smo bitko za uresničenje našega načrta ---" : prispevek slovenskih stalnih predstavnikov k Organizaciji združenih narodov", *Teorija in praksa* 53, št. 3 (2016), str. 761–776.
- Udovič, Boštjan**, "'We Told the Truth about Yugoslavia ...': Slovenian (Para)diplomats in 1990–1992", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 713–730.
- Udovič, Boštjan**, "Memoirism hype: why do Slovenian diplomats write memoirs?", *Acta neophilologica* 53, št. 1–2 (2020), str. 153–166.
- Udovič, Boštjan**, "Consular protection in Slovenia during the first wave of Covid-19", *Teorija in praksa* 57, št. 4 (2020), str. 1147–1166.
- Udovič, Boštjan in Brglez, Milan**, "Preučevanje diplomacije med tnalom (znanosti) in nakovalom (stroke)", v: *Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu: prispevki ob 80-letnici dr. Ernesta Petriča*, ur. Andraž Zidar, Sanja Štiglic in Ana Polak Petrič (Ljubljana, 2016), str. 43–69.
- Udovič, Boštjan in Bučar, Maja**, "Slovenia's international development cooperation: between (declarative) commitments and (outspoken) reality", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 1 (2014), str. 75–95.

- Udovič, Boštjan in Jačimovič, Danijela**, "Osamosvojitve držav in 'pozaba' zgodovinskih dosežkov: primer ne-nadaljevanja gospodarske diplomacije Jugoslavije v Sloveniji in Črni gori po njuni osamosvojitvi", *Annales – Series Historia et Sociologia* 29, št. 1 (2019), str. 55–68.
- Udovič, Boštjan in Kalin Golob, Monika**, "Med strahom in pogumom: slovenščina v jezikovni politiki in institucijah EU", *Teorija in praksa* 51, št. 4 (2014), str. 523–534.
- Udovič, Boštjan in Kalin Golob, Monika**, "Med navdušenjem in razočaranjem: analiza poročanja treh slovenskih tiskanih dnevnikov o odločbi arbitražnega sodišča", *Slavistična revija* 67, št. 4 (2019), str. 587–603.
- Udovič, Boštjan, Žigon, Tanja in Zlatnar Moe, Marija**, "Posebnosti prevajanja strokovnega jezika diplomacije: primer Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih", *Slavistična revija* 59, št. 3 (2011), str. 269–291.
- Valdevit, Giampaolo**, "Gli Alleati e la questione di Trieste fra peace making e guerra fredda", *Acta Histriae* VI (1998), str. 99–116.
- Vodušek Starič, Jerca**, "Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobju 1945–1947", *Acta Histriae* VI (1998), str. 81–98.
- Vojtčehovski, Ondřej**, "Anton Rupnik: pot slovensko-francoskega komunista do kariere jugoslovanskega informbirojevskega funkcionarja", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 691–712.
- Volk, Sandi**, "Odbor narodne osvoboditve za Istro (CLNI) in eksodus iz cone B Svoobodnega tržaškega ozemlja – predlogi italijanski vladi za sprejem in namestitev beguncev iz maja 1954", *Annales – Series Historia et Sociologia* 10, št. 1 (2000), str. 231–240.
- Zajc, Marko**, "Samoumeščanje slovenskih intelektualcev v simbolno geografijo Evrope v osemdesetih letih", *Annales – Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 769–776.
- Zupančič, Rok**, "Preprečevanje, prepričevanje, obžalovanje : ZDA, razpad SFRJ in diplomatsko (ne)priznanje neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (1990–1992)", *Teorija in praksa* 53, št. 2 (2016), str. 312–344.
- Zupančič, Rok in Udovič, Boštjan**, "Preventivna diplomacija Slovenije pri reševanju vprašanja samostojnosti in neodvisnosti Kosova (2007–2010)", *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011), str. 712–733.
- Žitko, Salvator**, "Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861–1914", *Annales – Series Historia et Sociologia* 12, št. 1 (2002), str. 29–50.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2021-17

Author: BENCE Gorazd

Ph.D., Assistant

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, France Stele Institute of Art History

Novi trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of Art History

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

**Title: BARONESS KATHARINA ELISABETH RAUMSCHÜSSL, NÉE SAUER,
AND HER LORETO CHAPEL IN THE CELJE MINORITE MONASTERY**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 529–568, 98 notes, 7 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Santa Casa, Loreto chapel, Baroness Katharina Elisabeth Raumschüssl, Count Georg Friedrich Sauer, Celje Minorite monastery, the second half of the 17th century

Abstract: On 30 June 1692, the widowed Baroness Katharina Elisabeth Raumschüssl from the family of Counts Sauer of Borl established the sung Litany of the Blessed Virgin Mary in the Celje Minorite monastery. This previously overlooked deed of gift is important not only as a testimony to the Baroness's pious intentions and the connections between the Sauer and the Celje Minorites but also because of its reference to the Loreto chapel in the monastery church, whose extension and furnishing the Baroness financed as well, according to the deed. The chapel is another in a series of copies of the Holy House of Loreto, Mary's house from Nazareth, many of which were also constructed in Styria by the end of the 17th century, especially by noble patrons. The article presents the Baroness's family background, related to the veneration of Our Lady of Loreto, and discusses the most probable location and reconstruction of the chapel. Based on the interpretation of Ignacij Orožen's record and the 1813 plan of the monastery, the present article presents a well-argued thesis that the Loreto chapel was once located on the site nowadays occupied by the chapel of Our Lady of Lourdes in the succursal (formerly Minorite) Church of the Assumption of Mary in Celje.

DOI 10.32874/SHS.2021-18

Avtor: ŽUPANIČ Jan

Dr., redni profesor

Karlova univerza v Pragi, Filozofska fakulteta / Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

nám Jana Palacha 1–2, CZ–116 38 Praha 1, Češka republika

Inštitut za zgodovino na Češki akademiji znanosti

Prosecká 809/76, CZ–190 00 Praha 9, Češka republika

**Naslov: USTVARJANJE POSLOVNEGA PLEMSTVA. DRUŽBENI VZPON
AVSTRIJSKIH GOSPODARSTVENIKOV PO LETU 1848**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 529–568, 102 cit., 4 diagrami, 3 preglednice, 5 slik

Kategorija: 1.01 Izvirni znanstveni članek

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: zgodovina, Avstrija, plemstvo, posel, družbena preobrazba

Izvilleček: V 19. stoletju je družba habsburške monarhije doživela temeljno preobrazbo. Spremembe, povezane z letom 1848 in propadom posestniške družbe, so pomembno vplivale tudi na družbeni položaj gospodarstvenikov. Njihov položaj pred tem datumom ni bil pravno opredeljen in prestiž ni bil odvisen od njihovega premoženja, temveč od njihovega mesta v tradicionalni razvrstitvi družbene hierarhije, povezane s posestjo meščanskih pravic ali plemiškim naslovom. Njihov prestiž je po tem datumu začel rasti predvsem zaradi vse tesnejšega sodelovanja z državo in vse večjega političnega vpliva. V novi dobi plemiški naziv ni bil pogoj za pripadnost eliti, a je bil za marsikoga še vedno simbol prestiža in mnogi poslovneži so ga iskali. V njem so videli prikaz svojih dosežkov in temelj zgodovinskega spomina celotne družine. Vendar pot do nje ni bila lahka in se je bistveno razlikovala od drugih družbenih skupin v monarhiji.

Avtor: TASIĆ DMITAR

Dr., znanstveni sodelavec

Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta / Univerza Hradec Králové, Filozofská fakulteta

Víta Nejedlého 573/4, Slezské Předměstí CZ–500 03 Hradec Králové 3, Češka republika

**Naslov: SRBIJA IN SPREMEMBE V KONCEPTU DRŽAVLJANSTVA
V OBDOBJU PRVE SVETOVNE VOJNE**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 529–568, 66 cit., 3 slike

Kategorija: 1.01 Izvirni znanstveni članek

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: Srbija, jugoslovanska država, državljanstvo, *pertinenza*, balkanske vojne, prva svetovna vojna, civilni zakonik, prostovoljci, naturalizacija

Izvleček: Članek obravnava spremembe v konceptu državljanstva, ki so se zgodile med prvo svetovno vojno in po njej zaradi širitve in združitve Srbije z drugimi južnoslovanskimi narodi v jugoslovansko državo. Zaradi združitve z nekdanjimi habsburškimi ozemlji in določil mirovnih pogodb z Avstrijo, Madžarsko in Bolgarijo se je srbski liberalni koncept državljanstva spremenil z uvedbo domovinske pravice (*Heimatrecht* ali *pertinenza*) in z ustvarjanjem določene hierarhije med etničnimi skupinami, ki so dajale prednost Južnim Slovanom in Slovanom nasploh. S sprejetjem zakona o državljanstvu iz leta 1928 je postalo jasno, da je jugoslovanski koncept državljanstva postal bolj regresiven v primerjavi s pojmom državljanstva, ki je obstajal v predvojnem srbskem kraljestvu.

Avtor: GÖNCZ LÁSZLÓ

Ph.D., Research Associate

Institute for Ethnic Studies Ljubljana, Branch Office Lendava

Kranjčeva 4, SI–9220 Lendava, Slovenia

**Title: PLANS FOR AUTONOMOUS AND ADMINISTRATIVE ORGANIZATION
OF THE SLOVENE MARCH DURING THE FIRST HUNGARIAN REPUBLIC
(FROM NOVEMBER 1918 TILL MARCH 1919)**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 529–568, 121 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Slovene March, Prekmurje Slovenes, autonomous concepts, Béla Obal, Jožef Klekl, national identity, Slovenian county

Abstract: The article discusses a specific field of the history of the Prekmurje Slovenes and the Prekmurje area itself, from the end of the First World War to the formation of the Hungarian Soviet Republic, namely attempts to find a solution for the administrative or autonomous organization of the Slovene community there, to keep the Prekmurje area as a part of the Hungarian state. Various Slovene and Hungarian studies have mentioned contents related to attempts at the autonomous or administrative organization of the Slovene community (probably most thoroughly written by László Kóvágó and Miroslav Kokolj). However, there have been almost no articles that would focus directly on this topic. In the context of the preparation of this article we have primarily processed the Hungarian and Slovene archive resources (as well as some newly researched ones), published local newspapers from that period (especially *Novine* and *Muraszombat és vidéke*) and a part of literature, where the authors – although the studies were mostly ideologically oriented – also devoted major attention to substantive questions of the planned autonomous and administrative arrangements of Prekmurje Slovenes.

DOI 10.32874/SHS.2021-21

Author: Kladnik Tomaž

Slovenian Army

Engelsova 15, Kadetnica, SI–2111 Maribor, Slovenia

Co-Author: Matjašič Friš Mateja

University of Maribor, Faculty of Arts

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: MARIBOR BETWEEN THE TWO WARS AND THE ISSUE OF MILITARY INFRASTRUCTURE

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 529–568, 74 notes, 11 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Maribor, military infrastructure, economic development, military life, armed forces, Slovene territory, State of Slovenes, Croats and Serbs, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Kingdom of Yugoslavia

Abstract: Basing on the research of archival sources and newspapers, the article discusses the urban development of the city of Maribor from the perspective of construction and change of use of the existing military infrastructure, its influence on the city's development and its economic and everyday life in the period between the both world wars. For seventy years after the construction of the Southern Railway (1846), Maribor had been in the centre of traffic routes in the empire. Since one of the biggest military infrastructures in this part of Austria-Hungary was situated in Maribor, the city also had an important military-strategic position. With the downfall of Austria-Hungary and the creation of a new State of Slovenes, Croats and Serbs, the geostrategic position of Maribor changed considerably. Nevertheless, with its position and military infrastructure density, it preserved its important military role even in the new state. The discussed period in the city was thus marked by negotiations between the civil and military administration considering the ownership of the military infrastructure and the paying of its rent.

DOI 10.32874/SHS.2021-22

Author: Iskra Anja

M.A. of Art History and History, Young Researcher, Assistant

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,

France Stele Institute of Art History

Novi trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: VISUAL ART IN MARIBOR DURING THE GERMAN OCCUPATION
1941–1945**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 529–568, 140 notes, 8 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art, Maribor, visual art, German occupation, cultural policy, exhibition policy

Abstract: The article deals with the organisation of art life in Maribor during the German occupation. Based on archival material, various aspects of the Maribor affiliate of the Graz-based association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art (*Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*) are presented, as well as art exhibitions held in Maribor from 1941 to 1943. The activity of the Maribor affiliate is set in the context of the German occupation policy in Lower Styria, especially in the context of their efforts to Germanise the region and annex it to the Third Reich.

Author: UDOVIČ Boštjan

Ph.D., Associate Professor

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Centre of International Relations
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Co-Author: BRGLEZ Milan

Ph.D., Assistant Professor

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Centre of International Relations
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

European Parliament

Rue Wiertz 60, B–1047 Brussels, Belgium

Co-Author: ARBEITER Jana

Ph.D., Assistant Professor

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Centre of International Relations
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: WHO WRITES (WHAT) IN SLOVENIAN DIPLOMATIC STUDIES?:
A COMPARATIVE ANALYSIS OF FIVE SLOVENIAN JOURNALS**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 529–568, 141 notes, 3 tables, 5 graphs

Category: 1.02 Review

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: diplomatic studies, Slovenia, history, structure, law, ceremonial

Abstract: The article analyses publications in the field of Slovenian diplomatic studies in the scientific journals *Teorija in praksa*, *Družboslovne razprave*, *Annales – Series Sociologia et Historia*, *Acta Histriae* and *Studia Historica Slovenica*. The most important finding of this article is that publications in the field of Slovenian diplomatic studies are generally rare (they account for between 1 and 3% of all publications), while articles in the field of the history of Slovenian diplomacy predominate among the publications. This is not surprising, since among Slovenian historians there are only a few who deal with so-called diplomatic/political history. Another observation proves to be correct, namely that publications from the field of diplomatic studies appear in waves mainly in thematic issues of the journals.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: **s povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.
8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).
- a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

nato pa se v **naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b.** Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.) *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo v roku treh dni; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft Word for Windows) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**
e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com
4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source.**

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, p. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO;

Example – **website:** *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, p. FROM–TO).

(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", p. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

- 8.** An **alphabetical list of SOURCES and LITERATURE** should be added **at the end of the article** (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, Aš 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), p. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

9. Articles are reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The Editorial Board reserves its right to further edit the articles. The Editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it in three days; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the Editorial Board.

Editorial board of SHS

Studia Historica Slovenica, letnik 21 (2021)

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: 70 let prof. dr. Vaska Simonitija.....295

V spomin / In Memoriam

DARKO FRIŠ Akademiku zaslužnemu profesorju Univerze v Mariboru
dr. Jožetu Mlinariču (1935–2021) v spomin.....613

Članki in razprave / Papers and Essays

MARTIN BELE: Štajerske dvorne službe do leta 1311 11
Styrian Court Offices until 1311

TONE RAVNIKAR: Maribor v 13. stoletju. 2. del: cerkvene institucije
v mestu in okoli njega41
*Maribor in the 13th Century. Part 2: Ecclesiastical Institutions
in the City and Its Surrounding Area*

NATALIJA ULČNIK: Strokovna leksika v Kremplovih *Dogodivšinah*
štajerske zemle73
*Professional Vocabulary in Krempf's Dogodivšine štajerske zemle
(The History of the Land of Styria)*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ŽARKO LAZAREVIČ: Prvo jugoslovansko leto Slovencev – gospodarski ukrepi, razhajanja in negotovosti	101
<i>The First Yugoslav Year of Slovenes – Economic Measures, Divergences and Uncertainties</i>	
DUNJA DOBAJA: Organizacija mladinskega skrbstva v mestni občini Maribor v obdobju med obema vojnama	135
<i>The Construction of Youth Care in the Municipality of Maribor in the Period between the Two World Wars</i>	
MATEJA ČOH KLADNIK: Retribution against Collaborators of the Occupiers after the End of the Second World War: The Concept of "National Honour"	167
<i>Obračun s sodelavci okupatorjev po koncu druge svetovne vojne: koncept "narodne časti"</i>	
PETRA KLEINDIENST in MATEVŽ TOMŠIČ: Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope.....	197
<i>Process of National Reconciliation and the Role of the Political Elite in It: Slovenia as an Exception in Central and Eastern Europe</i>	
JOCA ZURC: Uresničevanje otrokovih pravic v izven kurikularnih športnih aktivnosti.....	233
<i>Enforcing Children's Rights in the Extracurricular Sports Activities</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Anton Korošec in štajerski liberalci	301
<i>Anton Korošec and Styrian Liberals</i>	
ANDREJ RAHTEN: Koroščev državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev	327
<i>Korošec's Concept of the State Constitution during the Founding Era of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes</i>	
JURE GAŠPARIČ: Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih	363
<i>Anton Korošec and the Downfall of the Milan Stojadinović Government. On Conspiracies and Conspirators</i>	
EGON PELIKAN: Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama	399
<i>Anton Korošec and Slovene Minority in the Primorska Region between the World Wars</i>	

Studia Historica Slovenica

GAŠPER MITHANS: Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo	435
<i>Anton Korošec and the Apostolic Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti: Political Catholicism, Minority Issue, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Politične razmere na Slovenskem leta 1920	473
<i>Political Situation on Slovene Territory in 1920</i>	
ANDREJ RAHTEN: Brejčev drugi mandat: politični izzivi Deželne vlade za Slovenijo v letu 1920	503
<i>Brejc's Second Term: Political Challenges Facing The Provincial Government for Slovenia in 1920</i>	
JANEZ OSOJNIK in ALEŠ MAVER: Plebiscites in Europe after the First World War	531
<i>Plebisciti v Evropi po koncu prve svetovne vojne</i>	
GORAZD BENČE: Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, in njena loretska kapela pri celjskih minoritih	619
<i>Baroness Katharina Elisabeth Raumschüssl, Née Sauer, and her Loreto Chapel in the Celje Minorite Monastery</i>	
JAN ŽUPANIČ: The Making of Business Nobility. The Social Rise of Austrian Businessmen after 1848	655
<i>Ustvarjanje poslovnega plemstva. Družbeni vzpon avstrijskih gospodarstvenikov po letu 1848</i>	
DMITAR TASIČ: Serbia and Changes in the Concept of Citizenship in the Era of the First World War	695
<i>Srbija in spremembe v konceptu državljanstva v obdobju prve svetovne vojne</i>	
LÁSZLÓ GÖNCZ: Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919)	727
<i>Plans for Autonomous and Administrative Organization of the Slovene March during the First Hungarian Republic (from November 1918 till March 1919)</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

TOMAŽ Kladnik in MATEJA Matjašič Friš: Maribor med obema vojnama in vprašanje vojaške infrastrukture	789
<i>Maribor between the Two Wars and the Issue of Military Infrastructure</i>	
ANJA Iskra: Likovna umetnost v Mariboru v času nemške okupacije 1941–1945	825
<i>Visual Art in Maribor during the German Occupation 1941–1945</i>	
BOŠTJAN UDOVIČ, MILAN BRGLEZ in ANA ARBEITER: Kdo (kaj) piše o/v slovenskih diplomatskih študijah? : primerjalna analiza izbranih slovenskih znanstvenih revij.....	859
<i>Who writes (what) in Slovenian Diplomatic Studies?: A Comparative Analysis of Five Slovenian Journals</i>	

Ocene / Reviews

DANIJEL SITER: Ivan Smiljanič, Lovorovi gozdovi in krompir: <i>Prešernov kult v socializmu</i> (Ljubljana, 2021)	573
ALEKSANDER LORENČIČ: Nina Vodopivec, Tu se ne bo nikoli več šivalo: <i>doživljanja izgube dela in propada tovarne</i> (Ljubljana, 2021).....	579

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts

Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*